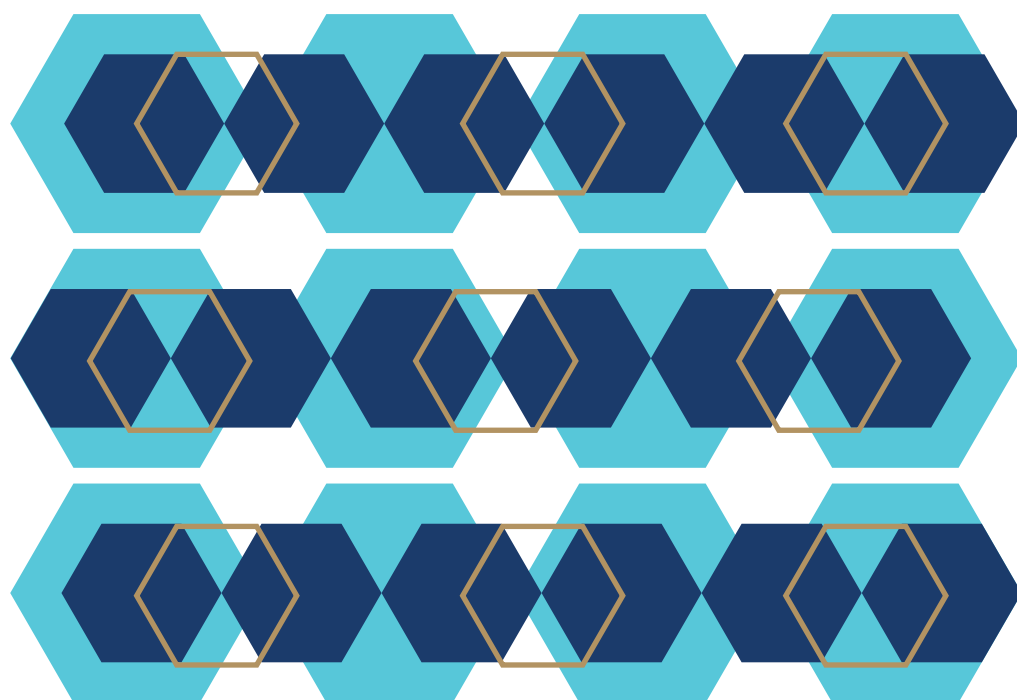

Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2023

Ανταγωνισμός & Μικρές Επιχειρήσεις

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2023

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

Ανταγωνισμός & Μικρές Επιχειρήσεις

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

Ταυτότητα έκδοσης

ΕΚΔΟΤΗΣ
ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
2024

ΤΙΤΛΟΣ
ΕΚΘΕΣΗ ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2023
Ανταγωνισμός και μικρές επιχειρήσεις

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Μέρος Α': Δημήτρης Γιακούλας, Λεωνίδα Βατικιώτης
Μέρος Β': Λεωνίδα Βατικιώτης, Γιώργος Θανόπουλος, Απόστολος Μπόκας
Μέρος Γ': Δημοσθένης Γεωργόπουλος, Λόης Λαμπριανίδης, Νικόλαος Ε. Λιωνής, Ιωάννης Λιανός, Γρηγόρης Ζαρωτιάδης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ιωάννα Προφύρη

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Γιάννης Μισεντζής, Ιωάννα Καλουμένου

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων Γενικής
Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών
Εμπόρων Ελλάδας

Αριστοτέλους 46
10433 Αθήνα
Τ: 210 8846852
Ε: info@imegsevee.gr
www.gsevee.gr

ISBN 978-618-5653-52-1
© ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Έτος Ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

Περιεχόμενα

Ευρετήριο γραφημάτων	
Ευρετήριο πινάκων	
Μήνυμα του Προέδρου του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ κ. Γιώργου Καββαθά	14
Επιτελική σύνοψη	16
Μέρος Α' – Μακροοικονομικό περιβάλλον	
1. Διεθνές οικονομικό περιβάλλον	26
1.1. Τα γεγονότα που σημάδεψαν το 2023	26
1.2. Παγκόσμια μεγέθυνση.	27
1.3. Πληθωρισμός	28
1.4. Η αύξηση των επιτοκίων	30
Βιβλιογραφία	33
2. Βασικά μεγέθη της Ελληνικής οικονομίας	35
2.1. Μεταβολή του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος(ΑΕΠ)	35
2.2. Διάρθρωση Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος	38
2.3. Ιδιωτική κατανάλωση	40
2.4. Καταναλωτική δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης	41
2.5. Επενδύσεις	42
2.6. Παραγωγικότητα	46
2.7. Εξωτερικό εμπόριο	47
2.8. Άμεσες Ξένες Επενδύσεις	58
2.9. Ανάπτυξη και ανισότητες	63
2.10. Απασχόληση – Ανεργία	65
Βιβλιογραφία	69
3. Χρηματοοικονομικό περιβάλλον	70
3.1. Καταθέσεις	70
3.2. Επιτόκια	74
3.3. Χρηματοδότηση	76
3.4. Πληθωρισμός	78
3.5. Οι τιμές των ακινήτων	82
3.6. Οι επιδράσεις του πληθωρισμού στον ανταγωνισμό.	87
Βιβλιογραφία	89
4. Δημόσια οικονομικά	91
4.1. Δημοσιονομικό έλλειμμα	91
4.2. Δημόσιο χρέος	93
4.3. Νέοι δημοσιονομικοί κανόνες	95
Πηγές	96

Μέρος Β' – Διαρθρωτικά των επιχειρήσεων

1. Εξελίξεις σε τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας	100
1.1. Διαρθρωτικές μεταβολές	100
1.2. Συρρίκνωση του κύκλου εργασιών	100
1.3. Εξέλιξη και σύνθεση της απασχόλησης στους κλάδους των ΜμΕ	102
1.4. Δημογραφία των επιχειρήσεων	105
2. Ελληνική ιδιωτική οικονομία: Μονοπώλια για τους λίγους στην κορυφή της πυραμίδας, ανταγωνισμός για τους πολλούς στη βάση	107
2.1. Θεωρητική διερεύνηση	107
2.2. Ποσοτική προσέγγιση	109
2.3. Κύκλος εργασιών ανά νομική μονάδα	109
2.4. Κύκλος εργασιών των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου	111
2.5. Συγκέντρωση και ανταγωνισμός κατά κλάδο	112
2.6. Έρευνα Ευρωβαρόμετρου	115
2.7. Συμπεράσματα	115
Πηγές	116
3. Η κατάσταση των μικρών επιχειρήσεων με βάση τις έρευνες οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ	118
3.1. Δείκτης οικονομικού κλίματος	118
3.2. Κύκλος εργασιών – Αποτελέσματα χρήσης	120
3.3. Ρευστότητα – Ταμειακά διαθέσιμα	124
3.4. Επενδύσεις	126
3.5. Απασχόληση	129
3.6. Κόστος λειτουργίας επιχειρήσεων	129
3.7. Τιμές αγαθών/υπηρεσιών	129
3.8. Υποχρεώσεις/οφειλές επιχειρήσεων	131
3.9. Δείκτες αβεβαιότητας και βιωσιμότητας	132
3.10. Ανταγωνισμός και ολιγοπώλια	134
Βιβλιογραφία	136

Μέρος Γ' – Όψεις του ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία

Η αυξανόμενη ολιγοπώληση του διεθνούς και εγχώριου επιχειρηματικού περιβάλλοντος και οι πιέσεις που ασκεί στη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα

Εισαγωγή	140
Αιτία και ιστορική εξέλιξη των επενδυτικών εταιρειών	142
Η επίδραση των επενδυτικών εταιρειών περιουσιακών στοιχείων	145
Μία νέα εποχή για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις	147
Βιβλιογραφία	149

Μικρομεσαίες επιχειρήσεις και ανταγωνισμός

Ανταγωνισμός και οικονομική ευημερία	150
Υψηλή συγκέντρωση και λιγότερος ανταγωνισμός	151
Συγκέντρωση και μικρομεσαίες επιχειρήσεις	153

Ενίσχυση μικρομεσαίων επιχειρήσεων για πιο ανταγωνιστικές αγορές	154
Βιβλιογραφία	156
Δίκαιο ανταγωνισμού στην εποχή των «πολυκρίσεων»: η ελληνική περίπτωση	
Εισαγωγή	159
Τα εργαλεία των Επιτροπών Ανταγωνισμού	160
Ακρίβεια και δίκαιο ανταγωνισμού	162
Το θεσμικό πλαίσιο – Δημιουργώντας ένα δημόσιο οικοσύστημα προώθησης του ανταγωνισμού	165
Η πρόσφατη εξέλιξη του ανταγωνισμού στην Ελληνική οικονομία	
Πληθωρισμός και Βιωσιμότητα των ΜΜΕ	
Εισαγωγή	169
Πως άλλαξε ο ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία στην προηγούμενη δεκαετία	170
Έκταση του ανταγωνισμού	170
Ένταση του ανταγωνισμού	176
Ο φαύλος κύκλος της συγκεντροποίησης	177
Ένα σύγχρονο παραγωγικό μοντέλο διαφοροποίησης, δικτύωσης και συνεργατικότητας	178
Ευρετήριο γραφημάτων	
Μέρος Α΄	
Κεφάλαιο 1	
Γράφημα 1. Παγκόσμιος πληθωρισμός	28
Χάρτης 1. Μεταβολή στον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή παγκόσμια	29
Γράφημα 2. Βασικό επιτόκιο της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ	30
Γράφημα 3. Βασικό επιτόκιο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας	31
Γράφημα 4. Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου στην Ευρωζώνη σε εκατ. € (Σταθερές τιμές 2010)	31
Γράφημα 5. Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου στις ΗΠΑ σε εκατ. \$ (Σταθερές τιμές 2017)	31
Γράφημα 6. Παγκόσμιο χρέος	32
Κεφάλαιο 2	
Γράφημα 1. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (εκ. €)	35
Γράφημα 2. Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν σε τρίμηνα (εκ. €)	37
Γράφημα 3. Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (εκ. €)	38
Γράφημα 4. Καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών (εκατ. €)	40
Γράφημα 5. Δαπάνη ΜΚΙΕΝ (εκατ. €)	41
Γράφημα 6. Καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης (εκατ. €)	42
Γράφημα 7. Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (εκατ. €)	43
Γράφημα 8. Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου 2021–2023 (εκατ. €)	45
Γράφημα 9. Μεταβολή αποθεμάτων / Αποκτήσεις μείον διαθέσιμες τιμαλφών (εκατ. €) σε τρέχουσες τιμές.	45
Γράφημα 10. Αριθμός οικοδομικών αδειών	46
Γράφημα 11. Παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο στην Ελλάδα (ΕΕ 2020 =100)	47
Γράφημα 12. Εξαγωγές και εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (εκατ. € σε σταθερές τιμές 2015)	47

Γράφημα 13. Ισοζύγιο αγαθών (εκατ. €)	48
Γράφημα 14. Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (εκατ. € σε τρέχουσες τιμές)	49
Γράφημα 15. Αξία εξαγωγών ανά χώρα %	52
Γράφημα 16. Αξία εισαγωγών ανά χώρα %	53
Γράφημα 17. Ισοζύγιο υπηρεσιών (εκατ. €)	54
Γράφημα 18. Ισοζύγιο εξαγωγών-εισαγωγών υπηρεσιών το 2023 (εκατ. € σε τρέχουσες τιμές)	54
Γράφημα 19. Βασικές συνιστώσες του ισοζυγίου υπηρεσιών (εκ. € σε τρέχουσες τιμές)	55
Γράφημα 20. Αφίξεις μη κατοίκων από το εξωτερικό (σε χιλ.)	56
Γράφημα 21. Εισροές ΑΞΕ στην Ελλάδα (εκατ. €)	58
Γράφημα 22. Απόθεμα ΑΞΕ στην Ελλάδα (εκατ. €)	58
Γράφημα 23. Αριθμός πρωτογενών επενδύσεων, εξαγορών και συγχωνεύσεων (ροές)	59
Γράφημα 24. Αξία πρωτογενών επενδύσεων έναντι εξαγορών και συγχωνεύσεων στην Ελλάδα (εκατ. \$) (ροές)	59
Γράφημα 25. Περιουσιακά στοιχεία των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα (εκατ. €)	61
Γράφημα 26. Περιουσιακά στοιχεία των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα ως ποσοστό του ΑΕΠ	62
Γράφημα 27. Σύνθεση των περιουσιακών στοιχείων των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα	62
Γράφημα 28. Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης – Ελλάδα	63
Γράφημα 29. Δείκτης Gini	65
Γράφημα 30. Ανεργία 2019–2024	66
Γράφημα 31. Εργατικό δυναμικό 2021–2024 (εκατ.)	66
Γράφημα 32. Ανεργία στην ΕΕ	67
Γράφημα 33. Κενές θέσεις εργασίας στην Ελλάδα	68
Γράφημα 34. Δείκτης κενών θέσεων εργασίας (JVR) (Ελλάδα και ΕΕ)	68
Κεφάλαιο 3	
Γράφημα 1. Καταθέσεις ανά τομέα (εκατ. €)	71
Γράφημα 2. Διάρθρωση καταθέσεων κατοίκων (υπόλοιπα σε εκ.	72
Γράφημα 3. Αναλογία προθεσμιακών καταθέσεων κατοίκων στο σύνολο των καταθέσεων	73
Γράφημα 4. Μέσο σταθμισμένο επιτόκιο καταθέσεων και δανείων	74
Γράφημα 5. Μέσο σταθμισμένο επιτόκιο καταθέσεων και δανείων νοικοκυριών	75
Γράφημα 6. Μέσα σταθμισμένα επιτόκια νέων δανείων μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων	76
Γράφημα 7. Συνολική χρηματοδότηση της ελληνικής οικονομίας από εγχώρια Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα (ετήσιες καθαρές ροές σε εκ. €)	77
Γράφημα 8. Γενικός Δείκτης Καταναλωτή στην Ελλάδα (2020=100)	78
Γράφημα 9. Πληθωρισμός στην ΕΕ και στην Ελλάδα	79
Γράφημα 9. Πληθωρισμός στην ΕΕ και στην Ελλάδα	81
Γράφημα 11. Δείκτης τιμών διαμερισμάτων (2007=100)	83
Γράφημα 12. Δείκτες τιμών καταστημάτων στην Αθήνα (2010 = 100)	83
Γράφημα 14. Δείκτης τιμών υλικών κατασκευών	84
Γράφημα 13. Δείκτες τιμών γραφείων στην Αθήνα (2010 = 100)	84
Γράφημα 15. Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ – Επίπτωση του πληθωρισμού με βάση το μέγεθος των επιχειρήσεων	88

Γράφημα 16. Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ – Επίπτωση του πληθωρισμού με βάση τον εξαγωγικό προσανατολισμό των επιχειρήσεων	89
--	----

Κεφάλαιο 4

Γράφημα 1. Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (εκ. €)	92
Γράφημα 2. Ενοποιημένο χρέος Γενικής Κυβέρνησης (εκατ. ευρώ)	93
Γράφημα 3. Ενοποιημένο χρέος Γενικής Κυβέρνησης / ΑΕΠ (%)	94

Μέρος Β΄

Κεφάλαιο 1

Γράφημα 1. Γεωγραφική κατανομή έναρξης νέων επιχειρήσεων 2023	105
Γράφημα 2. Ιδρύσεις νέων επιχειρήσεων, βάσει της νομικής μορφής, εκφρασμένης σε ποσοστά ανά έτος	106

Κεφάλαιο 3

Γράφημα 1. Δείκτης οικονομικού κλίματος ΜμΕ	119
Γράφημα 2. Δείκτης προσδοκιών ελληνικών ΜμΕ	120
Γράφημα 3. Κύκλος εργασιών μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων	121
Γράφημα 4 : Κύκλος εργασιών Β΄ εξαμήνου 2023	122
Γράφημα 5. Ετήσιος κύκλος εργασιών ΜμΕ	123
Γράφημα 6. Σύγκριση αποτελεσμάτων χρήσης ΜμΕ	124
Γράφημα 7: Ρευστότητα – Αποτίμηση εξαμήνου- Σύγκριση με προηγούμενες έρευνες	125
Γράφημα 8. Επάρκεια ταμειακών διαθεσίμων για κάλυψη βασικών υποχρεώσεων επιχείρησης	126
Γράφημα 9. Ποσοστά μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων που πραγματοποίησαν επενδύσεις ανά εξάμηνο	127
Γράφημα 10. Ύψος επένδυσης μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων ανά εξάμηνο –	128
Γράφημα 11. Πηγές χρηματοδότησης επένδυσης μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων ανά εξάμηνο – Βάση: Όσοι πραγματοποίησαν επενδύσεις –	128
Γράφημα 12. Τιμές πώλησης αγαθών/υπηρεσιών (ποσοστά επιχειρήσεων) – Αποτίμηση εξαμήνου – Συγκριτικό Γράφημα	130
Γράφημα 13. Βαθμός Υπερχρέωσης ΜμΕ – Σύγκριση Εξαμήνων-	131
Γράφημα 14. Δείκτες αβεβαιότητας και βιωσιμότητας ΜμΕ	133
Γράφημα 15. Η άποψη των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων για την λειτουργία του ανταγωνισμού και την διαμόρφωση των τιμών	134
Γράφημα 16. Η άποψη των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων για την συμβολή των πολιτικών στην προώθηση του υγιούς ανταγωνισμού	135

Μέρος Γ΄

Γράφημα 1: Η εξέλιξη του κύκλου εργασιών (σε χιλ. ευρώ) ανά επιχείρηση 2011-2021 σε βασικούς τομείς οικονομικής δραστηριότητας	172
Γράφημα 2: Η εξέλιξη του κύκλου εργασιών ανά επιχείρηση ως ποσοστό του συνόλου του αντίστοιχου τομέα οικονομικής δραστηριότητας 2011-2021	174

Ευρετήριο πινάκων

Μέρος Α΄

Κεφάλαιο 1

Πίνακας 1. Άκαθάριστο Εγχώριο Προϊόν των μεγαλύτερων οικονομιών (εκατ. \$ σε τρέχουσες τιμές)	27
---	----

Κεφάλαιο 2

Πίνακας 1. ΑΕΠ στις χώρες της ΕΕ σε σταθερές τιμές 2010 (εκατ. €)	36
Πίνακας 2. Βασικές συνιστώσες του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (εκατ. €)	39
Πίνακας 3. Επενδύσεις χωρών μελών της ΕΕ – 2019–2023 (τρέχουσες τιμές σε εκατ. €)	44
Πίνακας 4. Οικοδομική δραστηριότητα 2017–2023	46
Πίνακας 5. Μεταβολές στην ποσότητα και στην αξία των εισαγωγών της ελληνικής οικονομίας (2022–2023)	50
Πίνακας 6. Μεταβολές στην ποσότητα και στην αξία των εξαγωγών της ελληνικής οικονομίας (2022–2023)	51
Πίνακας 7. Αφίξεις και τουριστική δαπάνη ανά χώρα προέλευσης	57
Πίνακας 8. Κλαδική και γεωγραφική κατανομή των εισροών ΑΞΕ στην Ελλάδα 2022–2023 (σε εκ. €)	60
Πίνακας 9. Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης του ΟΗΕ για την Ελλάδα	64

Κεφάλαιο 3

Πίνακας 1. Υπόλοιπα καταθέσεων ανά τομέα (εκ. €)	71
Πίνακας 2. Διάρθρωση καταθέσεων ανά τομέα (υπόλοιπα σε εκ. €)	73
Πίνακας 3. Δείκτης Τιμών Καταναλωτή ανά ομάδα αγαθών (Έτος βάσης: 2020=100)	82
Πίνακας 4. Ποσοστιαία μεταβολή τιμών οικιστικών ακινήτων στις χώρες της ΕΕ (2015=100)	85

Κεφάλαιο 4

Πίνακας 1. Φορολογικά έσοδα κρατικού προϋπολογισμού	91
Πίνακας 2. Πιστωτικοί τόκοι εξυπηρέτησης δημόσιου χρέους, ποσά σε εκ. ευρώ	93
Πίνακας 3. Ανάλυση μεταβολών λόγου χρέους Γενικής Κυβέρνησης προς ΑΕΠ	94

Μέρος Β΄**Κεφάλαιο 1**

Πίνακας 1. Κύκλος εργασιών (σε χιλ. ευρώ), από διοικητικές πηγές, για το σύνολο των επιχειρήσεων της ελληνικής οικονομίας, ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας	101
Πίνακας 2. Απασχολούμενοι (σε χιλιάδες) ηλικίας 15 ετών και άνω, κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα, για τα έτη 2001 – 2023 το Β΄ τρίμηνο	103

Κεφάλαιο 2

Πίνακας 1. Κύκλος εργασιών και αριθμός απασχολούμενων ανά ΑΦΜ από 2011 ως 2021	110
Πίνακας 2. Αριθμός νομικών μονάδων, κύκλος εργασιών και αριθμός απασχολούμενων των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων ανά κλάδο	112
Πίνακας 3. Πρωταθλητές της συγκέντρωσης (μερίδιο των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου στο σύνολο του κλάδου)	113
Πίνακας 4. Πρωταθλητές του ανταγωνισμού (μερίδιο των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου στο σύνολο του κλάδου)	114

Μέρος Γ΄

Πίνακας 1: Κύκλος εργασιών ανά νομική μονάδα (επιχείρηση) σε τομείς οικονομικής δραστηριότητας σε χιλ. ευρώ	171
Πίνακας 2: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του κύκλου εργασιών ανά νομική μονάδα	173
Πίνακας 3: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του κύκλου εργασιών ανά νομική μονάδα μείον την αντίστοιχη μεταβολή του τομεακού κύκλου εργασιών	175

Μήνυμα του Προέδρου του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ κ. Γιώργου Καββαθά

Η Ετήσια Έκθεση του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ για το 2023, η 5η κατά σειρά, αποτελώντας πλέον θεσμό, επιχειρεί, αξιοποιώντας πάντοτε επιστημονικά τεκμηριωμένα στοιχεία, να αποτυπώσει τις σημαντικότερες τάσεις που διαμορφώνουν το οικονομικό και κοινωνικό οικοσύστημα στο οποίο οι ΜμΕ καλούνται να λειτουργήσουν με όρους βιωσιμότητας, καινοτομίας και ανάπτυξης. Παράλληλα, εστιάζει στις ιδιαίτερες ανάγκες και χαρακτηριστικά των μικρών επιχειρήσεων, προβαίνοντας σε προτάσεις πολιτικής για τη βέλτιστη δυνατή αξιοποίηση αλλά και διαχείρισή τους.

Το στοιχείο που δημιουργεί πρόσθετη αξία στη σειρά αυτή Ετήσιων Εκθέσεων είναι ότι κάθε χρόνο, εκτός από την αποτύπωση του γενικότερου πλαισίου, όπως αυτό περιγράφηκε παραπάνω, πραγματεύονται κι ένα ειδικό θέμα, που άπτεται της τρέχουσας οικονομικο-κοινωνικής και πολιτικής συγκυρίας.

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπ'όψιν ότι το τελευταίο χρονικό διάστημα η ακρίβεια και οι συνακόλουθες επιπτώσεις της στην έξαρση της φτώχειας, καθώς και στη διεύρυνση των ανισοτήτων μεταξύ εισοδηματικών στρωμάτων, αλλά και μεταξύ μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων, έχει αναχθεί σε ένα από τα κεντρικότερα θέματα του δημόσιου διαλόγου, το ειδικό θέμα της Ετήσιας Έκθεσης που παρουσιάζεται σήμερα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι "χτυπάει" στην καρδιά των γεγονότων, αφού πραγματεύεται τα ζητήματα ανταγωνισμού της ελληνικής οικονομίας.

Πιο συγκεκριμένα, η Έκθεση αναδεικνύει το διαχρονικό πρόβλημα του στρεβλού ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία. Μετά, μάλιστα, την κρίση του 2008 και κυρίως των πρόσφατων κρίσεων, οι τάσεις συγκεντροποίησης στην αγορά εντάθηκαν ακόμα περισσότερο.

Επιπλέον, οι εφαρμοζόμενες πολιτικές δεν φαίνεται να οδήγησαν σε αποτελεσματική διευθέτηση ζητημάτων που χαρακτηρίζουν αγορές με ολιγοπωλιακή διάρθρωση, οι οποίες έχουν ως συνακόλουθο τη χειραγώγηση των τιμών και τη στρέβλωση του ανταγωνισμού. Ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας, οι πρακτικές αθέμιτου ανταγωνισμού οδήγησαν σε σταδιακή επιδείνωση της θέσης των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων, οι οποίες καλούνται, επιπλέον, να αντιμετωπίσουν και τα προβλήματα που έχουν σωρεύσει κατά τη μακρά περίοδο των αλληπάλληλων κρίσεων αλλά και τις πρόσφατες προκλήσεις του πράσινου και ψηφιακού μετασχηματισμού τους.

Η αντιφατική εικόνα μιας επιδεινούμενης κατάστασης των ΜμΕ στο πλαίσιο μιας γενικότερης θετικής εικόνας της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας – έστω και κάτω του προσδοκώμενου – επιβεβαιώνει περίτρανα τον μονοδιάστατο τρόπο διάχυσης της οικονομικής μεγέθυνσης και συνακόλουθα την αύξηση των στρεβλώσεων του ανταγωνισμού στη χώρα μας.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το 87,3% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων θεωρεί ότι υπάρχουν ολιγοπώλια που ελέγχουν μεγάλο μέρος της αγοράς και διαμορφώνουν τις τιμές.

Αναδεικνύεται, επομένως, η αδήριτη ανάγκη για τη δημιουργία και εφαρμογή ενός ισχυρού κι αξιόπιστου ρυθμιστικού πλαισίου, με την εφαρμογή αντιμονοπωλιακών πολιτικών για τη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς.

Η Εκθεση, επομένως, αυτή αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση του εν λόγω θέματος, στο πλαίσιο μιας σειράς παρεμβάσεων μας που έπονται, αφού το ζήτημα αυτό φαίνεται ότι θα μας απασχολήσει έντονα και στο μέλλον, δεδομένου ότι ο ανταγωνισμός συνιστά το επίκεντρο της ελεύθερης οικονομίας, λειτουργώντας ως καταλυτικό στοιχείο για τη μείωση των τιμών, την καινοτομία, την ενίσχυση της δημιουργικότητας και εν γένει την οικονομική ανάπτυξη, διευρύνοντας, παράλληλα, το πεδίο επιλογών για το καταναλωτικό κοινό.

ΕΠΙΤΕΛΙΚΗ ΣΥΝΟΨΗ

Μέρος Ι Μακροοικονομικό περιβάλλον

1. Διεθνές οικονομικό περιβάλλον

Το 2023, η παγκόσμια συγκυρία χαρακτηρίστηκε από την επιταχυνόμενη κλιματική αλλαγή, τις εξελίξεις στην τεχνητή νοημοσύνη και τις συγκρούσεις στην Ουκρανία και το Ισραήλ. Η παγκόσμια οικονομία συνεχίζει την ανάκαμψή της από την πανδημία με αργούς ρυθμούς, ενώ το 2023 υπήρξε σημαντική αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, κυρίως στις τιμές της ενέργειας. Ωστόσο, υψηλός πληθωρισμός συνεχίζει να πλήττει αρκετές αναπτυσσόμενες χώρες, ενώ και σε ορισμένες κατηγορίες βασικών τροφίμων όπως το κακάο, το ρύζι και η ζάχαρη ο πληθωρισμός παραμένει υψηλός.

Η άνοδος των επιτοκίων έχει σταματήσει, όμως δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια άμεση προοπτική για δραστική μείωσή τους. Η αύξηση των επιτοκίων ως μέτρο ανάσχεσης μίας μη νομισματικής κρίσης τίθεται σε αμφισβήτηση, καθώς ο αντίκτυπός τους στις επενδύσεις και στο παγκόσμιο χρέος έχει ήδη αρχίσει να φαίνεται.

2. Βασικά μεγέθη ελληνικής οικονομίας

Το 2023, το ΑΕΠ μεγεθύνθηκε κατά 2% σε σταθερές τιμές, ξεπερνώντας το επίπεδο του 2019. Το ΑΕΠ διαμορφώθηκε σε τρέχουσες τιμές του 2023 στα 220.303 εκατ. € και σε σταθερές τιμές του 2015 στα 194.494 εκατ. €, σημειώνοντας αύξηση 6,6% σε τρέχουσες τιμές και 2% σε σταθερές τιμές, σε σχέση με το 2022. Φαίνεται, επομένως, να έχει δημιουργηθεί μια θετική προοπτική για την ελληνική οικονομία. Ωστόσο, οι ρυθμοί μεγέθυνσης μειώνονται. Επίσης, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι το ΑΕΠ σε πραγματικές τιμές εξακολουθεί να είναι σημαντικά χαμηλότερο (-18,6%) σε σχέση με το ΑΕΠ του 2008, γεγονός που σημαίνει ότι αφενός, η ελληνική οικονομία, παρά την ανάκαμψη των τελευταίων ετών, ποτέ δεν συνήλθε πραγματικά από εκείνο το σοκ και αφετέρου, ότι έχει δημιουργηθεί σημαντική απόκλιση του επιπέδου μεγέθυνσης της Ελλάδας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ.

Όσον αφορά στην ακαθάριστη προστιθέμενη αξία, το 2023 σε σταθερές τιμές ήταν 166.969 εκατ. €, αυξημένη κατά 1,17% σε σχέση με το 2022 και κατά 3,47% σε σχέση με το 2019.

Σχετικά με την ιδιωτική κατανάλωση, που είχε γνωρίσει τη μεγαλύτερη μείωση σε παγκόσμιο επίπεδο κατά τη διάρκεια του 2020, λόγω των περιοριστικών μέτρων, συνεχίζει δυναμικά την ανάκαμψή της. Οι καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών σημείωσαν αύξηση κατά 1,78% το 2023, φτάνοντας σε σταθερές τιμές τα 133.205,8 εκατ. €. Η αύξηση ήταν σαφώς μικρότερη από τις αντίστοιχες αυξήσεις των δύο προηγούμενων ετών (7,63% το 2022 και 5,91% το 2021), κάτι που είναι αναμενόμενο, δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος οφειλόταν στην ανάκαμψη από την πρωτόγνωρη ύφεση του 2020 λόγω της πανδημίας, όπου η καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών είχε μειωθεί κατά 7,52%. Ωστόσο, η καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών υπολείπεται ακόμη σημαντικά σε σχέση με το επίπεδο προ της κρίσης χρέους, αφού είναι κατά 16,45% χαμηλότερη σε σχέση με το 2008.

Όσον αφορά στην καταναλωτική δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης, συνεχίζει την αυξητική τάση της, η οποία ξεκίνησε το 2019. Συγκεκριμένα, το 2023 έφτασε σε σταθερές τιμές τα 38.789,0 εκατ.

€, αυξημένη κατά 1,75% σε σχέση με το προηγούμενο έτος και κατά 8,97% σε σχέση με το έτος 2019. Η αύξηση αυτή (1,75%) τοποθετεί την Ελλάδα στη 14η θέση μεταξύ των 27 χωρών της ΕΕ, ενώ ως ποσοστό του ΑΕΠ βρίσκεται κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης.

Σε σχέση με τις επενδύσεις, για δεύτερη συνεχόμενη χρονιά καταγράφεται θετικό πρόσημο στις καθαρές επενδύσεις, μετά από 11 έτη συνεχούς αποεπένδυσης. Ειδικότερα, το 2023, ο Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου έφτασε σε σταθερές τιμές τα 27.878,5 εκατ. €, αυξημένος κατά 4,04% σε σχέση με το 2022. Ωστόσο, η μερίδα του λέοντος των επενδύσεων αφορά στον κατασκευαστικό κλάδο.

Όσον αφορά στην παραγωγικότητα και σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα έτη, όπου παρατηρήθηκε σημαντική βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας, το 2023 καταγράφηκε μία σχετική στασιμότητα, αφού ο δείκτης παραγωγικότητας της εργασίας για την Ελλάδα διαμορφώθηκε στο 70,1% του μέσου όρου της ΕΕ, έναντι 70,4% το προηγούμενο έτος. Δεν μπορούμε, επίσης, να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η Ελλάδα εξακολουθεί να βρίσκεται στην προτελευταία θέση του μέσου όρου της παραγωγικότητας της ΕΕ, με τη Βουλγαρία να βρίσκεται στην τελευταία θέση με 56,8%.

Το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών κατέγραψε και το 2023 σημαντικό έλλειμμα της τάξης των -10.131,4 εκατ. € σε σταθερές τιμές, το οποίο είναι οριακά βελτιωμένο σε σχέση με το έλλειμμα του 2022 (-11.019,6 εκατ. €). Η βελτίωση οφείλεται αποκλειστικά σχεδόν στην περαιτέρω βελτίωση του ισοζυγίου υπηρεσιών, λόγω του νέου ρεκόρ αφίξεων ξένων τουριστών. Σε σταθερές τιμές, οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών ανήλθαν στα 75.226,4 εκατ. €, καταγράφοντας αύξηση κατά 3,67% σε σχέση με το 2022, ενώ οι εισαγωγές ανήλθαν στα 85.357,8 εκατ. €, καταγράφοντας αύξηση της τάξης του 2,13%.

Το 2023, σημειώθηκε κάμψη στις εισροές Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα, αφού ανήλθαν στα 5.022 εκατ. €, έναντι 8.026 εκατ.€ το 2022, σημειώνοντας μείωση κατά 37,43% σε σχέση με το 2022, κατά το οποίο είχε παρατηρηθεί ρεκόρ εισροών (8.026 εκατ. €). Παρά τη μείωση των εισροών, το απόθεμα των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα συνεχίζει τη σταθερή αυξητική πορεία του. Το απόθεμα ΑΞΕ στην Ελλάδα σημείωσε νέο ιστορικό υψηλό το 4ο τρίμηνο του 2023, φτάνοντας τα 60.059 εκατ. €. Όσον αφορά στην τοποθέτηση των ΑΞΕ, το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων κατευθύνεται σε κλάδους του real estate, ενώ αυξανόμενη βαίνει και η συμμετοχή των ξένων επενδυτικών κεφαλαίων σε ελληνικές επιχειρήσεις, μέσω εξαγορών και συγχωνεύσεων.

Σε σχέση με τις ανισότητες, η Ελλάδα σημείωσε βελτίωση στον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, λόγω της αύξησης του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος. Ωστόσο, οι εισοδηματικές ανισότητες εντείνονται σημαντικά σε σχέση με τους εταίρους της στην ΕΕ.

Η μέση ανεργία το 2023 διαμορφώθηκε στο 11,1%, συνεχίζοντας την πτωτική πορεία των τελευταίων ετών. Ωστόσο, όσο πλησιάζει τα ιστορικά χαμηλότερα επίπεδά της, η πτώση επιβραδύνεται. Παράλληλα, οι κενές θέσεις εργασίας διαρκώς αυξάνονται.

3. Χρηματοοικονομικό περιβάλλον

Το απόθεμα καταθέσεων στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα από 203.808 εκ. € τον Δεκέμβριο του 2019 έφτασε στα 215.335 εκ. € τον Δεκέμβριο του 2020 και στα 217.747 εκ. € τον Δεκέμβριο του 2021, ενώ έως τον Δεκέμβριο του 2022 ανήλθε στα 227.071 εκ.€, για να αυξηθεί μόλις στα 228.593 εκ. €. τον Δεκέμβριο του 2023. Τον Δεκέμβριο του 2023, το 2,99% των καταθέσεων ανήκε στη Γενική Κυβέρνηση, το 19,26% σε μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις, το 64,14% σε νοικοκυριά και ΙΜΚΙ και το 11,80% σε αλλοδαπά φυσικά και νομικά πρόσωπα. Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη τα στοιχεία του Ταμείου Εγγύησης Καταθέσεων και Επενδύσεων (ΤΕΚΕ) σχετικά με τη

διάρθρωση των τραπεζικών καταθέσεων των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων, προκύπτει ότι το 42% των συνολικών καταθέσεων συγκεντρώνεται μόλις στο 0,7% των καταθετών. Περαιτέρω, διαπιστώνουμε ότι το 85% των καταθετών δεν συμμετέχει στην αύξηση των καταθέσεων που παρατηρείται στο σύνολο των νοικοκυριών και επιχειρήσεων.

Τα επιτόκια δανεισμού συνέχισαν το 2023 να αυξάνονται με πολλαπλάσιους ρυθμούς σε σχέση με την ασθενική αύξηση των επιτοκίων καταθέσεων, με αποτέλεσμα το περιθώριο επιτοκίου για τις τράπεζες να έχει αυξηθεί. Το χάσμα στα επιτόκια δανεισμού μεταξύ μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων έχει προσωρινά μηδενιστεί, λόγω μεγαλύτερης αύξησης των επιτοκίων και για τις μεγάλες επιχειρήσεις.

Το 2023, παρατηρείται σημαντική υποχώρηση των καθαρών ροών χρηματοδότησης στο σύνολο της οικονομίας σε σχέση με το 2022, όπου παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση, λόγω της ενεργοποίησης του Ταμείου Ανάκαμψης.

Ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός το 2023 ανήλθε στο 3,5%. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στα τρόφιμα. Οι τιμές των ειδών διατροφής αυξήθηκαν κατά 9,9% το 2023, όταν ήδη είχε προηγηθεί μία αύξησή τους κατά 9,7% το 2022. Επιπλέον, η αύξηση των τιμών των ακινήτων συνέχισαν την ανοδική τους πορεία, σημειώνοντας αύξηση ρεκόρ κατά 13,4%, ποσοστό που συνιστά τη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση από το 2006. Η αύξηση των τιμών των ακινήτων, πέραν της αύξησης της εγχώριας και της αλλοδαπής ζήτησης, φαίνεται να οφείλεται και σε έναν φαύλο κύκλο αυτοεκπληρούμενων πληθωριστικών προσδοκιών αγοραστών και πωλητών. Μέχρι στιγμής, η κυβέρνηση δεν έχει λάβει δραστικές πολιτικές για την ενίσχυση της προσφοράς, οι οποίες θα είχαν κάποιο αποτέλεσμα στην αποκλιμάκωση των τιμών των ακινήτων.

Οι πληθωριστικές πιέσεις έχουν επηρεάσει αρνητικά τις μικρότερες επιχειρήσεις, πολλαπλάσια σε σχέση με τις μεγαλύτερες, καθώς το αυξημένο κόστος ζωής σε συνδυασμό με το αυξημένο λειτουργικό κόστος, την αύξηση του κόστους προμήθειας προϊόντων ή χρήσης υπηρεσιών και την αδυναμία αξιοποίησης κατάλληλων χρηματοδοτικών εργαλείων δεν επιτρέπει τη απορρόφηση μέρους του πρόσθετου κόστους, ενώ στην προσπάθεια μείωσης του συνολικού κόστους, θυσιάζονται πολύτιμες θέσεις εργασίας, που τελικά φέρνουν σε ακόμα δυσχερέστερη θέση τις μικρές επιχειρήσεις σε σχέση με τις μεγαλύτερες σε κάθε κλάδο.

4. Δημόσια οικονομικά

Το 2023, η Γενική Κυβέρνηση παρουσίασε πρωτογενές πλεόνασμα 1,9% του ΑΕΠ, λόγω της υπεραπόδοσης των φόρων.

Η μείωση του χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ συνεχίστηκε το 2023, πέφτοντας στο 161,9%, λόγω της αύξησης του ΑΕΠ. Εν τούτοις, ως απόλυτο μέγεθος, το χρέος παρέμεινε αμετάβλητο.

Με την εκπνοή του 2023 συμφωνήθηκαν και δόθηκαν στη δημοσιότητα οι νέοι δημοσιονομικοί κανόνες, το νέο πλαίσιο οικονομικής διακυβέρνησης, όπως χαρακτηρίστηκε από την Ε.Ε.. Συγκεκριμένα, οι δύο δείκτες αναφοράς που περιλαμβάνονται στο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, δημοσιονομικό έλλειμμα 3% και δημόσιο χρέος 60% του ΑΕΠ, μένουν ως έχουν. Η Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος, όμως, στο εξής επεκτείνεται, καθώς δεν θα περιλαμβάνει μόνο αποκλίσεις από τον στόχο μείωσης του δημοσιονομικού ελλείμματος 3% του ΑΕΠ. Με την αναθεώρηση των δημοσιονομικών κανόνων θα περιλαμβάνει και αποκλίσεις από τον συμφωνημένο ρυθμό μείωσης του χρέους.

Κατά τ' άλλα, γίνονται περισσότερο σεβαστά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε εθνικής οικονομίας και αυξάνεται ο βαθμός εθνικής ιδιοκτησίας κάθε σχεδίου δημοσιονομικής προσαρμογής, στο οποίο θα καταρτίζονται στόχοι για τη μείωση του ελλείμματος και του χρέους.

Στην κατεύθυνση της εξασφάλισης δημοσιονομικής πειθαρχίας δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στον έλεγχο των πρωτογενών δαπανών.

Μέρος II – Διαρθρωτικά των επιχειρήσεων

1. Εξελίξεις σε τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Το 2023, παρότι το ΑΕΠ αυξήθηκε κατά 2%, ο κύκλος εργασιών των επιχειρήσεων μειώθηκε κατά 3%. Στους 6 τομείς που συγκεντρώνεται η μικρομεσαία επιχειρηματικότητα, ο κύκλος εργασιών, σε αδρές γραμμές, παρέμεινε σταθερός. Οι εγγραφές νέων επιχειρήσεων το 2023 αυξήθηκαν κατά 6%. Ο τομέας με τις περισσότερες ενάρξεις ήταν οι κατασκευές και μεταφορά – αποθήκευση. Η νομική μορφή που κατά πλειοψηφία επιλέχθηκε ήταν η ατομική επιχείρηση.

2. Ελληνική ιδιωτική οικονομία: Μονοπώλια για τους λίγους στην κορυφή της πυραμίδας, ανταγωνισμός για τους πολλούς στη βάση

Όπως προκύπτει από την εξέταση του μεριδίου των 5 μεγάλων κάθε κλάδου στο σύνολο, στην ελληνική οικονομία επικρατεί ένας βαθύτατος διχασμός. Στους κλάδους της μεγάλης βιομηχανίας δεσπόζουν μονοπώλια ή μονοπωλιακές τάσεις, ενώ στους κλάδους που κυριαρχούν οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις κυριαρχούν συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού.

Η δεινή εικόνα που εμφανίζει ο ανταγωνισμός στην Ελλάδα αποτυπώνεται και στα ευρήματα από την έρευνα του Ευρωβαρόμετρου που διεξήχθη το 2022, με θέμα «Οι αντιλήψεις των πολιτών για την πολιτική ανταγωνισμού» (European Commission, 2022). Οι απαντήσεις από την Ελλάδα δείχνουν ότι η κατάσταση στη χώρα μας, στο πεδίο του ανταγωνισμού, είναι πολύ χειρότερη της μέσης ευρωπαϊκής.

Σημαντικές είναι και ο αποκλίσεις μεταξύ των απαντήσεων σε Ελλάδα και ΕΕ, όπως εμφανίζονται στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου που πραγματοποιήθηκε το ίδιο έτος, αλλά απευθυνόταν στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, με τίτλο «οι προσδοκίες των ΜμΕ για μια αποτελεσματική πολιτική ανταγωνισμού» (European Commission, 2022β). Στο ερώτημα «πόσο σημαντικές πιστεύετε ότι είναι οι παρακάτω βελτιώσεις στον ανταγωνισμό», η απάντηση που συγκέντρωσε τις περισσότερες προτιμήσεις ήταν «να καταπολεμηθούν τα καρτέλ». Το 76% των ερωτηθέντων χαρακτήρισε το συγκεκριμένο μέτρο πολύ σημαντικό και το 17% αρκετά σημαντικό. Αθροιστικά, το 93% των μικρομεσαίων επιχειρήσεων προκρίνει την καταπολέμηση των καρτέλ! Κι ακολουθεί η «αποτροπή κατάχρησης της δύναμης που κατέχουν στην αγορά οι παράγοντες σε διάφορους τομείς της αγοράς».

3. Η κατάσταση των μικρών επιχειρήσεων με βάση τις έρευνες οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ο δείκτης οικονομικού κλίματος των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων υποχώρησε σχεδόν κατά έξι μονάδες σε διάστημα ενός χρόνου (από 69,5 μονάδες στο Β' εξάμηνο του 2022, σε 63,9 μονάδες στο Β' εξάμηνο του 2023), πιστοποιώντας την επιδείνωση της θέσης των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων λόγω της πληθωριστικής κρίσης, αλλά και των συσσωρευμένων προβλημάτων των διαδοχικών κρίσεων, που δεν έχουν αντιμετωπιστεί.

Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές εντείνουν την ανασφάλεια των επιχειρήσεων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την εισαγωγή τεκμαρτού συστήματος φορολόγησης των ατομικών επιχειρήσεων, που αφορά άνω του 60% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων.

Η επιδείνωση του οικονομικού κλίματος συσχετίζεται με την επιβράδυνση του ρυθμού ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας. Η μεγάλη όμως υποχώρηση του δείκτη οικονομικού κλίματος κατά έξι μονάδες, που δεν είναι ανάλογη της οικονομικής επιβράδυνσης, αποκαλύπτει τις στρεβλώσεις του ανταγωνισμού στη χώρα μας, που εντείνονται, αντί να εξασθενούν. Αντίστοιχα, η υποχώρηση του δείκτη προσδοκιών των ΜμΕ κατά 4,1 μονάδες το δεύτερο εξάμηνο του 2023, συγκριτικά με το πρώτο εξάμηνο του έτους, προοιωνίζουν την είσοδο της οικονομίας σε συνθήκες στασιμότητας.

Για να σταματήσει η καθοδική πορεία των ΜμΕ, απαιτούνται μέτρα μείωσης των διοικητικών βαρών, διασφάλιση προσιτών τιμών στην ενέργεια και τις πρώτες ύλες, πρόσβαση σε χρηματοδότηση, ώστε να δημιουργηθούν προϋποθέσεις προσαρμογής τους στη διπλή μετάβαση (ψηφιακή και πράσινη) και εξασφάλιση ίσων όρων ανταγωνισμού.

Ο κύκλος εργασιών των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων παρουσιάζει ήπια επιδείνωση το 2023, με το 57,3% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων να έχει ολοκληρώσει με κέρδη τη χρονιά. Σημαντικό εύρημα αποτελεί η αύξηση των επιχειρήσεων που δήλωσαν μείωση κύκλου εργασιών κατά το δεύτερο εξάμηνο του έτους, ενώ παραδοσιακά η θέση των επιχειρήσεων βελτιώνεται το δεύτερο εξάμηνο κάθε έτους, λόγω της επίδρασης του τουρισμού.

Τα επιμέρους στοιχεία των δεδομένων των ερευνών οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ αποκαλύπτουν υψηλή συσχέτιση του μεγέθους της επιχείρησης με την αύξηση ή τη μείωση του κύκλου εργασιών, με εμφανές συμπέρασμα ότι οι πόροι της οικονομίας συγκεντρώνονται με αυξανόμενη ένταση στα χέρια όλο και λιγότερων φυσικών ή νομικών προσώπων.

Αποκαλύπτεται, επίσης, μια οικονομία δύο ταχυτήτων, με τις επιχειρήσεις στην Αττική και στα Νησιά του Αιγαίου να βρίσκονται σε καλύτερη θέση, με βάση την εξέλιξη του κύκλου εργασιών, συγκριτικά με τις επιχειρήσεις της Βόρειας και Κεντρικής (υπόλοιπης) Ελλάδα.

Το 25,5% των πολύ μικρών επιχειρήσεων αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα ρευστότητας, καθώς δηλώνουν μηδενικά ταμειακά διαθέσιμα. Επιπρόσθετα, το 25,1% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων διαθέτει ρευστότητα μόλις για ένα μήνα. Τα στοιχεία, επομένως, αποκαλύπτουν ως κυρίαρχο πρόβλημα για το 50% των ΜμΕ την έλλειψη ρευστότητας. Η αύξηση του αριθμού των επιχειρήσεων που δηλώνουν μείωση ταμειακών διαθέσιμων το δεύτερο εξάμηνο του έτους, συγκριτικά με το πρώτο εξάμηνο, αποκαλύπτει διαφοροποίηση της διασποράς των εσόδων από τον τουρισμό στο σύνολο της οικονομίας.

1 στις 3 μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις πραγματοποίησε κάποιας μορφής επένδυση, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο εξάμηνο του 2023. Ωστόσο, η πλειονότητα των επενδύσεων ήταν μικρής κλίμακας ύψους έως 5.000 ευρώ και η χρηματοδότηση των επενδύσεων πραγματοποιήθηκε συντριπτικά με ίδια κεφάλαια.

Η διαχρονική αυτή πραγματικότητα της αυτοχρηματοδότησης των επενδύσεων αποδεικνύει ότι, ενώ οι ΜμΕ έχουν την λογική και την πρόθεση να επενδύσουν για την ανάπτυξη της επιχείρησής τους, ο αποκλεισμός τους από χρηματοδοτικά εργαλεία και από το χρηματοπιστωτικό σύστημα εγείρει εμπόδια, στερώντας ή καθυστερώντας την ανάπτυξή τους. Οι περιορισμοί αυτοί καθιστούν πιο ευάλωτες τις ΜμΕ σε ενδεχόμενες κρίσεις, ενώ στρέβλωση του ανταγωνισμού χαρακτηρίζεται και το γεγονός ότι όσες ΜμΕ αποκτούν πρόσβαση σε δανεισμό επιβαρύνονται με έως και 2,5% μεγαλύτερους τόκους συγκριτικά με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις.

Παρά τη διαιώνιση των προβλημάτων, η απασχόληση στις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις ενισχύθηκε περαιτέρω, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο εξάμηνο του 2023, με τις εκτιμήσεις να

είναι θετικές και για το 2024, αφού περισσότερες από το 13% των επιχειρήσεων προβλέπουν να αυξήσουν τις θέσεις εργασίας, έναντι περίπου 3% που προβλέπει τη μείωσή τους.

Το κόστος λειτουργίας των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων αυξήθηκε μεσοσταθμικά κατά 35% το διάστημα 2021–2023. Σχεδόν 9 στις 10 επιχειρήσεις (87,8%) δήλωσαν ότι το λειτουργικό κόστος τους αυξήθηκε τα τελευταία 2 έτη, προκαλώντας αύξηση τιμών στις υπηρεσίες και τα αγαθά που εμπορεύονται. Από τα στοιχεία των ερευνών οικονομικού κλίματος της ΓΣΕΒΕΕ προκύπτει ότι σημαντικό μέρος της αύξησης του λειτουργικού κόστους των επιχειρήσεων απορροφάται από τις ίδιες, αφού οι αυξήσεις τιμών στις οποίες προέβησαν δεν ξεπερνά μεσοσταθμικά το 3,9%.

Το ποσοστό των επιχειρήσεων με καθυστερημένες υποχρεώσεις έχει υποχωρήσει σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, ωστόσο παραμένει ιδιαίτερα υψηλό. Δεδομένου ότι σύμφωνα με τα στοιχεία το ύψος των οφειλών για το 73,5% των επιχειρήσεων δεν ξεπερνά τις 50.000€, θεωρείται σχεδόν υποχρεωτική η εφαρμογή μιας νέας γενναίας ρύθμισης οφειλών, που θα επιτρέψει στις ΜμΕ να ξεχρεώσουν και θα ενισχύσει σημαντικά τα δημόσια, ασφαλιστικά και όχι μόνο ταμεία.

Ο δείκτης ανασφάλειας των ΜμΕ ανήλθε στις 30,9 μονάδες τον Ιούλιο του 2023 και στις 35,7 μονάδες τον Φεβρουάριο του 2024, καταγράφοντας αύξηση 4,8 μονάδων. Ειδικότερα, στην τελευταία έρευνα οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Φεβρουάριος 2024), το 16,6% των επιχειρήσεων δήλωσε ότι είναι πολύ πιθανό να διακόψει τη λειτουργία του στο μέλλον, ενώ το 19,1% των επιχειρήσεων δήλωσε ότι είναι αρκετά πιθανό.

Αντίθετα, ο δείκτης βιωσιμότητας βελτιώθηκε, καθώς μόλις το 2,2% των επιχειρήσεων εκφράζει τον φόβο για διακοπή της δραστηριότητάς του το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα, έναντι 4,7% που ήταν τον Ιούλιο του 2023.

Τέλος, το 87,3% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων είναι πεπεισμένο ότι υπάρχουν ολιγοπώλια που ελέγχουν μεγάλο μέρος της αγοράς και διαμορφώνουν τις τιμές, έναντι μόλις 8,5% που πιστεύει ότι λειτουργεί ο ανταγωνισμός στην Ελλάδα. Συνακόλουθα, το 83,8% των ΜμΕ θεωρεί ότι οι εφαρμοζόμενες μέχρι σήμερα πολιτικές δεν έχουν συμβάλει καθόλου στην προώθηση του υγιούς ανταγωνισμού και την αποφυγή αθέμιτων ολιγοπωλιακών πρακτικών, έναντι μόλις 11,5% των επιχειρήσεων που πιστεύει το αντίθετο.

Μέρος III – Όψεις του ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία

Στο τρίτο μέρος της έκθεσης, μέσα από μια σειρά αυτοτελών κειμένων συνεργατών του Ινστιτούτου, διερευνώνται πτυχές του ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία.

Ο κ. Δημοσθένης Γεωργόπουλος, οικονομολόγος – κοινωνιολόγος και ο κ. Λόης Λαμπριανίδης, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και πρώην Γενικός Γραμματέας Ιδιωτικών Επενδύσεων του Υπουργείου Οικονομίας & Ανάπτυξης, στο άρθρο τους εξετάζουν την αυξανόμενη ολιγοπώληση του διεθνούς και εγχώριου επιχειρηματικού περιβάλλοντος και τις πιέσεις που ασκεί στη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα.

Ο κ. Ιωάννης Λιανός, Καθηγητής Δικαίου και Πολιτικής Ανταγωνισμού του University College London, Μέλος του Ειδικού Εφετείου για θέματα Ανταγωνισμού της Μεγάλης Βρετανίας και πρώην Πρόεδρος της Επιτροπής Ανταγωνισμού, στο άρθρο του εξετάζει πτυχές του Δικαίου του Ανταγωνισμού εστιάζοντας στην περίπτωση της Ελλάδας.

Ο κ. Γρηγόρης Ζαρωτιάδης, Καθηγητής του τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μέλος του Συμβουλίου του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και Πρόεδρος της Ένωσης Οικονομικών Πανεπιστημίων Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης και Παρευξείνιας Ζώνης, στο άρθρο του εξετάζει τις πρόσφατες εξελίξεις του ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία εστιάζοντας στον πληθωρισμό και την βιωσιμότητα των ΜμΕ.

Ο κ. Νικόλαος Λιωνής, Συνεργάτης Έρευνας και Διδασκαλίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Επιστημονικός Συνεργάτης του Ινστιτούτου Εναλλακτικών Πολιτικών, στο άρθρο του εξετάζει το πλαίσιο του ανταγωνισμού μέσα στο οποίο δραστηριοποιούνται οι ελληνικές ΜμΕ.

Μέρος **A'**

Μακροοικονομικό
περιβάλλον

1. Διεθνές οικονομικό περιβάλλον

Δημήτρης Γιακούλας

1.1. Τα γεγονότα που σημάδεψαν το 2023

Το 2023, η παγκόσμια συγκυρία χαρακτηρίστηκε από την επιταχυνόμενη κλιματική αλλαγή, τις εξελίξεις στην τεχνητή νοημοσύνη και τις συγκρούσεις στην Ουκρανία και το Ισραήλ.

Το 2023 ήταν μια χρονιά γεμάτη ταραχές και ριζικές αλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο, με την κλιματική αλλαγή, τις ένοπλες συγκρούσεις, τις δημογραφικές μεταβολές και την τεχνολογική πρόοδο να διαμορφώνουν ένα νέο γεωπολιτικό και οικονομικό τοπίο.

Η κλιματική κρίση εντάθηκε δραματικά. Η μέση παγκόσμια θερμοκρασία αυξήθηκε κατά 1,48°C πάνω από τα προβιομηχανικά επίπεδα (1850–1900), με ακραία καιρικά φαινόμενα να πλήττουν συχνότερα και με αυξημένη ένταση. Όλοι οι μήνες του έτους ήταν θερμότεροι από τους αντίστοιχους μήνες όλων των προηγούμενων ετών (Climate Book, 2023). Η ακραία ζέστη επηρέασε πολλές περιοχές του κόσμου, προκαλώντας πυρκαγιές στη Χαβάη, τον Καναδά και την Ευρώπη που οδήγησαν σε απώλειες ζώων, κατοικιών και υποδομών, ενώ οι πλημμύρες που σχετίζονται με ακραίες βροχοπτώσεις από τον Μεσογειακό Κυκλώνα Ντάνιελ επηρέασαν την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, την Τουρκία και τη Λιβύη. Τα ακραία καιρικά φαινόμενα συνεχίζουν να προκαλούν σοβαρές κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, με μετακινήσεις πληθυσμών το 2023. Η επισιτιστική ασφάλεια, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις και οι επιπτώσεις στους ευάλωτους πληθυσμούς προκαλούν έντονη ανησυχία, καθώς τα καιρικά και κλιματικά φαινόμενα επιδεινώνουν την κατάσταση σε πολλές περιοχές του κόσμου (WMO, 2023).

Η Ινδία ξεπέρασε την Κίνα σε πληθυσμό, αγγίζοντας τα 1,4 δισεκατομμύρια κατοίκους (Worldometers, 2023). Η δημογραφική αυτή αλλαγή φέρνει νέες προκλήσεις, καθώς η Ινδία καλείται να διαχειριστεί την αυξανόμενη πληθυσμιακή πίεση και να διασφαλίσει την εύρεση πόρων για την κάλυψη των βασικών αναγκών του πληθυσμού.

Ο πόλεμος στην Ουκρανία συνεχίστηκε με αμείωτη ένταση, με τραγικές συνέπειες. Περισσότεροι από **10.000.000** άνθρωποι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους (United Nations High Commissioner for Refugees, 2023), ενώ χιλιάδες έχασαν τη ζωή τους. Ο πόλεμος συνεχίζει να προκαλεί κρίση στις εφοδιαστικές αλυσίδες και να εκτρέπει πόρους των οικονομιών προς την παραγωγή πολεμικών εξοπλισμών, εντείνοντας έτσι τα οικονομικά προβλήματα που είχαν εμφανιστεί με το ξέσπασμα της πανδημίας της COVID-19. Παράλληλα, μία σειρά από νέες τοπικές συγκρούσεις ξέσπασαν (Ναγκόρνο Καραχμπάχ, Ισραήλ), οι οποίες θέτουν σε σημαντικό κίνδυνο την παγκόσμια ειρήνη. Ειδικά η εισβολή του Ισραήλ στη Λωρίδα της Γάζας, μετά την τρομοκρατική επίθεση της Χαμάς, έχει δημιουργήσει μία άνευ προηγουμένου ανθρωπιστική κρίση και όσο η σύγκρουση εμμένει, υπάρχει κίνδυνος να εξελιχθεί σε μία ακόμα περιφερειακή σύγκρουση, παράλληλη με αυτή στην Ουκρανία.

Η τεχνολογική πρόοδος συνεχίστηκε με ραγδαίους ρυθμούς. Η τεχνητή νοημοσύνη (AI) βρήκε εφαρμογή σε διάφορους τομείς, όπως η υγεία, οι μεταφορές και η παραγωγή, ενώ οι επενδύσεις στην έρευνα και ανάπτυξη AI αυξήθηκαν κατά 25% σε σχέση με το προηγούμενο έτος (McKinsey & Company, 2023). Η διαστημική έρευνα σημείωσε επίσης σημαντικά επιτεύγματα, με την εκτόξευση του James Webb Space Telescope (NASA, 2023), το οποίο αναμένεται να μας προσφέρει νέες γνώσεις για το σύμπαν.

1.2. Παγκόσμια μεγέθυνση

Η παγκόσμια μεγέθυνση το 2023 ήταν 2,72%, αισθητά μικρότερη από τη μεγέθυνση των δύο προηγούμενων ετών.

Το 2023, το παγκόσμιο ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές ξεπέρασε τα 100 τρισ. \$, φτάνοντας τα 105.435,04 τρισ. \$. Με βάση τους υπολογισμούς της Παγκόσμιας Τράπεζας, η μεγέθυνση του παγκόσμιου ΑΕΠ σε πραγματικές τιμές το 2023 ήταν 2,72%, αισθητά μικρότερη από την μεγέθυνση των δύο προηγούμενων ετών (3,09% το 2022 και 6,26% το 2021). Η μεγαλύτερη οικονομία του πλανήτη, οι ΗΠΑ, είχαν ΑΕΠ 27,361 τρισ. \$ και πραγματική μεγέθυνση 2,54%, ενώ η δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία, η Ευρωπαϊκή Ένωση, με ΑΕΠ 18,349 τρισ. \$, σημείωσε στασιμότητα, με πραγματική μεγέθυνση μόλις 0,45%. Η Κίνα με ΑΕΠ 17,795 τρισ. \$, σημείωσε σημαντικά μεγαλύτερη πραγματική μεγέθυνση της τάξης του 5,20%, ενώ η Ινδία, που σταδιακά πλησιάζει το ΑΕΠ της Ιαπωνίας, ήταν η πρωταθλήτρια σε όρους πραγματικής μεγέθυνσης με 7,58%.

Σε γενικές γραμμές, οι χώρες υψηλού εισοδήματος, που είχαν αντιμετωπίσει και τη μεγαλύτερη ύφεση κατά τη διάρκεια της πανδημίας, φαίνεται να σημείωσαν τη μικρότερη πραγματική μεγέθυνση (2,64%). Αντίθετα, οι χώρες χαμηλού μεσαίου εισοδήματος σημείωσαν τη μεγαλύτερη πραγματική μεγέθυνση (5,29%).

Πίνακας 1. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν των μεγαλύτερων οικονομιών (εκατ. \$ σε τρέχουσες τιμές)

	2019	2020	2021	2022	2023	Πραγματική μεγέθυνση 2022-2023
Ηνωμένες Πολιτείες	21.521,40	21.322,95	23.594,03	25.744,11	27.360,94	2,54%
Ευρωπαϊκή Ένωση	15.694,05	15.381,42	17.315,13	16.761,50	18.349,39	0,45%
Κίνα	14.279,97	14.687,74	17.820,46	17.881,78	17.794,78	5,20%
Ιαπωνία	5.117,99	5.055,59	5.034,62	4.256,41	4.212,95	1,92%
Ινδία	2.835,61	2.674,85	3.167,27	3.353,47	3.549,92	7,58%
Ηνωμένο Βασίλειο	2.851,41	2.697,81	3.141,51	3.088,84	3.340,03	0,10%
Κόσμος	87.945,57	85.577,72	97.527,03	101.225,06	105.435,04	2,72 %
Οικονομίες Υψηλού Εισοδήματος	57.218,30	55.791,13	62.461,03	64.444,45	67.653,74	1,64 %
Οικονομίες Υψηλού Μεσαίου Εισοδήματος	23.700,37	22.969,95	27.373,04	28.567,59	29.403,68	4,35%
Οικονομίες Χαμηλού Μεσαίου Εισοδήματος	6.278,11	6.081,79	6.894,34	7.341,10	7.384,75	5,29%
Οικονομίες Χαμηλού Εισοδήματος	445,28	439,78	466,42	530,58	646,80	3,01%

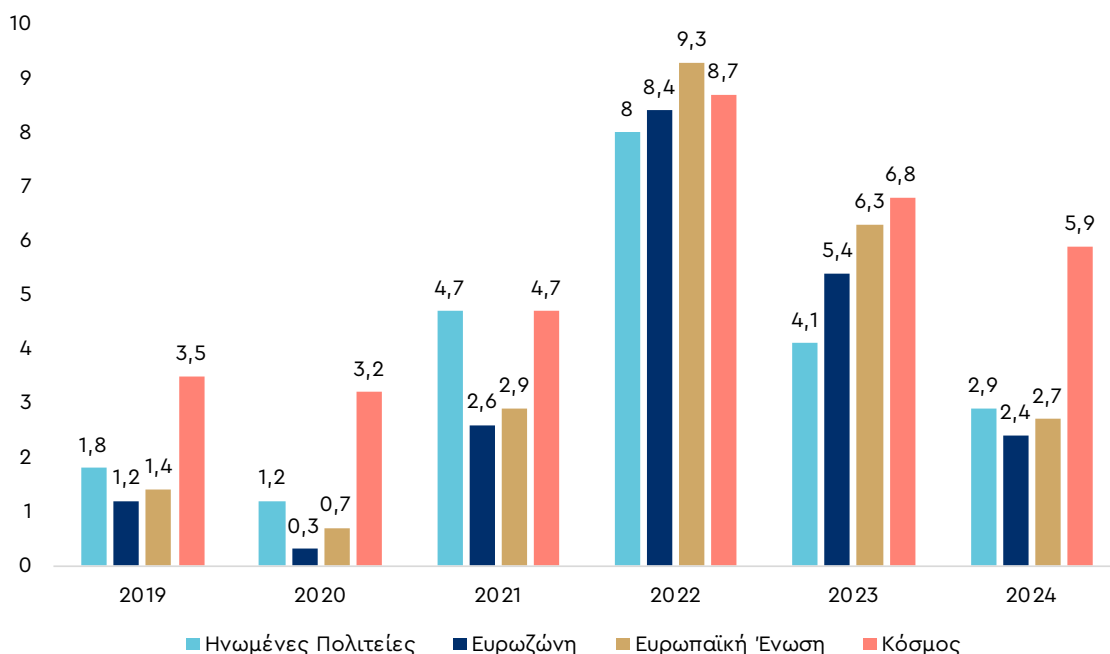
Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα

1.3. Πληθωρισμός

Το 2023, υπήρξε αποκλιμάκωση του πληθωρισμού κυρίως στις τιμές της ενέργειας. Ωστόσο, σε ορισμένες κατηγορίες βασικών τροφίμων ο πληθωρισμός παραμένει υψηλός.

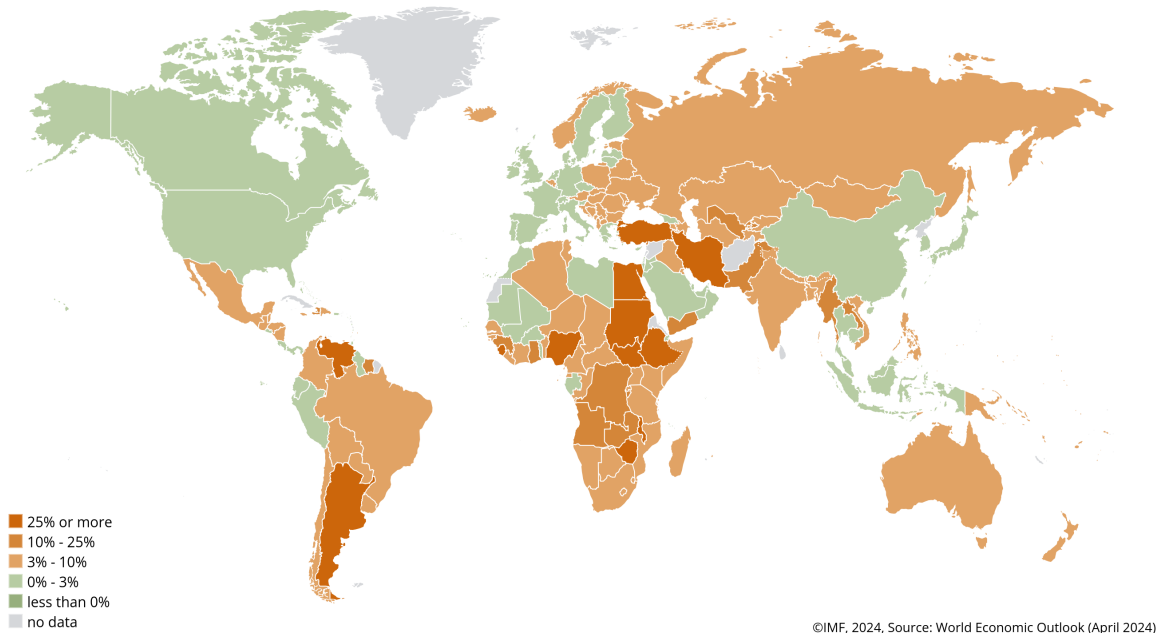
Ο πληθωρισμός σε παγκόσμιο επίπεδο άρχισε να εμφανίζεται από τα τέλη του 2020 και να κλιμακώνεται από τις αρχές του 2021 εξαιτίας ενός συνονθυλεύματος παραγόντων. Αρχικά, καθώς γινόταν σταδιακά άρση των περιορισμών και ανέκαμπτε η ζήτηση, χωρίς, ωστόσο, να ανακάμπτει με τον ίδιο ρυθμό, σε σχέση με την προ πανδημικής κρίσης περίοδο, δημιουργήθηκαν οι πρώτες πληθωριστικές πιέσεις (Cleveland Fed, 2022). Οι πιέσεις αυτές εντάθηκαν περαιτέρω, λόγω των αυξημένων δημοσιονομικών ελλειμμάτων που σημείωσαν οι δυτικές κυρίως κυβερνήσεις (Makin & Layton, 2021), για να στηρίξουν εργαζομένους και επιχειρήσεις. Τέλος, η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία ήταν ο καθοριστικότερος ίσως παράγοντας για την αύξηση του πληθωρισμού (Federal Reserve, 2022), αφού οδήγησε στην εκτίναξη των τιμών σε μια σειρά από βασικά αγαθά (commodities) όπως το πετρέλαιο και το αέριο, τα λιπάσματα και οι τιμές σε βασικά τρόφιμα. Ως αποτέλεσμα της παραπάνω συγκυρίας, ο παγκόσμιος πληθωρισμός σκαρφάλωσε στο 8,7% το 2022, ενώ το 2023 μειώθηκε στο 6,8%. Ο πληθωρισμός στην Ευρωπαϊκή Ένωση διαμορφώθηκε στο 6,3%, στην Ευρωζώνη στο 5,4%, ενώ αρκετά χαμηλότερος ήταν στις ΗΠΑ στο 4,1%. Η μείωση του πληθωρισμού, σύμφωνα με το ΔΝΤ (IMF, 2023), οφείλεται στην ανάκαμψη των εφοδιαστικών αλυσίδων, στην αποκλιμάκωση των τιμών της ενέργειας, στην αύξηση των μεταναστευτικών ροών προς τις ανεπτυγμένες χώρες, οι οποίες συγκρατούν το κόστος παραγωγής, καθώς και στη συσταλτική νομισματική πολιτική, η οποία ακολουθήθηκε από τις περισσότερες χώρες. Το ΔΝΤ προβλέπει περαιτέρω μείωση του παγκόσμιου πληθωρισμού στο 5,9% το 2024, ενώ σε ΕΕ, Ευρωζώνη και ΗΠΑ αναμένεται να πλησιάσει σε αποδεκτά επίπεδα (5,9%, 2,4% και 2,9% αντίστοιχα).

Γράφημα 1. Παγκόσμιος πληθωρισμός

Σε γενικές γραμμές, ο πληθωρισμός το 2023 φαίνεται πως έπληξε περισσότερο της αναπτυσσόμενες χώρες, αφού διαμορφώθηκε σε υψηλότερα ποσοστά στις χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής, τις χώρες της Μέσης Ανατολής, τη Ρωσία, την Αυστραλία και τις χώρες της Νότιας Αμερικής (Χάρτης 1).

Χάρτης 1. Μεταβολή στον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή παγκόσμια

Πηγή: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Όσον αφορά στον πληθωρισμό σε βασικά αγαθά (commodities), σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας, το 2023 σε σχέση με το 2022 παρατηρήθηκε:

- ▶ Μείωση κατά 29,9% στις τιμές ενέργειας, με την υψηλότερη μείωση να καταγράφεται στο φυσικό αέριο (-63,5%). Ωστόσο, οι τιμές της ενέργειας εξακολουθούν να είναι υψηλότερες κατά 36,7% σε σχέση με το 2019.
- ▶ Μικρή μείωση (-7,2%) στις τιμές των γεωργικών προϊόντων, τα οποία εξακολουθούν να είναι ακριβότερα κατά 33,7% σε σχέση με το 2019. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι παρατηρήθηκαν σημαντικές αυξήσεις σε ορισμένες κατηγορίες τροφίμων όπως του κακάο (37,1%), του ρυζιού (24%-30%) και της ζάχαρης (26,6%).
- ▶ Οριακή μείωση στις τιμές της ξυλείας κατά 1,2%.
- ▶ Οριακή μείωση στις τιμές των λιπασμάτων κατά 34,9%, τα οποία εξακολουθούν να είναι ακριβότερα κατά 88,7% σε σχέση με το 2019.
- ▶ Μείωση στις τιμές των μετάλλων και των μεταλλευμάτων κατά 9,6%, τα οποία εξακολουθούν να είναι ακριβότερα κατά 32,7% σε σχέση με το 2019.
- ▶ Αύξηση στις τιμές των πολύτιμων μετάλλων, τα οποία είναι κατά 39,7% ακριβότερα σε σχέση με το 2019.

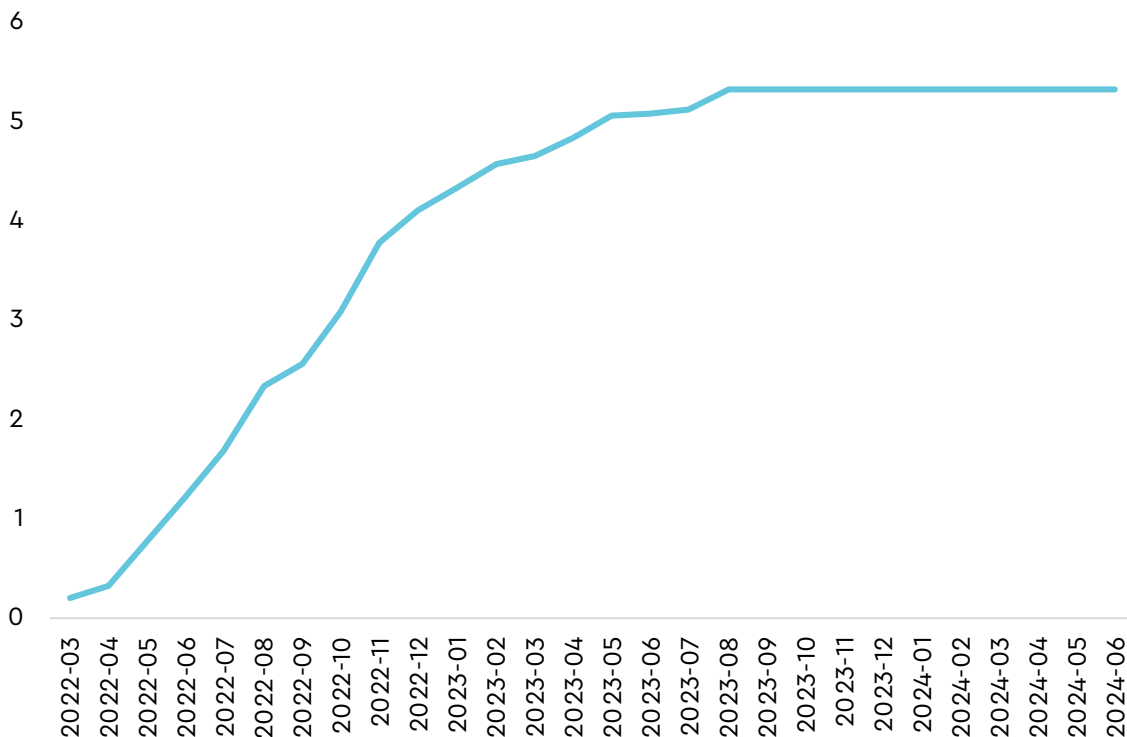
Αυτή η αύξηση των τιμών δημιούργησε μία εξαιρετικά πιεστική κατάσταση για την Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία ήταν σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένη από τους ρωσικούς ενεργειακούς πόρους (IMF, 2022a) και οδήγησε σε επίπεδα πληθωρισμού στις χώρες της Ευρωζώνης πάνω από 10% το φθινόπωρο του 2022 (Eurostat, 2022) και την αναμονή επιδείνωσης οικονομιών της Ευρώπης ενόψει του χειμώνα.

1.4. Η αύξηση των επιτοκίων

Η άνοδος των επιτοκίων έχει σταματήσει, όμως δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια άμεση προοπτική για δραστική μείωσή τους. Ο αντίκτυπός τους στις επενδύσεις και στο παγκόσμιο χρέος έχει ήδη αρχίσει να φαίνεται.

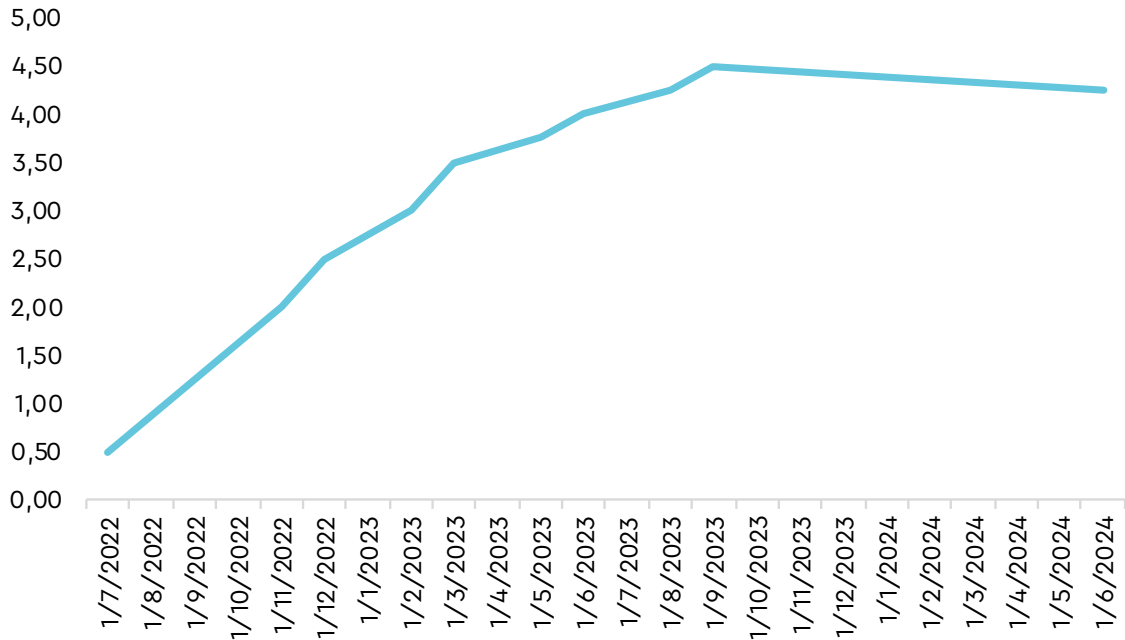
Ως αντίδραση στην εκτίναξη του πληθωρισμού, οι περισσότερες κεντρικές τράπεζες άρχισαν να αυξάνουν τα επιτόκια. Πρώτη αντέδρασε η FED, η οποία από ένα επιτόκιο 0,08% που διατηρούσε από τον Ιούνιο του 2021, άρχισε να το αυξάνει σταδιακά, φτάνοντας τον Αύγουστο του 2023 στο 5,33% (Γράφημα 2). Αν και τους τελευταίους μήνες υπάρχει η προσδοκία ότι θα υπάρξει μία μικρή μείωση των επιτοκίων από την FED (BNN Bloomberg, 2023), εν τούτοις δεν έχει παρατηρηθεί ακόμη κάποια μείωση.

Γράφημα 2. Βασικό επιτόκιο της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ

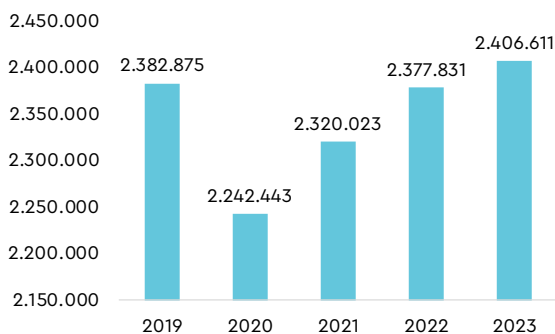
Πηγή: Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ

Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ακολούθησε, προχωρώντας από τον Ιούλιο του 2022 σε δραστικές αυξήσεις του βασικού της επιτοκίου, διακόπτοντας έτσι μία πολυετή πολιτική μηδενικών επιτοκίων. Το βασικό επιτόκιο της ΕΚΤ έφτασε τον Σεπτέμβριο του 2023 στο 4,50, ενώ ακολούθησε οριακή αποκλιμάκωση ως τον Ιούνιο του 2024, με πτώση στο 4,25% (Γράφημα 3).

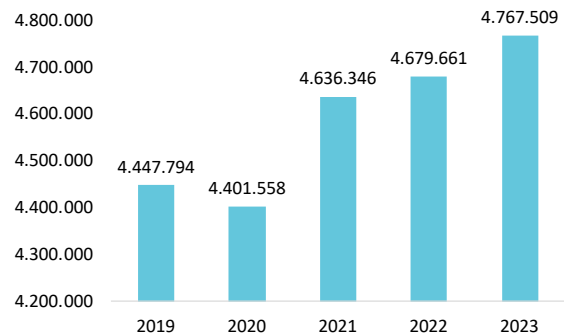
Γράφημα 3. Βασικό επιτόκιο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας

Πηγή: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

Δεδομένου ότι ο πληθωρισμός της περιόδου 2021–2023 δεν προήλθε από κάποια επεκτατική νομισματική πολιτική, αλλά από μία διατάραξη των εφοδιαστικών αλυσίδων, υπάρχουν σοβαρές αμφιβολίες (Nersisyan and Wray, 2023) κατά πόσο η αύξηση των επιτοκίων είναι η κατάλληλη πολιτική για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Όπως φαίνεται, η αύξηση των επιτοκίων έχει κάποιον αργό και μικρό αντίκτυπο στη μείωση του πληθωρισμού, όμως ο αντίκτυπος ως προς τη μείωση των επενδύσεων (οι οποίες θα βοηθήσουν να ανακάμψει η προσφορά) και την κατανάλωση ενδέχεται να είναι μεγαλύτερος (World Bank, 2022). Η επιβράδυνση στην ανάπτυξη των επενδύσεων έχει ήδη αρχίσει να εμφανίζεται με την αύξηση των επενδύσεων σε Ευρωζώνη και ΗΠΑ σε σταθερές τιμές να κυμαίνεται στα αναμικά ποσοστά 1,21% και 1,88% αντίστοιχα, που είναι σαφώς χαμηλότερα από τα προ πανδημίας επίπεδα.

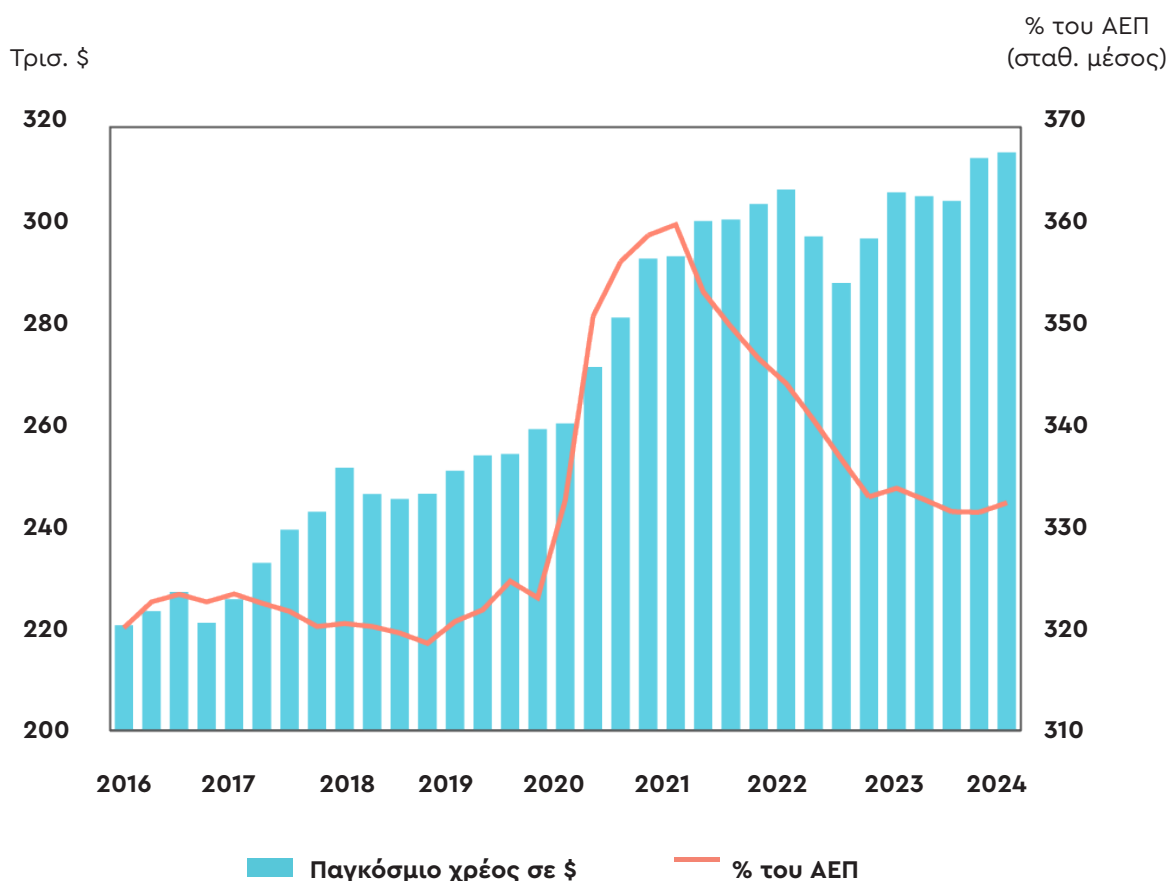
Γράφημα 4. Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου στην Ευρωζώνη σε εκατ. € (Σταθερές τιμές 2010)

Πηγή: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Γράφημα 5. Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου στις ΗΠΑ σε εκατ. \$ (Σταθερές τιμές 2017)

Η αύξηση των επιτοκίων αναδεικνύει ακόμα πιο έντονα την κρισιμότητα της αύξησης του παγκόσμιου χρέους, το οποίο το 2023 ξεπέρασε τα 315 τρις. \$ (International Institute of Finance, 2024). Το παγκόσμιο χρέος αυξήθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όταν οι κυβερνήσεις προχώρησαν σε διασταλτικές οικονομικές πολιτικές, για να χρηματοδοτήσουν τα μέτρα στήριξης των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων, καθώς και να αντιμετωπίσουν την εκτίναξη των τιμών στην ενέργεια (Reuters, 2022). Η κατάσταση είναι ακόμα πιο ανησυχητική για τις αναδυόμενες οικονομίες και τις οικονομίες χαμηλού εισοδήματος, αφού η εκτίναξη του χρέους τους, σε συνδυασμό με την αύξηση των επιτοκίων, τερματίζει την πρόσβασή τους σε χρηματοδότηση, υπονομεύοντας τις αναπτυξιακές τους προοπτικές (IMF, 2022b).

Γράφημα 6. Παγκόσμιο χρέος

Πηγή: IFF Global Debt Monitor

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Copernicus: Η παγκόσμια κλιματική αποτίμηση του 2023. Διαθέσιμο στο: <https://climatebook.gr/copernicus-i-pagkosmia-klimatiki-apotimisi-tou-2023/>.

Ξενόγλωσση

BNN Bloomberg (2023) Fed is not far from confidence needed to cut rates, Powell says. Διαθέσιμο στο: <https://www.bnnbloomberg.ca/fed-is-not-far-from-confidence-needed-to-cut-rates-powell-says-1.2043984>.

Cleveland Fed (2022) Inflation Drivers and Dynamics. Διαθέσιμο στο: <https://www.clevelandfed.org/-/media/project/clevelandfedtenant/clevelandfedsite/events/2022/ev-20220929-inflation-drivers-and-dynamics/jesper-linde-paper.pdf>.

Eurostat (2022) Eurostat Press Release. Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/15265536/2-30112022-AP-EN.pdf/bbfcf655-d7fb-c928-3f54-29b9c808209c>.

Federal Reserve (2022) The effect of the war in Ukraine on global activity and inflation. Διαθέσιμο στο: <https://www.federalreserve.gov/econres/notes/feds-notes/the-effect-of-the-war-in-ukraine-on-global-activity-and-inflation-20220527.html>.

International Institute of Finance (2024) Global Debt Monitor. Διαθέσιμο στο: https://www.iif.com/portals/0/Files/content/Global%20Debt%20Monitor_May2024_vf.pdf.

International Monetary Fund (2022a) Dangerous Global Debt Burden Requires Decisive Cooperation. Διαθέσιμο στο: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/04/11/blog041122-dangerous-global-debt-burden-requires-decisive-cooperation>.

International Monetary Fund (2022b) How a Russia's Natural Gas Cutoff Could Weigh on European Economies. Διαθέσιμο στο: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/07/19/blog-how-a-russias-natural-gas-cutoff-could-weigh-on-european-economies>.

International Monetary Fund (2023) Inflation Data. Διαθέσιμο στο: <https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/WEOWORLD>.

Linde, J. (2022) Inflation Drivers and Dynamics. Cleveland Fed. Διαθέσιμο στο: <https://www.clevelandfed.org/-/media/project/clevelandfedtenant/clevelandfedsite/events/2022/ev-20220929-inflation-drivers-and-dynamics/jesper-linde-paper.pdf>.

Makin, A.J. & Layton, A. (2021) 'The global fiscal response to COVID-19: Risks and repercussions', *Economic Analysis and Policy*, vol. 69, March 2021, pp. 340–349. Διαθέσιμο στο: doi.org/10.1016/j.eap.2020.12.016.

McKinsey & Company (2023) The State of AI. Διαθέσιμο στο: <https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai>.

NASA (2023) James Webb Space Telescope. Διαθέσιμο στο: <https://webb.nasa.gov/>.

Nersisyan, Y. and Wray, L.R. (2023) 'Raising interest rates was the wrong medicine', Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management, 29 December. ISSN: 1096-3367.

Reuters (2022) End of Cheap Money Reveals Global Debt Problem. Διαθέσιμο στο: <https://www.reuters.com/breakingviews/end-cheap-money-reveals-global-debt-problem-2022-10-03/>.

United Nations High Commissioner for Refugees (2023) Ukraine Situation. Διαθέσιμο στο: <https://reporting.unhcr.org/operational/situations/ukraine-situation>.

WMO (2023) Provisional State of the Global Climate 2023. Διαθέσιμο στο: <https://wmo.int/sites/default/files/2023-11/WMO%20Provisional%20State%20of%20the%20Global%20Climate%202023.pdf>.

World Bank (2022) Risk of Global Recession in 2023 Rises Amid Simultaneous Rate Hikes. Διαθέσιμο στο: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/09/15/risk-of-global-recession-in-2023-rises-amid-simultaneous-rate-hikes>.

Worldometers (2023) World Statistics. Διαθέσιμο στο: <https://www.worldometers.info/>.

2. Βασικά μεγέθη της Ελληνικής οικονομίας

Δημήτρης Γιακούλας

2.1. Μεταβολή του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος(ΑΕΠ)

Το 2023, το ΑΕΠ μεγεθύνθηκε κατά 2% σε σταθερές τιμές, ξεπερνώντας το επίπεδο του 2019. Φαίνεται να έχει δημιουργηθεί μία θετική προοπτική για την ελληνική οικονομία Ωστόσο, οι ρυθμοί μεγέθυνσης μειώνονται.

Το 2023, σε όρους ΑΕΠ, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η καλύτερη χρονιά για την ελληνική οικονομία, μετά το ξέσπασμα της κρίσης χρέους. Το ΑΕΠ διαμορφώθηκε σε τρέχουσες τιμές του 2023 στα 220.303 εκατ. € και σε σταθερές τιμές του 2015 στα 194.494 εκατ. €, σημειώνοντας αύξηση +6,6% σε τρέχουσες τιμές και +2% σε σταθερές τιμές, σε σχέση με το 2022 (Γράφημα 1).

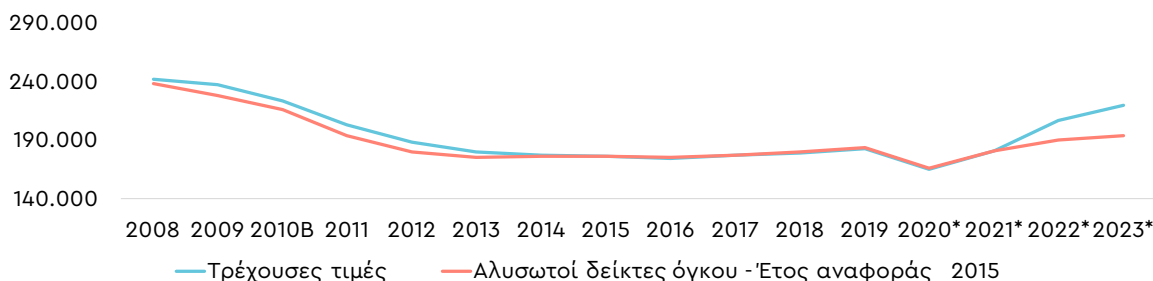
Ωστόσο, ο ρυθμός μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας ήταν σημαντικά μειωμένος σε σχέση με τα προηγούμενα δύο έτη, κάτι το οποίο είναι αναμενόμενο, δεδομένου ότι τα δύο προηγούμενα έτη η οικονομία εμφάνιζε υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης, λόγω της ανάκαμψης από την πρωτόγνωρη ύφεση που προκάλεσε η πανδημία.

Η μεγάλη διαφορά μεταξύ του ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές και του ΑΕΠ σε σταθερές τιμές για δεύτερη συνεχόμενη χρονιά αντανακλά την επίδραση του υψηλού πληθωρισμού στη μέτρηση της εγχώριας παραγωγής.

Παρ' όλα αυτά, το ΑΕΠ του 2023, τόσο σε τρέχουσες όσο και σε σταθερές τιμές, ξεπέρασε τις αντίστοιχες μετρήσεις για το ΑΕΠ του 2019 που ήταν η καλύτερη χρονιά για την ελληνική οικονομία μετά την κρίση, μέχρι εκείνη τη στιγμή, γεγονός που σηματοδοτεί ότι η ελληνική οικονομία έχει περάσει σε μία νέα αναπτυξιακή τροχιά.

Ωστόσο, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι παρά τη θετική πορεία των τελευταίων ετών, το ΑΕΠ σε πραγματικές τιμές εξακολουθεί να είναι σημαντικά χαμηλότερο (-18,6%) σε σχέση με το ΑΕΠ του 2008, γεγονός που σημαίνει ότι αφενός, η ελληνική οικονομία, παρά την ανάκαμψη των τελευταίων ετών, ποτέ δεν συνήλθε πραγματικά από εκείνο το σοκ και αφετέρου, ότι έχει δημιουργηθεί σημαντική απόκλιση του επιπέδου μεγέθυνσης της Ελλάδας με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ.

Γράφημα 1. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (εκ. €)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Το 2023, η Ελλάδα με επίπεδο μεγέθυνσης +2% (σε σταθερές τιμές) βρίσκεται σημαντικά πάνω από τον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης, στις οποίες πρακτικά υπήρξε στασιμότητα, αφού σημείωσαν ρυθμό μεγέθυνσης μόλις +0,44% και +0,43% αντίστοιχα και όπως σημειώνει η Επιτροπή στις χειμερινές της προβλέψεις, απέφυγαν οριακά την ύφεση. Αυτό τοποθετεί την Ελλάδα στην 7η θέση των χωρών με τη μεγαλύτερη μεγέθυνση το 2023 στο σύνολο των 27 χωρών της ΕΕ. Ωστόσο, αν υπολογίσουμε τη μεγέθυνση του ΑΕΠ το 2023 σε σχέση με το έτος 2019, προκειμένου να αφαιρέσουμε την ανάκαμψη που προέκυψε από την ύφεση της πανδημίας, διαπιστώνουμε ότι το ΑΕΠ της Ελλάδας έχει αυξηθεί (σε σταθερές τιμές) κατά +5,83%, τοποθετώντας την στην 16η θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ (Πίνακας 1).

Πίνακας 1. ΑΕΠ στις χώρες της ΕΕ σε σταθερές τιμές 2010 (εκατ. €)

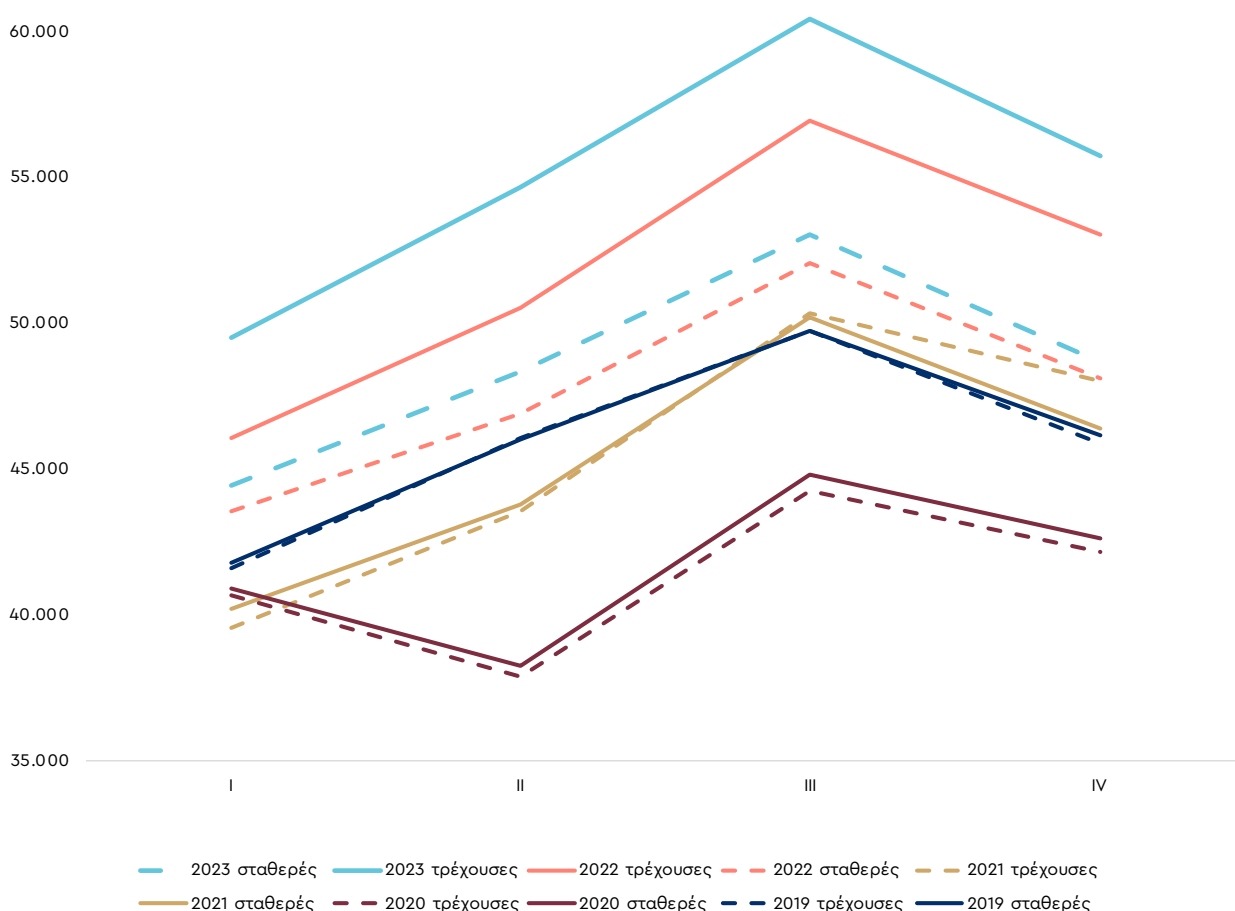
Χώρα	2019	2020	2021	2022	2023	2023-2022	2023-2019
ΕΕ 27	12.563.138,4	11.855.639,5	12.564.774,3	12.998.846,3	13.056.479,1	0,44%	3,93%
Ευρωζώνη	10.770.683,4	10.116.693,6	10.717.261,7	11.081.631,1	11.129.333,6	0,43%	3,33%
Μάλτα	11.700,7	10.746,3	12.091,	13.067,5	13.801,1	5,61%	17,95%
Κροατία	52.089,1	47.650,9	53.865,1	57.650,4	59.415,	3,06%	14,06%
Ισπανία	1.186.314,5	1.053.835,2	1.121.314,1	1.186.021,2	1.215.710,8	2,50%	2,48%
Κύπρος	22.495,1	21.720,5	23.873,3	25.080,8	25.699,5	2,47%	14,24%
Πορτογαλία	192.034,4	176.094,6	186.197,9	198.910,6	203.408,4	2,26%	5,92%
Ρουμανία	180.359,2	173.726,5	183.644,3	191.186,7	195.294,3	2,15%	8,28%
Ελλάδα	190.589,5	172.833,4	187.316,7	197.726,4	201.703,7	2,01%	5,83%
Δανία	284.885,8	277.978,7	297.005,1	305.116,8	310.882,3	1,89%	9,13%
Βουλγαρία	46.238,5	44.404,6	47.806,7	49.683,8	50.601,2	1,85%	9,44%
Σλοβακία	87.007,	84.109,9	88.123,	89.770,9	91.204,1	1,60%	4,82%
Σλοβενία	43.418,	41.576,7	44.997,8	46.105,1	46.836,8	1,59%	7,87%
Βέλγιο	414.882,3	392.874,9	420.093,3	432.757,9	438.665,3	1,37%	5,73%
Ιταλία	1.626.399,	1.480.442,8	1.603.471,2	1.667.383,9	1.682.735,3	0,92%	3,46%
Γαλλία	2.252.921,3	2.083.040,6	2.217.088,7	2.271.512,8	2.287.497,9	0,70%	1,53%
Πολωνία	501.517,	491.386,	525.463,6	555.086,9	555.978,3	0,16%	10,86%
Ολλανδία	728.175,3	699.877,8	743.213,2	775.386,3	776.285,9	0,12%	6,61%
Σουηδία	454.159,5	444.303,3	471.614,7	484.174,7	483.224,9	-0,20%	6,40%
Λετονία	23.527,8	22.701,1	24.229,3	24.945,2	24.874,7	-0,28%	5,72%
Γερμανία	2.987.385,2	2.873.064,9	2.963.963,5	3.017.498,8	3.008.297,4	-0,30%	0,70%
Τσεχία	196.969,6	186.130,4	192.743,7	197.275,1	196.660,6	-0,31%	-0,16%
Λιθουανία	39.292,1	39.282,4	41.751,2	42.770,	42.626,3	-0,34%	8,49%
Αυστρία	337.964,	315.546,9	328.919,4	344.728,6	341.871,5	-0,83%	1,16%
Ουγγαρία	130.041,4	124.206,3	132.976,8	139.071,7	137.809,4	-0,91%	5,97%
Φινλανδία	205.131,6	200.300,8	205.985,7	208.736,6	206.575,4	-1,04%	0,70%
Λουξεμβούργο	52.250,9	51.775,5	55.487,	56.252,8	55.636,4	-1,10%	6,48%
Εσθονία	20.472,8	20.275,1	21.744,9	21.644,7	20.994,1	-3,01%	2,55%
Ιρλανδία	294.843,3	314.353,6	361.900,3	396.038,4	383.370,	-3,20%	30,02%

Πηγή: Eurostat

Σε επίπεδο τριμήνων παρατηρούμε ότι και στα τέσσερα τρίμηνα του 2023 το ΑΕΠ ήταν σημαντικά αυξημένο, σε σχέση με όλα τα αντίστοιχα τρίμηνα των προηγούμενων ετών. Το ΑΕΠ, σε τρέχουσες τιμές, το 1ο τρίμηνο ήταν 49.498 εκατ. € και όπως παραδοσιακά συμβαίνει, ακολούθησε ανοδική πορεία μέχρι και το 3ο τρίμηνο του έτους, όπου άγγιξε σε τρέχουσες τιμές τα 60.406 εκατ. €, ενώ ακολούθησε μία μικρή πτώση κατά το 4ο τρίμηνο, με το ΑΕΠ να διαμορφώνεται στα 55.754 εκατ. € (Γράφημα 2).

Όπως προαναφέρθηκε, αν και το 2023 είχαμε υψηλό πληθωρισμό, το ΑΕΠ σε σταθερές τιμές και τα 4 τρίμηνα του 2023 ήταν μεγαλύτερο, σε σχέση με όλα τα αντίστοιχα τρίμηνα του 2022.

Γράφημα 2. Ακαθάριστο Εγχώριο προϊόν σε τρίμηνα (εκ. €)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Όλα τα παραπάνω συγκλίνουν στο ότι έχει δημιουργηθεί σαφώς μία θετική προοπτική για την ελληνική οικονομία, η οποία αναμένεται να δούμε, αν θα συνεχιστεί τα επόμενα έτη.

Σύμφωνα με τις χειμερινές προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας θα συνεχίσει την αύξησή του με +2,3% το 2024 και +2,3% το 2025¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών αναμένει μεγαλύτερη μεγέθυνση το 2024,

¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2023). Οικονομικές προβλέψεις για την Ελλάδα. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/greece_en (ανακτήθηκε στις 20 Ιουνίου 2024)

η οποία θα φτάσει το 2,9%, σύμφωνα με την Εισηγητική Έκθεση για τον Προϋπολογισμό του 2024².

Καταλυτικής σημασίας για τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας το 2024 και το 2025 θα έχει η διεθνής οικονομική συγκυρία. Σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ο ρυθμός μεγέθυνσης, τόσο στην ΕΕ όσο και στην Ευρωζώνη, θα κινηθεί σε χαμηλά επίπεδα το 2024 με +0,9% και +0,8% αντίστοιχα, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για το 2025 θα είναι +1,7% για την ΕΕ και +1,5% για την Ευρωζώνη αντίστοιχα.

Αξίζει να σημειωθεί πως η Επιτροπή έχει εκφράσει τις ανησυχίες της για τις χαμηλές καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών, λόγω της συρρίκνωσης του διαθέσιμου εισοδήματος από τον πληθωρισμό. Αυτό έχει ιδιαίτερη επίπτωση στην ελληνική οικονομία, λόγω της μεγάλης εξάρτησής της από τον τουρισμό.

2.2. Διάρθρωση Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος

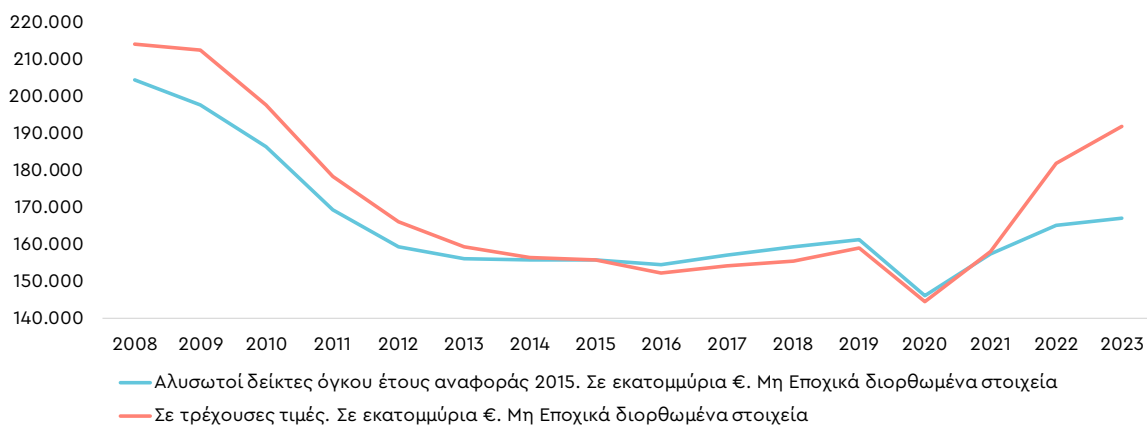
Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία το 2023 σε σταθερές τιμές ήταν 166.969 εκατ. €, αυξημένη κατά +1,17% σε σχέση με το 2022.

Προσέγγιση παραγωγής

Ξεκινώντας από την ανάλυση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος από την πλευρά της παραγωγής, εξετάζουμε την προστιθέμενη αξία η οποία παράχθηκε στη χώρα και το οποίο είναι ίσως το πιο καθαρό μέτρο έκφρασης της δυναμικότητας και της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

Η ακαθάριστη προστιθέμενη αξία το 2023 σε σταθερές τιμές ήταν 166.969 εκατ. €, +1,17% αυξημένη σε σχέση με την αντίστοιχη προστιθέμενη αξία του 2022, η οποία ήταν 165.037 εκατ. € και κατά +3,47% αυξημένη σε σχέση με την αντίστοιχη του έτους 2019, η οποία ήταν 161.363 εκατ. € (Γράφημα 3).

Γράφημα 3. Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (εκ. €)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Προσέγγιση δαπάνης

Περνώντας στην αποτύπωση των μεταβολών στο ΑΕΠ από την πλευρά της δαπάνης, εστιάζουμε στα βασικά συστατικά μέρη του, την ιδιωτική κατανάλωση, τη δημόσια κατανάλωση, την ιδιωτική επένδυση και το εξωτερικό ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών. Στον πίνακα 2 που ακολουθεί, αποτυπώνονται τα μεγέθη αυτά για την τελευταία τριετία σε τρέχουσες και σταθερές τιμές.

Πίνακας 2. Βασικές συνιστώσες του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (εκατ. €)

	2021	2022	2023	2021	2022	2023
	Τρέχουσες τιμές			Σταθερές τιμές		
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε αγοραίες τιμές	181.500	206.620	220.303	180.621	190.659	194.494
Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία	158.160	181.706	191.795	157.576	165.037	166.970
Τελική καταναλωτική δαπάνη	163.476	183.018	194.089	161.813	171.783	174.833
Τελική καταναλωτική δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης	39.679	41.541	43.433	37.322	38.123	38.789
Τελική καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών	120.942	138.355	147.331	121.593	130.871	133.206
Τελική καταναλωτική δαπάνη των ΜΚΙΕΝ	2.855	3.122	3.325	2.837	2.829	2.880
Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	32.131	43.693	37.069	29.090	30.678	30.511
Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	24.165	28.297	30.584	23.997	26.796	27.879
Μεταβολή αποθεμάτων	7.922	15.335	6.452	-	-	-
Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	74.310	101.527	98.847	68.294	72.561	75.226
Εξαγωγές αγαθών	39.174	53.601	49.868	36.806	38.104	39.314
Εξαγωγές υπηρεσιών	35.136	47.926	48.979	30.875	33.739	35.168
Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	88.416	121.617	109.702	77.953	83.580	85.358
Εισαγωγές αγαθών	66.103	93.205	82.564	58.458	63.454	64.666
Εισαγωγές υπηρεσιών	22.313	28.412	27.138	19.357	19.993	20.560
Καθαρές εξαγωγές	-14.107	-20.090	-10.855	-9.659	-11.020	-10.131

Πηγή: Eurostat

Στην ενότητα που ακολουθεί, θα εξετάσουμε αναλυτικότερα τις συνιστώσες του ΑΕΠ, χρησιμοποιώντας σταθερές τιμές του έτους 2015.

2.3. Ιδιωτική κατανάλωση

Οι καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών το 2023 (+1,78%) συνέχισαν την πορεία ανάκαμψης μετά την πανδημία, αν και με σαφώς μικρότερους ρυθμούς σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Εν τούτοις, η καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών υπολείπεται ακόμα σημαντικά σε σχέση με το επίπεδο προ της κρίσης χρέους.

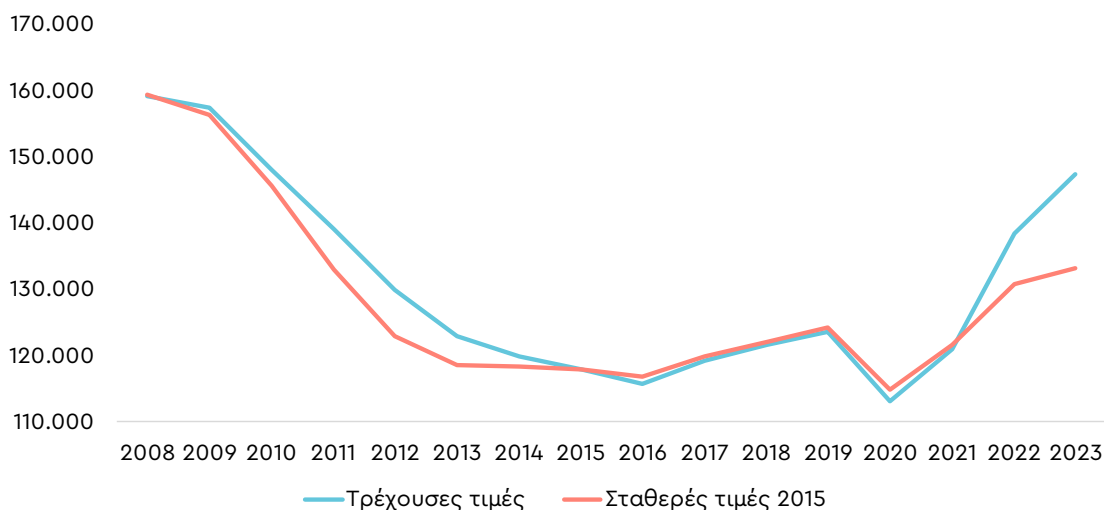
Η ιδιωτική κατανάλωση, που είχε γνωρίσει τη μεγαλύτερη μείωση σε παγκόσμιο επίπεδο κατά τη διάρκεια του 2020, λόγω των περιοριστικών μέτρων (Remes et al., 2021), συνεχίζει δυναμικά την ανάκαμψή της.

Στην Ελλάδα, οι καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών σημείωσαν αύξηση κατά +1,78% το 2023, φτάνοντας σε σταθερές τιμές τα 133.205,8 εκατ. €. Η αύξηση ήταν σαφώς μικρότερη από τις αντίστοιχες αυξήσεις των δύο προηγούμενων ετών (+7,63% το 2022 και +5,91% το 2021), κάτι που είναι αναμενόμενο, δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος των αυξήσεων στην καταναλωτική δαπάνη το 2020 και το 2021 οφειλόταν στην ανάκαμψη από την πρωτόγνωρη ύφεση του 2020 λόγω της πανδημίας, όταν η καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών είχε μειωθεί κατά -7,52% το 2020. Φαίνεται, λοιπόν, πως έχουμε μία συνέχιση της τάσης αύξησης της καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών, η οποία ξεκίνησε το 2017. Η αύξηση αυτή είναι σημαντικά μεγαλύτερη από την αντίστοιχη αύξηση της καταναλωτικής δαπάνης στην οικονομία της ΕΕ, η οποία ήταν μόλις +0,32% και στην Ευρωζώνη +0,46%.

Εν τούτοις, η καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών υπολείπεται ακόμη σημαντικά σε σχέση με το επίπεδο προ της κρίσης χρέους, αφού παρά και τις διαδοχικές αυξήσεις των τελευταίων ετών, είναι -16,45% χαμηλότερη σε σχέση με το 2008. Υπολογίζουμε ότι, αν η πραγματική αύξησή τους συνεχιστεί με ένα ποσοστό 1,8% ετησίως (αυτό είναι το μέσο ποσοστό αύξησης, αν εξαιρέσουμε την περίοδο της πανδημίας), θα αγγίξουμε το πραγματικό επίπεδο καταναλωτικής δαπάνης του 2008 το έτος 2031.

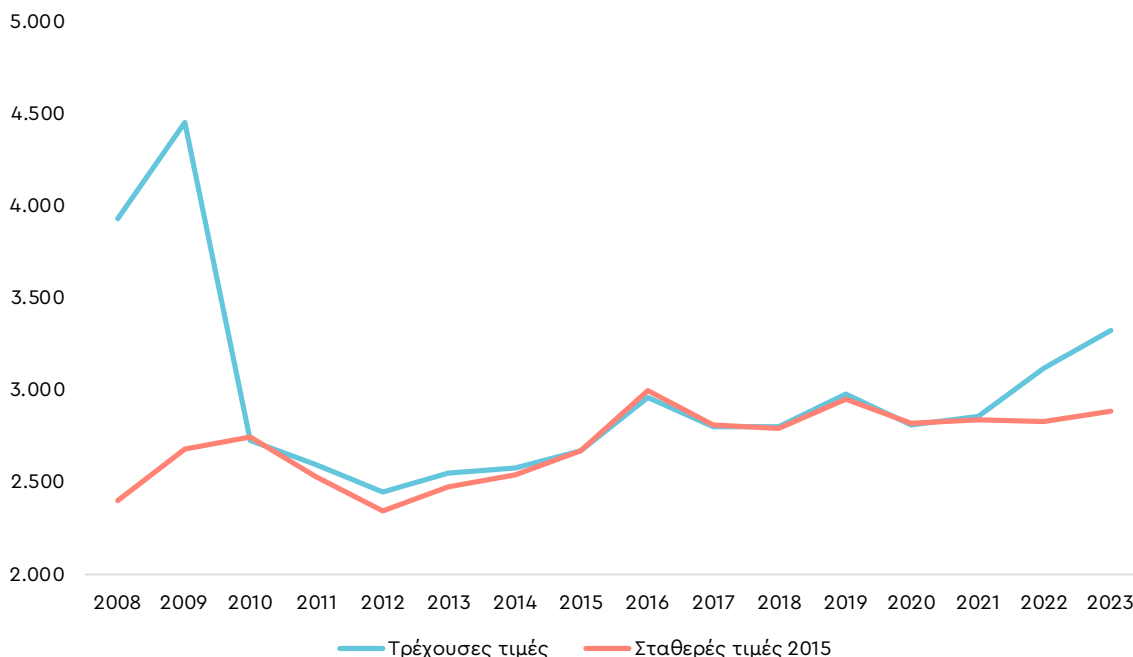
Η μεγάλη απόσταση μεταξύ της καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών σε σταθερές τιμές (133.205,8 εκατ. €) και τις αντίστοιχες σε τρέχουσες τιμές (147.331,4 εκατ. €) προφανώς οφείλεται στην επίδραση του πληθωρισμού (Γράφημα 4).

Γράφημα 4. Καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών (εκατ. €)

Ανάλογη πραγματική αύξηση (+1,80%) καταγράφηκε και στις δαπάνες των ΜΚΙΕΝ³, οι οποίες ανήλθαν στα 2.879,7 εκατ. €, το 2023 (Γράφημα 5).

Γράφημα 5. Δαπάνη ΜΚΙΕΝ (εκατ. €)

Πηγή: Eurostat

2.4. Καταναλωτική δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης

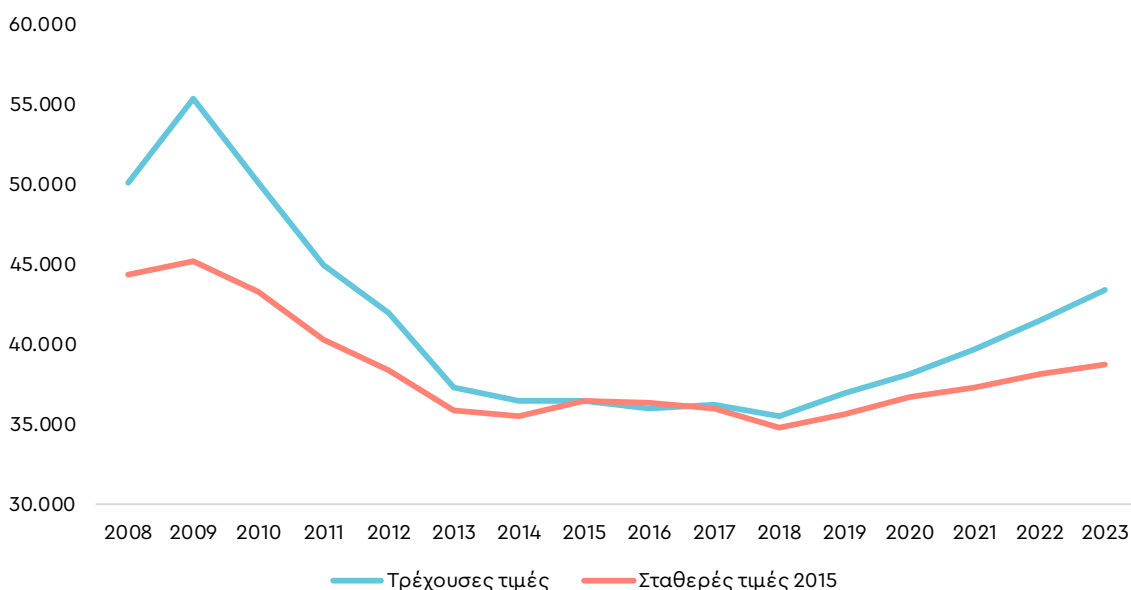
Η καταναλωτική δαπάνη της γενικής κυβέρνησης συνεχίζει την αυξητική τάση της, η οποία ξεκίνησε το 2019. Ωστόσο, ως ποσοστό του ΑΕΠ βρίσκεται κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης.

Όσον αφορά στην καταναλωτική δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης συνεχίζει την αυξητική τάση της, η οποία ξεκίνησε το 2019. Όπως φαίνεται και στο Γράφημα 6, το 2023 έφτασε σε σταθερές τιμές τα 38.789,0 εκατ. € και είναι αυξημένη κατά 1,75% σε σχέση με το προηγούμενο έτος και κατά 8,97% σε σχέση με το έτος 2019. Η αύξηση αυτή (1,75%) τοποθετεί την Ελλάδα στη 14η θέση στις 27 χώρες της ΕΕ ως προς την αύξηση των δαπανών της Γενικής Κυβέρνησης το 2023. Οι υψηλότερες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στη Λετονία (7,00%), την Κροατία (6,62%) και τη Ρουμανία (6,05%), ενώ αντίθετα στη Γερμανία είχαμε μείωση τους κατά (-1,49%).

³ Σύμφωνα με τον ορισμό του European System of Accounts (ESA 2010), το οποίο χρησιμοποιείται από την ΕΛΣΤΑΤ, τα Μη Κερδοσκοπικά Ιδρύματα που Εξυπηρετούν Νοικοκυριά (ΜΚΙΕΝ) περιλαμβάνουν Μη Κερδοσκοπικά Ιδρύματα τα οποία παρέχουν (σε νοικοκυριά) αγαθά και υπηρεσίες δωρεάν ή σε χαμηλές τιμές, οι οποίες δεν σχηματίζονται ελεύθερα στην αγορά. Τα ΜΚΙΕΝ εντάσσονται στον ιδιωτικό τομέα και αποτελούν ξεχωριστές νομικές οντότητες. Οι πόροι τους προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών, από μεταβιβάσεις της κυβέρνησης και από εισοδήματα προερχόμενα από την εκμετάλλευση της περιουσίας τους. Παραδείγματα τέτοιων ιδρυμάτων είναι συνδικαλιστικές οργανώσεις, επαγγελματικές οργανώσεις, ενώσεις καταναλωτών, πολιτικά κόμματα, εκκλησίες, αθλητικοί οργανισμοί, φιλανθρωπικές οργανώσεις, οργανώσεις ανθρωπιστικής βοήθειας κ.λπ.

Η δημόσια καταναλωτική δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης στην Ελλάδα ως ποσοστό του ΑΕΠ βρίσκεται στο 19,7%, που είναι το χαμηλότερο ποσοστό που έχει παρατηρηθεί μετά την κρίση του 2008. Η Ελλάδα βρίσκεται κάτω από τον μέσο όρο τόσο της ΕΕ (21,1%) όσο και της Ευρωζώνης (21,2%) και κατατάσσεται στην 15η θέση στο σύνολο των 27 χωρών της ΕΕ. Οι χώρες με την υψηλότερη αναλογία καταναλωτικής δαπάνης της Γενικής Κυβέρνησης είναι η Σουηδία (26,1%), η Ολλανδία (25,3%) και η Φινλανδία (25,2%) ενώ οι χώρες με τη χαμηλότερη αναλογία είναι η Ιρλανδία (12,3%), η Ρουμανία (16,9%) και η Πορτογαλία (16,9%)⁴.

Γράφημα 6. Καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης (εκατ. €)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

2.5. Επενδύσεις

Για δεύτερη συνεχόμενη χρονιά καταγράφεται θετικό πρόσημο στις καθαρές επενδύσεις, μετά από 11 έτη συνεχούς αποεπένδυσης. Ωστόσο, η μερίδα του λέοντος των επενδύσεων αφορά στον κατασκευαστικό κλάδο.

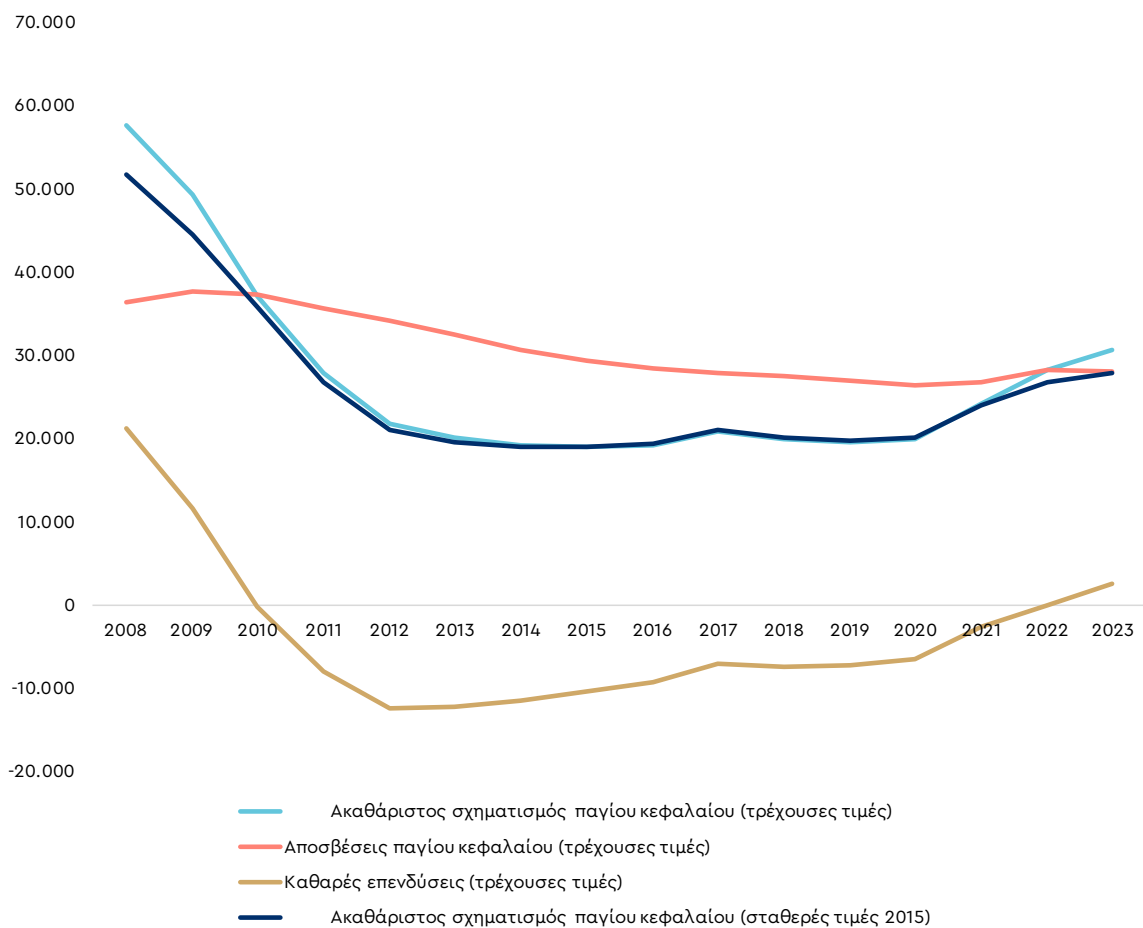
Ιδιαίτερα αισιόδοξη είναι η εικόνα των επενδύσεων μετά από χρόνια συνεχούς κατακρήμνισης. Όπως έχει σταθερά αναδειχθεί στις ετήσιες εκθέσεις του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, οι επενδύσεις είναι η συνιστώσα η οποία επλήγη περισσότερο μετά την κρίση χρέους του 2008, κάτι το οποίο αναδεικνύεται σταθερά. Το 2023, ο Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου έφτασε σε σταθερές τιμές τα 27.878,5 εκατ. €, αυξημένος κατά 4,04% σε σχέση με το 2022 (Γράφημα 7). Όπως είχαμε προβλέψει στην προηγούμενη ετήσια έκθεση του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, από το 2022 οι καθαρές επενδύσεις ξαναγύρισαν σε θετικό πρόσημο. Συγκεκριμένα, από το 2010 έως και το 2021, κάθε χρόνο οι επενδύσεις υπολείπονταν των αποσβέσεων, κάτι το οποίο πρακτικά σημαίνει ότι

⁴ Σημειώνεται ότι στην καταναλωτική δαπάνη της Γενικής Κυβέρνησης περιλαμβάνονται μόνο όσες δαπάνες του δημοσίου αποτελούν αντικείμενο του ΑΕΠ, αντιστοιχούν δηλαδή σε πληρωμές για αγαθά και υπηρεσίες. Δαπάνες για επιδόματα, ενισχύσεις κ.λπ. αποτελούν μεταβιβαστικές πληρωμές και δεν καταγράφονται στο ΑΕΠ.

για 11 συνεχή έτη είχαμε απομείωση του παγίου κεφαλαίου της ελληνικής οικονομίας. Το 2022 ήταν η πρώτη χρονιά στην οποία οι ακαθάριστες επενδύσεις σε τρέχουσες τιμές (28.296,5 εκατ. €) ξεπέρασαν οριακά τις αποσβέσεις (28.285 εκατ. €), βάζοντας φρένο στην αποεπένδυση. Αν και δεν υπάρχουν δημοσιευμένα στοιχεία για τις αποσβέσεις του 2023, υπολογίζουμε ότι οι καθαρές επενδύσεις θα έχουν και πάλι θετικό πρόσημο και θα κυμανθούν γύρω από το επίπεδο των 2.500 εκατ. € σε τρέχουσες τιμές και 2.000 εκατ. € σε σταθερές τιμές.

Ωστόσο, ο ρυθμός αύξησης των επενδύσεων δεν κινήθηκε με την ίδια δυναμική που είχαμε δει τα δύο προηγούμενα χρόνια (11,66% το 2022 και 19,26% το 2021).

Γράφημα 7. Επενδύσεις παγίου κεφαλαίου (εκατ. €)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Προκειμένου να διαπιστώσουμε, εάν αυτή η αξιοσημείωτη αύξηση των επενδύσεων στην Ελλάδα συνιστά μία πραγματική αλλαγή στο επενδυτικό περιβάλλον ή πρόκειται για μία συγκυριακή διόρθωση μετά την ύφεση της πανδημίας, διενεργούμε συγκρίσεις με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ.

Εκεί που η Ελλάδα φαίνεται να έχει πετύχει μία εντυπωσιακή αύξηση στις επενδύσεις σε σύγκριση με τους εταίρους της στην ΕΕ είναι αν συγκρίνουμε τις επενδύσεις της το 2023 σε σχέση με το προ πανδημίας επίπεδο του 2019. Το 2023, η Ελλάδα είχε αυξημένες επενδύσεις κατά 41,35% σε σχέση με το 2019, κάτι το οποίο αποτελεί με διαφορά την καλύτερη επίδοση στην ΕΕ, δεδομένου ότι η δεύτερη καλύτερη επίδοση, αυτή της Ρουμανίας, αντιστοιχούσε σε αύξηση μόλις 28,84% (Πίνακας 3).

Πίνακας 3. Επενδύσεις χωρών μελών της ΕΕ – 2019–2023 (τρέχουσες τιμές σε εκατ. €)

	2019	2020	2021	2022	2023	2019–2023	2022–2023
ΕΕ 27	118.545	112.437	116.417	119.606	121.420	2,43%	1,52%
Ευρωζώνη	119.083	112.070	115.962	118.840	120.269	1,00%	1,20%
Ρουμανία	116.200	117.484	120.891	128.041	146.506	26,08%	14,42%
Πολωνία	112.368	109.829	111.140	114.148	129.063	14,86%	13,07%
Κύπρος	184.186	194.734	194.760	211.003	237.310	28,84%	12,47%
Σλοβακία	102.487	91.361	94.561	99.937	110.523	7,84%	10,59%
Λιθουανία	132.665	132.414	144.818	150.045	165.900	25,05%	10,57%
Σλοβενία	122.902	114.094	128.500	133.004	145.629	18,49%	9,49%
Λετονία	115.942	113.443	121.637	122.313	132.356	14,16%	8,21%
Ιταλία	112.005	103.197	124.115	134.818	141.106	25,98%	4,66%
Κροατία	120.849	114.771	122.327	122.447	127.532	5,53%	4,15%
Ελλάδα	103.836	105.935	126.334	141.067	146.768	41,35%	4,04%
Τσεχία	118.552	111.411	112.352	115.779	120.397	1,56%	3,99%
Βέλγιο	114.323	108.542	113.888	113.610	117.669	2,93%	3,57%
Βουλγαρία	106.201	106.832	97.934	104.293	107.760	1,47%	3,32%
Ιρλανδία	275.069	229.666	136.882	143.838	148.030	-46,18%	2,91%
Πορτογαλία	127.938	125.152	135.246	139.299	142.850	11,66%	2,55%
Ολλανδία	106.252	103.471	106.483	108.391	110.517	4,01%	1,96%
Γαλλία	115.582	107.746	118.852	121.414	122.416	5,91%	0,83%
Ισπανία	121.485	110.533	113.574	116.274	117.178	-3,55%	0,78%
Γερμανία	112.000	109.260	109.090	109.220	108.510	-3,12%	-0,65%
Λουξεμβούργο	113.953	106.346	124.361	114.724	113.600	-0,31%	-0,98%
Σουηδία	110.980	112.833	120.844	128.292	126.413	13,91%	-1,46%
Αυστρία	118.619	112.107	118.904	119.041	116.191	-2,05%	-2,39%
Εσθονία	140.401	155.585	166.972	160.869	155.442	10,71%	-3,37%
Φινλανδία	116.579	115.404	116.521	119.431	114.466	-1,81%	-4,16%
Δανία	115.346	120.355	128.257	132.411	125.844	9,10%	-4,96%
Ουγγαρία	140.308	130.347	137.832	139.822	129.418	-7,76%	-7,44%
Μάλτα	109.052	102.548	117.071	153.805	119.639	9,71%	-22,21%

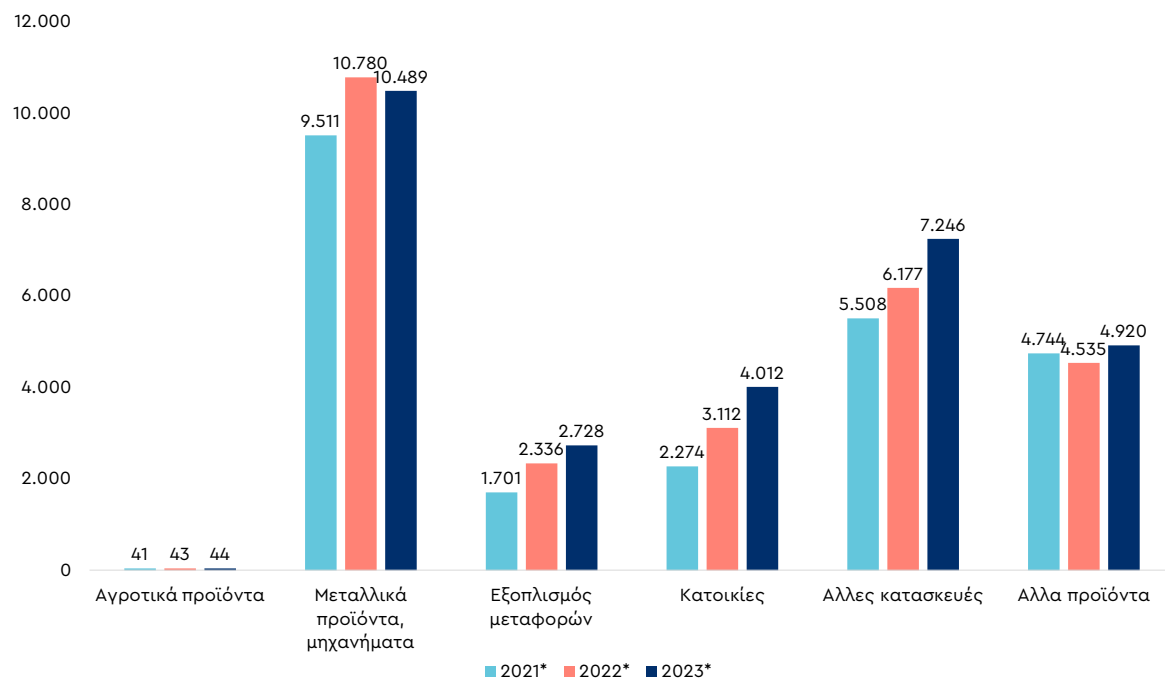
Πηγή: Eurostat

Παρά τη θετική εξέλιξη, δεν πρέπει να παραβλέπουμε το τεραστίου ύψους πάγιο κεφάλαιο το οποίο έχει απωλέσει η χώρα μετά την κρίση. Η αθροιστική αποεπένδυση, η οποία συντελέστηκε μετά την κρίση χρέους, αγγίζει, σύμφωνα με υπολογισμούς μας, τα 91 δις € σε σταθερές τιμές, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις αναπτυξιακές προοπτικές της ελληνικής οικονομίας μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, καθώς και για την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Αναφορικά με το είδος των επενδύσεων που έγιναν, παρατηρήθηκε αύξηση σε όλα τα επενδυτικά αγαθά εκτός από τα μεταλλικά προϊόντα και μηχανήματα, στα οποία είχαμε μείωση

της τάξης του -7,70%. Η μεγαλύτερη αύξηση των επενδύσεων παρατηρήθηκε στην οικοδόμηση κατοικιών (28,95%) και σε άλλες κατασκευές (17,29%), καθώς και σε εξοπλισμό μεταφορών (16,82%) (Γράφημα 8). Αν αθροίσουμε την οικοδόμηση κατοικιών και τις λοιπές κατασκευές, αντιλαμβανόμαστε ότι ο κατασκευαστικός κλάδος αποτελεί το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων στην ελληνική οικονομία.

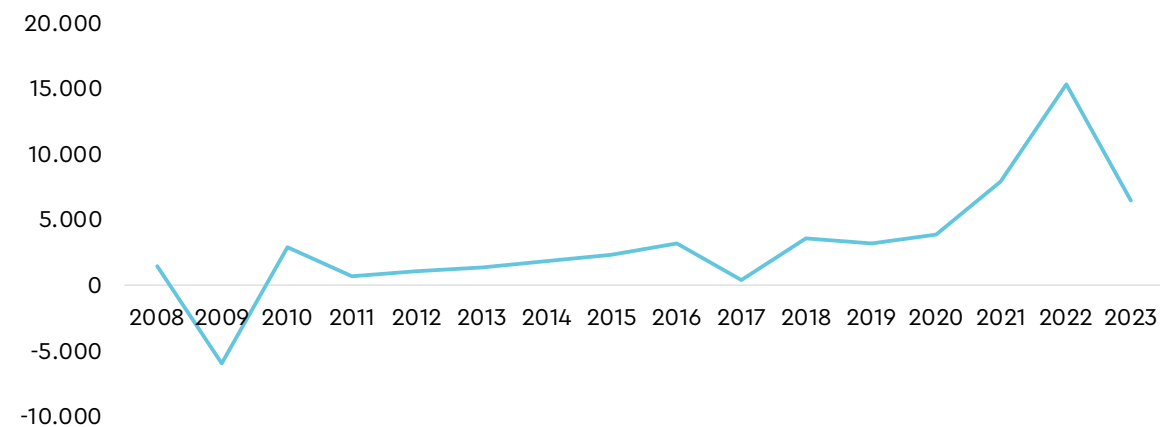
Γράφημα 8. Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου 2021–2023 (εκατ. €)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Τα αποθέματα των επιχειρήσεων το 2023 αυξήθηκαν κατά 6.484 εκατ. €, συνεχίζοντας μία συνεχή αυξητική πορεία από το 2010 (Γράφημα 9). Ωστόσο, η αύξησή τους είναι σημαντικά χαμηλότερη από την αντίστοιχη του 2022.

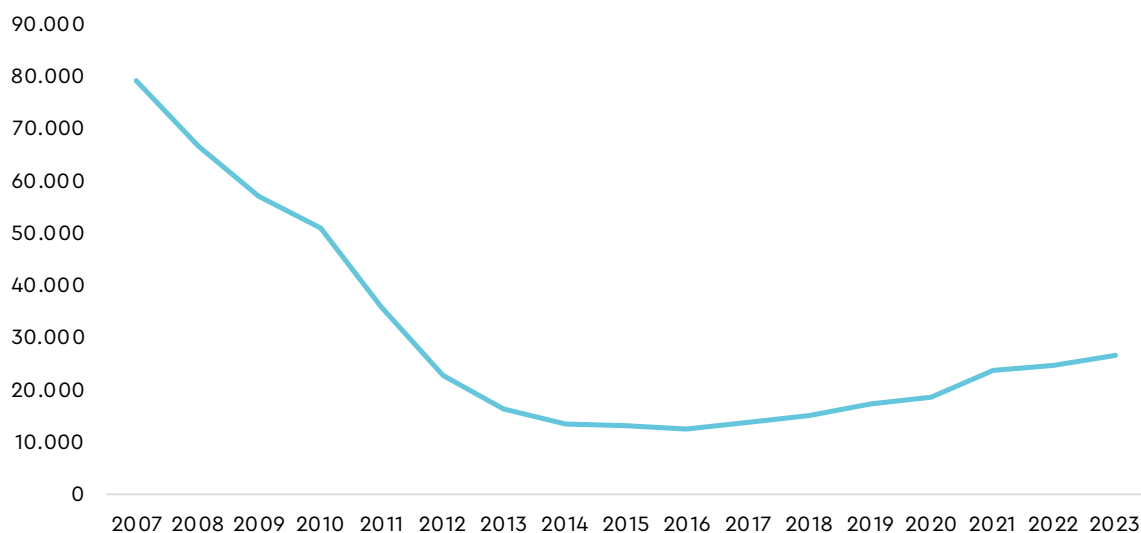
Γράφημα 9. Μεταβολή αποθεμάτων / Αποκτήσεις μείον διαθέσιμες τιμαλφών (εκατ. €) σε τρέχουσες τιμές.

Πηγή: Eurostat

Η οικοδομική δραστηριότητα, η οποία αποτελεί σημαντικό μέρος των επενδύσεων και της προστιθέμενης αξίας στην ελληνική οικονομία, συνέχισε την ανοδική της πορεία, η οποία παρατηρείται μετά το 2017 (Γράφημα 10). Συγκεκριμένα, το 2023 εκδόθηκαν 26.698 οικοδομικές άδειες, καταγράφοντας αύξηση κατά 7,2% σε σχέση με το 2022. Μεγαλύτερες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στην οικοδομήσιμη επιφάνεια (11,9%) και στον οικοδομήσιμο όγκο (15,9%) (Πίνακας 4).

Γράφημα 10. Αριθμός οικοδομικών αδειών

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Πίνακας 4. Οικοδομική δραστηριότητα 2017-2023

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2020-2021	2021-2022	2022-2023
Αριθμός αδειών	13.785	15.180	17.229	18.768	23.807	24.913	26.698	26,85%	4,65%	7,16%
Επιφάνεια (μ²)	2.776.236	3.408.521	3.724.180	4.055.202	5.968.688	5.440.016	6.088.532	47,19%	-8,86%	11,92%
Όγκος (μ³)	12.180.858	14.786.632	1.6240.607	17.196.227	25.088.747	24.542.845	28.456.805	45,90%	-2,18%	15,95%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

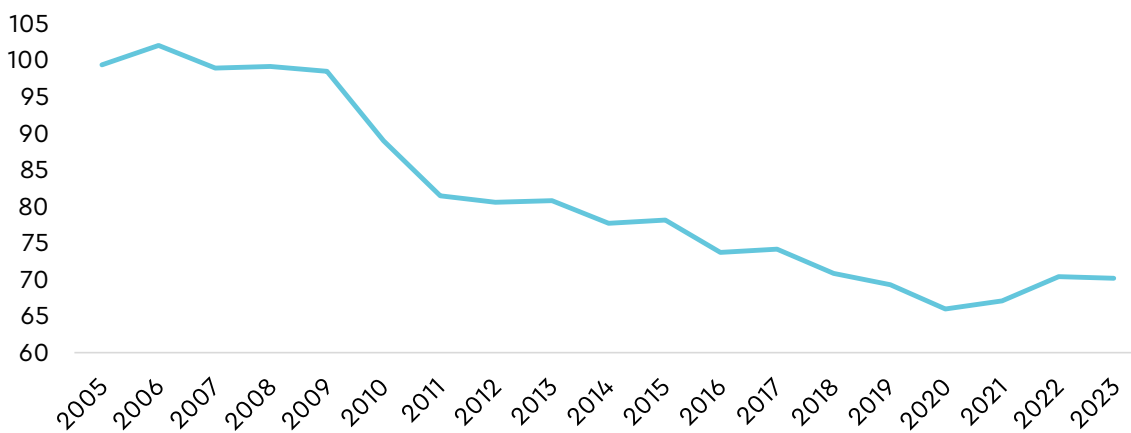
2.6. Παραγωγικότητα

Η παραγωγικότητα, η οποία βελτιώθηκε σημαντικά τα δύο προηγούμενα χρόνια, εξαιτίας της αύξησης των επενδύσεων, έμεινε σχετικά στάσιμη το 2023.

Σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα έτη, όπου παρατηρήθηκε μία σημαντική βελτίωση της παραγωγικότητας της εργασίας, λόγω της αύξησης των επενδύσεων, το 2023 παρατηρήθηκε μία σχετική στασιμότητα, αφού ο δείκτης παραγωγικότητας της εργασίας για την Ελλάδα διαμορφώθηκε στο 70,1% του μέσω όρου της ΕΕ, έναντι 70,4% το προηγούμενο έτος (Γράφημα 11). Ωστόσο, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η Ελλάδα εξακολουθεί να βρίσκεται

στην προτελευταία θέση του μέσου όρου της παραγωγικότητας της ΕΕ, με τη Βουλγαρία να βρίσκεται στην τελευταία θέση με 56,8%. Με βάση τον προηγούμενο δείκτη, οι πιο παραγωγικές χώρες είναι η Ιρλανδία (200,3%), το Λουξεμβούργο (149,8%) και το Βέλγιο (129,6%).

Γράφημα 11. Παραγωγικότητα ανά εργαζόμενο στην Ελλάδα (ΕΕ 2020 =100)

Πηγή: Eurostat

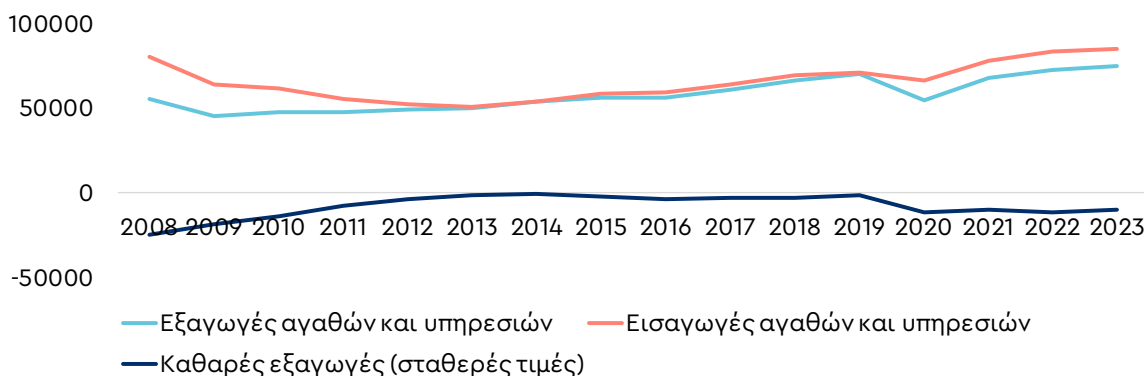
2.7. Εξωτερικό εμπόριο

Το έλλειμμα στο ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών το 2023 ήταν οριακά βελτιωμένο σε σχέση με το έλλειμμα του 2022. Η βελτίωση οφείλεται αποκλειστικά σχεδόν στην περαιτέρω βελτίωση του ισοζυγίου υπηρεσιών, λόγω του νέου ρεκόρ αφίξεων ξένων τουριστών.

Το ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών κατέγραψε και το 2023 σημαντικό έλλειμμα της τάξης των -10.131,4 εκατ. € σε σταθερές τιμές, το οποίο είναι οριακά βελτιωμένο σε σχέση με το έλλειμμα του 2022 (-11.019,6 εκατ. €) (Γράφημα 12).

Σε σταθερές τιμές, οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών ανήλθαν στα 75.226,4 εκατ. €, καταγράφοντας αύξηση κατά 3,67% σε σχέση με το 2022, ενώ οι εισαγωγές ανήλθαν στα 85.357,8 εκατ. €, καταγράφοντας αύξηση της τάξης του 2,13%.

Γράφημα 12. Εξαγωγές και εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών (εκατ. € σε σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat

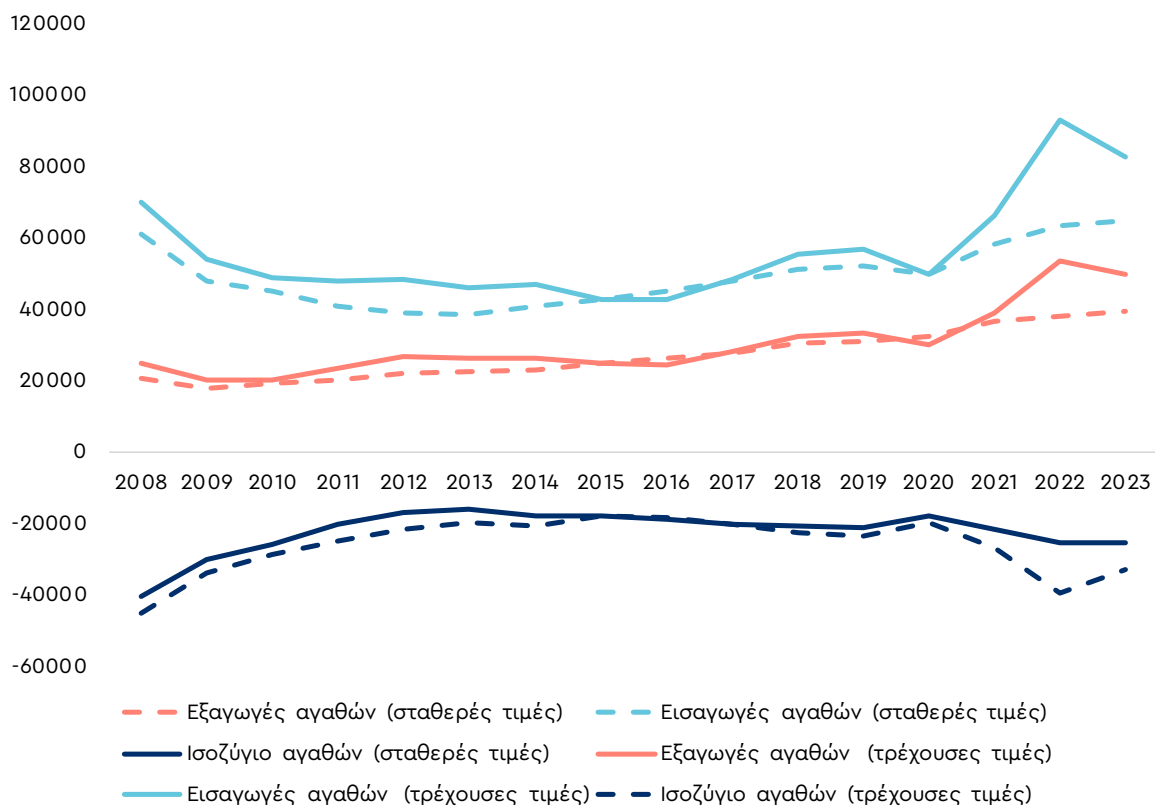
Ισοζύγιο αγαθών

Το ισοζύγιο εξαγωγών-εισαγωγών αγαθών εμπορευμάτων (το οποίο είναι παραδοσιακά ελλειμματικό), το 2023 σημείωσε έλλειμμα της τάξης των -25.351,9 € εκατ. € σε σταθερές τιμές (Γράφημα 20), κυμαινόμενο περίπου στα ίδια επίπεδα με το 2022 (-25.349,5). Οι εμπορευματικές εξαγωγές της Ελλάδας σε σταθερές τιμές ανήλθαν στα 39.313,8 εκατ. € και οι εμπορευματικές εισαγωγές στα 64.665,7 εκατ. €. Τόσο οι εξαγωγές όσο και οι εισαγωγές αυξήθηκαν σε σχέση με το 2022, σε ποσοστά 3,17% και 1,91% αντίστοιχα σε σταθερές τιμές. Θετικό γεγονός είναι ότι η αυξητική τάση των εξαγωγών κινείται με μεγαλύτερο ρυθμό από την αντίστοιχη τάση των εισαγωγών. Όμως, η παγίωση του εμπορικού ελλείμματος σε σαφώς υψηλότερα επίπεδα από την περίοδο 2013-2019 δημιουργεί ανησυχία.

Δεδομένης της έντονης μεταβλητότητας των τιμών τα τελευταία τρία χρόνια, καθώς και του ότι τόσο το ισοζύγιο αγαθών όσο και το ισοζύγιο υπηρεσιών έχουν σημαντικό αντίκτυπο στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, κρίνεται σκόπιμο να εξετάσουμε τα μεγέθη αυτά και σε τρέχουσες τιμές.

Η μερική αποκλιμάκωση των τιμών το 2023 οδήγησε σε ένα μεγάλο περιορισμό του εμπορικού ελλείματος σε τρέχουσες τιμές κατά -17,44%, με το έλλειμμα να διαμορφώνεται στα -32.695,9 εκατ. € το 2023 από -39.603,7 εκατ. € που ήταν το 2022. Αυτό οφείλεται σε περιορισμό της αξίας των εισαγωγών κατά -11,42% (82.563,9 εκατ. € το 2023 έναντι 93.204,7 εκατ. € το 2022). Σημαντική, αλλά σαφώς μικρότερη, υπήρξε και η μείωση της αξίας των εξαγωγών, οι οποίες περιορίστηκαν κατά -6,96% το 2023 (49.868,0 εκατ. € το 2023 έναντι 53.601,0 το 2022).

Γράφημα 13. Ισοζύγιο αγαθών (εκατ. €)

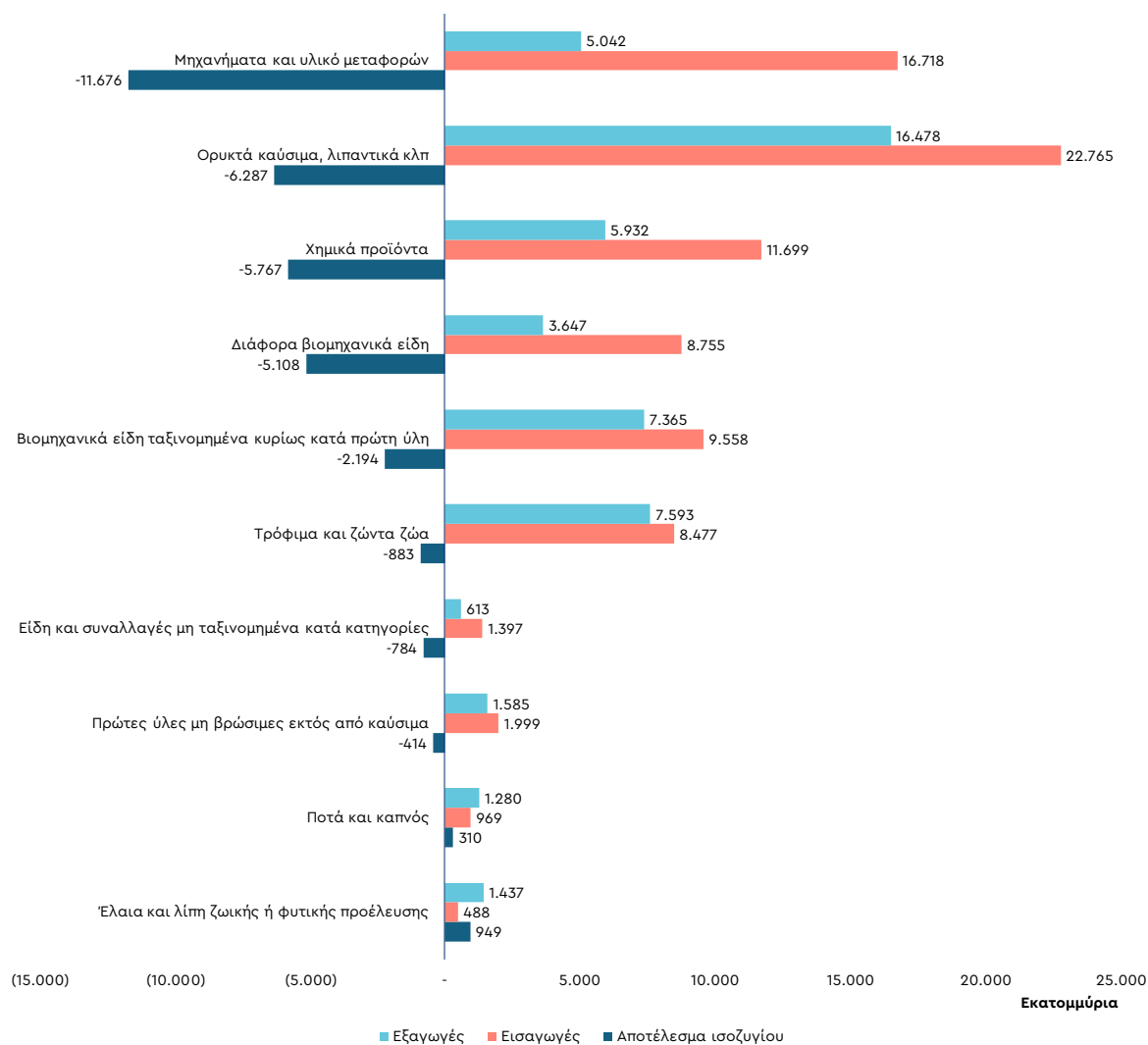

Όσον αφορά στη διάρθρωση του ισοζυγίου αγαθών, οι κύριες εξαγωγές της Ελλάδας, σε όρους δαπάνης, αφορούν σε ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ. (16.478,17 εκατ. €), τρόφιμα και ζώντα ζώα (7.593,30 εκατ. €), βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κυρίως κατά πρώτη ύλη (7.364,51 εκατ. €) και διάφορα βιομηχανικά είδη (3.646,75 εκατ. €), καθώς και χημικά προϊόντα (5.931,79 εκατ. €).

Αντίστοιχα, οι κύριες εισαγωγές της Ελλάδας, σε όρους δαπάνης, αφορούν σε ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ. (22.765,11 εκατ. €), μηχανήματα και υλικό μεταφορών (16.718,19 εκατ. €), χημικά προϊόντα (11.699,07 εκατ. €), βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κυρίως κατά πρώτη ύλη (9.558,49 εκατ. €), καθώς και διάφορα βιομηχανικά είδη (8.755,05 εκατ. €).

Αναφορικά με το αποτέλεσμα των επιμέρους αγαθών στο ισοζύγιο αγαθών, το μεγαλύτερο έλλειμμα παρατηρείται στο ισοζύγιο μηχανημάτων και υλικού μεταφορών (-11.675,92 εκατ. €) ακολουθούμενο από τα ελλείμματα σε ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ. (- 6.286,94 εκατ. €), χημικά προϊόντα (-5.767,28 εκατ. €) και διάφορα βιομηχανικά είδη (-5.108,30 εκατ. €), καθώς και βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κυρίως κατά πρώτη ύλη (-2.193,98 εκατ. €) (Γράφημα 14).

Γράφημα 14. Ισοζύγιο αγαθών και υπηρεσιών (εκατ. € σε τρέχουσες τιμές)

Δεδομένης της αποκλιμάκωσης των διεθνών τιμών σε κάποια βασικά αγαθά το 2023, ενδιαφέρον θα έχει η εξέταση της μεταβολής της συνολικής δαπάνης για τις εισαγωγές και τις εξαγωγές σε συνάρτηση με τις αντίστοιχες ποσότητες. Αν και οι ποσότητες των κατηγοριών αγαθών σαφώς δεν είναι απόλυτα συγκρίσιμες διαχρονικά, λόγω του γεγονότος ότι υπάρχει μεταβολή των χαρακτηριστικών των αγαθών, σε μικρές χρονικές περιόδους (π.χ. 1-2 έτη) μπορούν να μας δώσουν κάποιες χρήσιμες ενδείξεις για τον πραγματικό όγκο του εμπορίου, ειδικά για βασικά αγαθά (commodities), όπως π.χ. τα καύσιμα, απαλλαγμένες από την επίδραση των τιμών.

Ως προς τις εισαγωγές, η μεγαλύτερη απόκλιση τιμών-ποσοτήτων παρατηρείται στα ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ., στα οποία η εισαγόμενη ποσότητα τους έμεινε σχετικά αμετάβλητη (-0,98%), ενώ η δαπάνη για αυτά μειώθηκε κατά (-32,11%). Ακολουθούν τα έλαια και λίπη ζωικής ή φυτικής προέλευσης, για τα οποία η εισαγόμενη ποσότητα αυξήθηκε κατά 9,94%, ενώ η αντίστοιχη δαπάνη μειώθηκε κατά -14,41%. Δεδομένης της εκτόξευσης της τιμής των ελαίων, το αποτέλεσμα αυτό παρέχει μία ένδειξη ότι μάλλον οι καταναλωτές υποκατέστησαν έλαια των οποίων η τιμή ανέβηκε με φθηνότερα υποκατάστατα. Το ακριβώς αντίθετο συνέβη στις εισαγωγές ποτών και καπνού, των οποίων η εισαγόμενη ποσότητα μειώθηκε κατά -4,31%, ενώ η δαπάνη γι' αυτά αυξήθηκε κατά 12,04% (Πίνακας 5).

Πίνακας 5. Μεταβολές στην ποσότητα και στην αξία των εισαγωγών της ελληνικής οικονομίας (2022-2023)

	% Μεταβολή 2022-2023		Μεταβολή 2022-2023	
	Αξία	Ποσότητα	Αξία (εκατ. €)	Ποσότητα (εκατ. Κιλά)
Ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ.	-32,11%	-0,98%	- 10.766,97	- 370,06
Έλαια και λίπη ζωικής ή φυτικής προέλευσης	-14,41%	9,94%	- 82,23	33,71
Ποτά και καπνός	12,04%	-4,31%	104,17	- 13,89
Είδη και συναλλαγές μη ταξινομημένα κατά κατηγορίες	12,61%	22,58%	156,43	1,76
Βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κυρίως κατά πρώτη ύλη	-10,86%	-0,96%	- 1.164,42	- 55,78
Πρώτες ύλες μη βρώσιμες εκτός από καύσιμα	-14,12%	-4,51%	- 328,73	- 193,92
Διάφορα βιομηχανικά είδη	-0,80%	-5,18%	- 70,55	- 47,69
Τρόφιμα και ζώντα ζώα	2,06%	-0,06%	170,97	- 3,28
Χημικά προϊόντα	-5,64%	-7,39%	- 699,52	- 288,72
Μηχανήματα και υλικό μεταφορών	6,06%	5,13%	955,91	67,45

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Ως προς τις εξαγωγές, η μεγαλύτερη απόκλιση τιμών-ποσοτήτων παρατηρείται στην κατηγορία μηχανήματα και υλικό μεταφορών όπου, ενώ είχαμε αύξηση της εξαγόμενης ποσότητας κατά 155,62%, τα έσοδα αυξήθηκαν μόνο κατά 1,11%, σε διάφορα βιομηχανικά είδη στα οποία η εξαγόμενη ποσότητα αυξήθηκε κατά 93,11%, ενώ τα έσοδα μειώθηκαν κατά -3,35%, καθώς και στα ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ. στα οποία η εξαγόμενη ποσότητα αυξήθηκε κατά 70,47%, ενώ τα έσοδα μειώθηκαν κατά -21,52% (Πίνακας 6).

Πίνακας 6. Μεταβολές στην ποσότητα και στην αξία των εξαγωγών της ελληνικής οικονομίας (2022–2023)

	% Μεταβολή		Μεταβολή	
	Αξία	Ποσότητα	Αξία (εκατ. €)	Ποσότητα (εκατ. Κιλά)
Μηχανήματα και υλικό μεταφορών	1,11%	155,62%	55,46	842,18
Διάφορα βιομηχανικά είδη	-3,35%	93,11%	-126,29	421,04
Ορυκτά καύσιμα, λιπαντικά κ.λπ.	-21,52%	70,47%	-4.517,44	15.416,48
Είδη και συναλλαγές μη ταξινομημένα κατά κατηγορίες	-11,92%	-92,61%	-82,98	-119,66
Ποτά και καπνός	11,08%	-24,06%	127,59	-97,80
Τρόφιμα και ζώντα ζώα	8,68%	39,01%	606,32	1.652,95
Βιομηχανικά είδη ταξινομημένα κυρίως κατά πρώτη ύλη	-9,46%	-24,37%	-769,40	-1.857,76
Χημικά προϊόντα	-1,91%	12,35%	-115,69	398,03
Έλαια και λίπη ζωικής ή φυτικής προέλευσης	36,90%	25,29%	387,34	75,26
Πρώτες ύλες μη βρώσιμες εκτός από καύσιμα	-18,33%	-29,55%	-355,72	-1.721,72

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Οι κύριες χώρες-αγοραστές των εξαγωγών μας είναι σε όρους αξίας η Ιταλία (11,56%), η Βουλγαρία (6,95%) η Γερμανία (6,71%), η Κύπρος (6,48%), οι ΗΠΑ (4,15%) και η Ισπανία (4,07%) (Γράφημα 15), ενώ αντίστοιχα σε όρους αξίας εισαγάγαμε περισσότερο από τη Γερμανία (10,48%), την Κίνα (8,33%), την Ιταλία (8,21%), το Ιράκ (6,34%), τις Κάτω Χώρες (6,04%) και τη Γαλλία (4,40%) (Γράφημα 16).

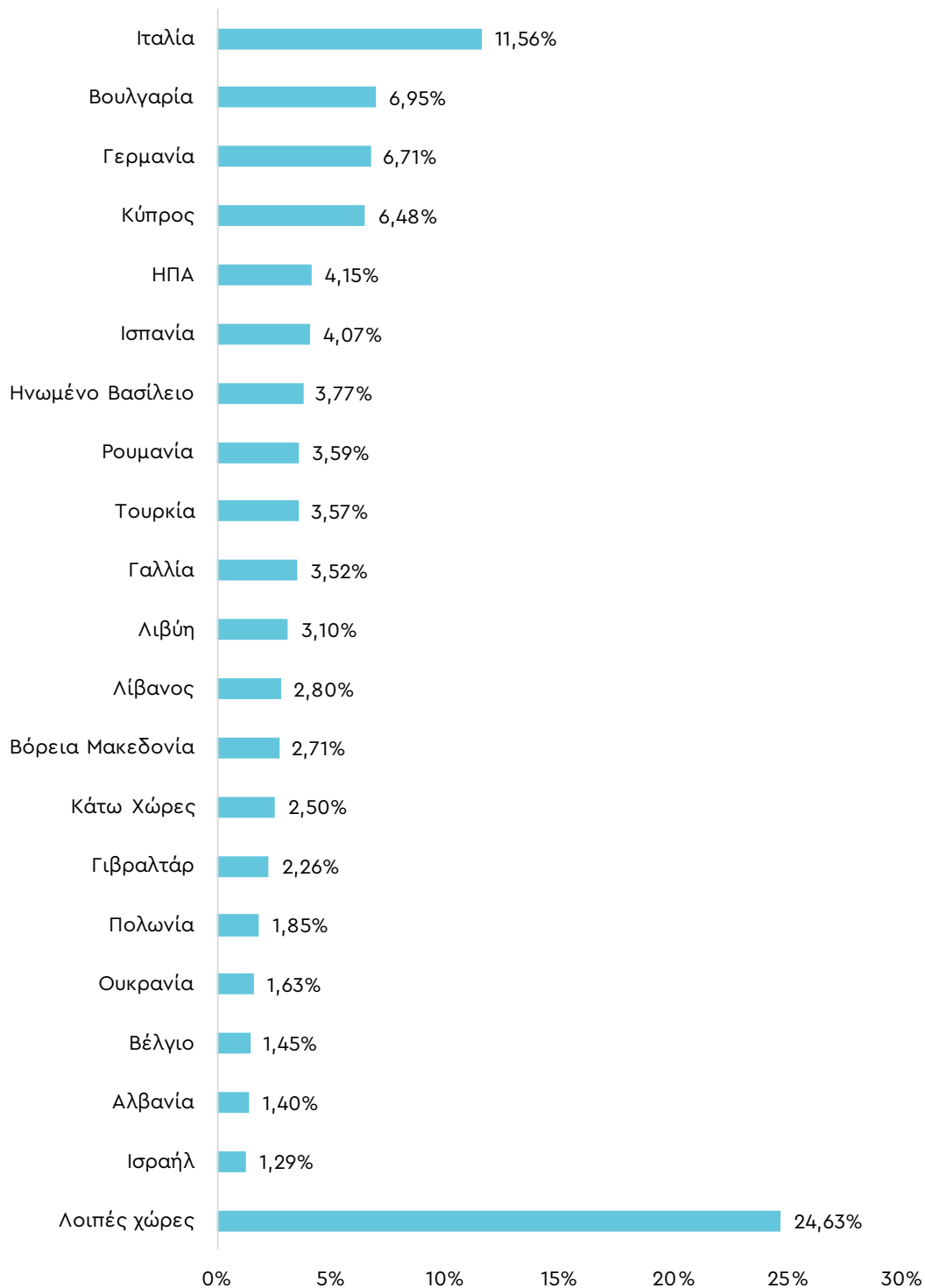
Ισοζύγιο υπηρεσιών

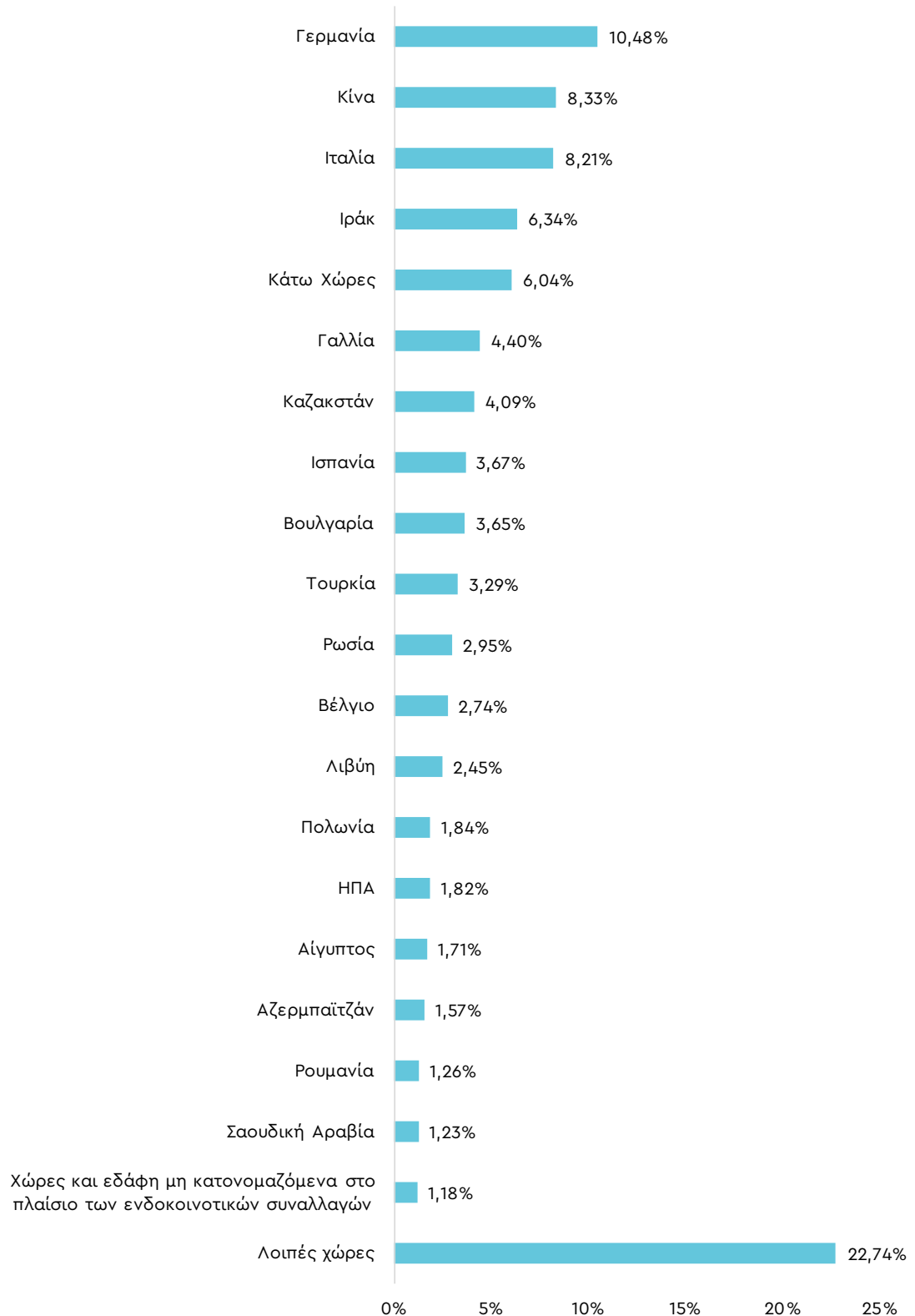
Το ισοζύγιο υπηρεσιών είναι παραδοσιακά πλεονασματικό και μετριάζει σημαντικά το έλλειμμα το οποίο δημιουργείται στο ισοζύγιο αγαθών. Το 2023, οι εισαγωγές υπηρεσιών σε σταθερές τιμές ανήλθαν στα 35.167,5 εκατ. € σε σταθερές τιμές, σημειώνοντας αύξηση 4,23% σε σχέση με το 2022, ενώ οι εισαγωγές υπηρεσιών σε σταθερές τιμές ανήλθαν στα 20.560,3 εκατ. €, σημειώνοντας μία μικρότερη αύξηση της τάξης του 2,84%. Ως αποτέλεσμα, υπήρξε πλεόνασμα στο ισοζύγιο υπηρεσιών 14.607,2 εκατ. € σε σταθερές τιμές, το οποίο είναι σημαντικά αυξημένο κατά 6,26% σε σχέση με το αντίστοιχο πλεόνασμα του 2022. Σε τρέχουσες τιμές το πλεόνασμα διαμορφώθηκε στα 21.840,7 εκατ. €, αυξημένο ακόμα περισσότερο (11,92%) σε σχέση με το 2022 (Γράφημα 17).

Το πλεόνασμα στο ισοζύγιο υπηρεσιών δημιουργείται πρωτίστως από το ταξιδιωτικό ισοζύγιο, δηλαδή από τον τουρισμό, στο οποίο το πλεόνασμα το 2023 ήταν 18.161,9 εκατ. €, αυξημένο κατά 15,30% σε σχέση με το αντίστοιχο πλεόνασμα του προηγούμενου έτους και δευτερευόντως από το ισοζύγιο θαλασσιών μεταφορών, δηλαδή την ελληνική ναυτιλία (Γράφημα 18), το οποίο

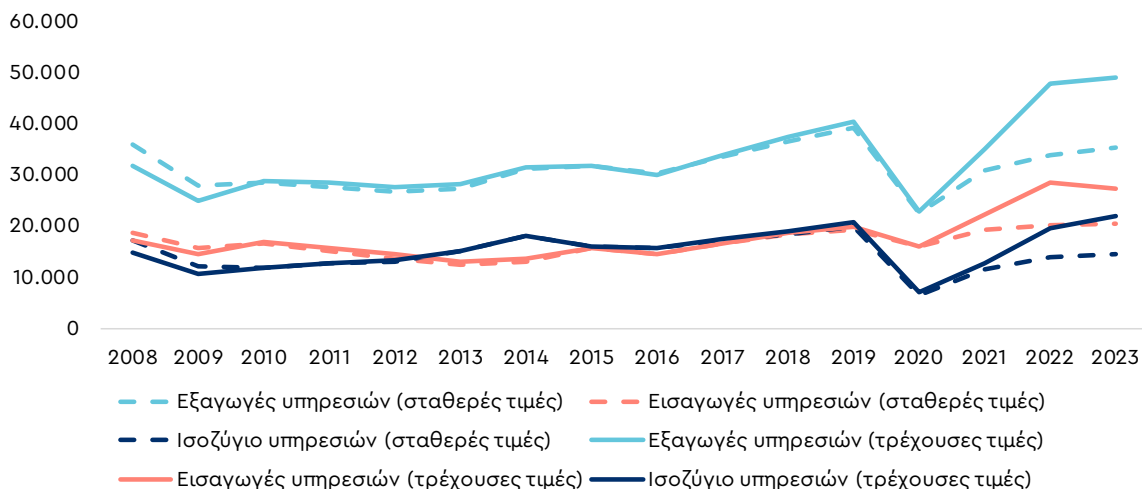
κατέγραψε πλεόνασμα 6.683,2 εκατ. € το 2023, το οποίο όμως είναι μειωμένο κατά -10,77% σε σχέση με το αντίστοιχο πλεόνασμα του προηγούμενου έτους.

Γράφημα 15. Αξία εξαγωγών ανά χώρα %

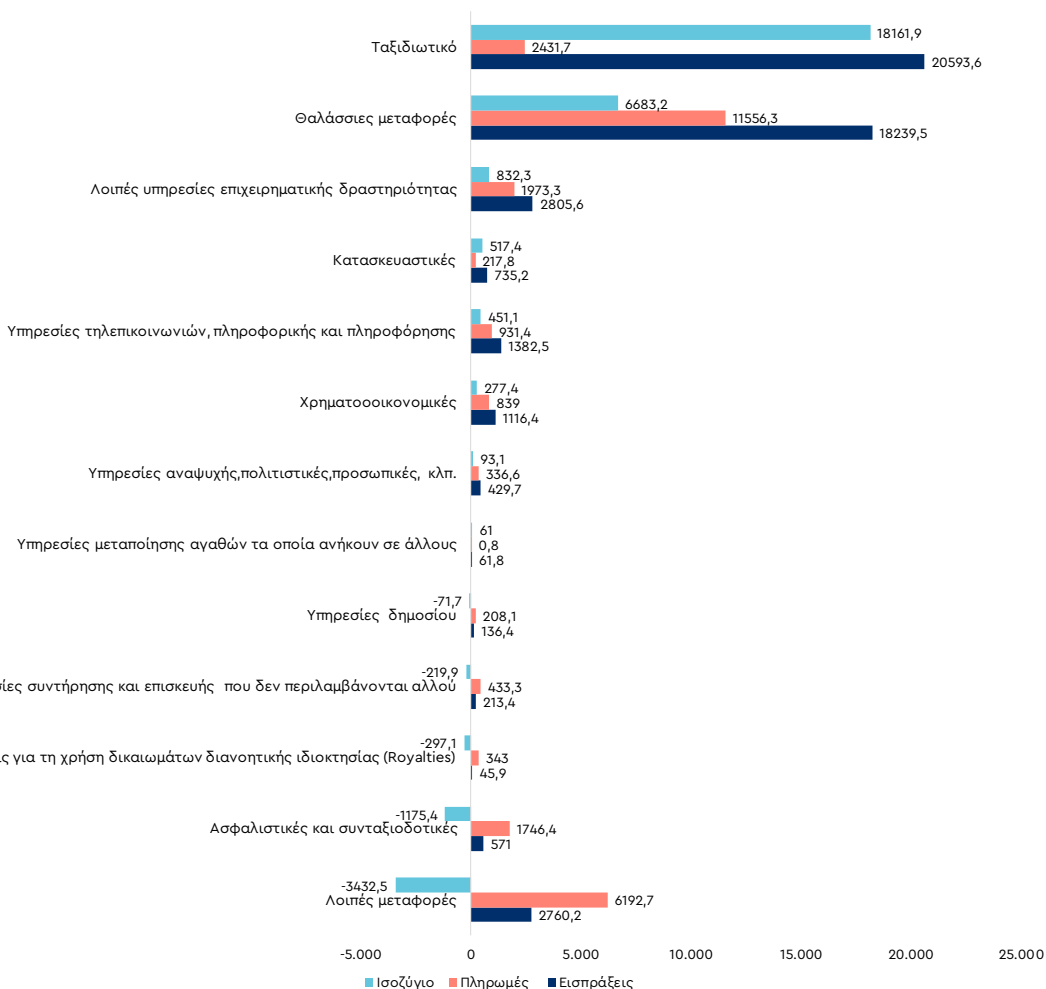

Γράφημα 16. Αξία εισαγωγών ανά χώρα %

Γράφημα 17. Ισοζύγιο υπηρεσιών (εκατ. €)

Γράφημα 18. Ισοζύγιο εξαγωγών-εισαγωγών υπηρεσιών το 2023 (εκατ. € σε τρέχουσες τιμές)

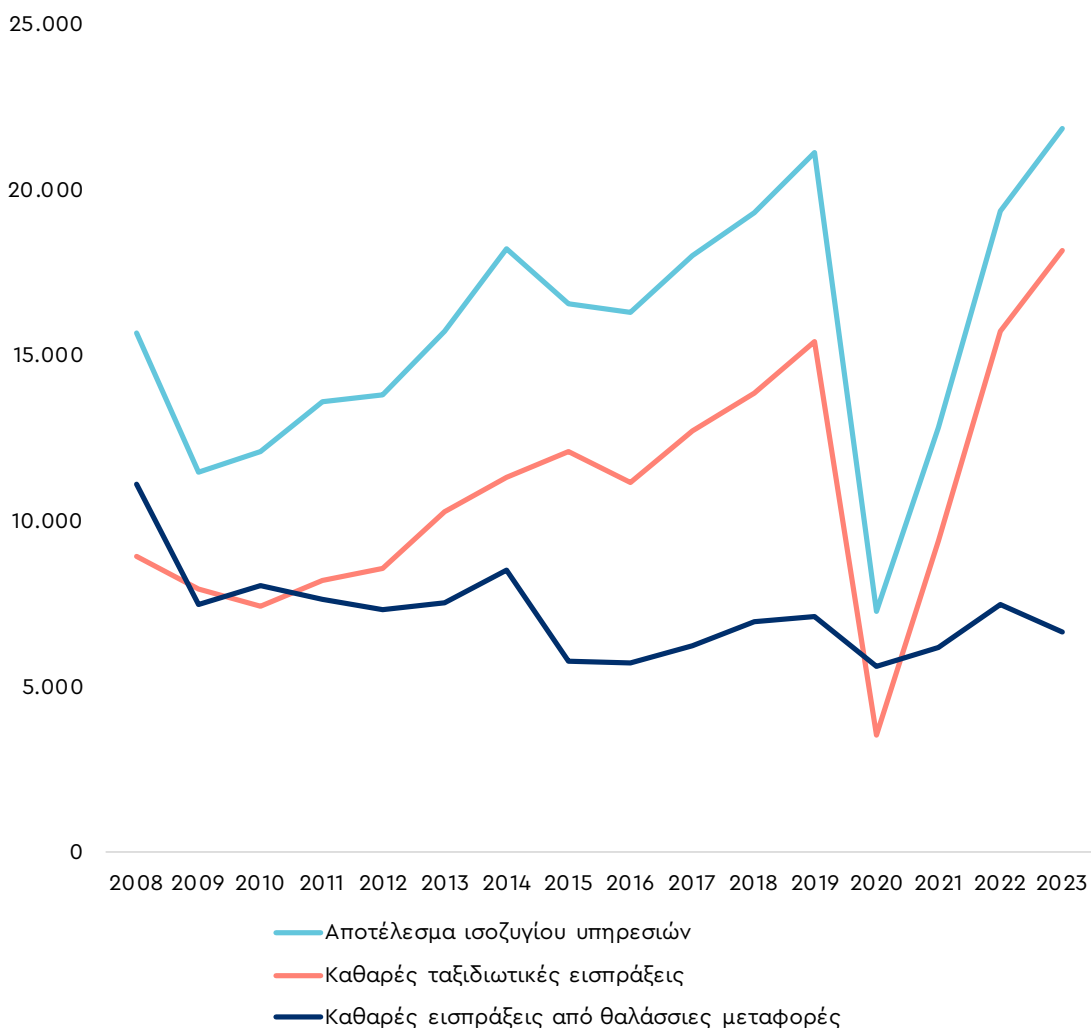

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Σημειώνεται ότι παρά το γεγονός ότι οι εισπράξεις από θαλάσσιες μεταφορές είναι εξίσου σημαντικό μέγεθος, όπως και οι εισπράξεις από τον τουρισμό, οι πολύ μεγάλες αντίστοιχες πληρωμές του ναυτιλιακού κλάδου προς το εξωτερικό μετριαζουν το καθαρό αποτέλεσμα του στο ισοζύγιο υπηρεσιών, σε σχέση τουλάχιστον με τις ταξιδιωτικές εισπράξεις (Γράφημα 19).

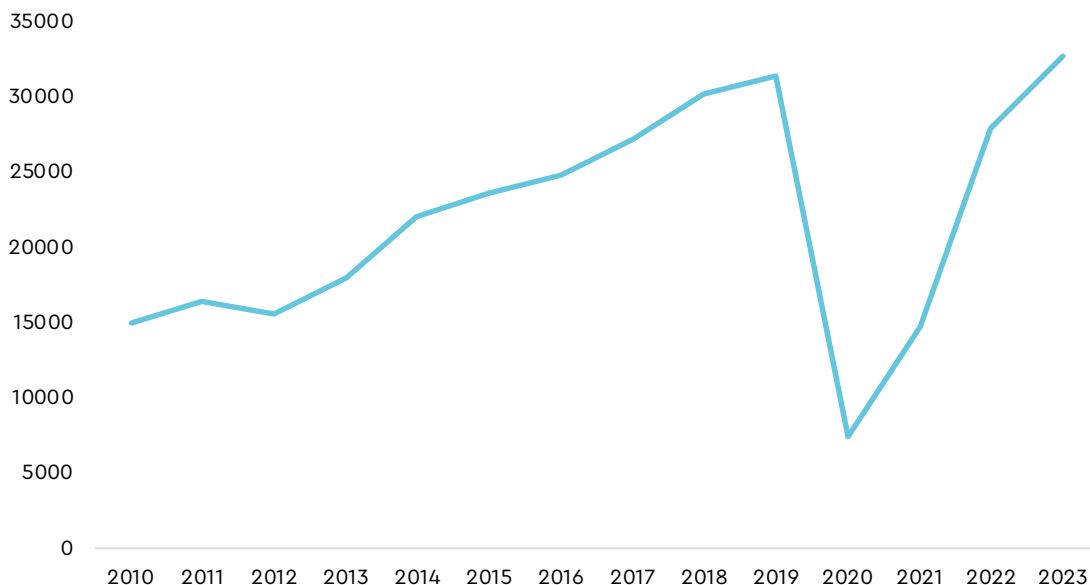
Το μεγαλύτερο έλλειμμα, ύψους -3.432,5 εκατ. € παρατηρήθηκε στο ισοζύγιο λοιπών μεταφορών, το οποίο είναι παραδοσιακά ελλειμματικό.

Γράφημα 19. Βασικές συνιστώσες του ισοζυγίου υπηρεσιών (εκ. € σε τρέχουσες τιμές)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Είναι, λοιπόν, σαφές ότι οι καθαρές εισπράξεις από τον τουρισμό έχουν τον σημαντικότερο αντίκτυπο στην πλεονασματικότητα του ισοζυγίου υπηρεσιών και στον περιορισμό του ελλείμματος του ισοζυγίου αγαθών. Όπως φαίνεται και από το γράφημα που ακολουθεί, το 2023 είχαμε νέο ρεκόρ αφίξεων, αφού τη χώρα μας επισκέφθηκαν 32,735 εκατ. ξένοι τουρίστες. Ο αριθμός αυτός είναι αυξημένος κατά 17,6% σε σχέση με το 2022 αλλά και κατά 4,42% σε σχέση με τις αφίξεις του 2019, που θεωρούνταν χρονιά ρεκόρ για τον ελληνικό τουρισμό (Γράφημα 20).

Γράφημα 20. Αφίξεις μη κατοίκων από το εξωτερικό (σε χιλ.)

Πηγή: ΙΝΣΕΤΕ

Αναφορικά με τα δεδομένα του εισερχόμενου τουρισμού ανά χώρα προέλευσης, το 2023 το μεγαλύτερο ποσοστό εισερχόμενων τουριστών (39,45%), καθώς και της τουριστικής δαπάνης (45,91%), προέρχεται από χώρες της Ευρωζώνης. Όπως είχαμε παρατηρήσει στην προηγούμενη ετήσια έρευνα της ΓΣΕΒΕΕ, την περίοδο της πανδημίας είχε μειωθεί σημαντικά ο αριθμός αφίξεων κατοίκων ΕΕ εκτός Ευρωζώνης και κατοίκων εκτός ΕΕ. Το 2023, οι αφίξεις από τις δύο αυτές κατηγορίες χωρών ανακάμπτουν σε επίπεδα 2019. Σε απόλυτα ποσά, οι δαπάνες των επισκεπτών στη χώρα μας έχουν αυξηθεί σημαντικά, την ίδια στιγμή που οι διανυκτερεύσεις μειώνονται επίσης αισθητά. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι η αύξηση των εσόδων από τον τουρισμό εδράζεται στην αύξηση των τιμών, που με τη σειρά του συνεπάγεται ότι η ανταγωνιστική θέση της χώρας ως τουριστικού προορισμού σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ευρύτερης Μεσογείου επιδεινώνεται.

Σε ό,τι αφορά τον αριθμό των επισκεπτών από κάθε χώρα, τα ηνία διατηρούν οι προερχόμενοι από τη Γερμανία (14,55%) και το Ηνωμένο Βασίλειο (14,03%), με την κατανομή μάλιστα των δαπανών κατ' άτομο να ξεπερνά τον μέσο όρο δαπάνης κατά 24,27% και 18,94% αντίστοιχα. Οι επισκέπτες που προέρχονται από την Αυστραλία είναι αυτοί που δαπανούν τα περισσότερα χρήματα κατά τη διαμονή τους στη χώρας μας, ξεπερνώντας τον μέσο όρο κατά 164,32%, διατηρώντας χαμηλή συνεισφορά, λόγω του μικρού αριθμού επισκεπτών (0,88%). Σημαντική, αντίθετα, μπορεί να χαρακτηριστεί η συνεισφορά των ΗΠΑ στο τουριστικό αποτέλεσμα, καθώς 4,30% του τουρισμού προέρχεται από εκεί, με τους επισκέπτες να δαπανούν 60,35% περισσότερα χρήματα από τον μέσο όρο. Αντίστοιχη είναι και η συνεισφορά της Γαλλίας από όπου έρχεται το 5,59% του τουρισμού, με δαπάνες ανά άτομο 29,06% πάνω από τον μέσο όρο. Οι επισκέπτες από την Ιταλία συνεισφέρουν 5,63% στον συνολικό αριθμό τουριστών, δαπανούν όμως 2,95% λιγότερο από τον μέσο όρο.

Η μέση δαπάνη ανά διανυκτέρευση το 2023 για το σύνολο των επισκεπτών στη χώρα μας αυξήθηκε κατά 13,8% περίπου συγκριτικά με το 2019 και κατά 8,9% περίπου συγκριτικά με το 2022. Η μέση διάρκεια παραμονής των επισκεπτών στη χώρα μας έχει μειωθεί κατά 10% περίπου σε σχέση με το 2022 και κατά 5% περίπου σε σχέση με το 2019 (Πίνακας 7).

Πίνακας 7. Αφίξεις και τουριστική δαπάνη ανά χώρα προέλευσης

	2021			2022			2023		
	% Αφίξεων μη κατοίκων από το εξωτερικό ανά χώρα προέλευσης	% Δαπάνης μη κατοίκων στην Ελλάδα ανά χώρα προέλευσης	Μέση κατά κεφαλήν δαπάνη ανά χώρα προέλευσης	% Αφίξεων μη κατοίκων από το εξωτερικό ανά χώρα προέλευσης	% Δαπάνης μη κατοίκων στην Ελλάδα ανά χώρα προέλευσης	Μέση κατά κεφαλήν δαπάνη ανά χώρα προέλευσης	% Αφίξεων μη κατοίκων από το εξωτερικό ανά χώρα προέλευσης	% Δαπάνης μη κατοίκων στην Ελλάδα ανά χώρα προέλευσης	Μέση κατά κεφαλήν δαπάνη ανά χώρα προέλευσης
Χώρες Ευρωζώνης	50,10%	53,65%	107,09%	41,67%	46,69%	112,03%	39,45%	45,91%	116,39%
Αυστρία	2,87%	3,26%	113,74%	2,20%	2,63%	119,55%	2,33%	2,95%	126,55%
Βέλγιο	2,44%	2,85%	116,68%	1,80%	2,09%	115,69%	2,05%	2,44%	119,19%
Γαλλία	7,99%	9,60%	120,21%	6,31%	7,40%	117,19%	5,59%	7,22%	129,06%
Γερμανία	20,41%	22,42%	109,86%	15,64%	18,87%	120,66%	14,55%	18,09%	124,27%
Ισπανία	0,96%	0,99%	103,48%	1,04%	1,04%	99,67%	1,10%	1,00%	90,72%
Ιταλία	5,48%	5,08%	92,72%	5,08%	5,37%	105,77%	5,63%	5,46%	97,05%
Κύπρος	3,37%	2,75%	81,36%	2,63%	2,31%	87,57%	1,74%	1,49%	85,85%
Ολλανδία	3,95%	3,97%	100,63%	3,80%	3,88%	101,98%	3,44%	3,81%	110,62%
Λοιπές	2,62%	2,71%	103,52%	3,16%	3,11%	98,35%	3,01%	3,45%	114,71%
Χώρες ΕΕ εκτός Ευρωζώνης	18,75%	12,17%	64,92%	19,38%	11,29%	58,25%	20,55%	10,65%	51,84%
Δανία	1,39%	1,49%	107,03%	0,98%	0,94%	95,63%	0,89%	1,08%	120,83%
Ρουμανία	4,25%	2,91%	68,47%	4,95%	3,29%	66,35%	4,33%	2,41%	55,71%
Σουηδία	0,87%	0,81%	92,78%	1,54%	1,67%	108,87%	1,15%	1,28%	111,72%
Τσεχία	1,81%	1,35%	74,97%	1,50%	1,40%	92,75%	1,16%	1,19%	103,24%
Λοιπές	10,43%	5,61%	53,79%	10,40%	3,99%	38,39%	13,03%	4,69%	36,02%
Λοιπές Χώρες	31,16%	34,18%	109,71%	38,95%	42,02%	107,90%	40,00%	43,43%	108,58%
Αλβανία	2,10%	1,07%	51,04%	3,09%	1,64%	53,18%	3,32%	2,03%	61,14%
Αυστραλία	0,06%	0,09%	151,02%	0,40%	0,93%	230,68%	0,88%	2,33%	264,32%
Ελβετία	2,75%	3,44%	125,23%	1,74%	2,46%	141,94%	1,71%	2,74%	160,35%
Ηνωμένο Βασίλειο	10,82%	14,19%	131,16%	16,11%	18,12%	112,46%	14,03%	16,68%	118,94%
ΗΠΑ	2,69%	5,77%	214,33%	3,91%	6,95%	177,82%	4,30%	6,96%	161,89%
Καναδάς	0,39%	0,79%	204,76%	0,65%	1,33%	204,39%	0,96%	1,63%	170,47%
Ρωσία	0,81%	1,11%	136,44%	0,13%	0,24%	184,93%	0,11%	0,16%	150,32%
Λοιπές	11,54%	7,73%	66,93%	12,91%	10,34%	80,09%	14,70%	10,89%	74,11%
Σύνολο αφίξεων**	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

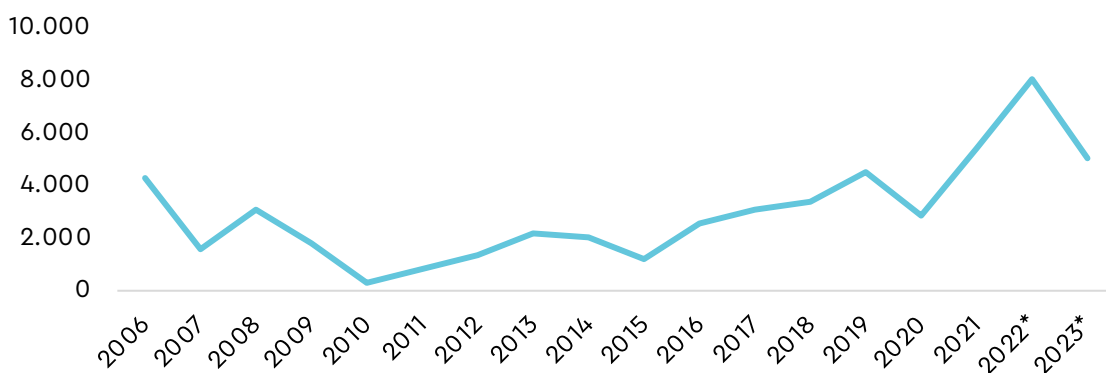
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, ΙΝΣΕΤΕ (υπολογισμοί του συγγραφέα)

2.8. Άμεσες Ξένες Επενδύσεις

Το 2023, το απόθεμα Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα συνέχισε να αυξάνεται σημαντικά, φτάνοντας σε νέο ιστορικό υψηλό το 4ο τρίμηνο του 2023. Το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων κατευθύνεται σε κλάδους του real estate, ενώ αυξανόμενη βαίνει και η συμμετοχή των ξένων επενδυτικών κεφαλαίων σε ελληνικές επιχειρήσεις, μέσω εξαγορών και συγχωνεύσεων.

Το 2023, σημειώθηκε κάμψη στις εισροές Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα, αφού ανήλθαν στα 5.022 εκατ. € έναντι 8.026 εκατ.€ το 2022, σημειώνοντας μείωση κατά -37,43% σε σχέση με το 2022, κατά το οποίο είχε παρατηρηθεί ρεκόρ εισροών (8.026 εκατ. €) (Γράφημα 21).

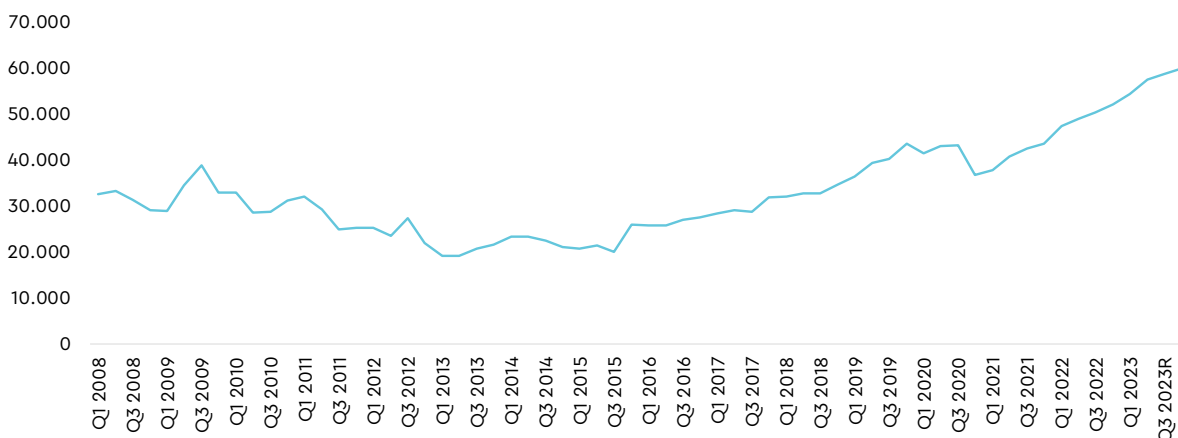
Γράφημα 21. Εισροές ΑΞΕ στην Ελλάδα (εκατ. €)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Παρά την μείωση των εισροών, το απόθεμα των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων στην Ελλάδα συνεχίζει τη σταθερή αυξητική πορεία του. Σύμφωνα με τα στοιχεία για τη Διεθνή Επενδυτική Θέση από την Τράπεζα της Ελλάδος, το απόθεμα ΑΞΕ στην Ελλάδα σημείωσε νέο ιστορικό υψηλό το 4ο τρίμηνο του 2023, φτάνοντας τα 60.059 εκατ. € (Γράφημα 22).

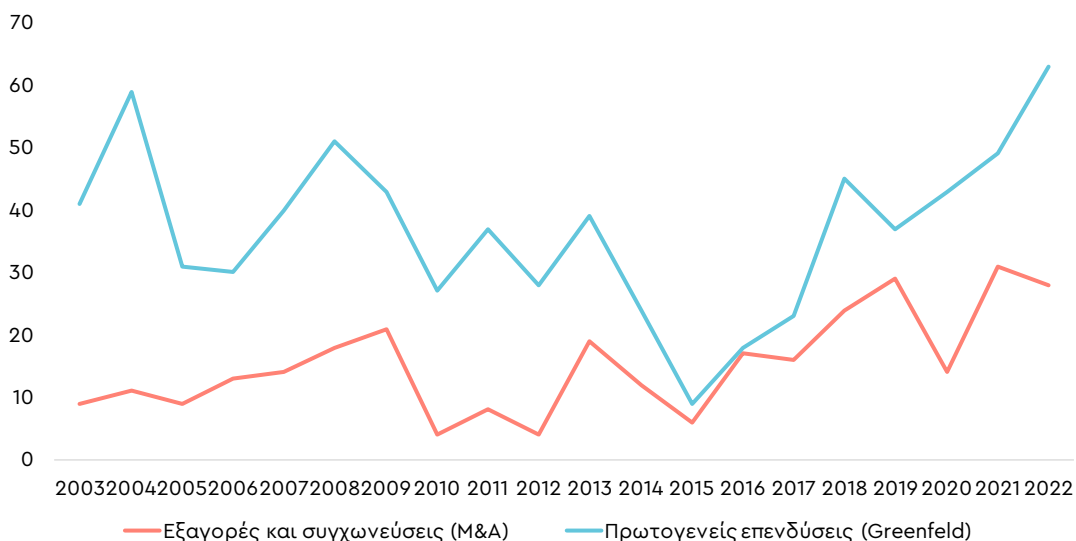
Γράφημα 22. Απόθεμα ΑΞΕ στην Ελλάδα (εκατ. €)

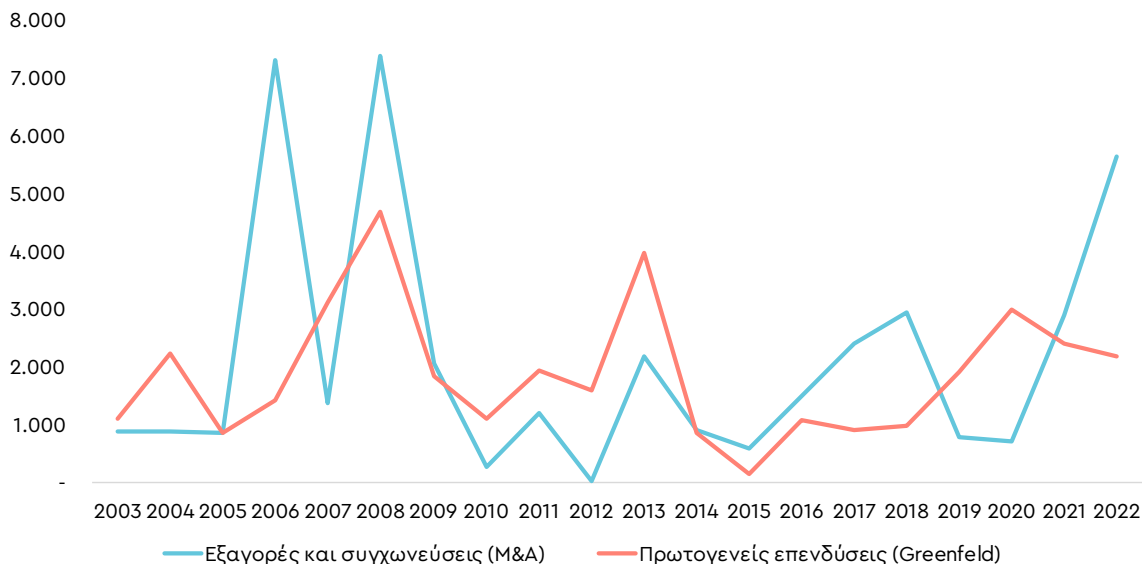
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Οι πρωτογενείς Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (greenfield), δηλαδή αυτές που συνεπάγονται τη δημιουργία νέων παραγωγικών μονάδων στη χώρα εγκατάστασης, είναι μία συνιστώσα των ΑΞΕ η οποία ενδιαφέρει ιδιαίτερα τις κυβερνήσεις, καθώς παρουσιάζονται να έχουν μεγαλύτερο αναπτυξιακό αντίκτυπο σε σχέση με τις δευτερογενείς επενδύσεις, οι οποίες αφορούν σε εξαγορά ή συγχώνευση (merger and acquisition) με υφιστάμενες παραγωγικές μονάδες (Harms και Μέση, 2012). Σύμφωνα με στοιχεία της UNCTAD, το 2022 έγιναν στην Ελλάδα 63 πρωτογενείς ΑΞΕ συνολικής αξίας 2.196,35 εκατ. \$, ενώ έγιναν 28 εξαγορές και συγχωνεύσεις 5.633,87 εκατ. \$ (Γραφήματα 23 & 24) (UNCTAD, 2023). Φαίνεται λοιπόν πως η αξία των εξαγορών και των συγχωνεύσεων αυξάνονται σημαντικά έναντι των πρωτογενών επενδύσεων.

Γράφημα 23. Αριθμός πρωτογενών επενδύσεων, εξαγορών και συγχωνεύσεων (ροές)

Γράφημα 24. Αξία πρωτογενών επενδύσεων έναντι εξαγορών και συγχωνεύσεων στην Ελλάδα (εκατ. \$) (ροές)

Με βάση τις ροές ΑΞΕ στην Ελλάδα το 2023, φαίνεται πως σχεδόν οι μισές ξένες επενδύσεις (44,70%) κατευθύνονται στους κλάδους του real estate, οι οποίοι καταγράφουν ραγδαία συνεχόμενη αύξηση από το 2017. Συγκεκριμένα, 1.394,53 εκατ. € (27,77% επί του συνόλου) κατευθύνθηκαν στον κλάδο της Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας, επενδύσεις οι οποίες αυξήθηκαν κατά 50,62% σε σχέση με το 2022 και 850,46 εκατ. € (16,93% επί του συνόλου) στον κλάδο των Ιδιωτικών Αγοραπωλησιών Ακινήτων, επενδύσεις οι οποίες εμφάνισαν μικρή κάμψη της τάξης -7,83% σε σχέση με το 2022. Με βάση τα δεδομένα αυτά, φαίνεται πως μέρος των πιέσεων στη ζήτηση, που έχουν ως αποτέλεσμα την άνοδο των τιμών κατοικιών στην Ελλάδα, προέρχονται και από ξένους επενδυτές.

Σημαντικό μέρος των επενδύσεων (16,86% επί του συνόλου) κατευθύνθηκε και σε κλάδους της μεταποίησης, στους οποίους επενδύθηκαν 846,72 εκατ. €, εμφανίζοντας σημαντική μείωση κατά -44,13% σε σχέση με το 2022.

Όσον αφορά στην προέλευση των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων, οι σημαντικότερες χώρες είναι το Λουξεμβούργο, το οποίο αποτελεί μίας από τις σημαντικότερες έδρες πολυεθνικών επιχειρήσεων στην Ευρώπη, από το οποίο προήλθε το 13,33% των εισροών για το 2023. Ακολουθούν η Κύπρος, (13,05%), η Ελβετία (11,14%), η Γερμανία (10,27%), η Ολλανδία (9,74%) και οι ΗΠΑ (7,91%) (Πίνακας 8).

Πίνακας 8. Κλαδική και γεωγραφική κατανομή των εισροών ΑΞΕ στην Ελλάδα 2022–2023 (σε εκ. €)

Κλάδος	2022	2023	% 2022-2023	Χώρα προέλευσης	2022	2023	% 2022-2023
Διαχείριση Ακίνητης Περιουσίας	925,84	1.394,53	50,62%	Λουξεμβούργο	1.231	669	-45,60%
Ιδιωτικές Αγοραπωλησίες Ακινήτων	922,73	850,46	-7,83%	Κύπρος	998	655	-34,30%
Μεταποίηση	1.515,48	846,72	-44,13%	Ελβετία	835	559	-33,03%
Δραστηριότητες Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Υπηρεσιών Εστίασης	140,10	416,32	197,15%	Γερμανία	948	516	-45,62%
Ενημέρωση και Επικοινωνία	330,95	401,76	21,40%	Ολλανδία	400	489	22,14%
Χρηματοπιστωτικές και Ασφαλιστικές Δραστηριότητες	2.456,50	279,01	-88,64%	Ηνωμένες Πολιτείες	522	397	-23,87%
Χονδρικό και Λιανικό Εμπόριο· Επισκευή Μηχανοκίνητων Οχημάτων και Μοτοσικλετών	290,14	263,33	-9,24%	Χονγκ Κονγκ	298	324	8,58%
Διοικητικές και Υποστηρικτικές Δραστηριότητες	-8,74	238,32	-2.826,10%	Ηνωμένο Βασίλειο	172	220	28,37%
Κατασκευές	326,23	222,16	-31,90%	Βέλγιο	441	197	-55,32%
Ορυχεία και Λατομεία	91,20	109,61	20,19%	Βουλγαρία	62	146	137,61%
Επαγγελματικές, Επιστημονικές και Τεχνικές Δραστηριότητες	81,36	103,02	26,62%	Σουηδία	-93	139	-250,30%
Μεταφορές και Αποθήκευση	365,93	86,53	-76,35%	Τουρκία	49	115	132,88%
Χωρίς Κατανομή	51,59	49,22	-4,60%	Σιγκαπούρη	80	111	39,19%
Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία	190,02	14,78	-92,22%	Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα	70	107	52,48%
Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία	12,11	11,05	-8,80%	Αυστρία	51	73	43,24%

Λοιπές Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών	0,64	10,99	1.605,13%	Ισραήλ	98	71	-27,57%
Παροχή Νερού· Επεξεργασία Λυμάτων, Διαχείριση Αποβλήτων και Δραστηριότητες Εξυγίανσης	4,34	6,15	41,73%	Κίνα	45	62	37,50%
Δραστηριότητες Σχετικές με την Ανθρώπινη Υγεία και την Κοινωνική Μέριμνα	-19,64	3,38	-117,20%	Γαλλία	492	61	-87,66%
Δημόσια Διοίκηση· Δραστηριότητες Νοικοκυριών και Ετερόδικων Οργανισμών και Φορέων	-	-	-	Λιχτενστάιν	36	42	17,12%
Εκπαίδευση	1,23	-121,14	-9.941,69%	Πολωνία	25	29	16,54%
Παροχή Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού και Κλιματισμού	347,58	-164,19	-147,24%	Λίβανος	26	28	8,07%
				Ρουμανία	21	27	32,24%
				Ιρλανδία	-95	26	-127,76%
Σύνολο	8.025,62	5.022,01	-37,43%	Σύνολο	8.026	5.022	-37,43%

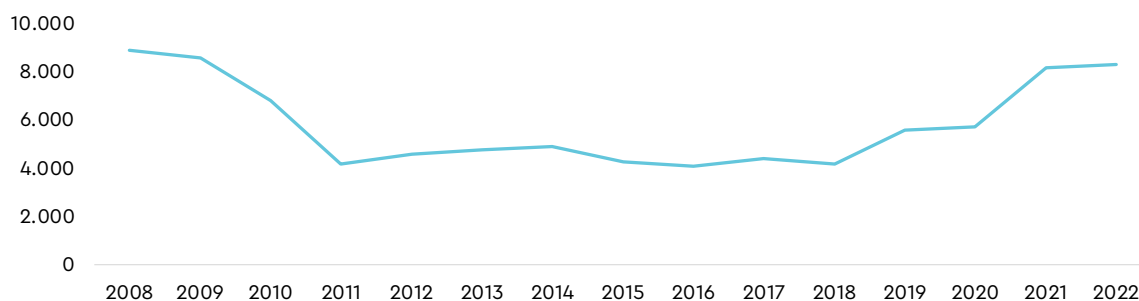
Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Τα επενδυτικά funds στην Ελλάδα

Τα τελευταία χρόνια, και ειδικά μετά την κρίση του 2008, υπάρχει προβληματισμός σε παγκόσμιο επίπεδο σχετικά με τις συγχωνεύσεις και εξαγορές από επενδυτικά κεφάλαια (funds) και τις επιπτώσεις τους στον ανταγωνισμό. Η διαμόρφωση μιας τέτοιας κατάστασης μπορεί να οδηγήσει σε συγκέντρωση της αγοράς, όπου λίγες μεγάλες εταιρείες ελέγχουν ένα μεγάλο μερίδιο, μειώνοντας τον ανταγωνισμό, περιορίζοντας την καινοτομία, επιβάλλοντας υψηλότερες τιμές στους καταναλωτές και περιορίζοντας την πρόσβαση νέων επιχειρήσεων στην αγορά⁵.

Από το 2019, έχει καταγραφεί μια σημαντική αύξηση στην παρουσία των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, η αξία των περιουσιακών στοιχείων αυτών των κεφαλαίων αυξήθηκε από 5.582 εκατομμύρια ευρώ το 2019 σε 8.274,20 εκατομμύρια ευρώ το 2022, παρουσιάζοντας μια αύξηση της τάξης του 48,2% μέσα σε μόλις τρία χρόνια (Γράφημα 25).

Γράφημα 25. Περιουσιακά στοιχεία των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα (εκατ. €)

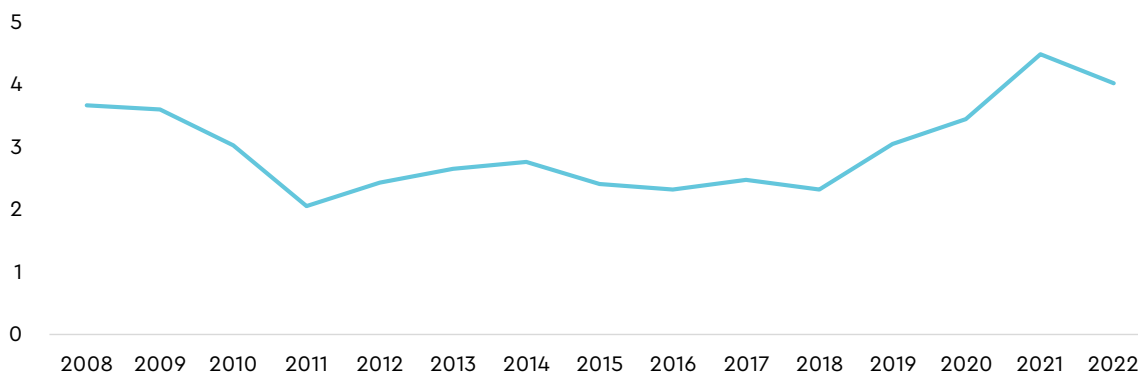

Πηγή: ΟΟΣΑ

⁵ Gaughan, P. A. (2018). Mergers, acquisitions, and corporate restructurings (7th ed.). John Wiley & Sons.

Το 2021, η περιουσία των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα έφτασε το 4,48% του ΑΕΠ, ενώ το 2022 μειώθηκε στο 4,03%. Παρά αυτήν τη μικρή μείωση, η αναλογία τους στο ΑΕΠ είναι αυξημένη κατά 73,7% σε σύγκριση με το 2018, όταν ήταν μόλις 2,32%.

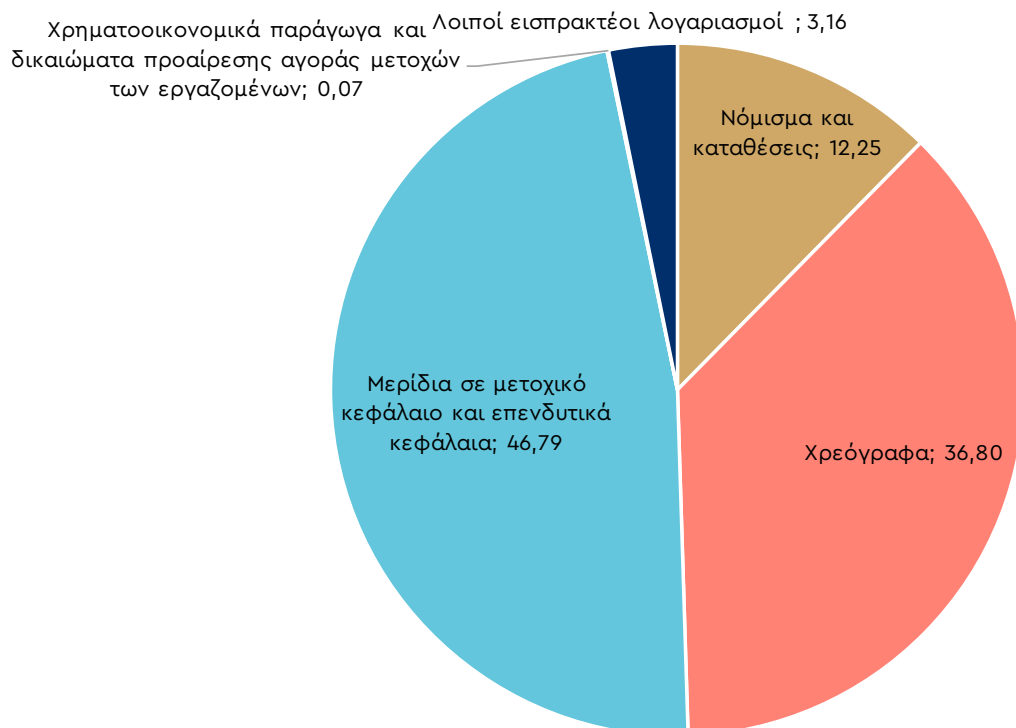
Γράφημα 26. Περιουσιακά στοιχεία των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα ως ποσοστό του ΑΕΠ

Πηγή: ΟΟΣΑ

Η σύνθεση των περιουσιακών στοιχείων των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα περιλαμβάνει κυρίως μετοχές εταιριών και συμμετοχές σε άλλα επενδυτικά κεφάλαια, με ποσοστό 46,79%, καθώς και σε χρεόγραφα, με ποσοστό 36,80% (Γράφημα 27).

Γράφημα 27. Σύνθεση των περιουσιακών στοιχείων των επενδυτικών κεφαλαίων στην Ελλάδα

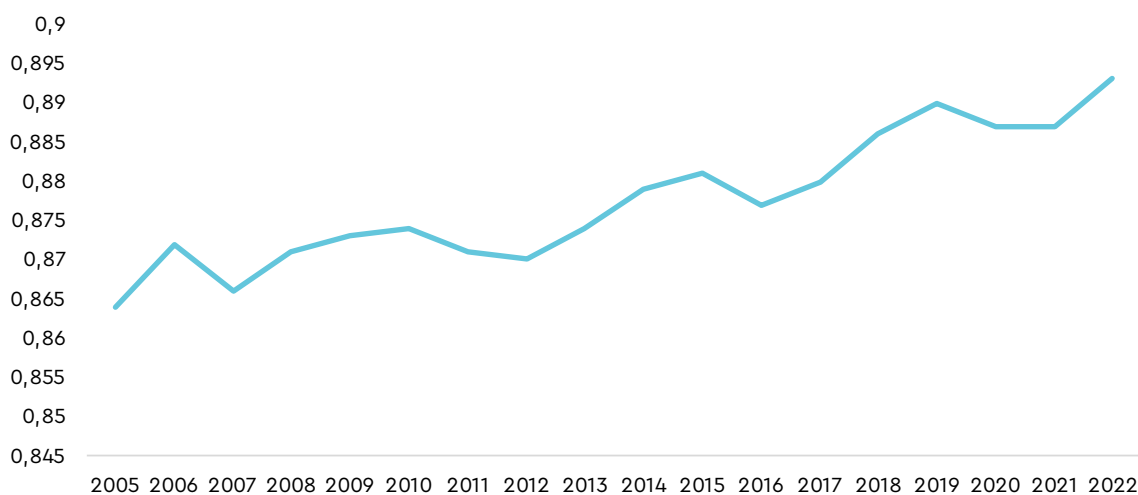
Πηγή: ΟΟΣΑ

2.9. Ανάπτυξη και ανισότητες

Η Ελλάδα σημείωσε βελτίωση στον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης, λόγω της αύξησης του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος. Ωστόσο, οι εισοδηματικές ανισότητες στην Ελλάδα εντείνονται σημαντικά σε σχέση με τους εταίρους της στην ΕΕ.

Για την ανάλυση του επιπέδου ανάπτυξης χρησιμοποιούμε τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών⁶. Όπως φαίνεται και στο γράφημα 28, η Ελλάδα σημείωνε δυναμική αύξηση στον δείκτη έως και το 2006. Έκτοτε, παρατηρήθηκε στασιμότητα έως και το 2012, λόγω του περιορισμού του εισοδήματος εξαιτίας της κρίσης χρέους και πολύ ισχνή αύξηση έως το 2022⁷, οπότε ο δείκτης έφτασε στο μέγιστο επίπεδο (0,893). Αξίζει να σημειωθεί ότι στις περισσότερες από τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ, κατά την ίδια περίοδο, η βελτίωση του δείκτη συνεχίστηκε.

Γράφημα 28. Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης – Ελλάδα

Πηγή: United Nations Development Programme – Human Development Reports (Επεξεργασία ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ)

Η Ελλάδα σημείωσε σημαντική βελτίωση το 2022, φτάνοντας την τιμή 0,893 σε σχέση με το 2021 που ήταν 0,887 (Πίνακας 9). Η εν λόγω τιμή του δείκτη κατατάσσει την Ελλάδα στην 33η θέση της παγκόσμιας κατάταξης και στη 18η θέση στην ΕΕ, διατηρώντας ουσιαστικά την ίδια θέση που είχε και στις δύο κατατάξεις σε σχέση με το 2021.

Όσον αφορά στους επιμέρους υποδείκτες, η Ελλάδα το 2022 είχε σημαντική αύξηση του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος, το οποίο αυξήθηκε κατά 6,66% σε σχέση με το προηγούμενο έτος, φτάνοντας τα 31.381,67 \$ (PPP) και αποτελεί ουσιαστικό τον λόγο για τον οποίον είχαμε σημαντική αύξηση του συνθετικού δείκτη. Το προσδόκιμο των ετών εκπαίδευσης, καθώς και ο μέσος όρος ετών εκπαίδευσης παρέμειναν στα ίδια επίπεδα με το 2021 (20,03 έτη

⁶ Στον δείκτη συνυπολογίζονται το κατά κεφαλήν εισόδημα σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (PPP), τα έτη εκπαίδευσης και το προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση.

⁷ Δεν υπάρχουν ακόμη διαθέσιμα δεδομένα για το 2023.

και 11,41 έτη αντίστοιχα), ενώ μικρή αύξηση (0,63%) παρατηρήθηκε και στο προσδόκιμο ζωής, που έφτασε τα 80,614 έτη, μετά από οριακές μειώσεις στον δείκτη τα δύο προηγούμενα έτη, προφανώς λόγω των επιπτώσεων της πανδημίας.

Πίνακας 9. Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης του ΟΗΕ για την Ελλάδα

Έτος	Προσδόκιμο ζωής (Έτη)	Προσδόκιμα έτη εκπαίδευσης	Μέσος όρος ετών εκπαίδευσης	Κατά κεφαλήν (κκ) Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν σε ΡΡΡ\$ του 2017	Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης
2005	79,59	16,98	9,75	34.612,46	0,864
2006	79,707	17,11	10,10	35.857,4	0,872
2007	79,612	16,54	10,06	36.669,81	0,866
2008	80,049	16,75	10,10	36.306,37	0,871
2009	80,299	16,97	10,16	34.916,55	0,873
2010	80,51	17,18	10,21	32.958,92	0,874
2011	80,547	17,32	10,31	29.495,11	0,871
2012	80,341	17,46	10,40	28.553,43	0,870
2013	80,974	17,52	10,50	27.809,84	0,874
2014	81,007	17,87	10,60	28.309,77	0,879
2015	80,668	18,17	10,74	28.237,39	0,881
2016	81,162	18,47	10,25	28.101,7	0,877
2017	80,85	18,86	10,54	28.461,46	0,880
2018	81,391	19,19	10,83	28.822,26	0,886
2019	81,249	19,66	11,12	29.457,00	0,890
2020	80,909	19,67	11,41	26.972,58	0,887
2021	80,111	20,03	11,41	29.421,5	0,887
2022	80,614	20,03	11,41	31.381,67	0,893

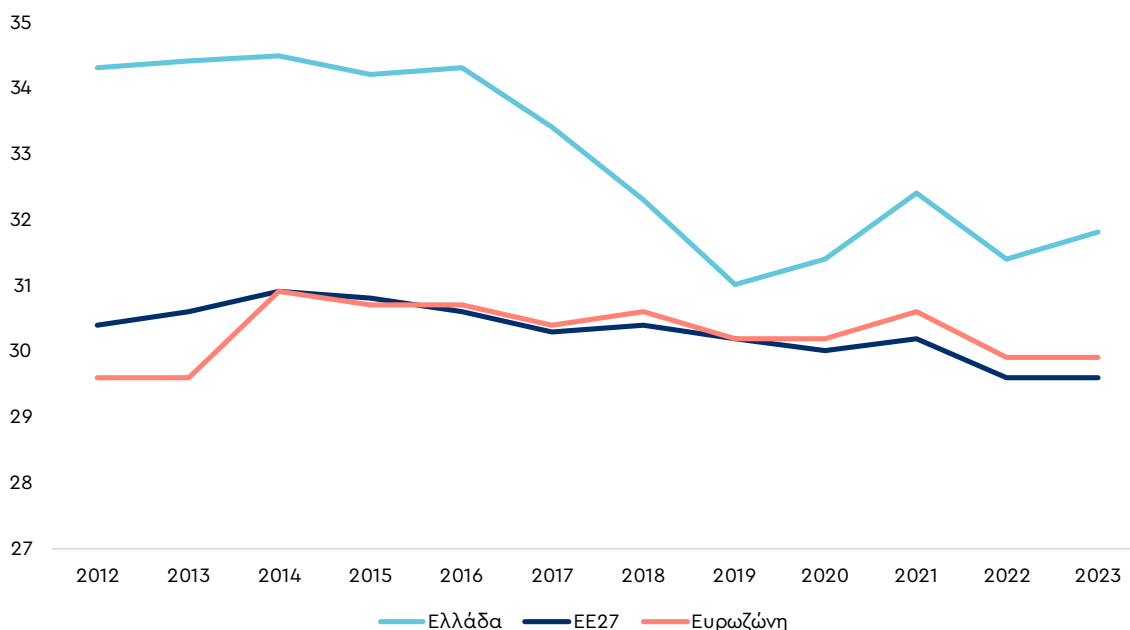
Αρκετές μελέτες έχουν ήδη επισημάνει πως η πανδημία έχει διευρύνει τις εισοδηματικές ανισότητες, τόσο διεθνώς όσο και στη χώρα μας (Ζήση και Χτούρης, 2020 και Βατικιώτης, 2021). Για τη μέτρηση της ανισοκατανομής του εισοδήματος χρησιμοποιούμε τον συντελεστή GINI.⁸ Όπως φαίνεται από τις τιμές του δείκτη, μετά από μία σημαντική μείωση των ανισοτήτων την περίοδο 2016–2019, οι ανισότητες αυξήθηκαν ξανά κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Συγκεκριμένα, ο δείκτης από το 31 το 2019 αυξήθηκε στο 31,4 το 2020 και στο 32,4 το 2021, αποκλίνοντας σημαντικά από τον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης αντίστοιχα (Γράφημα 29). Το 2022 υπήρξε μία αποκλιμάκωση του δείκτη για την Ελλάδα στο 31,4, για να ανέβει ξανά το 2023 στο 31,8.

Όπως φαίνεται και από το γράφημα 29 που ακολουθεί, η Ελλάδα βρίσκεται διαχρονικά σημαντικά πάνω από τον μέσο όρο εισοδηματικών ανισοτήτων της ΕΕ και της Ευρωζώνης.

⁸ Ο συντελεστής Gini είναι ένα στατιστικό μέτρο του βαθμού ανισοκατανομής του εισοδήματος σε μία κοινωνία. Χρησιμοποιείται ευρέως από διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΗΕ και η Παγκόσμια Τράπεζα. Μία υποθετική τιμή 0 αντιπροσωπεύει απόλυτη ίση κατανομή του εισοδήματος σε όλο τον πληθυσμό, ενώ μία τιμή 100 αντιπροσωπεύει απόλυτα άνιση κατανομή αντίστοιχα. Εμπειρικές έρευνες δείχνουν ότι χώρες με χαμηλή ανάπτυξη και χώρες με μεγάλους ρυθμούς ανάπτυξης (συχνά ταυτίζονται) τείνουν να έχουν μεγαλύτερη ανισοκατανομή του εισοδήματος σε σχέση με τις πιο ανεπτυγμένες χώρες.

Το 2023, η Ελλάδα βρέθηκε στην 21η θέση σε σύνολο 25 χωρών για τις οποίες υπάρχουν δεδομένα. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι το Λουξεμβούργο και η Μάλτα, για τις οποίες δεν έχουμε ακόμα στοιχεία για το 2023, διαχρονικά εμφανίζουν μικρότερες ανισότητες σε σχέση με την Ελλάδα, τεκμαίρεται ότι η Ελλάδα το 2023 βρίσκεται στην 23η θέση στις 27 χώρες της ΕΕ, έχοντας από κάτω της την Πορτογαλία, τη Λετονία, τη Λιθουανία και τη Βουλγαρία. Εφόσον η πρόβλεψή μας επαληθευτεί, η Ελλάδα το 2023 θα έχει πέσει δύο θέσεις στην κατάταξη σε σχέση με το 2021, όπου βρισκόταν στην 21η θέση.

Γράφημα 29. Δείκτης Gini

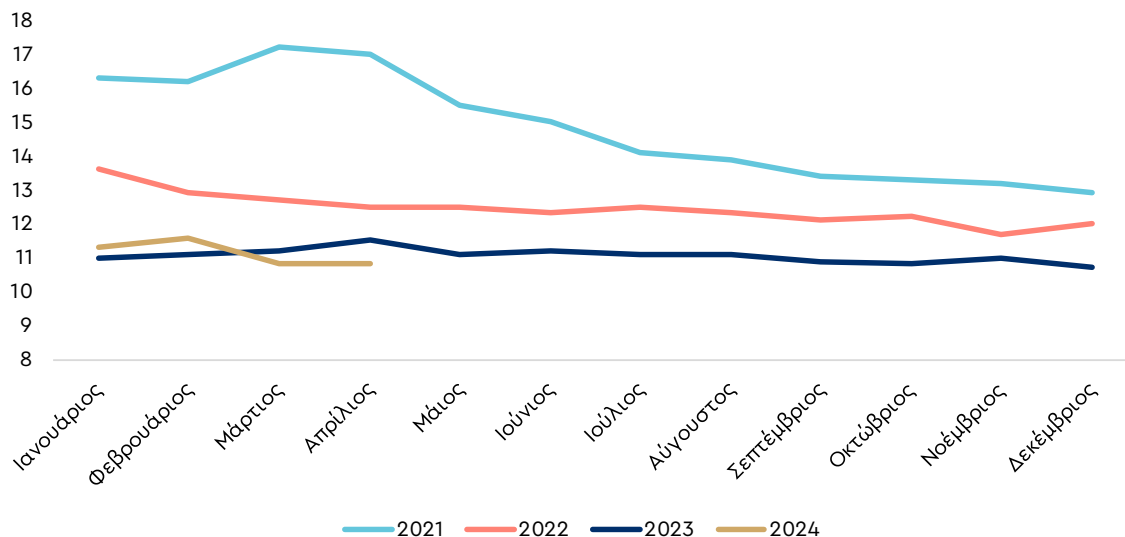
Πηγή: Eurostat

2.10. Απασχόληση – Ανεργία

Η μέση ανεργία το 2023 διαμορφώθηκε στο 11,1%, συνεχίζοντας την πτωτική πορεία των τελευταίων ετών. Ωστόσο, όσο πλησιάζει τα ιστορικά χαμηλότερα επίπεδά της, η πτώση επιβραδύνεται. Παράλληλα, οι κενές θέσεις εργασίας διαρκώς αυξάνονται.

Η μέση ανεργία (εποχικά διορθωμένη) για το έτος 2023, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, διαμορφώθηκε στο 11,1% (η μη εποχικά διορθωμένη ανεργία ήταν 10,2%), σημειώνοντας σημαντική μείωση κατά -1,4 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το προηγούμενο έτος, όπου η ανεργία ήταν 12,4% (Γράφημα 30). Η έντονη τάση αποκλιμάκωσης της ανεργίας των τελευταίων ετών φαίνεται να χάνει τη δυναμική μέσα στο 2024, καθώς τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο είχαμε υψηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με τους αντίστοιχους μήνες του 2023, ενώ τον Μάρτιο και τον Απρίλιο χαμηλότερα αντίστοιχα. Φαίνεται πως όσο η Ελλάδα πλησιάζει τα ιστορικά χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας της (μεταξύ 8%-9%), η πτώση της ανεργίας επιβραδύνεται, κάτι το οποίο μάλλον σημαίνει ότι τα ποσοστά αυτά είναι τα ποσοστά διαρθρωτικής ανεργίας της ελληνικής οικονομίας.

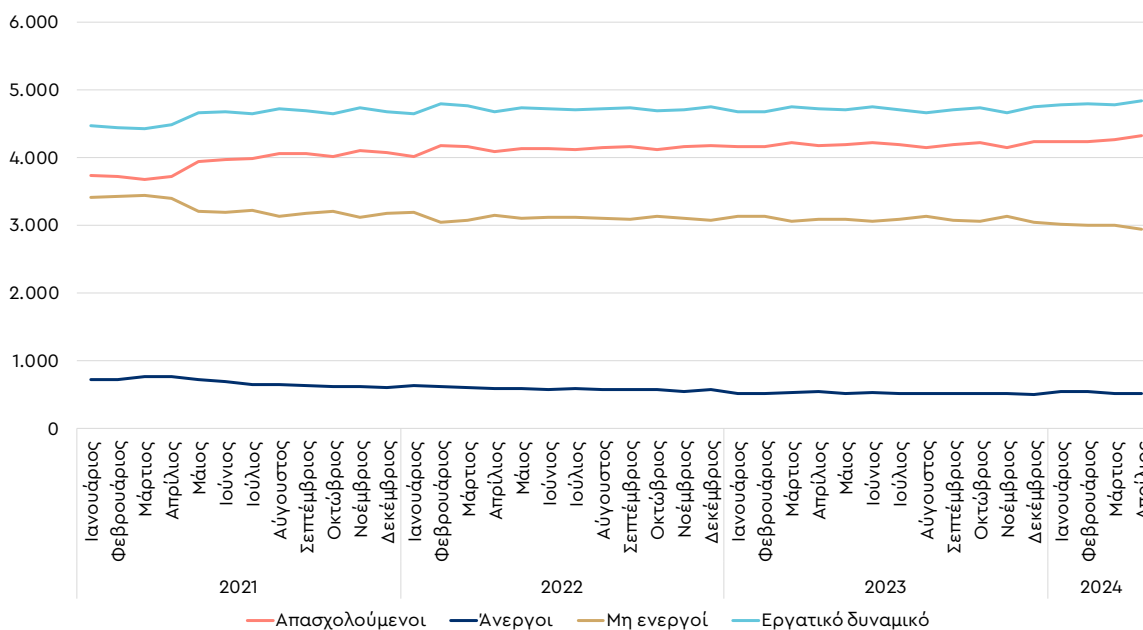
Γράφημα 30. Ανεργία 2019–2024

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Η μείωση της ανεργίας το 2023 (όπως και το 2022) οφείλεται εν μέρει σε μείωση του αριθμού των ανέργων, οι οποίοι μεσοσταθμικά μειώθηκαν κατά 11,36% το 2023 σε σχέση με το 2022, αλλά και λόγω μίας μικρής αύξησης των απασχολούμενων κατά 1,30%. Φαίνεται πως τα τελευταία έτη έχουμε μία μείωση στον μη ενεργό πληθυσμό, ένα μέρος του οποίου φαίνεται να περνά στην απασχόληση, κάτι που επηρεάζει θετικά τη μείωση του ποσοστού ανεργίας (Γράφημα 31).

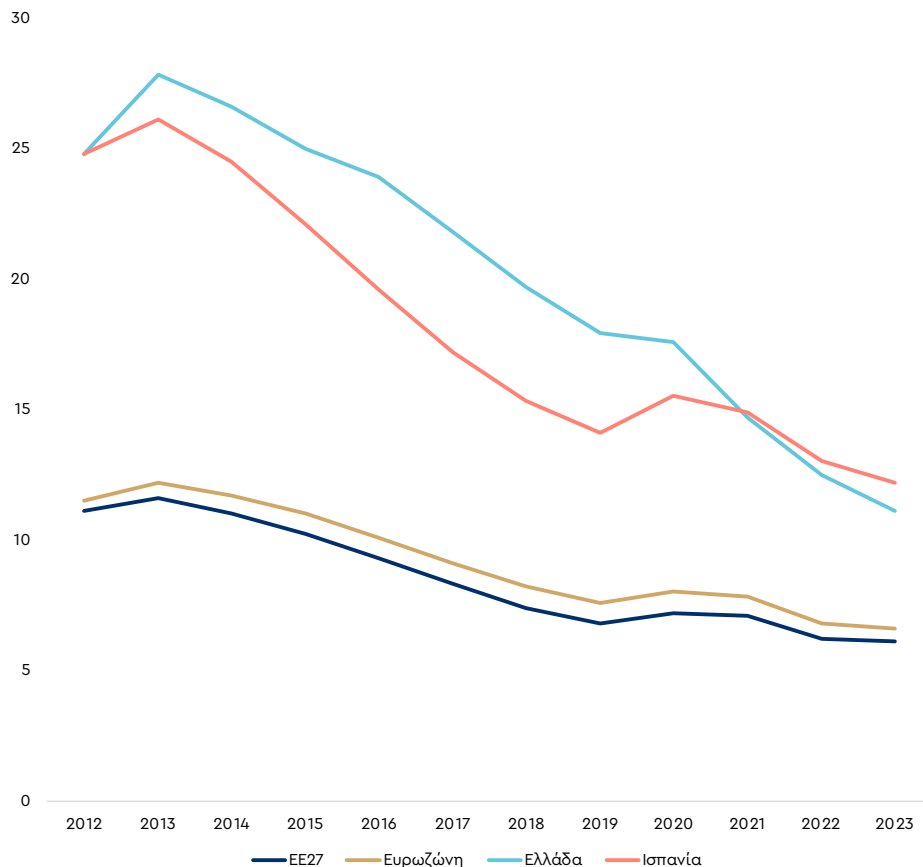
Γράφημα 31. Εργατικό δυναμικό 2021–2024 (εκατ.)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Συγκριτικά με τους ευρωπαϊούς εταίρους εξακολουθούμε να έχουμε σχεδόν διπλάσιο ποσοστό ανεργίας σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ, το οποίο το 2023 ανήλθε σε 6,1% και στην Ευρωζώνη σε 6,6% αντίστοιχα. Η Ελλάδα, το 2023 σημείωσε το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό ανεργίας στην ΕΕ (11,1%) μετά την Ισπανία, η οποία σημείωσε ποσοστό 12,2%. Οι δύο αυτές χώρες έχουν μακράν τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην ΕΕ, αφού η αμέσως επόμενη χώρα από την Ελλάδα είναι η Σουηδία, με ποσοστό ανεργία 7,7% για το 2023 (Γράφημα 32).

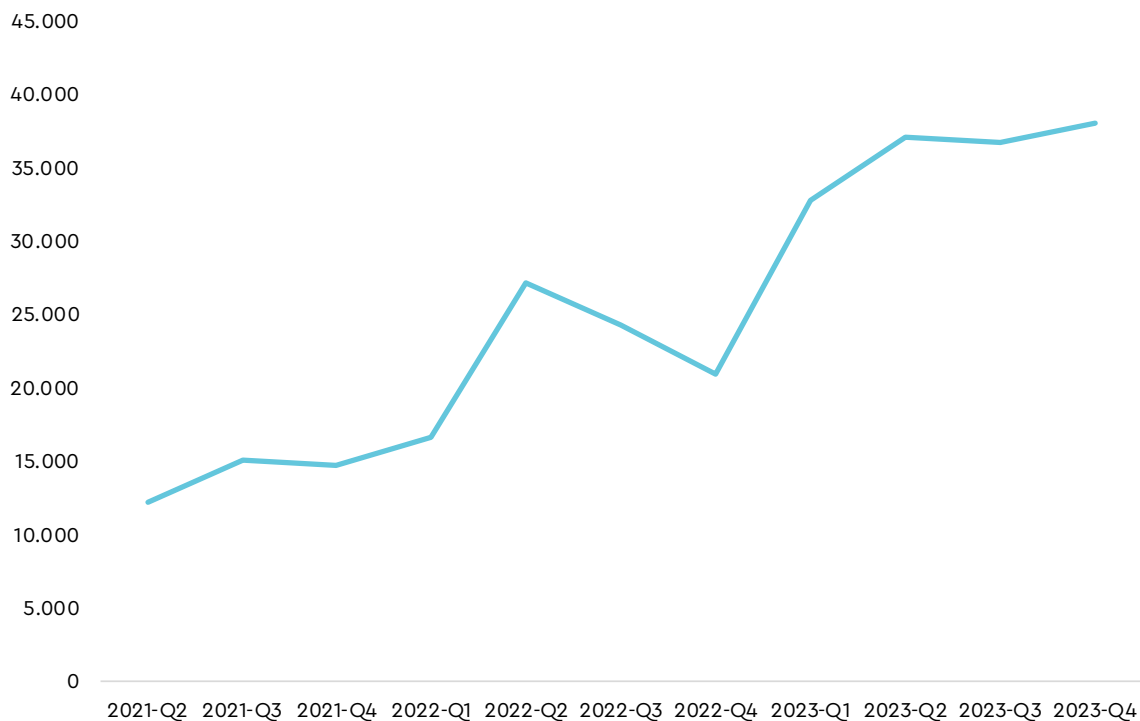
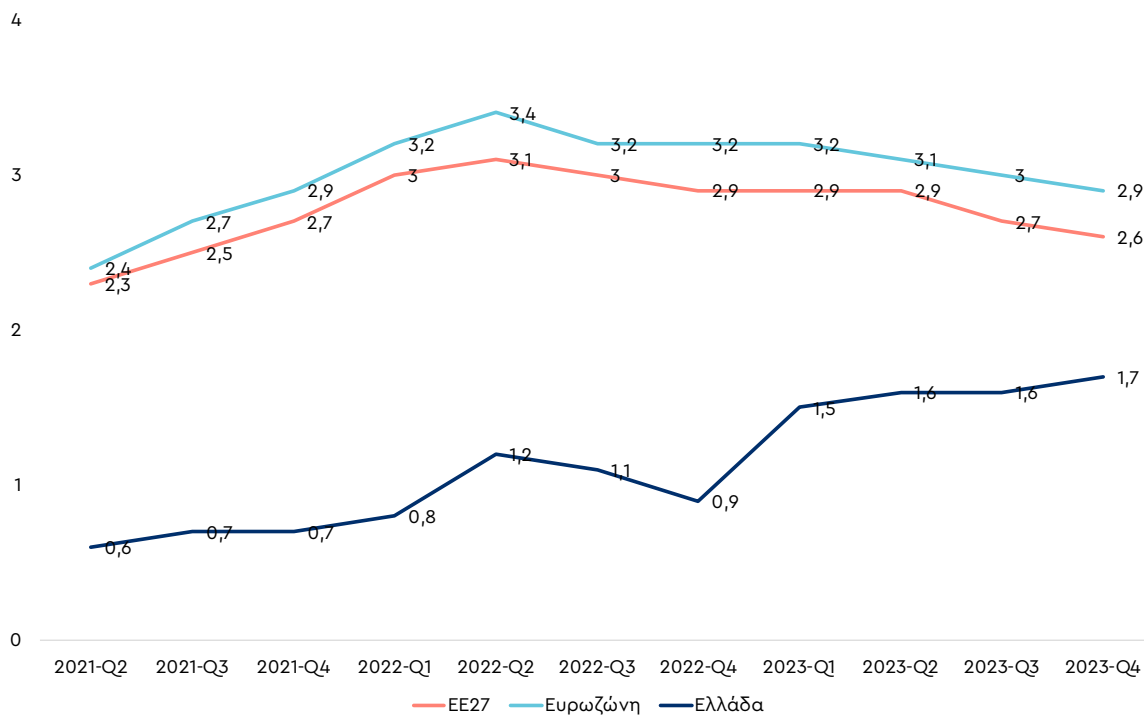
Γράφημα 32. Ανεργία στην ΕΕ

Πηγή: Eurostat

Η μείωση της ανεργίας είχε ως αποτέλεσμα τη συνέχιση της αύξηση των κενών θέσεων εργασίας στην Ελλάδα, η οποία άρχισε το 2019. Συγκεκριμένα, οι κενές θέσεις εργασίας στην ελληνική οικονομία από 15.125 το 2ο τρίμηνο του 2021, έφτασαν στις 38.111 το 4ο τρίμηνο του 2023 (Γράφημα 33). Για να συγκρίνουμε τις κενές θέσεις εργασίας με τον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης χρησιμοποιούμε τον δείκτη κενών θέσεων εργασίας (Job Vacancy Rate - JVR), ο οποίος προκύπτει από τον λόγο των κενών θέσεων εργασίας ως προς τις συνολικές θέσεις εργασίας (καλυμμένες + κενές). Όπως φαίνεται και από το γράφημα 34, η Ελλάδα έχει αναλογικά σημαντικά λιγότερες κενές θέσεις εργασίας σε σχέση με την ΕΕ και την Ευρωζώνη, ωστόσο φαίνεται να πλησιάζουμε τους δείκτες τους με γρήγορο ρυθμό.

Για την ακρίβεια, η χώρα μας έως και το 2ο τρίμηνο του 2021 βρισκόταν στην τελευταία θέση από τις 26 χώρες της ΕΕ για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία (δεν υπάρχουν στοιχεία για τη Δανία), ενώ το 1ο τρίμηνο του 2024 βρέθηκε στην 16η θέση.

Γράφημα 33. Κενές θέσεις εργασίας στην Ελλάδα**Γράφημα 34.** Δείκτης κενών θέσεων εργασίας (JVR) (Ελλάδα και ΕΕ)

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ζήση, Α. και Χτούρης, Σ. (2020) «Η πανδημία Covid-19: Επιταχυντής των ανισοτήτων και εγκαταστάτης νέων μορφών ανισοτήτων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 154, σσ. 65-73. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.12681/grsr.23229>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2023). Οικονομικές προβλέψεις για την Ελλάδα. https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/greece_en (ανακτήθηκε στις 20 Ιουνίου 2024)
- Υπουργείο Οικονομικών. (21 Νοεμβρίου 2023). Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Πολιτικής - Πρόγραμμα 2024-2027. <https://minfin.gov.gr/en/> (ανακτήθηκε στις 20 Ιουνίου 2024)

Ξενόγλωσση

- European Commission. (2021) Commission Staff Working Document – Screening of FDI into the Union and its Member States. Διαθέσιμο στο: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/november/tradoc_159939.pdf
- European Commission. (2022) Economic Forecast for Greece. Διαθέσιμο στο: https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-surveillance-eu-economies/greece/economic-forecast-greece_en
- Gaughan, P. A. (2018) *Mergers, acquisitions, and corporate restructurings*. 7th ed. John Wiley & Sons.
- Harms, P. and Méon, P.G. (2012) «Good and bad FDI: The growth effects of greenfield investment and mergers and acquisitions in developing countries». Διαθέσιμο στο: <https://www.etsg.org/ETSG2012/Programme/Papers/204.pdf>
- Malzubris, J. and Larch, M. (2022) «Exceptional times and old habits: EU fiscal policies in 2021», *VoxEU*. Διαθέσιμο στο: <https://cepr.org/voxeu/columns/exceptional-times-and-old-habits-eu-fiscal-policies-2021>
- OECD. (2022) Greece Projection Note OECD Economic Outlook November 2022. Διαθέσιμο στο: <https://issuu.com/oecd.publishing/docs/greece-oecd-economic-outlook-projection-note-novem>
- Papazoglou, P. (2021) «Greece is gaining ground on the investment map. How can we maintain this momentum?». Ernst and Young. Διαθέσιμο στο: https://www.ey.com/en_gr/attractiveness/21/greece-is-gaining-ground-on-the-investment-map
- Remes, J., Manyika, J., Smit, S., Kohli, S., Fabius, V., Dixon-Fyle, S. and Nakaliuzhnyi, A. (2021) «The consumer demand recovery and lasting effects of COVID-19», McKinsey, Special Report.
- Schöley, J., Aburto, J.M., Kashnitsky, I. et al. (2022) «Life expectancy changes since COVID-19», *Nat Hum Behav*. Διαθέσιμο στο: <https://www.nature.com/articles/s41562-022-01450-3>
- Science Direct. (2022) Trade Openness. Διαθέσιμο στο: <https://www.sciencedirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/trade-openness>
- UNCTAD. (2022) fDi Markets. Financial Times Ltd. Διαθέσιμο στο: www.fDimarkets.com
- United States Department of Agriculture – Foreign Agricultural Service. (2021) Exporter Guide. Russian Federation. Διαθέσιμο στο: https://apps.fas.usda.gov/newgainapi/api/Report/DownloadReportByFileName?fileName=Exporter%20Guide_Moscow%20ATO_Russian%20Federation_12-31-2020

3. Χρηματοοικονομικό περιβάλλον

Δημήτρης Γιακούλας

3.1. Καταθέσεις

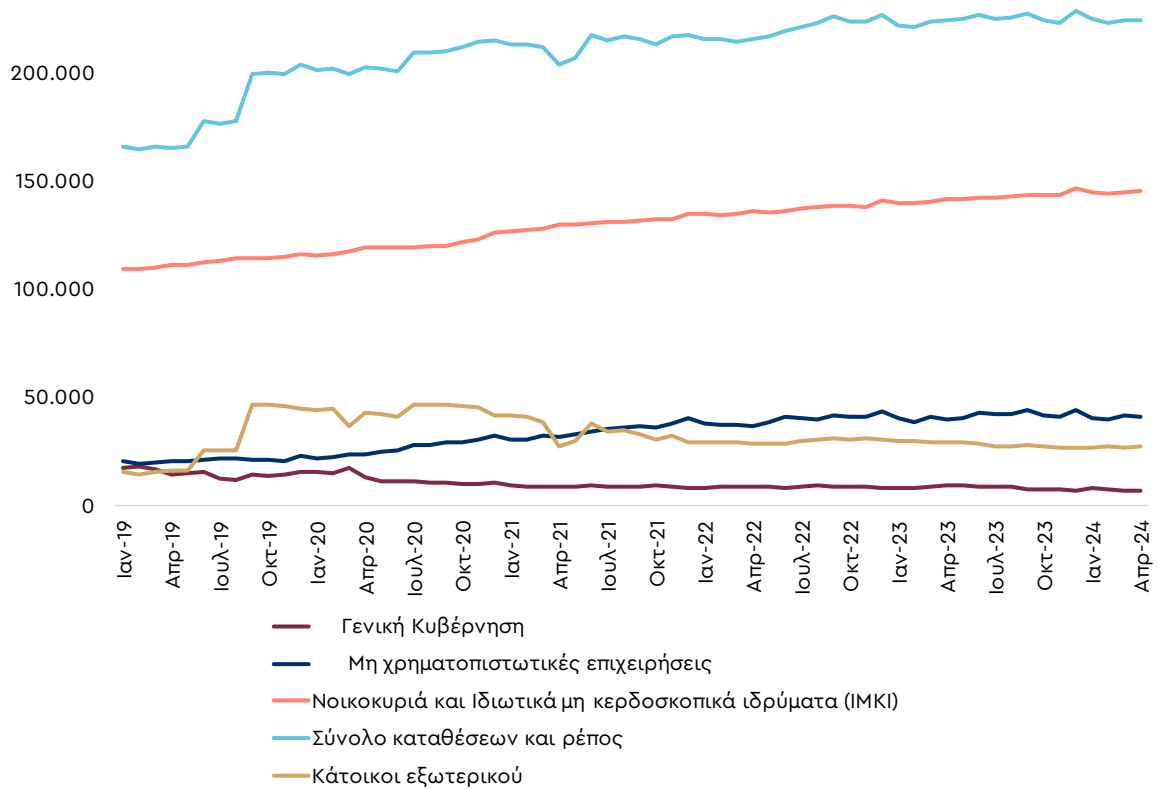
Η ανάκαμψη των καταθέσεων συνεχίζεται με σαφώς ασθενέστερους ρυθμούς σε σχέση με το 2022. Ωστόσο, η αύξηση των επιτοκίων από την ΕΚΤ φαίνεται να οδηγεί σε ανάκαμψη των μακροπρόθεσμων καταθέσεων μέσα στο 2023 και το 2024.

Συγκεκριμένα, το απόθεμα καταθέσεων στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα από 203.808 εκ. € τον Δεκέμβριο του 2019 έφτασε στα 215.335 εκ. € τον Δεκέμβριο του 2020 και στα 217.747 εκ. € τον Δεκέμβριο του 2021, ενώ έως τον Δεκέμβριο του 2022 ανήλθε 227.071 εκ.€, για να αυξηθεί μόλις στα 228.593 εκ. €, τον Δεκέμβρη του 2023. Τον Δεκέμβρη του 2023, το 2,99% των καταθέσεων ανήκε στη Γενική Κυβέρνηση, το 19,26% σε μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις, το 64,14% σε νοικοκυριά και ΙΜΚΙ και το 11,80% σε αλλοδαπά φυσικά και νομικά πρόσωπα.

Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη τα στοιχεία του Ταμείου Εγγύησης Καταθέσεων και Επενδύσεων (ΤΕΚΕ) σχετικά με τη διάρθρωση των τραπεζικών καταθέσεων των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων, προκύπτει ότι το 42% των συνολικών καταθέσεων συγκεντρώνεται μόλις στο 0,7% των καταθετών, ενώ για το 72,5% των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών οι καταθέσεις τους δεν ξεπερνούν τα 1000 €, διατηρώντας αθροιστικά μόλις το 1,4% των καταθέσεων. Εάν σε αυτούς προστεθούν και όσες επιχειρήσεις και νοικοκυριά διαθέτουν καταθέσεις μεταξύ 1000 – 5000 €, που ανέρχονται στο 12,4% του συνολικού αριθμού καταθετών, διατηρώντας το 5,10% του συνόλου των καταθέσεων, διαπιστώνουμε ότι το 85% των καταθετών δεν συμμετέχει στην αύξηση των καταθέσεων που παρατηρείται στο σύνολο των νοικοκυριών και επιχειρήσεων.

Σε σύγκριση με τα προ κρίσης επίπεδα καταθέσεων, η απόσταση παραμένει περίπου σταθερή και το 2023, αφού το ύψος των συνολικών καταθέσεων εξακολουθεί να ανέρχεται περίπου στα 4/5 των καταθέσεων του 2008. Δεδομένης, όμως, της επίμονης και το 2023 κρίσης πληθωρισμού και του γεγονότος ότι τα στοιχεία της ΤτΕ ανάγονται στις τρέχουσες τιμές κάθε περιόδου, αντιλαμβανόμαστε ότι το πραγματικό ύψος χρηματικών περιουσιακών στοιχείων, όπως απεικονίζεται από το συνολικό ύψος των καταθέσεων, στη σημερινή συγκυρία υπολείπεται ακόμα περισσότερο του μεγέθους τους προ κρίσης.

Η δυναμική αύξηση των καταθέσεων στο σύνολό τους που παρατηρήθηκε τα προηγούμενα έτη, κυρίως κατά την διάρκεια της πανδημίας (Christensen et al., 2020), φαίνεται να έχει σταματήσει. Τον Δεκέμβριο του 2023, οι συνολικές καταθέσεις και ρέπος είχαν αυξηθεί μόνο κατά +0,67% σε σχέση με τον αντίστοιχο μήνα του προηγούμενου έτους, ενώ μεσοσταθμικά για το σύνολο του έτους η αύξηση είναι +2,08%. Μεγάλη υπήρξε η μείωση των καταθέσεων της Γενικής Κυβέρνησης (-14,58%) για τέταρτο συνεχόμενο χρόνο, ενώ οι καταθέσεις των εγχώριων μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων σημείωσαν οριακή άνοδο (+0,57%). Τέλος, οι καταθέσεις των εγχώριων νοικοκυριών αυξήθηκαν κατά +3,76%. Αξίζει να σημειωθεί ότι η πτώση που παρατηρείται στις καταθέσεις κατοίκων εξωτερικού οφείλεται κατά κύριο λόγο σε υποχρεώσεις σχετιζόμενες με μεταβιβαζόμενα περιουσιακά στοιχεία (που συνεχίζουν να αναγνωρίζονται στη λογιστική).

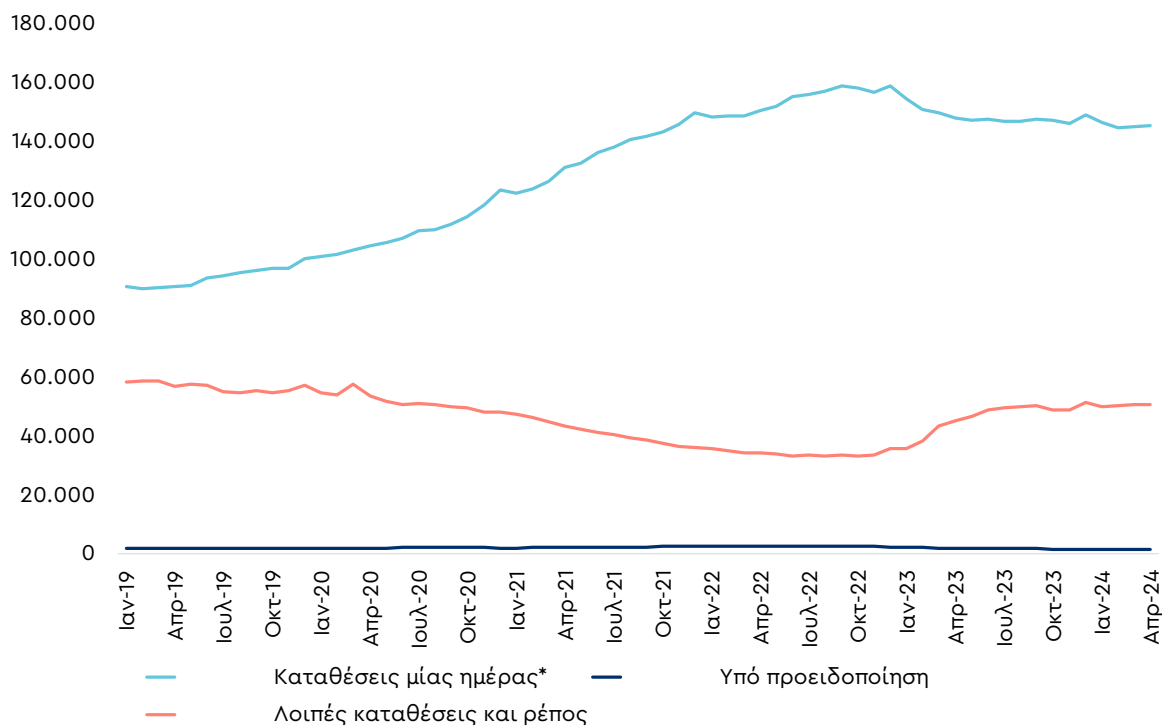
Γράφημα 1. Καταθέσεις ανά τομέα (εκατ. €)**Πίνακας 1.** Υπόλοιπα καταθέσεων ανά τομέα (εκ. €)

	Δεκ-19	Δεκ-20	Δεκ-21	Δεκ-22	Δεκ-23	Μ.Ο 2019	Μ.Ο 2020	Μ.Ο 2021	Μ.Ο 2022	Μ.Ο 2023
Γενική Κυβέρνηση	15.939	10.438	8.149	8.003	6.836	15.076	12.278	8.988	8.785	8.425
Μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις	23.242	32.350	40.338	43.774	44.024	21.077	26.749	34.645	39.831	41.766
Νοικοκυριά και Ιδιωτικά μη κερδοσκοπικά ιδρύματα (ΙΜΚΙ)	116.679	126.290	135.147	141.315	146.626	112.739	119.856	130.697	137.107	142.579
Σύνολο καταθέσεων και ρέπος	203.808	215.335	217.747	227.071	228.593	180.417	206.646	213.620	220.401	224.986

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Όπως είχαμε παρατηρήσει και στην έκθεση του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ του 2022, πριν την κρίση χρέους, οι μακροπρόθεσμες καταθέσεις αποτελούσαν την πλειονότητα των καταθέσεων κατοίκων. Με το ξέσπασμα της κρίσης, ακολούθησε σημαντική πτώση του συνόλου των καταθέσεων και κατά την περίοδο 2016–2019 τα δύο μεγέθη κυμαίνονταν στα ίδια περίπου επίπεδα. Από το 2020, μετά το ξέσπασμα της πανδημίας, παρατηρήσαμε μία μεγάλη αύξηση των βραχυπρόθεσμων καταθέσεων και μία εξίσου μεγάλη μείωση των μακροπρόθεσμων καταθέσεων. Ως αποτέλεσμα, τον Σεπτέμβριο του 2022, οι βραχυπρόθεσμες καταθέσεις ήταν σχεδόν πενταπλάσιες από τις μακροπρόθεσμες. Η τάση αυτή απόκλισης των βραχυπρόθεσμων και των μακροπρόθεσμων καταθέσεων φαίνεται να αντιστρέφεται μέσα στο 2023 και το 2024, με τις πρώτες να μειώνονται και τις δεύτερες να αυξάνονται. Προφανώς, οι αυξήσεις του βασικού επιτοκίου από την ΕΚΤ έπαιξαν καταλυτικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση. Συγκεκριμένα, οι καταθέσεις κατοίκων μίας ημέρας από 158.871 εκατ. € τον Δεκέμβριο του 2022 έπεσαν στα 148.760 εκατ. € τον Δεκέμβριο του 2023 (-6,36%), ενώ οι λοιπές καταθέσεις και ρέπος κατοίκων από 35.571 εκατ. € τον Δεκέμβριο του 2022 ανέβηκαν στα 51.260 εκατ. € τον Δεκέμβριο του 2023 (+44,11%). Τέλος, μείωση κατά το αντίστοιχο διάστημα υπήρξε και στις καταθέσεις υπό προειδοποίηση κατοίκων (-30,33%) οι οποίες, ωστόσο, αποτελούν ένα πολύ μικρό ποσοστό του συνόλου των καταθέσεων.

Γράφημα 2. Διάρθρωση καταθέσεων κατοίκων (υπόλοιπα σε εκ.)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

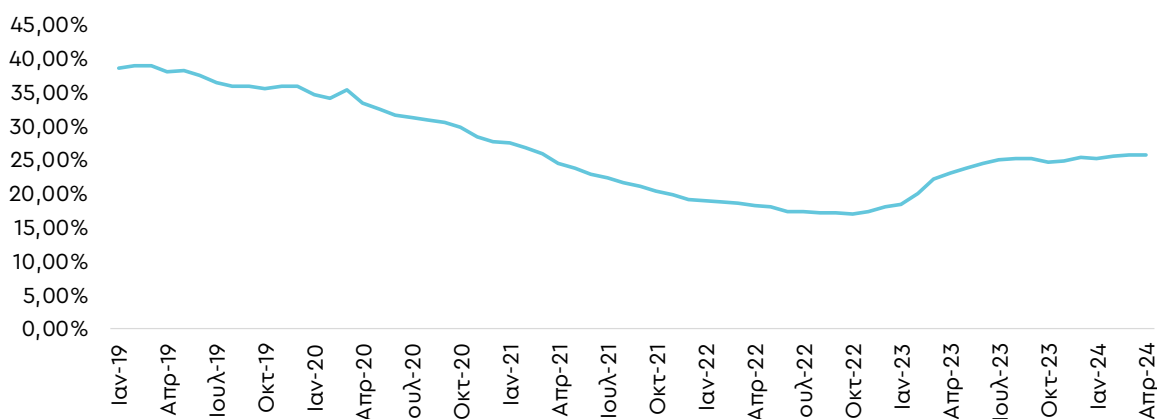
Η αύξηση αυτή των μακροπρόθεσμων καταθέσεων προήλθε κυρίως από τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις στα οποία από τον Δεκέμβριο του 2022 έως τον Δεκέμβριο του 2023 οι λοιπές καταθέσεις και ρέπος αυξήθηκαν κατά 52,08% και 36,55% αντίστοιχα, ενώ τα ίδια μείωσαν τις καταθέσεις μίας ημέρας κατά -5,68% και -7,99% αντίστοιχα.

Πίνακας 2. Διάρθρωση καταθέσεων ανά τομέα (υπόλοιπα σε εκ. €)

	Τέλος περιόδου	Δεκ-19	Δεκ-20	Δεκ-21	Δεκ-22	Δεκ-23	% (Δεκ. 22 - Δεκ. 23)
Γενική Κυβέρνηση	Καταθέσεις μίας ημέρας*	7.982	6.992	5.343	5.909	5.359	-9,31%
	Υπό προειδοποίηση						
	Λοιπές καταθέσεις και ρέπος	7.956	3.446	2.806	2.094	1.477	-29,46%
Νοικοκυριά και ιδιωτικά μη κερδοσκοπικά ιδρύματα (ΙΜΚΙ)	Καταθέσεις μίας ημέρας*	71.425	86.838	105.426	114.933	108.401	-5,68%
	Υπό προειδοποίηση	1.800	1.940	2.461	2.302	1.604	-30,33%
	Λοιπές καταθέσεις και ρέπος	43.454	37.512	27.260	24.080	36.622	52,08%
Μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις	Καταθέσεις μίας ημέρας*	18.840	27.140	35.759	35.359	32.534	-7,99%
	Υπό προειδοποίηση						
	Λοιπές καταθέσεις και ρέπος	4.401	5.210	4.578	8.415	11.490	36,55%
Λοιπά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα	Καταθέσεις μίας ημέρας*	1.605	2.025	2.598	2.186	2.151	-1,59%
	Υπό προειδοποίηση						
	Λοιπές καταθέσεις και ρέπος	515	1.211	554	570	1.198	110,32%
Ασφαλιστικές επιχειρήσεις και Ταμεία Επαγγελματικής Ασφάλισης (ΤΕΑ)	Καταθέσεις μίας ημέρας*	390	482	602	485	315	-34,92%
	Υπό προειδοποίηση						
	Λοιπές καταθέσεις και ρέπος	692	863	765	412	473	14,66%

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Στο γράφημα 3 βλέπουμε την αναλογία των προθεσμιακών καταθέσεων κατοίκων στο σύνολο των καταθέσεων κατοίκων από το 2019 έως τον Απρίλιο του 2024. Από περίπου 39% που ήταν τον Ιανουάριο του 2019, έφτασαν μόλις στο 17% τον Οκτώβριο του 2022 και ανέβηκαν ξανά στο 25,7% τον Απρίλιο του 2024.

Γράφημα 3. Αναλογία προθεσμιακών καταθέσεων κατοίκων στο σύνολο των καταθέσεων

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Η άνοδος αυτή των μακροπρόθεσμων καταθέσεων είχε ήδη παρατηρηθεί στην Ευρωζώνη από το 2022 (European Central Bank, 2022) και όπως είχαμε επισημάνει και στην προηγούμενη Ετήσια Έκθεση του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, ήταν ζήτημα χρόνου να παρατηρήσουμε το ίδιο φαινόμενο και στη χώρα μας.

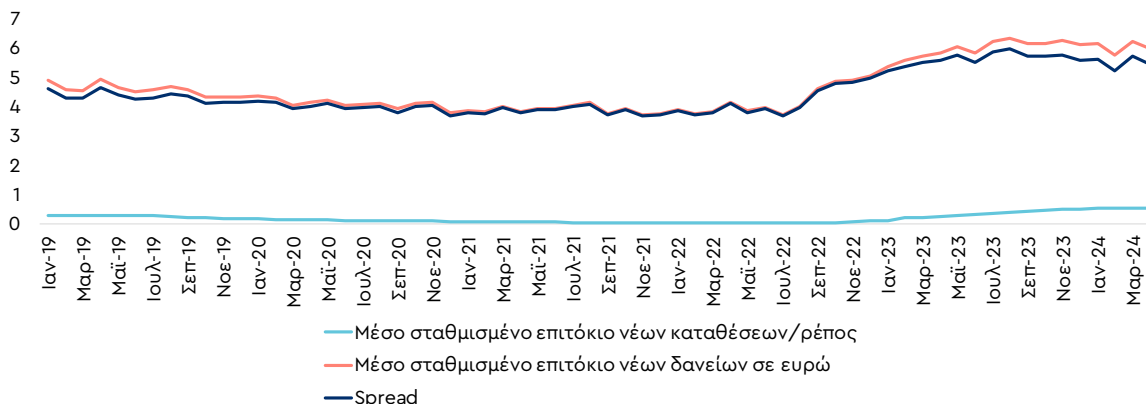
3.2. Επιτόκια

Τα επιτόκια δανεισμού συνέχισαν να αυξάνονται με πολλαπλάσιους ρυθμούς σε σχέση με την ασθενική αύξηση των επιτοκίων καταθέσεων με αποτέλεσμα το περιθώριο επιτοκίου για τις τράπεζες να έχει αυξηθεί. Το χάσμα στα επιτόκια δανεισμού μεταξύ μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων έχει προσωρινά μηδενιστεί, λόγω μεγαλύτερης αύξησης των επιτοκίων για τις μεγάλες επιχειρήσεις.

Μετά την κρίση του 2008, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ακολουθούσε μία πολιτική μηδενικών σχεδόν επιτοκίων ως ένα εργαλείο εξόδου από τη χρηματοοικονομική κρίση (Nedeljkovic και Mody, 2019). Η συγκεκριμένη πολιτική συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Μέχρι τα τέλη του 2021, η ΕΚΤ δήλωνε ότι θα διατηρήσει αυτήν την πολιτική, θεωρώντας ότι ο πληθωρισμός που άρχισε να εμφανίζεται μετά το άνοιγμα των αγορών είναι παροδικός (Fitch Rating, 2021). Ωστόσο, μετά τα μέσα του 2022 και λαμβάνοντας υπόψη τις επιπρόσθετες συνέπειες του πολέμου στον πληθωρισμό, η ΕΚΤ άρχισε σταδιακά να ανεβάζει τα επιτόκια (Lane, 2022). Στην Ελλάδα τα επιτόκια καταθέσεων άρχισαν μία έντονη αυξητική πορεία από τον Δεκέμβριο του 2022, όταν άγγιξαν το 0,10%. Η τάση αυτή συνεχίστηκε σε όλη τη διάρκεια του 2023, αφού τα επιτόκια καταθέσεων έφτασαν το 0,51% τον Δεκέμβριο του 2023, αλλά και στο 2024, όπου έφτασαν το 0,54% τον περασμένο Απρίλιο. Ωστόσο, την ίδια περίοδο είχαμε μεγαλύτερη αύξηση των επιτοκίων δανεισμού, τα οποία από 5,06% τον Δεκέμβριο του 2022 έφτασαν στο 6,11% τον Δεκέμβριο του 2023 και στο 5,98% τον Απρίλιο του 2024. Ως συνέπεια, είχαμε μία σημαντική αύξηση του περιθωρίου επιτοκίου (και άρα της κερδοφορίας των τραπεζών) κατά την ίδια περίοδο (από 4,96% στο 5,60%).

Η πρόσφατη ανακοίνωση τον Ιούνιο του 2024 της ΕΚΤ (ECB, 2024) για μείωση του βασικού της επιτοκίου κατά 25 μονάδες αφενός δημιουργεί κάποια αισιοδοξία, αφετέρου, όμως, η πολύ μικρή μείωσή του δείχνει ότι η ΕΚΤ έχει αποφασίσει να ακολουθήσει μία ιδιαίτερα σφιχτή νομισματική πολιτική, η οποία έχει αρνητικό αντίκτυπο στις επενδύσεις και στην πραγματική οικονομία.

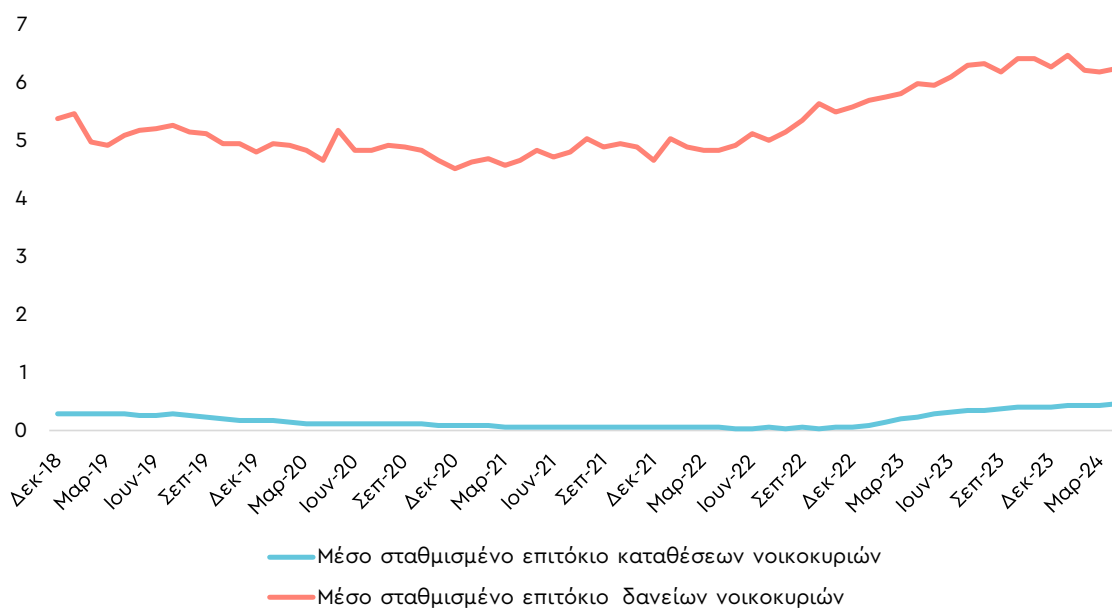
Γράφημα 4. Μέσο σταθμισμένο επιτόκιο καταθέσεων και δανείων

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Παρατηρούμε ότι τα επιτόκια καταθέσεων για τα νοικοκυριά (Γράφημα 5) από το επίπεδο του 0,30% που βρίσκονταν τον Ιανουάριο του 2019, σταδιακά κατρακύλησαν σε επίπεδα κάτω του 0,04% έως τον Οκτώβριο του 2022, χρονικό σημείο που αρχίζει η ασθενική αύξησή τους, για να φτάσει τον Δεκέμβριο του 2023 στο 0,41%. Οι οριακές αυξήσεις συνεχίζονται και το 2024, με το μέσο σταθμισμένο επιτόκιο καταθέσεων νοικοκυριών να ανέρχεται στο 0,46%, τον Απρίλιο του 2024. Αντίθετα, τα επιτόκια χορηγήσεων ακολουθούν μια ακανόνιστη πορεία, κυμαινόμενα σταθερά μεταξύ 4,5% και 5,5% από το 2019 μέχρι και τον Οκτώβριο του 2022. Από τον Νοέμβριο του 2022 και εξής, τα επιτόκια δανεισμού των νοικοκυριών κλιμακώνονται με πολύ μεγαλύτερη ταχύτητα, αφού από το 4,76% τον Οκτώβριο του 2022 (το χαμηλότερο επιτόκιο όλου του έτους για το 2022), κατόπιν διαδοχικών μηνιαίων αυξήσεων τους επόμενους δεκατέσσερις μήνες, ανήλθε στο 6,27% τον Δεκέμβριο του 2023. Τον Ιανουάριο του 2024 αυξήθηκε το μέσο σταθμισμένο επιτόκιο νέων δανείων στο 6,47%, για να υποχωρήσει στα επίπεδα Δεκεμβρίου 2023 τους επόμενους τρεις μήνες, καταλήγοντας τον Απρίλιο του 2024 στο 6,23%.

Γράφημα 5. Μέσο σταθμισμένο επιτόκιο καταθέσεων και δανείων νοικοκυριών

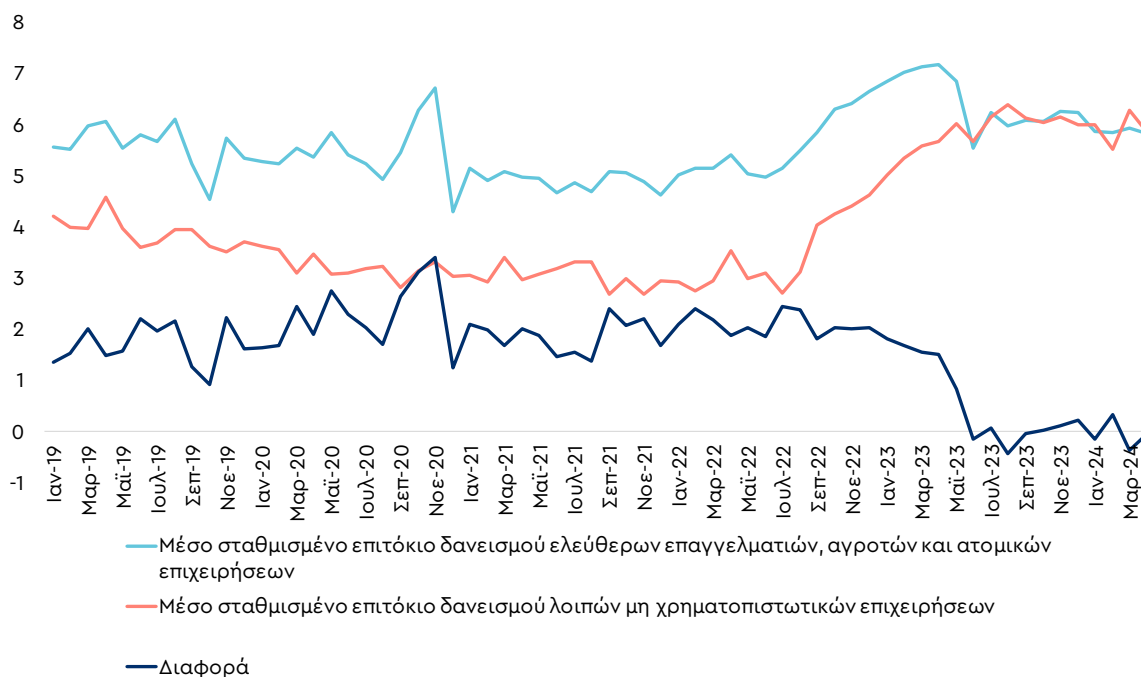

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Στο γράφημα 6 που ακολουθεί, αποτυπώνονται τα επιτόκια δανεισμού των επιχειρήσεων. Παρατηρούμε ότι η μεγάλη διαφορά που είχαμε παρατηρήσει στα επιτόκια δανεισμού μεταξύ μικρών επιχειρήσεων (ελεύθεροι επαγγελματίες, ατομικές επιχειρήσεις, αγρότες) και των υπόλοιπων επιχειρήσεων έχει πλέον πάψει να υφίσταται. Συγκεκριμένα, μέχρι τον Ιούλιο του 2022 υπήρχε μία σταθερή επιτοκιακή διαφορά, η οποία κυμαίνονταν κοντά στο 2,0%, με τα επιτόκια δανεισμού των μικρών επιχειρήσεων να κυμαίνονται γύρω από το 5% και τα επιτόκια των υπόλοιπων επιχειρήσεων να κυμαίνονται γύρω από το 3%. Από τον Αύγουστο του ίδιου έτους, μετά την άνοδο του βασικού επιτοκίου της ΕΚΤ, το επιτόκιο δανεισμού των λοιπών επιχειρήσεων άρχισε να αυξάνεται ραγδαία, φτάνοντας τον Μάιο του 2023 σε διπλάσιο επίπεδο, δηλαδή στο 6,02%. Την ίδια περίοδο, είχαμε μεγάλη αύξηση και του επιτοκίου δανεισμού των μικρών επιχειρήσεων, το οποίο τον Απρίλιο του 2023 έφτασε το 7,18%. Έκτοτε, υπήρξε μία αποκλιμάκωση του επιτοκίου δανεισμού των μικρών επιχειρήσεων, ενώ το αντίστοιχο των υπόλοιπων επιχειρήσεων παρέμεινε στα ίδια επίπεδα. Ως αποτέλεσμα, από τον Ιούνιο του 2023,

το επιτόκιο δανεισμού, τόσο των μικρών όσο και των υπόλοιπων επιχειρήσεων, κινείται στα ίδια επίπεδα, κοντά στο 6%. Αυτή η εξίσωση των επιτοκίων μπορεί να καταργεί το πλεονέκτημα του φθηνότερου δανεισμού που είχαν οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις μέχρι πρόσφατα, αλλά εικάζουμε ότι αυτό είναι πρόσκαιρο. Με τη σταδιακή αποκλιμάκωση του βασικού επιτοκίου της ΕΚΤ, το πιθανότερο είναι να δούμε και πάλι ένα μεγάλο χάσμα μεταξύ μικρών και μεγαλύτερων επιχειρήσεων. Επιπροσθέτως, το γεγονός ότι η εξίσωση των επιτοκίων προήλθε από μία γενική αύξηση (και όχι μείωσή τους), εντείνει τις ανησυχίες για μεγάλη μείωση των επενδύσεων από το σύνολο των επιχειρήσεων.

Γράφημα 6. Μέσα σταθμισμένα επιτόκια νέων δανείων μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

3.3. Χρηματοδότηση

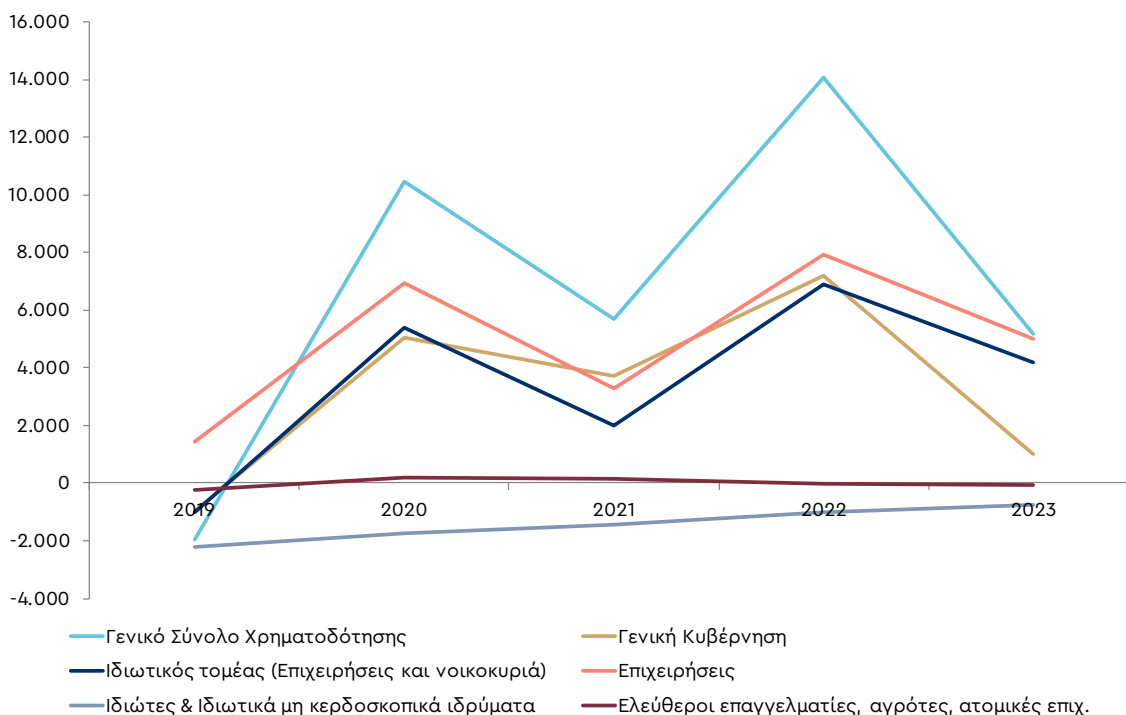
Το 2023, παρατηρείται σημαντική υποχώρηση των καθαρών ροών χρηματοδότησης στο σύνολο της οικονομίας σε σχέση με το 2022, όπου παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση, λόγω της ενεργοποίησης του Ταμείου Ανάκαμψης.

Στην παρούσα ενότητα επικεντρώνουμε στη χρηματοδότηση της ιδιωτικής οικονομίας από τα εγχώρια χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Ως δείκτη για τη μέτρηση της πιστωτικής επέκτασης χρησιμοποιούμε τις καθαρές ροές χρηματοδότησης¹. Στο γράφημα που ακολουθεί έχουμε αθροίσει

¹ Το μέτρο των υπολοίπων χρηματοδότησης στο τέλος κάθε μήνα ενδεχομένως να έδινε μία πληρέστερη εικόνα, όμως παρουσιάζει μία σημαντική στρέβλωση καθώς επηρεάζεται από διαγραφές οφειλών, εταιρικούς μετασχηματισμούς και πωλήσεις χαρτοφυλακίων δανείων πιστωτικών ιδρυμάτων. Το αποτέλεσμα είναι, ειδικά τα τελευταία χρόνια, πως τα υπόλοιπα χρηματοδότησης να εμφανίζονται διαρκώς μειούμενα και να μην αντανακλούν το πραγματικό ύψος των νέων δανείων ειδικά για μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

όλες τις καθαρές ετήσιες ροές για την περίοδο 2019–2023. Όπως παρατηρήσαμε σε προηγούμενες εκθέσεις του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, υπήρξε μία έκρηξη της χρηματοδότησης της οικονομίας το 2020 για την αντιμετώπιση των συνεπειών της πανδημίας, η οποία έφτασε σε καθαρές ροές τα 10.441 εκ. €. Το 2021, η καθαρή χρηματοδότηση της Γενικής Κυβέρνησης μειώθηκε κατά -26,76% (3.702 εκ. €), ενώ η καθαρή χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα μειώθηκε υπερδιπλάσια κατά -66,33%, (1.976 εκ. €). Η συνολική καθαρή χρηματοδότηση της ελληνικής οικονομίας το 2021 ήταν 5.677 εκ. €. Το 2022, σημειώθηκε εκ νέου εκτίναξη της συνολικής χρηματοδότησης της ελληνικής οικονομίας, ξεπερνώντας και το έτος της πανδημίας, αφού η συνολική χρηματοδότηση ανήλθε στα 14.079 εκ. €, σημειώνοντας ποσοστιαία αύξηση 148% σε σχέση με το 2021. Η εν λόγω αύξηση προήλθε τόσο από την αύξηση της καθαρής χρηματοδότησης της Γενικής Κυβέρνησης (94,64% σε σχέση με το 2021) όσο και από την αύξηση της χρηματοδότησης του ιδιωτικού τομέα, η οποία έφτασε τα 6.875 εκ. € (αύξηση 247,98%). Αναλύοντας, όμως, τα επιμέρους στοιχεία των καθαρών ροών χρηματοδότησης για τον ιδιωτικό τομέα το 2022 προκύπτει ότι, ενώ για τις επιχειρήσεις η αύξηση ανήλθε ποσοστιαία στο 142,96% φτάνοντας τα 7.926 εκ. €, οι καθαρές ροές χρηματοδότησης προς ιδιώτες και ΙΜΚΙ ήταν αρνητικές κατά -1.007 εκ. € και οι καθαρές ροές χρηματοδότησης προς ελεύθερους επαγγελματίες, αγρότες και ατομικές επιχειρήσεις μειώθηκαν κατά -44 εκατ. €. Οι σταθερά αρνητικές ροές σε επίπεδο νοικοκυριών και μικρών επιχειρήσεων (ελεύθεροι επαγγελματίες, αγρότες, ατομικές επιχειρήσεις) συνεχίστηκαν και το 2023 με -771 εκ. € και - 60 εκ. € αντίστοιχα. Αντίθετα, οι καθαρές ροές χρηματοδότησης για τον ιδιωτικό τομέα συνολικά είχαν θετικό πρόσημο κατά 4.170 εκ. €, με τις ροές προς τις επιχειρήσεις να είναι μειωμένες σε σχέση με το 2022, αλλά να ανέρχονται αθροιστικά στα 5.001 εκ. €. Αντίστοιχη εικόνα παρουσιάζεται και για τη Γενική Κυβέρνηση, με τις καθαρές ροές χρηματοδότησης να ανέρχονται στα 1.008 εκ. €, αισθητά μειωμένες σε σύγκριση με το 2022 (-86,01%), αλλά με θετικό πρόσημο.

Γράφημα 7. Συνολική χρηματοδότηση της ελληνικής οικονομίας από εγχώρια Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα (ετήσιες καθαρές ροές σε εκ. €)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος – Υπολογισμοί του συγγραφέα

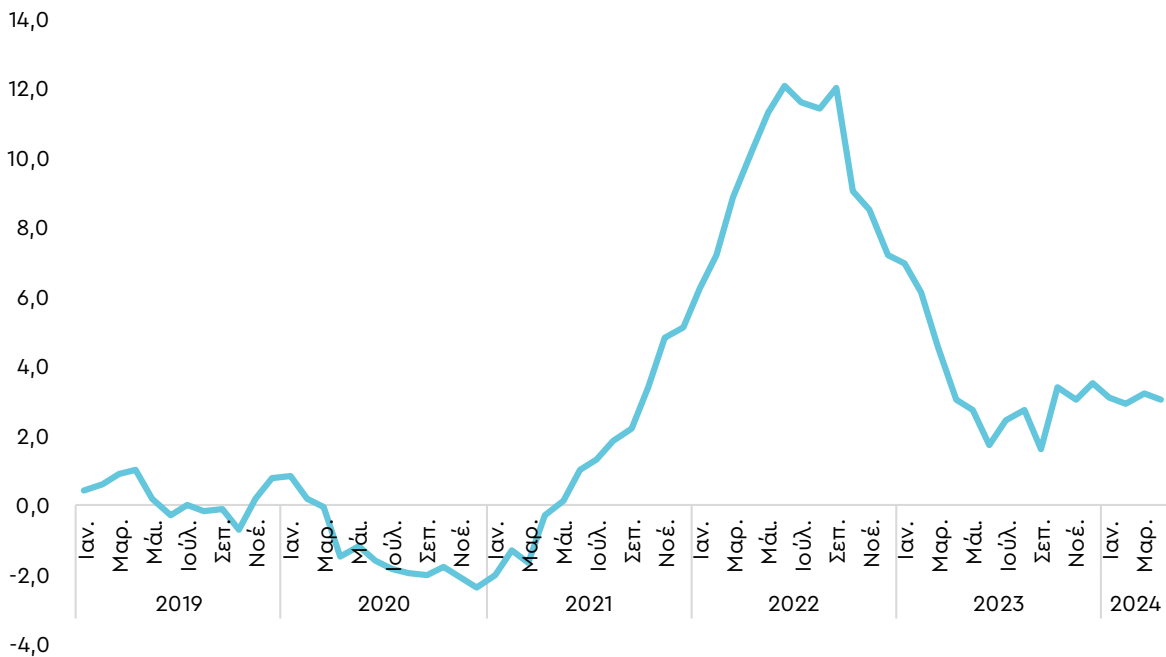
3.4. Πληθωρισμός

Ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός το 2023 ανήλθε στο 3,5%. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις παρατηρούνται στα τρόφιμα, ενώ υπήρξαν σημαντικές μειώσεις στην τιμή του φυσικού αερίου.

Ο μέσος ετήσιος πληθωρισμός στην Ελλάδα, μετά το δυσθεώρητο 9,6% του 2022, διαμορφώθηκε στο 3,5% το 2023 και εμφανίζει περαιτέρω πτωτική τάση, γύρω από το επίπεδο του 3%, το 2024.

Η πληθωριστική έκρηξη στην Ελλάδα είχε ήδη ξεκινήσει από το δεύτερο μισό του 2021, με την εκτίναξη ιδίως από το β' τρίμηνο του 2022, εκκινώντας από το 8,9% τον Μάρτιο, φτάνοντας το 12,1% τον Ιούνιο και διατήρησε υψηλά ποσοστά ανόδου όλο το υπόλοιπο 2022. Το 2023, υποχώρησε κάτω από το 2% μόνο τους μήνες Ιούνιο και Σεπτέμβριο, ενώ τους υπόλοιπους μήνες ήταν σταθερά πάνω από το 2,5%, εκκινώντας τον Ιανουάριο του 2023 από το 7%. Το 2024, τον Μάιο, κινήθηκε σε χαμηλότερα επίπεδα, ειδικά τον Ιανουάριο (3,1%) και τον Μάιο (2,4%), με εξαίρεση τον Μάρτιο που διαμορφώθηκε στο 3,2%. Τη δύσκολη τετραετία 2020-2023, ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή αυξήθηκε κατά 13,4% στην Ελλάδα, σε σχέση με το επίπεδο του 2019 (Γράφημα 8).

Γράφημα 8. Μεταβολή του Γενικού Δείκτη Καταναλωτή στην Ελλάδα

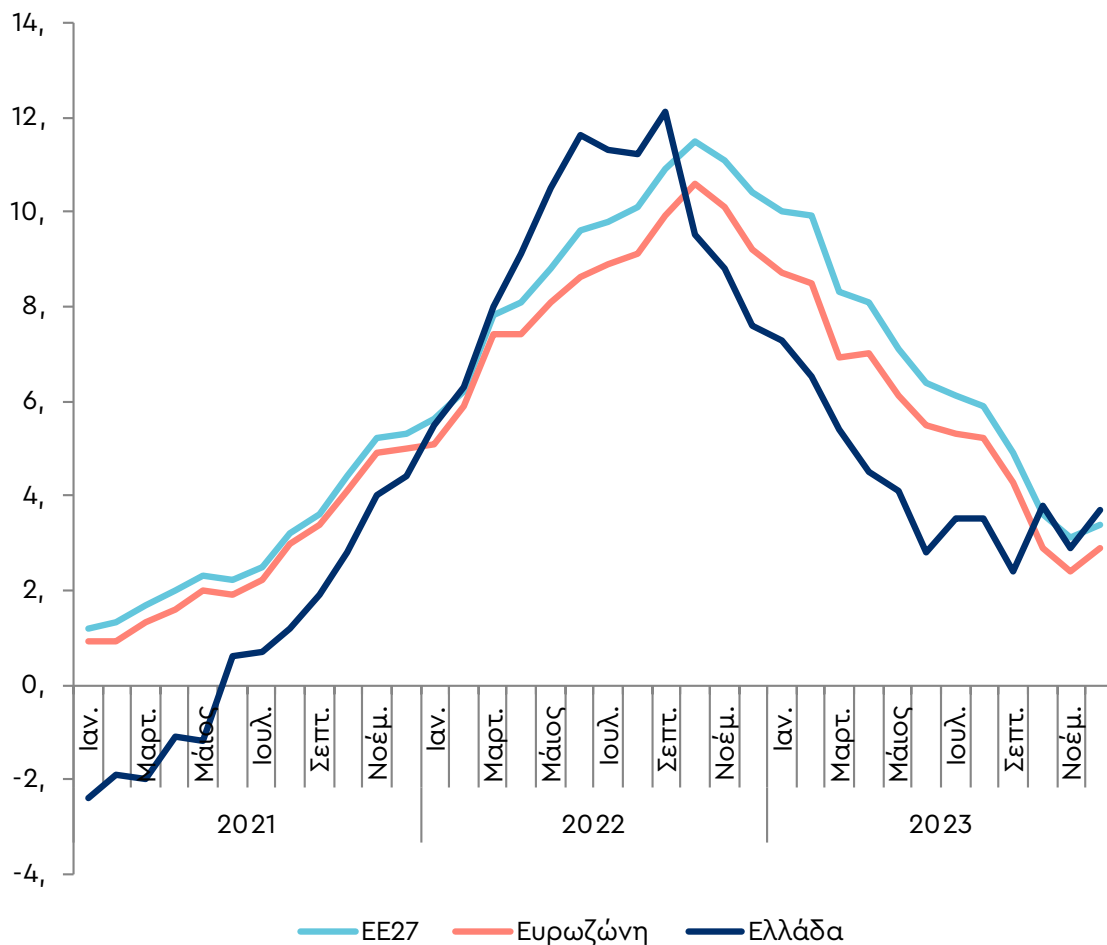
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ², διαπιστώνουμε ότι ο πληθωρισμός στην Ελλάδα από την έναρξη του φαινομένου ήταν σταθερά χαμηλότερος κατά 2% τουλάχιστον από τον Οκτώβριο του 2022 μέχρι και τον Σεπτέμβριο του 2023, σημειώνοντας μάλιστα για τέσσερις μήνες διαφορά άνω

² Σημειώνεται ότι υπάρχουν οριακές διαφορές μεταξύ των στοιχείων της ΕΛΣΤΑΤ και της Eurostat για τον πληθωρισμό στην Ελλάδα λόγω του διαφορετικού έτους βάσης με το οποίο υπολογίζεται ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή. Οι συγκεκριμένες διαφορές δεν αλλάζουν όμως τη γενική εικόνα για την εξέλιξη του φαινομένου στην Ελλάδα.

του 3%. Από τον Οκτώβριο του 2023 και εξής, ο πληθωρισμός στην Ελλάδα βρίσκεται περίπου στα όρια του μέσου όρου της ΕΕ (Γράφημα 9). Ελαφρώς χειρότερη, περίπου κατά μία ποσοστιαία μονάδα, είναι η σύγκριση με τους μέσους όρους της Ευρωζώνης, με τον πληθωρισμό στην Ελλάδα να είναι πιο κοντά στον μέσον όρο (αν και χαμηλότερα από αυτόν) το διάστημα Οκτωβρίου 2022 – Σεπτεμβρίου 2023 και να είναι οριακά υψηλότερος έκτοτε.

Γράφημα 9. Πληθωρισμός στην ΕΕ και στην Ελλάδα

Πηγή: Eurostat

Όσον αφορά στις ευρύτερες κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών, οι τιμές τους με βάση τον Εναρμονισμένο Δείκτη Τιμών Καταναλωτή το 2023 συγκριτικά με το 2022 εξελίχθηκαν ως εξής:

Οι τιμές των ειδών διατροφής αυξήθηκαν κατά 9,9% το 2023, όταν ήδη είχε προηγηθεί μία αύξησή τους κατά 9,7% το 2022. Μεσοσταθμικά, οι καταναλωτές το 2023 αγόρασαν τα είδη διατροφής κατά 24% ακριβότερα σε σχέση με το έτος 2019.

- Οι μεγαλύτερες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στο ελαιόλαδο, του οποίου η τιμή τον Δεκέμβριο του 2023 ήταν κατά 58,5% υψηλότερη σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022, ενώ η αύξηση της τιμής του συνεχίστηκε και το 2024, φτάνοντας τον Μάιο σε τιμή κατά 7,2% υψηλότερη σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2023.

- ▶ Τα φρούτα συνολικά αυξήθηκαν κατά 15% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022, ενώ και στα λαχανικά σημειώθηκε αύξηση των τιμών κατά 14,0% στο ίδιο διάστημα. Θετική συγκυρία αποτελεί ότι και στα δύο είδη υπήρξε μερική αποκλιμάκωση των τιμών εντός του 2024, με τις τιμές να μειώνονται τον Μάιο σε σχέση με τον Δεκέμβριο κατά -5,1% για τα φρούτα και κατά -4,3% για τα λαχανικά.

Οι τιμές των βιομηχανικών αγαθών (εξαιρούμενης της ενέργειας) που είχαν αυξηθεί κατά 5% το 2022 σε σχέση με το 2021, αυξήθηκαν περαιτέρω κατά 6,4% το 2023 σε σχέση με το 2022.

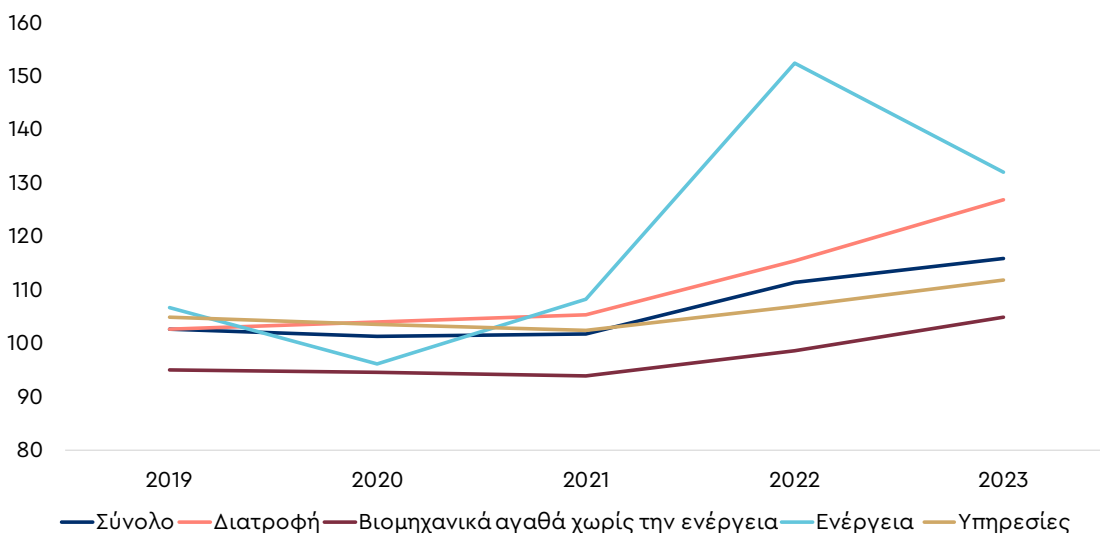
- ▶ Οι μεγαλύτερες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στα φαρμακευτικά προϊόντα, τα οποία αυξήθηκαν κατά 11,8% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και άλλο 1,1% έως τον Μάιο του 2024.
- ▶ Τα είδη ένδυσης αυξήθηκαν κατά 2,2% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και άλλο 1,9% έως τον Μάιο του 2024. Τα είδη υπόδησης αυξήθηκαν κατά 4,4% και 4,5% αντίστοιχα.
- ▶ Αυξήσεις παρατηρήθηκαν και στην αγορά οχημάτων, που έχει ιδιαίτερα μεγάλη στάθμιση στον ΔΤΚ, με την τιμή τους να αυξάνεται κατά 2,0% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022.

Πιο ήπιες είναι οι αυξήσεις του τομέα των υπηρεσιών, όπου η τιμή τους αυξήθηκε το 2023 κατά 4,5% σε σχέση με το 2022, ποσοστό αύξησης ίσο με το αντίστοιχο του 2022 σε σχέση με το 2021.

- ▶ Οι τιμές των ξενοδοχείων, καφέ και εστιατορίων αυξήθηκαν κατά 5,9% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και άλλο 3,0% έως τον Μάιο του 2024.
- ▶ Οι τιμές του ενοικίου κατοικιών, που έχει πολύ μεγάλη βαρύτητα στον ΔΤΚ, αυξήθηκαν κατά 4,0% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και άλλο 1,3% έως τον Μάιο του 2024.
- ▶ Οι τιμές των υπηρεσιών εκπαίδευσης αυξήθηκαν κατά 3,5% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και παρέμειναν αμετάβλητες έως τον Μάιο του 2024.
- ▶ Οι τιμές των υπηρεσιών δραστηριοτήτων αναψυχής και πολιτιστικών δραστηριοτήτων αυξήθηκαν κατά 2,6% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και άλλο 1% έως τον Μάιο.

Όπως σημειώσαμε και στην προηγούμενη έκθεση της ΓΣΕΒΕΕ (2022), στην Ελλάδα παρατηρήθηκε εκρηκτική άνοδος των τιμών στην ενέργεια μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία. Συγκεκριμένα, ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή στην Ενέργεια είχε αυξηθεί κατά 41% το 2022 και στη συνέχεια, ακολουθώντας την αποκλιμάκωση των διεθνών τιμών, μειώθηκε κατά -13,4% το 2023.

- ▶ Οι μεγαλύτερες μειώσεις παρατηρήθηκαν στις τιμές του φυσικού αερίου (-52,9% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και άλλο -16,6% έως τον Μάιο του 2024).
- ▶ Η τιμή του ηλεκτρικού ρεύματος παρέμεινε στάσιμη εντός του 2023 (-0,1%) και υπήρξε αποκλιμάκωση της τάξης του -10,1% έως τον Μάιο του 2024.
- ▶ Σε αντίθεση με τις τιμές του φυσικού αερίου, η τιμή του πετρελαίου θέρμανσης αυξήθηκε κατά 13,7% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022 και άλλο 2,9% έως τον Μάιο του 2024. Αντίστοιχα, αυξήθηκαν και οι τιμές των λοιπών στερεών καυσίμων (9,2% τον Δεκέμβριο του 2023 σε σχέση με τον Δεκέμβριο του 2022).

Γράφημα 9. Πληθωρισμός στην ΕΕ και στην Ελλάδα

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Στον πίνακα 4 παρουσιάζεται η εξέλιξη του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ) ανά ομάδα αγαθών για το 2021, 2022 και 2023 (μέσος όρος έτους), δηλαδή συνολικά από την περίοδο που ξεκίνησε η κρίση της πανδημίας έως και μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία. Κάθε ομάδα αγαθών έχει διαφορετικό βάρος στον ΔΤΚ, ενώ η τιμή για κάθε ομάδα προκύπτει από την εξέλιξη των τιμών των επιμέρους υποομάδων αγαθών οι οποίες, με τη σειρά τους, έχουν διαφορετική στάθμιση στην ομάδα που εντάσσονται και η οποία αντικατοπτρίζει τον αντίκτυπό τους στο καλάθι του νοικοκυριού.

Τη μεγαλύτερη αρνητική επίδραση στα νοικοκυριά καταλαμβάνουν οι ομάδες διατροφής, στέγασης και μεταφορών, που έχουν και τους υψηλότερους συντελεστές στάθμισης.

Συγκεκριμένα, σε σύγκριση με το 2020 (έτος βάσης) η ομάδα διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά, μετά την περιορισμένη αύξηση του 2021, αυξάνεται κατ' έτος κατά 13% περίπου και το 2023 ήταν συνολικά περίπου 26% πιο ακριβή σε σχέση με τις τιμές του 2020.

Αντίστοιχα, η ομάδα Μεταφορές, που επηρεάζει συνολικά και το κόστος λειτουργίας των επιχειρήσεων, αυξήθηκε κατά 20% περίπου το 2022 και παρέμεινε στα ίδια ύψη και το 2023, πάντα σε σχέση με το 2020.

Η εκτόξευση του κόστους στέγασης κατά 30% το 2022, λόγω της ενεργειακή κρίσης, περιορίστηκε σχετικά το 2023, όπου ο μέσος δείκτης ήταν περίπου 20% υψηλότερος σε σχέση με το έτος βάσης (2020).

Στις υπόλοιπες ομάδες αγαθών και υπηρεσιών οι αυξήσεις είναι μικρότερες, με τις μεγαλύτερες να εντοπίζονται στις κατηγορίες διαρκή αγαθά – είδη νοικοκυριού – υπηρεσίες, που αυξήθηκαν κατά 14% το 2023 σε σχέση με το 2020, ξενοδοχεία – καφέ – εστιατόρια, κατά 12% περίπου και ένδυση – υπόδηση, κατά 9% περίπου. Η μόνη κατηγορία που εντοπίζεται μείωση σε σχέση με τους δείκτες του 2020 είναι η κατηγορία επικοινωνίες (-7% περίπου), ενώ οι υπόλοιπες κατηγορίες παρουσιάζουν μια αύξηση περίπου στο 4% το 2023 σε σχέση με το έτος βάσης (2020).

Ο Γενικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή το 2023 ήταν υψηλότερος κατά 14,83% σε σχέση με το 2020, ενώ του 2022 κατά 10,99%.

Πίνακας 3. Δείκτης Τιμών Καταναλωτή ανά ομάδα αγαθών (Έτος βάσης: 2020=100)

Ομάδες αγαθών και υπηρεσιών	Συντελεστής Στάθμισης (2023)	2021	2022	2023
Διατροφή και μη αλκοολούχα ποτά	216,27	101,36	113,31	126,44
Αλκοολούχα ποτά και καπνός	35,53	99,85	101,05	104,16
Ένδυση και υπόδηση	51,86	97,99	103,05	109,97
Στέγαση	136,85	105,33	130,66	119,80
Διαρκή αγαθά, είδη νοικοκυριού και υπηρεσίες	46,94	99,60	106,81	114,01
Υγεία	73,28	99,32	100,60	106,62
Μεταφορές	136,96	104,25	120,41	120,71
Επικοινωνίες	42,29	97,85	95,46	93,05
Αναψυχή, πολιτιστικές δραστηριότητες	37,91	99,41	100,91	104,17
Εκπαίδευση	36,66	100,31	101,61	104,23
Ξενοδοχεία, καφέ, εστιατόρια	115,24	99,91	105,57	112,40
Άλλα αγαθά και υπηρεσίες	70,21	98,53	100,78	105,03
Γενικός Δείκτης		101,22	110,99	114,83

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

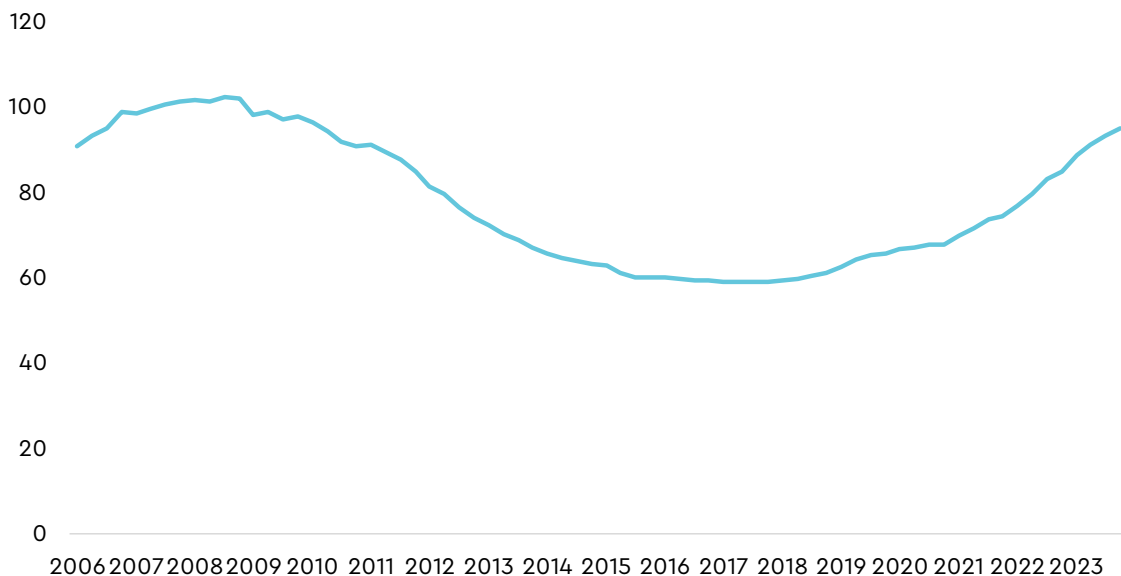
Το γεγονός μάλιστα ότι ο πληθωρισμός διαμορφώνεται πρακτικά κυρίως από τα είδη πρώτης ανάγκης, όπως τα προϊόντα διατροφής, συνεπάγεται και διεύρυνση του οικονομικού χάσματος μεταξύ των ισχυρότερων και ασθενέστερων οικονομικών τάξεων.

Σε ό,τι αφορά τις προσδοκίες για την εξέλιξη του πληθωρισμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον τοποθετεί στις φθινοπωρινές προβλέψεις της στο 10% για το 2022 και αναμένει αποκλιμάκωσή του στο 6% κατά το 2023 και στο 2,4% για το 2024 (European Commission, 2022). Σε πρόσφατη μελέτη της, η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος (National Bank of Greece, 2022) είναι πιο αισιόδοξη, προβλέποντας διαμόρφωση του πληθωρισμού στο 10% για το 2022 και στο 4,5% για το 2023.

3.5. Οι τιμές των ακινήτων

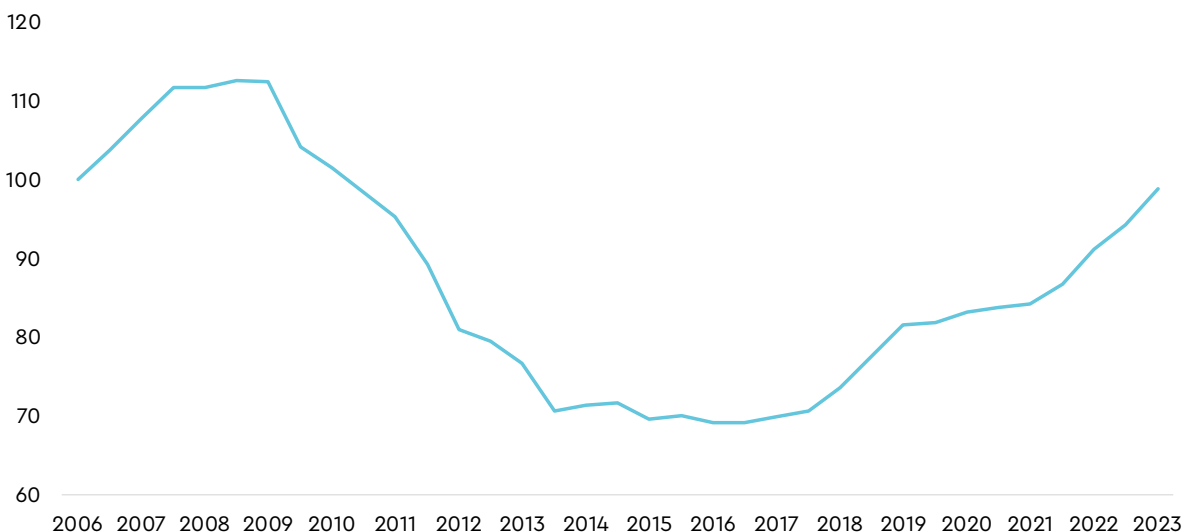
Η αύξηση των τιμών των ακινήτων συνεχίζεται, κυρίως λόγω των πληθωριστικών προσδοκιών αγοραστών και καταναλωτών και απουσία δραστικών δημόσιων πολιτικών για την ενίσχυση της προσφοράς.

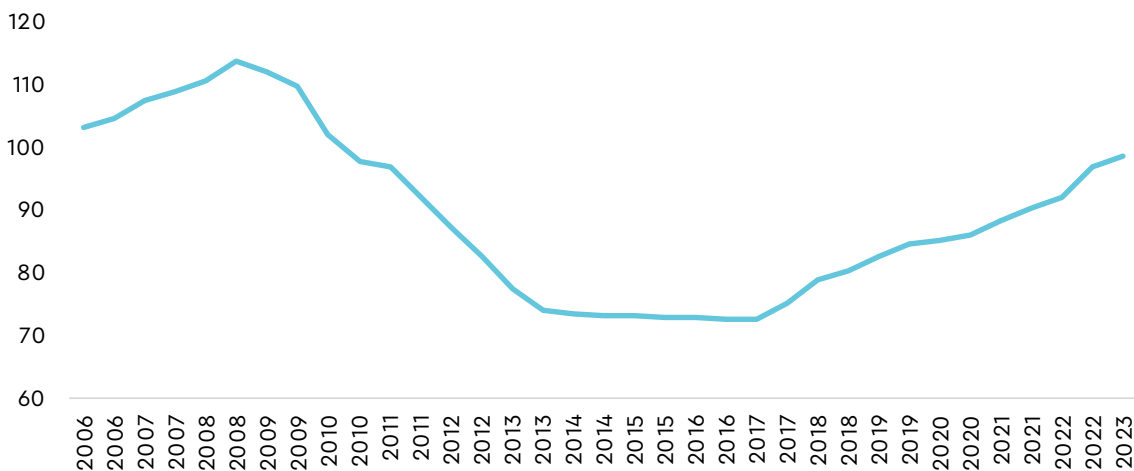
Παρά την έντονη οικοδομική δραστηριότητα, οι τιμές των ακινήτων συνέχισαν την ανοδική τους πορεία σημειώνοντας αύξηση ρεκόρ κατά 13,4%, ποσοστό που συνιστά τη μεγαλύτερη ετήσια αύξηση από το 2006 (Γράφημα 11). Συνολικά, η αύξηση των τιμών των διαμερισμάτων από το 2017 έως το 2023 είναι 55,9%, ενώ φαίνεται πως οι τιμές των διαμερισμάτων πλησιάζουν πλέον τις τιμές πριν την κρίση χρέους.

Γράφημα 11. Δείκτης τιμών διαμερισμάτων (2007=100)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Σημαντική αύξηση, αν και μικρότερη από αυτήν των διαμερισμάτων, είχαμε και στις τιμές των επαγγελματικών ακινήτων. Συγκεκριμένα, στην τιμή των καταστημάτων για την πόλη της Αθήνας (Γράφημα 12), για την οποία έχουμε διαθέσιμα στοιχεία από την Τράπεζα της Ελλάδος, υπήρξε αύξηση 8,52% το 2022 σε σχέση με το 2021, ενώ το πρώτο εξάμηνο του 2023 οι τιμές αυξήθηκαν περαιτέρω κατά 8,4% σε σχέση με το αντίστοιχο εξάμηνο του 2022. Αντίστοιχα, οι τιμές των γραφείων στην Αθήνα (Γράφημα 13) αυξήθηκαν κατά 5,88% το 2022 σε σχέση με το 2021 και κατά 7,20% το πρώτο εξάμηνο του 2023 σε σχέση με το πρώτο εξάμηνο του 2022.

Γράφημα 12. Δείκτες τιμών καταστημάτων στην Αθήνα (2010 = 100)

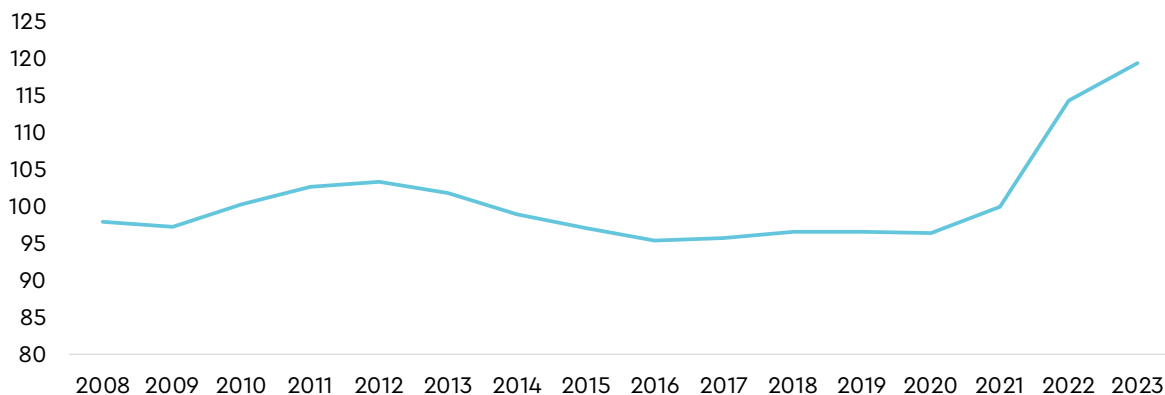
Γράφημα 13. Δείκτες τιμών γραφείων στην Αθήνα (2010 = 100)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Οι παράγοντες που οδηγούν σε αυτήν την αύξηση εξακολουθούν σε κάποιο βαθμό να είναι οι ίδιοι που επισημάναμε στις ετήσιες εκθέσεις του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ για το 2020 και το 2021:

- ▶ απαξίωση του κτιριακού αποθέματος, λόγω της πτώσης της οικοδομικής δραστηριότητας κατά το διάστημα της κρίσης,
- ▶ σταδιακή βελτίωση του διαθέσιμου εισοδήματος των ημεδαπών σε σχέση με την περίοδο της κρίσης,
- ▶ αύξηση της ζήτησης από ξένους επενδυτές για βραχυχρόνια μίσθωση, καθώς και από πρόσφυγες και μετανάστες και
- ▶ αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος των εγχώριων αγοραστών σε σχέση με την περίοδο της κρίσης.

Ωστόσο, στην παραπάνω συγκυρία έχει προστεθεί και η σημαντική αύξηση του κόστους στις κατασκευές. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο γράφημα 14 υπήρξε μία αύξηση του κόστους υλικών κατασκευών κατά 23,68% από το 2019 έως το 2023.

Γράφημα 14. Δείκτης τιμών υλικών κατασκευών

Συγκρίνοντας τις μεταβολές των τιμών στα οικιστικά ακίνητα στην Ελλάδα με τις αντίστοιχες μεταβολές των τιμών στις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ (Πίνακας 5) διαπιστώνουμε ότι το 2023 η Ελλάδα ήταν πρωταθλήτρια ως προς το ποσοστό αύξησης με 13,4%. Ακολουθούν η Κροατία (11,9%), η Βουλγαρία (9,9%) και η Λιθουανία (9,8%). Από την άλλη πλευρά, παρατηρήθηκαν μεγάλες μειώσεις τιμών σε αρκετές χώρες, με τις μεγαλύτερες μειώσεις να σημειώνονται στο Λουξεμβούργο (-9,1%) και στη Γερμανία (-8,4%).

Φαίνεται, λοιπόν, πως υπάρχει μία διττή τάση στις χώρες της ΕΕ, με πλουσιότερες χώρες να σημειώνουν σημαντικές αυξήσεις, ενώ τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Περιφέρειας να έχουν περάσει σε μία φάση μείωσης των τιμών. Οι μειώσεις τιμών στις ανεπτυγμένες χώρες αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τις αυξήσεις των επιτοκίων τα τελευταία 2 έτη, σε συνδυασμό με τους χαμηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης, ενώ οι αυξήσεις στις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες της ΕΕ αντανακλούν τους υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες που επηρεάζουν την αγορά ακινήτων, όπως η ακαμψία της προσφοράς. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι σημαντικές μειώσεις είχαμε και στην αγορά ακινήτων των ΗΠΑ (Financial Times, 2024).

Παρακολουθώντας προσεκτικά τα δεδομένα θα διαπιστώσουμε ότι και στις ανεπτυγμένες χώρες υπήρξε μία περίοδος μεγάλων αυξήσεων έως και το 2021, ενώ ακόμα και στις χώρες της Περιφέρειας, η κορύφωση των αυξήσεων φαίνεται να έχει γίνει το προηγούμενο έτος. Η Ελλάδα, αντίθετα, είναι η χώρα μαζί με την Κύπρο (στην οποία όμως οι αυξήσεις είναι σαφώς μικρότερες) στην οποία η αυξητική πορεία του πληθωρισμού στα ακίνητα συνεχίστηκε και το 2023.

Πίνακας 4. Ποσοστιαία μεταβολή τιμών οικιστικών ακινήτων στις χώρες της ΕΕ (2015=100)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ΕΕ27	5,0	4,9	5,6	8,4	7,7	-0,3
Ευρωζώνη	4,8	4,4	5,2	7,9	7,1	-1,1
Ελλάδα	1,8	7,2	4,5	7,6	11,9	13,4
Κροατία	6,1	9,0	7,7	7,3	14,8	11,9
Βουλγαρία	6,6	6,0	4,6	8,7	13,8	9,9
Λιθουανία	7,3	6,8	7,3	16,1	19,0	9,8
Πολωνία	6,6	8,7	10,5	9,2	11,8	8,8
Πορτογαλία	10,3	10,0	8,8	9,4	12,6	8,2
Σλοβενία	8,7	6,7	4,6	11,5	14,8	7,1
Εσθονία	5,9	7,0	6,0	15,0	22,2	5,9
Ουγγαρία	14,3	17,0	4,9	16,5	22,3	5,6
Μάλτα	5,8	6,1	3,4	5,1	6,7	5,3
Ισπανία	6,7	5,2	2,2	3,7	7,4	4,0
Λετονία	9,6	9,0	3,5	10,9	13,8	3,8
Ρουμανία	5,6	3,4	4,7	4,4	7,2	3,3
Ιρλανδία	10,2	2,3	0,3	8,3	12,3	3,1
Κύπρος	1,8	3,7	-0,2	-3,4	2,7	2,9
Βέλγιο	3,0	3,7	4,3	6,7	5,5	2,5
Ιταλία	-0,6	-0,1	1,9	2,5	3,8	1,3
Σλοβακία	7,4	9,1	9,6	6,4	13,7	0,1

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Γαλλία	2,9	3,3	5,2	6,3	6,3	-0,4
Τσεχία	8,6	9,2	8,4	19,7	16,9	-1,7
Ολλανδία	9,3	7,2	8,0	14,5	13,3	-1,9
Αυστρία	6,0	6,0	7,6	11,4	11,6	-2,6
Δανία	4,4	2,3	5,1	11,7	-0,5	-3,6
Σουηδία	-0,9	2,5	4,2	10,1	3,6	-5,3
Φινλανδία	0,9	0,4	1,8	4,6	1,2	-5,6
Γερμανία	6,6	5,8	7,8	11,6	5,3	-8,4
Λουξεμβούργο	7,1	10,1	14,5	13,9	9,6	-9,1

Πηγή: Eurostat

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω τάσεις στην ΕΕ και συνυπολογίζοντας τη μεγάλη πλέον απόσταση των τιμών των ακινήτων από το διαθέσιμο εισόδημα των Ελλήνων, αναμένουμε να δούμε μία τάση αποκλιμάκωσης των τιμών των ακινήτων από το 2024. Αν και η πορεία των επιτοκίων είναι καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη των τιμών των ακινήτων, σημαντικοί παράγοντες που θα συνεισφέρουν προς την αποκλιμάκωση των τιμών είναι η αύξηση της προσφοράς των ακινήτων και κυρίως η μείωση των προσδοκίων αγοραστών και πολιτών για περαιτέρω αυξήσεις των τιμών, οι οποίες τα τελευταία χρόνια φαίνεται να παίζουν αυξανόμενα σημαντικό ρόλο στην αύξηση των τιμών. Φαίνεται πως αμφότεροι, αγοραστές και πωλητές, έχουν περιέλθει σε μία προσδοκία για περαιτέρω αύξηση των τιμών των ακινήτων στο μέλλον, κάτι που τους ωθεί σε μία συμπεριφορά η οποία έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των τιμών σήμερα. Πρόκειται, δηλαδή, για μία αυτοεκπληρούμενη προφητεία.

Αυτό σημαίνει ότι κυβερνητικές πολιτικές που θα μείωναν το κόστος κατασκευών νέων κατοικιών ή της ανακαίνισης και ενεργειακής αναβάθμισης των υφιστάμενων κατοικιών, καθώς και πολιτικές που θα παρέμβαιναν άμεσα στην πρόσφορα ακινήτων, όπως η οικοδόμηση κοινωνικών κατοικιών και φοιτητικών εστιών, θα είχαν ιδιαίτερα θετική συνεισφορά στην αποσυμφόρηση των τιμών των ακινήτων. Κάτι τέτοιο γίνεται στην Πορτογαλία, η οποία άντλησε σημαντικό κεφάλαιο από το Ταμείο Ανάκαμψης για την ανέγερση κοινωνικής κατοικίας (European Commission, 2024).

Αντίστοιχα, θετική συνεισφορά θα είχαν και πολιτικές που θα μείωναν τη ζήτηση, όπως η ρύθμιση της βραχυχρόνιας μίσθωσης (όπως πρόσφατα ανακοινώθηκε από τον Δήμο της Βαρκελώνης, ο οποίος θα λάβει ιδιαίτερα περιοριστικά μέτρα (ΟΤ.gr, 2024)) και η κατάργηση της Golden Visa. Ακόμα και δηλώσεις πρόθεσης της κυβέρνησης για δραστική παρέμβαση στην αγορά ακινήτων από μόνες τους, θα μπορούσαν να διαλύσουν τις προσδοκίες περαιτέρω αύξησης των τιμών. Αντίθετα, πολιτικές που στοχεύουν στην ενίσχυση της ζήτησης, όπως η παροχή επιδοτούμενων στεγαστικών δανείων (π.χ. Πρόγραμμα «Σπίτι μου»), μάλλον οδηγούν σε περαιτέρω ενίσχυση των πληθωριστικών προσδοκιών και αύξηση των τιμών, με ελάχιστο όφελος για τους δικαιούχους των επιδοτούμενων δανείων και επιβάρυνση όλων των υπόλοιπων αγοραστών. Επιπλέον, ο διπλασιασμός του ορίου της Golden Visa που ανακοινώθηκε πρόσφατα από το Υπουργείο Οικονομικών (The Guardian, 2024), δεν είναι βέβαιο ότι θα περιορίσει τις αιτήσεις. Οι επίδοξοι αγοραστές ακινήτων στη χώρα μας με σκοπό τη χορήγηση Golden Visa είναι τόσο πολλοί και τα κεφάλαιά τους τόσο υψηλά που, ενδεχομένως, η ζήτηση να παρουσιάζει έντονη ανελαστικότητα. Εάν κάτι τέτοιο ισχύει, τότε η αύξηση του ορίου για τη χορήγηση Golden Visa να προκαλέσει ακόμα μεγαλύτερη αύξηση των τιμών των ακινήτων.

3.6. Οι επιδράσεις του πληθωρισμού στον ανταγωνισμό

Αν και ο πληθωρισμός σταδιακά υποχωρεί, η επίπτωσή του στις μικρές επιχειρήσεις σε σχέση με τις μεγάλες υπήρξε ιδιαίτερα δυσανάλογη, αφήνοντας πίσω του ένα ιδιαίτερα στρεβλό τοπίο ως προς τον ανταγωνισμό.

Η επιβράδυνση αύξησης του πληθωρισμού, αν και αξιολογείται θετικά, εξακολουθεί να ασκεί υπέρμετρη πίεση στην αγοραστική δύναμη νοικοκυριών και επιχειρήσεων, καθώς ακόμα και οι μικρές αυξήσεις προστίθενται στις προϋπάρχουσες μεγάλες αυξήσεις των προηγούμενων ετών, οι οποίες έχουν ήδη προκαλέσει σημαντικές επιπτώσεις, τόσο ως προς την διανομή του πραγματικού εισοδήματος μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών τάξεων, λόγω του διαφορετικού αντίκτυπου που έχει σε αυτές, όσο και στην κατάσταση του ανταγωνισμού μεταξύ μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων. Οι υψηλές πληθωριστικές πιέσεις επηρεάζουν αρνητικά τις μικρότερες επιχειρήσεις, πολλαπλάσια σε σχέση με τις μεγαλύτερες, καθώς το αυξημένο κόστος ζωής σε συνδυασμό με το αυξημένο λειτουργικό κόστος, την αύξηση του κόστους προμήθειας προϊόντων ή χρήσης υπηρεσιών και την αδυναμία αξιοποίησης κατάλληλων χρηματοδοτικών εργαλείων δεν επιτρέπει τη απορρόφηση μέρους του πρόσθετου κόστους, ενώ στην προσπάθεια μείωσης του συνολικού κόστους, θυσιάζονται πολύτιμες θέσεις εργασίας, που τελικά φέρνουν σε ακόμα δυσχερέστερη θέση τις μικρές επιχειρήσεις σε σχέση με τις μεγαλύτερες σε κάθε κλάδο.

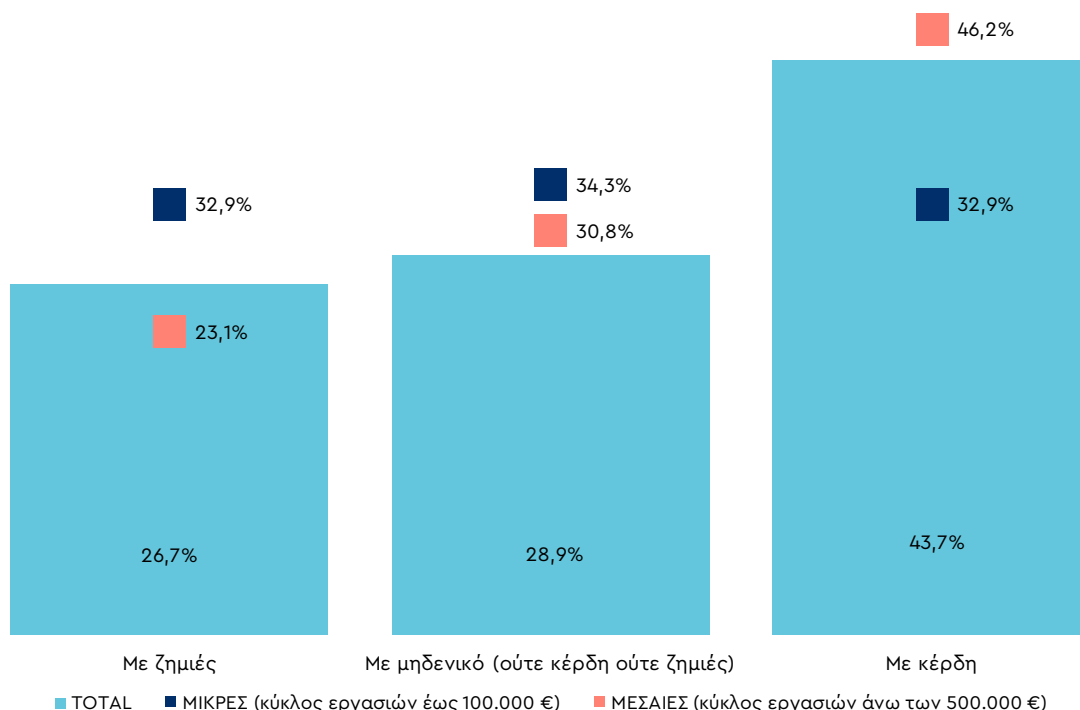
Όπως αναφέρει ο Ιωαννίδης (2023), ο πληθωρισμός αναδιανέμει την πραγματική αγοραστική δύναμη υπέρ αυτών των οποίων τα εισοδήματα αυξάνονται ταχύτερα από τις τιμές, και εις βάρος αυτών των οποίων τα εισοδήματα αυξάνονται βραδύτερα από τις τιμές. Με βάση αυτό, οι συνταξιούχοι πλήττονται περισσότερο από τον πληθωρισμό, λόγω των περιορισμένων ή ανύπαρκτων δυνατοτήτων διαπραγμάτευσης του ύψους της σύνταξής τους και δευτερευόντως, πλήττονται οι μισθωτοί, διότι η προσαρμογή των μισθών στις αυξήσεις των τιμών καθυστερεί. Επιπλέον, ο πληθωρισμός αναδιανέμει την πραγματική αγοραστική δύναμη υπέρ των δανειοληπτών και εις βάρος των πιστωτών. Σε περιόδους μη αναμενόμενου υψηλού πληθωρισμού, η προσαρμογή των επιτοκίων δανεισμού υπολείπεται της μεταβολής του πληθωρισμού, με αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους εξυπηρέτησης του δανείου και την ανακατανομή του εισοδήματος υπέρ του δανειολήπτη και εις βάρος του δανειοδότη. Η κυβέρνηση, ως ο μεγαλύτερος δανειολήπτης, ευνοείται από τον πληθωρισμό, διότι μειώνεται το κόστος εξυπηρέτησης του χρέους και αυξάνονται τα φορολογικά έσοδα. Επίσης, είναι κρίσιμο το γεγονός, εάν ο πληθωρισμός είναι αναμενόμενος ή όχι. Ένας υψηλός, μη αναμενόμενος πληθωρισμός προκαλεί δυσλειτουργίες στην οικονομία, όπως δυσκολίες στην ανάγνωση των σημάτων από τις μεταβολές των τιμών, αντικίνητρα για μακροχρόνιες συμβάσεις, αναστολή επενδυτικών αποφάσεων, και αύξηση του κόστους εξαγωγών και νέου δανεισμού. Τα νοικοκυριά αντιμετωπίζουν αυξήσεις τιμών, που προκαλούν ανησυχία για το επίπεδο διαβίωσής τους, και αναγκάζονται να αναζητούν περισσότερες πληροφορίες υπό καθεστώς άγχους. Η αβεβαιότητα για τον μελλοντικό πληθωρισμό τείνει να τροφοδοτεί περαιτέρω πληθωριστικές πιέσεις, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο ανατιμήσεων.

Σε επίπεδο ανταγωνισμού μεταξύ μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων, όπως αναφέρουν οι Ιωαννίδης και Γιακούλας (2023), η συμπεριφορά και η κατάσταση των επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια πληθωριστικών περιόδων διαφέρει ανάλογα με το μέγεθός τους. Οι μεγάλες επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται σε μονοπωλιακά ή ολιγοπωλιακά δομημένες αγορές προϊόντων, με ισχύ στην αγορά και αυξημένη διαπραγματευτική ικανότητα, που διατηρούν αυξημένα αποθέματα, έχουν εξαγωγική ικανότητα και ειδικά οι μεταποιητικές επιχειρήσεις που πωλούν ενδιάμεσα αγαθά για άλλες επιχειρήσεις, βρίσκονται κατά κανόνα σε καλύτερη θέση, αφού αφενός είναι σε θέση να υιοθετήσουν πιο αποτελεσματικές στρατηγικές για τη μείωση του κόστους τους και αφετέρου να μετακυλήσουν τα αυξημένα κόστη στους εγχώριους ή ξένους πελάτες τους. Επιπλέον, οι μεγάλες επιχειρήσεις διατηρούν μεγάλα αποθέματα ενδιάμεσων

και τελικών αγαθών με αποτέλεσμα, σε κάποιον βαθμό, να επωφελούνται από την ανατίμησή τους. Αντίθετα, οι μικρότερες, που κατά κανόνα δραστηριοποιούνται σε πιο ανταγωνιστικές αγορές και έχουν μικρότερη ισχύ στην αγορά, με χαμηλή δυνατότητα συσσώρευσης αποθεμάτων, περιορισμένη ικανότητα εισαγωγής νέων μεθόδων που θα μείωναν το κόστος, χαμηλή πρόσβαση σε χρηματοδότηση και χαμηλότερα περιθώρια κέρδους, πλήττονται δυσανάλογα και αναγκάζονται να απορροφούν μεγαλύτερο μέρος του πληθωριστικού σοκ.

Πιο συγκεκριμένα, σε έρευνα του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Ιωαννίδης, 2022) για τις επιπτώσεις του πληθωρισμού³ στις επιχειρήσεις παρατηρήθηκε ότι κατά τη διάρκεια της πληθωριστικής κρίσης οι μικρές επιχειρήσεις με τζίρο ως 100.000 € είχαν σε μεγαλύτερο ποσοστό (32,9%) ζημιές σε σχέση με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις με τζίρο άνω των 500.000 € (23,1%), ενώ αντίθετα μεγαλύτερο ποσοστό των μεγαλύτερων επιχειρήσεων (46,2%) εμφάνισαν κέρδη σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό (32,9%) των μικρότερων επιχειρήσεων (Γράφημα 15).

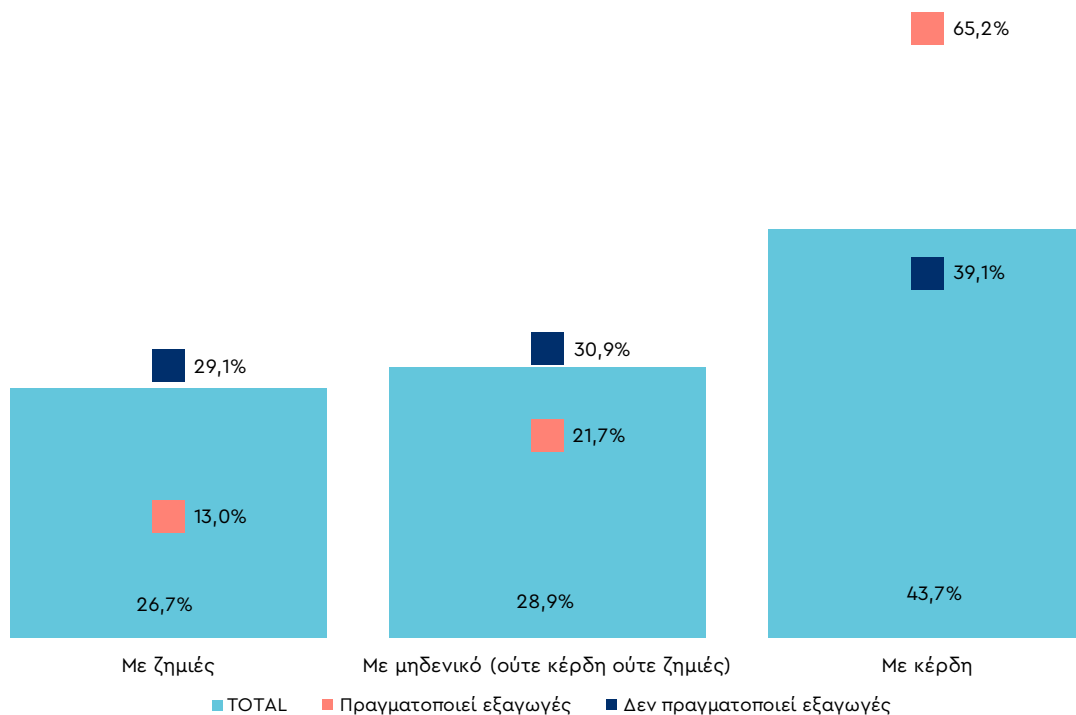
Γράφημα 15. Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ – Επίπτωση του πληθωρισμού με βάση το μέγεθος των επιχειρήσεων

Επίσης, με βάση την ίδια έρευνα, οι επιχειρήσεις που πραγματοποιούσαν εξαγωγές εμφάνισαν κατά πολύ μικρότερο ποσοστό ζημιές (13,0%) σε σχέση με τις μη εξαγωγικές (29,1%), ενώ αντίθετα οι εξαγωγικές επιχειρήσεις εμφάνισαν κατά πολύ μεγάλο ποσοστό (65,2%) κέρδη σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό (39,1%) των μη εξαγωγικών επιχειρήσεων (Γράφημα 16).

³ Η έρευνα διεξήχθη από το Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων της Ελληνικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών Βιοτεχνών και Εμπόρων (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ) και έλαβε χώρα από τις 28.9.2022 έως τις 12.10.2022. Ακολουθήσαμε μια τυχαία, μη στρωματοποιημένη επιλογή δείγματος, διανέμοντας ένα ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και συλλέξαμε απαντήσεις από 135 ελληνικές επιχειρήσεις. Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε (κυρίως κατηγοριοποιημένες) ερωτήσεις σχετικά με τα δημογραφικά στοιχεία των επιχειρήσεων, τις επιδόσεις, τη διάρθρωση του κόστους, τις επιπτώσεις του πρόσφατου πληθωρισμού και τις στρατηγικές αντιμετώπισής του.

Γράφημα 16. Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ – Επίπτωση του πληθωρισμού με βάση τον εξαγωγικό προσανατολισμό των επιχειρήσεων

Με βάση τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι σε περιόδους πληθωρισμού ενισχύεται η θέση των μεγάλων επιχειρήσεων στην αγορά σε βάρος των μικρότερων επιχειρήσεων και επιπλέον διευρύνεται η αύξηση των εισοδηματικών ανισοτήτων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γιακούλας, Δ. & Ιωαννίδης, Γ., 2023. Ο αντίκτυπος του πληθωρισμού στις ΜΜΕ: Αποτελέσματα μίας έρευνας σε ελληνικές ΜΜΕ. Περιφέρεια, 16(16), pp. 109-128. <https://doi.org/10.12681/ri.35388>.

Ιωαννίδης, Γ., 2023. Επιπτώσεις του πληθωρισμού στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Ερευνητικά Κείμενα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 33. Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, σσ. 104.

ΟΤ.gr, 2024. Golden Visa: Σε ποιες περιοχές το όριο αυξάνεται στις 800.000 ευρώ, 21 Μαρτίου. Διαθέσιμο στο: <https://www.ot.gr/2024/03/21/oikonomia/golden-visa-se-ποιες-perioxes-to-orio-ayksanetai-stis-800-000-eyro/> [Πρόσβαση 27 Ιουνίου 2024].

Ξενόγλωσση

Bhutta, N. T., Hasan, A., 2013. Impact of firm specific factors on profitability of firms in the food sector. Open Journal of Accounting, 2, pp. 19-25.

Briault, Cl., 1992. The costs of inflation. Bank of England Research Papers.

- Cabral, L. & Xu, L., 2021. Seller reputation and price gouging: evidence from the COVID-19 pandemic. *Economic Inquiry*, 59, pp. 867–879.
- Campbell, M.C., 1999. Perceptions of Price Unfairness: Antecedents and Consequences. *Journal of Marketing Research*, Vol. 36, No. 2, pp. 187–199. Sage Publications, Inc.
- Carlton, D. W., 1982. The Disruptive Effect of Inflation on the Organization of Markets. In: R. E. Hall, ed. *Inflation: Causes and Effects*. University of Chicago Press, pp. 139–152.
- European Commission, 2024. Portugal's Recovery and Resilience Plan. Διαθέσιμο στο: https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility/country-pages/portugals-recovery-and-resilience-plan_en [Πρόσβαση 27 Ιουνίου 2024].
- Financial Times, 2024. Europe battles drought as water reserves run dry, 24 June. Διαθέσιμο στο: <https://www.ft.com/content/fbdb5271-c35c-40cd-b301-eed9d7c6f57a> [Πρόσβαση 27 Ιουνίου 2024].
- The Guardian, 2024. Barcelona to ban apartment rentals to tourists in bid to cut housing costs, 22 June. Διαθέσιμο στο: <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jun/22/barcelona-to-ban-apartment-rentals-to-tourists-in-bid-to-cut-housing-costs> [Πρόσβαση 27 Ιουνίου 2024].
- Kalecki, M., 1971. *Selected essays on the dynamics of the capitalist economy, 1933–1970*. Cambridge: Cambridge University Press.

4. Δημόσια οικονομικά

Δημήτρης Γιακούλας
Λεωνίδα Βατικιώτης

4.1. Δημοσιονομικό έλλειμμα

Το 2023, η Γενική Κυβέρνηση παρουσίασε πρωτογενές πλεόνασμα 1,9% του ΑΕΠ, λόγω της υπεραπόδοσης των φόρων.

Μία από τις ελάχιστες κοινές παραδοχές στην επιστημονική συζήτηση για τις επιπτώσεις του πληθωρισμού αφορά τα οφέλη που δρέπει ο κρατικός προϋπολογισμός. Πράγματι, τα δημόσια έσοδα συγκαταλέγονται στις λίγες εκείνες περιπτώσεις των κερδισμένων, αντίθετα π.χ. με ό,τι συμβαίνει για όσους έχουν σταθερά εισοδήματα, όπως για παράδειγμα από μισθούς ή συντάξεις. Το κράτος ωφελείται κυρίως, επειδή αυξάνονται τα έσοδα από έμμεσους φόρους (π.χ. Φόρος Προστιθέμενης Αξίας και Ειδικός Φόρος Κατανάλωσης), αλλά και από άμεσους φόρους (όπως ο φόρος εισοδήματος), καθώς οι κλίμακες ή οι συντελεστές δεν τιμαριθμοποιούνται (Barry & Edwards, 1978). Στο εξής, τα δημόσια οικονομικά της Ελλάδας το 2023 μπορούν κάλλιστα να χρησιμοποιούνται ως εμπειρική απόδειξη της παραπάνω θεωρητικής άποψης.

Το 2023 μπορεί να χαρακτηριστεί ως έτος φορολογικών υπερεσόδων. Όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, οι συνολικοί φόροι αυξήθηκαν κατά 11,61%, σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο. Αύξηση κατέγραψαν τόσο οι άμεσοι φόροι εισοδήματος, κατά 22,77%, όσο και οι έμμεσοι φόροι επί αγαθών και υπηρεσιών, κατά 7,55%.

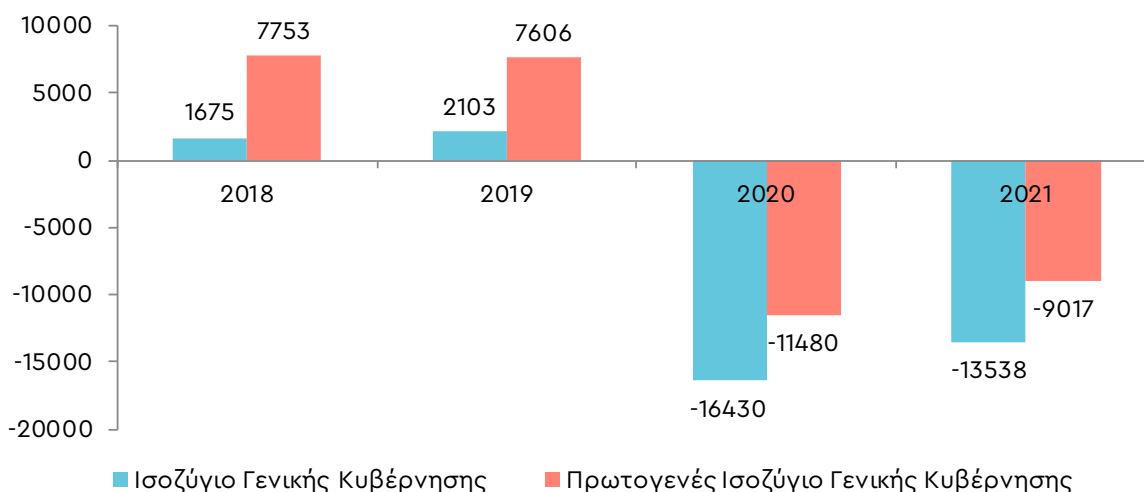
Πίνακας 1. Φορολογικά έσοδα κρατικού προϋπολογισμού

	2022	2023	Δ% 2023/2022
A. Φόροι επί αγαθών και υπηρεσιών	31.584	33.970	7,55
Εκ των οποίων 1. ΦΠΑ (1.α+1.β+1.γ)	21.422	23.385	9,16
1.α ΦΠΑ στα πετρελαιοειδή και τα παράγωγά τους	2.560	2.271	-11,29
1.β ΦΠΑ καπνικών προϊόντων	661	687	3,93
1.γ ΦΠΑ λοιπών προϊόντων και υπηρεσιών	18.201	20.427	12,23
2. Ειδικό Φόρο Κατανάλωσης ΕΦΚ (2α+2β+2γ)	6.983	7.018	0,50
2.α ΕΦΚ ενεργειακών προϊόντων	4.148	4.086	-1,49
2.β ΕΦΚ καπνικών προϊόντων	2.155	2.235	3,71
2.γ ΕΦΚ λοιπών προϊόντων	680	697	2,50
B. Τακτικοί φόροι ακίνητης περιουσίας	2.692	2.491	-7,47
εκ των οποίων ΕΝΦΙΑ	2.655	2.435	-8,29
Γ. Φόρος εισοδήματος	17.011	20.885	22,77
εκ των οποίων 1. Φόρος εισοδήματος πληρωτέος από φυσικά πρόσωπα	11.047	12.439	12,60
2. Φόρος εισοδήματος πληρωτέος από νομικά πρόσωπα	4.629	6.782	46,51
Δ. Λοιποί φόροι	3.930	4.281	8,93
ΣΥΝΟΛΟ ΦΟΡΩΝ (Α+Β+Γ+Δ)	55.217	61.627	11,61

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδας, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2023

Ως αποτέλεσμα, το πρωτογενές αποτέλεσμα της γενικής κυβέρνησης για το έτος 2023 διαμορφώθηκε σε πλεόνασμα της τάξης του 1,9% του ΑΕΠ, από ισοσκελισμένο πρωτογενές αποτέλεσμα το 2022. Η εκτίμηση δε για το 2023, όπως αναφερόταν στην εισηγητική έκθεση του κρατικού προϋπολογισμού για το 2024, ήταν 1,1% (Γράφημα 1). Η υπεραπόδοση των φορολογικών εσόδων το 2023 (σε σύγκριση με τους στόχους) κατέστησε εφικτές δύο κυρίως έκτακτες δαπάνες, μέσω δημοσιονομικών παρεμβάσεων, αφενός, για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης και αφετέρου, για την αντιμετώπιση των έκτακτων καιρικών φαινομένων.

Γράφημα 1. Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (εκ. €)

Το γεγονός που χαρακτήρισε τα δημόσια οικονομικά της Ελλάδας το 2023 ήταν η απόφαση 4 από τις 5 εταιρείες αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας να αναβαθμίσουν την θέση της Ελλάδας, εντάσσοντάς την στην επενδυτική βαθμίδα (7^{ος}/2023 R&I, 8^{ος}/2023 Scope, 9^{ος}/2023 DBRS, 10^{ος}/2023 S&P, 12^{ος}/2023 Fitch). Η αναβάθμιση κατά δύο μονάδες από τον οίκο Moody's δεν ήταν τέτοια, ώστε η Ελλάδα να ενταχθεί στην επενδυτική κατηγορία. Η αναβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας αναμένεται να επιδράσει θετικά στις ελληνικές επιχειρήσεις, μεταξύ αυτών και στις τράπεζες, μειώνοντας το κόστος δανεισμού τους και προσελκύοντας νέα επενδυτικά κεφάλαια. Επίσης, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, δηλαδή αναφορικά με όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, τον Μάρτιο του 2023, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοίνωσε την απενεργοποίηση της ρήτρας διαφυγής από τους κανόνες του Συμφώνου Σταθερότητας, η οποία ενεργοποιήθηκε για να καλυφθούν οι χρηματοδοτικές ανάγκες της πανδημίας, τον Μάρτιο του 2020.

Οι επανεκδόσεις 5ετών τίτλων του ελληνικού δημοσίου τον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 2024 πραγματοποιήθηκαν με καλύτερους όρους σε σχέση με τις αρχικές εκδόσεις, ως αποτέλεσμα της ανάκτησης επενδυτικής βαθμίδας από τους περισσότερους οίκους αξιολόγησης. Η αναμενόμενη μείωση των επιτοκίων του ευρώ, από τον Ιούνιο του 2024, θα ασκήσει περαιτέρω θετική επίδραση στο επιτόκιο των επόμενων εκδόσεων.

Βάσει της Εισηγητικής Έκθεσης του κρατικού προϋπολογισμού για το 2024, το πρωτογενές αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης αναμένεται να διαμορφωθεί στο 2,1% του ΑΕΠ. Την ίδια εκτίμηση διατυπώνει και η αναθεωρημένη πρόβλεψη της Τράπεζας της Ελλάδας.

Η αύξηση των φορολογικών εσόδων επέτρεψε, επίσης, την καταβολή των αυξημένων ποσών για πιστωτικούς τόκους, που αφορούν την εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους.

Πίνακας 2. Πιστωτικοί τόκοι εξυπηρέτησης δημόσιου χρέους, ποσά σε εκ. ευρώ

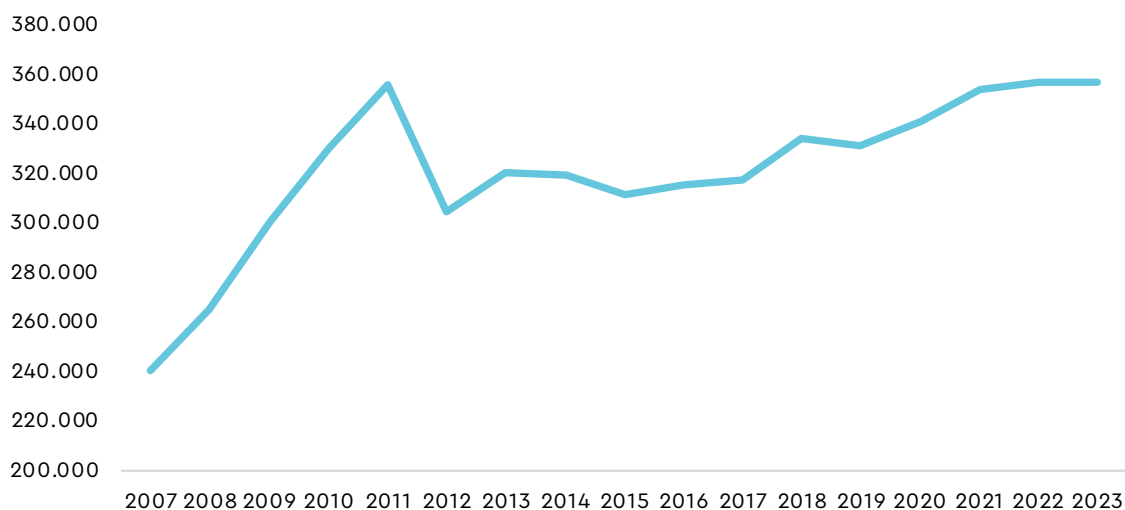
	2020	2021	2022	2023
Δαπάνες κυβέρνησης για τόκους (ενοποιημένους)	4.950	4.528	5.170	7.604
Ακαθάριστο Εγγώριο Προϊόν σε τρέχουσες τιμές	165.016	181.500	206.620	220.303
Καταβληθέντες τόκοι ως % του ΑΕΠ	3,00	2,49	2,50	3,45

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή

4.2. Δημόσιο χρέος

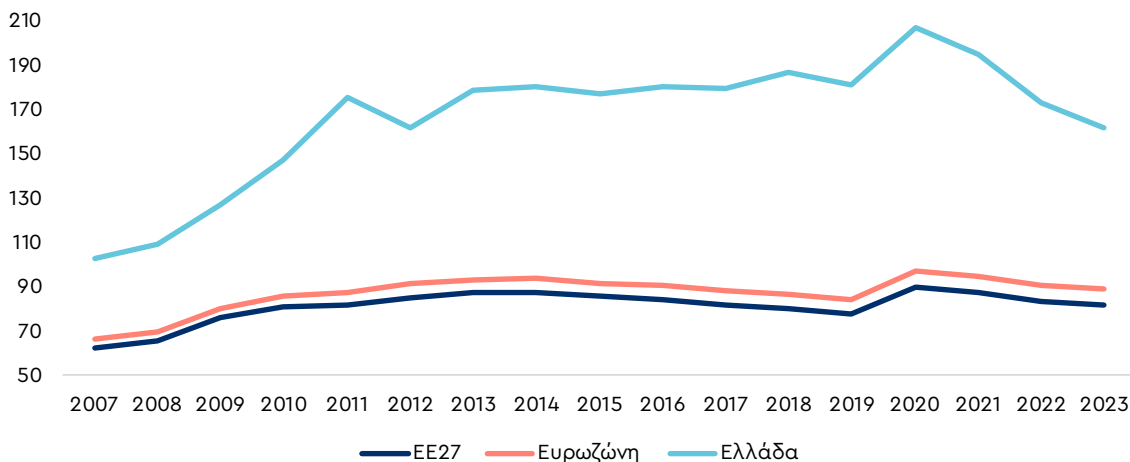
Η μείωση του χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ συνεχίστηκε το 2023, πέφτοντας στο 161,9%, λόγω της αύξησης του ΑΕΠ. Εν τούτοις, ως απόλυτο μέγεθος, το χρέος παρέμεινε αμετάβλητο.

Το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης, μετά από σημαντική άνοδο που είχε σημειώσει την περίοδο 2019–2021, εξαιτίας της πανδημίας, το 2023 διαμορφώθηκε στα 356.695 εκατ., παραμένοντας ουσιαστικά αμετάβλητο σε σχέση με το χρέος το 2022 (Γράφημα 2).

Γράφημα 2. Ενοποιημένο χρέος Γενικής Κυβέρνησης (εκατ. ευρώ)

Ωστόσο, λόγω της αύξησης του ΑΕΠ, το 2023, το δημόσιο χρέος ως ποσοστό του ΑΕΠ, αποκλιμακώθηκε στο 161,9% του ΑΕΠ, από 172,7% του ΑΕΠ το 2022, 195% το 2021 και 207% το 2020.

Παρά την μείωση, η Ελλάδα συνέχισε να έχει τον υψηλότερο λόγο χρέους προς ΑΕΠ σε όλη την ΕΕ και την ευρωζώνη, όπως συμβαίνει σταθερά τις τελευταίες δεκαετίες. Ακολουθεί η Ιταλία (137,3%), η Γαλλία (110,6%), η Ισπανία (107,7%) και το Βέλγιο (105,2%). Στο άλλο άκρο της κλίμακας με τον χαμηλότερο λόγο χρέους προς ΑΕΠ ήταν η Εσθονία (19,6%), η Βουλγαρία (23,1%) και το Λουξεμβούργο (25,7%). Συνολικά, 13 κράτη μέλη της ΕΕ το 2023 διατηρούσαν λόγο χρέους προς ΑΕΠ άνω του 60%, που είναι το όριο βάσει του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Σε όλη την ΕΕ ο λόγος χρέους προς ΑΕΠ έφτασε το 81,7% το 2023, συνεχίζοντας την μείωσή του σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια (2022: 83,4%, 2021: 87,4% και 2020: 90%) (Γράφημα 3).

Γράφημα 3. Ενοποιημένο χρέος Γενικής Κυβέρνησης / ΑΕΠ (%)

Η μείωση του ελληνικού δημόσιου χρέους το 2023, ως ποσοστό του ΑΕΠ, συντελέστηκε χάρη στο πρωτογενές πλεόνασμα και, κυρίως, την αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ. Στον πίνακα που ακολουθεί, φαίνεται η συμβολή στη μείωση του δημόσιου χρέους, από το 2014 μέχρι και το 2023, κάθε ξεχωριστού παράγοντα: μεταβολή ΑΕΠ και επιτοκίων, πρωτογενές αποτέλεσμα και προσαρμογή ελλείμματος - χρέους, όπου συμπεριλαμβάνονται δαπάνες και υποχρεώσεις ή εισπράξεις οι οποίες επηρεάζουν το χρέος, αλλά όχι το έλλειμμα (π.χ. έσοδα από ιδιωτικοποιήσεις).

Πίνακας 3. Ανάλυση μεταβολών λόγου χρέους Γενικής Κυβέρνησης προς ΑΕΠ

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Λόγος χρέους Γενικής Κυβέρνησης προς ΑΕΠ	180,3	176,7	180,5	179,5	186,4	180,6	207	195	172,6	160,3	152,3
Μεταβολές λόγου χρέους Γενικής Κυβέρνησης προς ΑΕΠ	2,2	-3,6	3,8	-1	6,9	-5,8	26,4	-12	-22,4	-12,4	-8
Επίδραση πρωτογενούς αποτελέσματος	-0,3	2,2	-3,4	-3,9	-4,3	-3,9	6,7	4,5	-0,1	-1,1	-2,1
Επίδραση από την μεταβολή του ΑΕΠ και την μεταβολή των επιτοκίων	6,7	4,4	5,1	0,7	0,7	-0,9	23,1	-16,3	-21,2	-9,2	-4,3
Προσαρμογή ελλείμματος - χρέους	-4,2	-10,3	2,1	2,2	10,5	-1,1	-3,4	-0,2	-1	-2	-1,5

Πηγή: Τράπεζα Ελλάδας

Για το 2024, η Εισηγητική Έκθεση του κρατικού προϋπολογισμού προβλέπει το δημόσιο χρέος να διαμορφωθεί στο 152,3% του ΑΕΠ, ενώ η πρόβλεψη της Τράπεζας της Ελλάδας αναμένει να φτάσει στο 153% του ΑΕΠ. Βάσει της εισηγητικής έκθεσης του κρατικού προϋπολογισμού, για το 2024 αναμένεται ότι ο λόγος χρέους προς ΑΕΠ θα αποκλιμακωθεί μεν, αλλά με βραδύτερο ρυθμό. Επιπλέον, προβλέπεται μείωση του δημόσιου χρέους σε ονομαστικούς όρους κατά 1 δισ. ευρώ.

Μακροπρόθεσμα, ωστόσο, όπως παρατηρούσε και η Τράπεζα της Ελλάδας στην Ενδιάμεση έκθεση για τη νομισματική πολιτική, εκτιμάται αυξημένη αβεβαιότητα, καθώς η σταδιακή

αναχρηματοδότηση των δανειακών υποχρεώσεων προς τον επίσημο τομέα με όρους αγοράς θα αυξήσει την έκθεση του Ελληνικού Δημοσίου στον επιτοκιακό κίνδυνο. Στις 31 Δεκεμβρίου 2023, το διαπραγματεύσιμο χρέος ανερχόταν στο 25,2% του χρέους της κεντρικής διοίκησης και το μη διαπραγματεύσιμο στο υπόλοιπο 74,8%.

4.3. Νέοι δημοσιονομικοί κανόνες

Το 2023, τέθηκαν νέοι δημοσιονομικοί κανόνες βάσει των οποίων αυστηροποιείται το πλαίσιο για το υπερβολικό χρέος των χωρών.

Με την εκπνοή του 2023, τον Δεκέμβριο, συμφωνήθηκαν και δόθηκαν στη δημοσιότητα οι νέοι δημοσιονομικοί κανόνες, το νέο πλαίσιο οικονομικής διακυβέρνησης, όπως χαρακτηρίστηκε. Διακηρυγμένος στόχος του είναι η ενίσχυση της βιωσιμότητας του χρέους και της συμπεριληπτικής ανάπτυξης, μέσω επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων. Η αλλαγή των κανόνων κρίθηκε επιβεβλημένη στο πλαίσιο του νέου οικονομικού τοπίου που δημιουργήσε η πανδημία, ο πόλεμος στην Ουκρανία και τα υψηλότερα επίπεδα χρέους και επιτοκίων στην ευρωπαϊκή και την παγκόσμια οικονομία. Στόχος των αλλαγών είναι η διαμόρφωση ισχυρών και βιώσιμων δημόσιων οικονομικών και η συμβολή τους στις προτεραιότητες της ΕΕ για ψηφιακό και βιώσιμο μέλλον, μέσω της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας και της στρατηγικής αυτονομίας της ευρωπαϊκής οικονομίας.

Συγκεκριμένα, οι δύο δείκτες αναφοράς που περιλαμβάνονται στο Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, δημοσιονομικό έλλειμμα 3% και δημόσιο χρέος 60% του ΑΕΠ, μένουν ως έχουν. Η Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος, όμως, στο εξής επεκτείνεται, καθώς δεν θα περιλαμβάνει μόνο αποκλίσεις από τον στόχο μείωσης του δημοσιονομικού ελλείμματος 3% του ΑΕΠ. Με την αναθεώρηση των δημοσιονομικών κανόνων θα περιλαμβάνει και αποκλίσεις από τον συμφωνημένο ρυθμό μείωσης του χρέους.

Κατά τ' άλλα, γίνονται περισσότερο σεβαστά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε εθνικής οικονομίας και αυξάνεται ο βαθμός εθνικής ιδιοκτησίας κάθε σχεδίου δημοσιονομικής προσαρμογής, στο οποίο θα καταρτίζονται στόχοι για τη μείωση του ελλείμματος και του χρέους. Στην κατεύθυνση της εξασφάλισης δημοσιονομικής πειθαρχίας δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στον έλεγχο των πρωτογενών δαπανών.

Ο έλεγχος των δαπανών επιλέχθηκε, γιατί ανάμεσα στα μεγέθη του κρατικού προϋπολογισμού είναι εκείνο που ελέγχεται άμεσα από την κυβέρνηση, ενώ μια δημόσια δέσμευση για το ύψος τους είναι άμεσα αξιολογήσιμη και επιτρέπει τη διαφάνεια και τη λογοδοσία. Το πλαίσιο του ορίου δαπανών είχε τεθεί και ψηφιστεί πρώτη φορά το 2011, κατά την αναθεώρηση του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης (six pack reform). Προέβλεπε ότι η ετήσια αύξηση των δαπανών δεν θα υπερέβαινε τον μεσοπρόθεσμο ρυθμό αύξησης του δυνητικού ΑΕΠ σε ονομαστικούς όρους, εκτός κι αν αυτή η υπέρβαση χρηματοδοτούνταν από διακριτά έσοδα. Ωστόσο, δεν εφαρμόστηκε ποτέ, παρά μόνο από δύο χώρες. Μία εξ αυτών ήταν η Ελλάδα, την περίοδο 2020-2019. Το όριο των δαπανών στοχεύει να αποτρέψει τις κυβερνήσεις από την εφαρμογή προκυκλικών υπερβάσεων δαπανών, καθώς έχει παρατηρηθεί ότι αυτή η δράση αποτελεί βασικό παράγοντα δημιουργίας ελλειμμάτων και αύξησης του χρέους.

Από τον κανόνα του ορίου δαπανών εξαιρούνται οι δαπάνες τόκων, οι δημόσιες επενδύσεις, τα συγχρηματοδοτούμενα από την ΕΕ προγράμματα και δαπάνες που επηρεάζονται από τον οικονομικό κύκλο, όπως τα επιδόματα ανεργίας. Περιλαμβάνονται, ωστόσο, οι δαπάνες για κοινωνική ασφάλιση.

Πηγές

- Τράπεζα της Ελλάδας – Ευρωσύστημα (2024) Έκθεση χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, Απρίλιος, https://www.bankofgreece.gr/Publications/FINANCIAL_STABILITY_REVIEW_APRIL_2024_EL.pdf
- Τράπεζα της Ελλάδας – Ευρωσύστημα (2024) Έκθεση του διοικητή για το έτος 2023, Απρίλιος, <https://www.bankofgreece.gr/ekdoseis-ereyna/ekdoseis/ekthesh-dioikhth>
- Τράπεζα της Ελλάδας – Ευρωσύστημα (2023) Έκθεση νομισματικής πολιτικής – ενδιάμεση έκθεση 2023, Δεκέμβριος, <https://www.bankofgreece.gr/ekdoseis-ereyna/ekdoseis/ekthesh-nomismatikhs-politikhs>
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών (2023), Εισηγητική έκθεση προϋπολογισμού 2024, Νοέμβριος, <https://rb.gy/34vn57>
- Οργανισμός Διαχείρισης Δημόσιου Χρέους (2024), Δελτίο δημόσιου χρέους, Νο 113, Μάρτιος, <https://rb.gy/i53eh6>
- Barry, D. & Edwards, J.R. (1978), «Inflation and Redistribution of wealth», *Management Decision*, τ. 16(4), σελ. 208-216.
- European Council & Council of the European Union, *Towards a reform of the economic governance framework*, <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/economic-governance-framework/reform/>

Μέρος **B'**

Διαρθρωτικά
των επιχειρήσεων

1. Εξελίξεις σε τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας

Λεωνίδα Βατικιώτης

1.1. Διαρθρωτικές μεταβολές

Στη συνέχεια, εξετάζονται οι αλλαγές στους τομείς της ελληνικής οικονομίας, με κριτήριο την θέση των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Οι μεταβλητές που διερευνώνται είναι ο κύκλος εργασιών, η απασχόληση και οι ενάρξεις λειτουργίας νέων επιχειρήσεων.

1.2. Συρρίκνωση του κύκλου εργασιών

Το 2023, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν αυξήθηκε (από 190,7 δισ. ευρώ το 2022, σε 194,5 δισ. ευρώ) κατά 2% σε σχέση με το 2022, αν και με μικρότερο του αναμενόμενου ρυθμού (2,4% προέβλεπε η κυβέρνηση και 2,2% η Ευρωπαϊκή Επιτροπή). Ωστόσο, ο κύκλος εργασιών για το σύνολο των επιχειρήσεων της ελληνικής οικονομίας μειώθηκε από 469,73 δισ. ευρώ το 2022, σε 456,68 δισ. το 2023 ή κατά 3%.

Μέρος της μείωσης του κύκλου εργασιών από το 2022 στο 2023 πρέπει να αποδοθεί στην πτώση των τιμών ορισμένων τομέων, όπως για παράδειγμα στον τομέα Παροχής ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και ηλεκτρισμού, που οδήγησε σε μείωση του κύκλου εργασιών κατά 45%. Ωστόσο, ο πληθωρισμός αυξήθηκε συνολικά κατά 4,2%. Επίσης, από τους 20 τομείς της ελληνικής οικονομίας (συμπεριλαμβανομένης της άγνωστης δραστηριότητας) μείωση εμφάνισαν οι ακόλουθοι 6 τομείς: Μεταποίηση, Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και ηλεκτρισμού, Μεταφορά και αποθήκευση, Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες, Διαχείριση ακίνητης περιουσίας και Άγνωστη δραστηριότητα. Κατά συνέπεια, η πτώση του κύκλου εργασιών το 2023 δεν μπορεί να αποδοθεί στην πτώση των ενεργειακών τιμών μόνον. Πιθανά, να σηματοδοτεί το τέλος ενός βραχύβιου κύκλου μεγέθυνσης που ξεκίνησε το 2021 κι οποίος υποβοηθήθηκε από τις χρηματοδοτήσεις της πανδημίας και του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας.

Σε ό,τι αφορά τη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα, η πτώση του κύκλου εργασιών ήταν εντός του ορίου του στατιστικού σφάλματος, μόλις 0,05%. Ο λόγος γίνεται για 6 τομείς που συγκεντρώνουν τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Συγκεκριμένα, πρώτον αναφορικά με τον τομέα της Μεταποίησης, στη συνέχεια για τον τομέα των Κατασκευών, τρίτον για το Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, Επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών, τέταρτον για τις Δραστηριότητες υπηρεσιών, παροχή καταλύματος και εστίασης, πέμπτον για τον τομέα της Διαχείρισης ακίνητης περιουσίας κι έκτον για τις Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες. Απ' αυτούς τους 6 τομείς, μείωση του κύκλου εργασιών του είδε μόνο ο τομέας της Μεταποίησης.

Πίνακας 1. Κύκλος εργασιών (σε χιλ. ευρώ), από διοικητικές πηγές, για το σύνολο των επιχειρήσεων της ελληνικής οικονομίας, ανά τομέα οικονομικής δραστηριότητας

Περιγραφή	2019	2020	2021	2022	2023	2023-2022	Ποσοστό μεταβολής 2023/2022
Γεωργία, Δασοκομία Αλιεία	6.760.068	7.149.817	8.584.746	10.428.239	11.038.886	610.647	5,86
Ορυχεία και Λατομεία	1.077.697	929.842	1.010.107	1.002.431	1.073.298	70.867	7,07
Μεταποίηση	63.782.518	57.328.379	72.893.883	102.538.504	93.842.580	-8.695.924	-8,48
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού	18.777.722	16.751.233	24.117.592	57.406.536	31.615.279	-25.791.257	-44,93
Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης	1.945.037	1.929.626	1.698.381	2.586.110	2.592.475	6.365	0,25
Κατασκευές	9.859.764	9.754.492	11.311.151	14.168.936	16.589.920	2.420.984	17,09
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο. Επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών	126.265.853	120.591.382	141.741.348	170.165.127	172.552.551	2.387.424	1,40
Μεταφορά και αποθήκευση	17.306.119	13.320.725	17.540.808	23.583.175	18.458.730	-5.124.445	-21,73
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλυμάτων και υπηρεσιών εστίασης	13.555.479	6.964.388	11.716.508	18.075.375	19.972.367	1.896.992	10,49
Ενημέρωση και επικοινωνία	12.051.152	11.446.563	12.575.025	13.649.892	14.562.955	913.063	6,69
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	13.085.027	12.911.614	10.996.434	16.340.457	15.295.366	-1.045.091	-6,40
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας		1.855.349	2.033.590	2.024.948	2.004.875	-20.073	-0,99
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	9.989.341	10.046.302	12.345.665	14.872.295	16.724.079	1.851.784	12,45
Διοικητικές υποστηρικτικές δραστηριότητες	7.247.700	4.855.601	6.430.145	8.836.933	10.198.997	1.362.064	15,41
Δημόσια διοίκηση και άμυνα. Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	481.459	461.498	528.783	149.285	494.214	344.929	231,05
Εκπαίδευση	406.585	392.961	469.850	610.304	766.627	156.323	25,61
Δραστηριότητες σχετικές με την ανθρώπινη υγεία και την κοινωνική μέριμνα	2.211.722	2.275.313	2.812.388	2.974.829	3.240.402	265.573	8,93
Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία	5.482.324	3.870.182	4.528.338	6.514.339	7.548.480	1.034.141	15,87
Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1.330.499	1.171.580	1.407.660	1.709.271	1.853.465	144.194	8,44
Άγνωστη δραστηριότητα	10.699	49.949	133.692	81.194	10.966	-70.228	-86,49
Σύνολο	315.093.813	284.056.796	345.399.319	469.732.832	456.685.892	-13.046.940	-2,78
6 Κλάδοι ΜμΕ	223.452.955	206.540.292	252.042.145	321.845.185	321.686.372	-158.813	-0,05

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή

1.3. Εξέλιξη και σύνθεση της απασχόλησης στους κλάδους των ΜμΕ

Από το 2020, όταν η ελληνική οικονομία δέχθηκε το σοκ της πανδημίας, μέχρι και το 2023, η απασχόληση αυξάνεται σταθερά, χωρίς να έχει επηρεαστεί από την πρόσφατη πτώση του κύκλου εργασιών. Εξίσου σταθερά, και με ένα οριακό προβάδισμα, αυξάνεται η απασχόληση και στους 6 τομείς της οικονομίας που συγκεντρώνουν τη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα. Με βάση τα στοιχεία του δεύτερου εξαμήνου κάθε έτους, που επιλέγουμε βάσει αντιπροσωπευτικότητας, η απασχόληση στο σύνολο της οικονομίας από το 2020 (3.844.000 άτομα) ως το 2023 (4.236.500 άτομα) αυξήθηκε κατά 10%. Η απασχόληση στους 6 προαναφερθέντες τομείς την ίδια περίοδο αυξήθηκε πάνω από 11%. Παίρνοντας υπόψη μας δύο σημαντικές αιρέσεις με αλληλοεξουδετερούμενα αποτελέσματα, από τη μια ότι στους συγκεκριμένους τομείς δραστηριοποιούνται και μεγάλες επιχειρήσεις και από την άλλη ότι υπάρχουν πολλές και ακμαίες επιχειρήσεις σε όλους σχεδόν τους άλλους τομείς της οικονομίας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η μικρομεσαία επιχειρηματικότητα συνέβαλε θετικά στην απασχόληση. Ενώ το 2020 αυτοί οι 6 τομείς αντιπροσώπευαν το 45,9% της συνολικής απασχόλησης, το 2023 αντιπροσώπευαν το 46,3%.

Από τη διαχρονική εξέταση της σύνθεσης της απασχόλησης, εξάγονται κι ορισμένα κρίσιμα για το μέλλον της εργασίας και το κοινωνικό προφίλ των κλάδων συμπεράσματα:

- ▶ Ο τομέας που διατηρεί το ρεκόρ (ως ποσοστό) στους αυτοαπασχολούμενους χωρίς προσωπικό το 2023 είναι οι Κατασκευές (31,7%) κι ακολουθούν οι Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες (29,9%).
- ▶ Ο τομέας που διατηρεί το ρεκόρ (ως ποσοστό) στους αυτοαπασχολούμενους με προσωπικό είναι η Διαχείριση ακίνητης περιουσίας (26,2%) κι ακολουθούν οι Κατασκευές (14,3%).
- ▶ Ο τομέας που διατηρεί το ρεκόρ (ως ποσοστό) στους βοηθούς στην οικογενειακή επιχείρηση είναι ο τουρισμός, δηλαδή Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος κι εστίασης (7,1%) κι ακολουθεί με διαφορά ο τομέας Χονδρικού και λιανικού εμπορίου, Επισκευής μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών (3,3%).
- ▶ Τέλος, ο τομέας που διατηρεί το ρεκόρ (ως ποσοστό) στους μισθωτούς (με μισθό ή ημερομίσθιο) είναι η Μεταποίηση (80,9%) κι ακολουθούν οι Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος κι εστίασης (71,7%).

Σχετικά με τη δομή της συνολικής απασχόλησης στους 6 υπό μελέτη κλάδους, αξίζει να υπογραμμίσουμε ορισμένες τάσεις που επιβεβαιώνουν τα αντίστοιχα συμπεράσματα της ετήσιας έκθεσης ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2023. Αυτό που προκύπτει για την τελευταία τετραετία 2020 – 2023, είναι η αύξηση της μισθωτής απασχόλησης και η μείωση όλων των άλλων μορφών απασχόλησης, ως ποσοστό επί του συνόλου των απασχολούμενων. Η τάση ισχυροποίησης της μισθωτής εργασίας είναι εμφανής, τόσο στους 6 κλάδους της μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας όσο και στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας.

- ▶ Οι αυτοαπασχολούμενοι με προσωπικό στους κλάδους των ΜμΕ μειώθηκαν από 11,1% το 2020, σε 10,7% το 2023 (στο σύνολο της οικονομίας από 7,5%, σε 7,2%).
- ▶ Οι αυτοαπασχολούμενοι χωρίς προσωπικό στους κλάδους των ΜμΕ μειώθηκαν από 20,1% το 2020, σε 16,6% το 2023 (στο σύνολο της οικονομίας από 21,3%, σε 19,9%).
- ▶ Ο βοηθός στις οικογενειακές επιχειρήσεις στους κλάδους των ΜμΕ μειώθηκαν από 3,8% το 2020, σε 3,7% το 2023 (στο σύνολο της οικονομίας παρέμειναν σταθεροί στο 3,2%).
- ▶ Οι μισθωτοί, αντίθετα, στους κλάδους των ΜμΕ αυξήθηκαν από 64,8% της συνολικής απασχόλησης το 2020, σε 69% το 2023 (στο σύνολο της οικονομίας επίσης αυξήθηκαν από 68% το 2020, σε 69,7% το 2023).

Πίνακας 2. Απασχολούμενοι (σε χιλιάδες) ηλικίας 15 ετών και άνω, κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και θέση στο επάγγελμα, για τα έτη 2001 – 2023 το Β' τρίμηνο

Τομέας οικονομικής δραστηριότητας	2020								
	ΣΥΝΟΛΟ	Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	%	Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	%	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	%	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	%
ΣΥΝΟΛΟ	3.844,00	288,8	7,5	820,3	21,3	2.612,00	68	122,9	3,2
Σύνολο 6 κλάδων	1.763,60	195,8	11,1	355,1	20,1	1.145,40	64,9	67,5	3,8
Ποσοστό 6 κλάδων στο σύνολο	45,9	67,8		43,3		43,9		54,9	
Μεταποίηση	374,5	25,8	6,9	39,2	10,5	300,1	80,1	9,4	2,5
Κατασκευές	136,1	13,9	10,2	44,3	32,5	76,8	56,4	1,1	0,8
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	704,7	80,2	11,4	145,6	20,7	450,8	64	28,1	4
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	321,1	49,8	15,5	40,1	12,5	205,8	64,1	25,4	7,9
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	5,2	0,7	13,5	1,1	21,2	2,9	55,8	0,6	11,5
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	222	25,4	11,4	84,8	38,2	109	49,1	2,9	1,3

Τομέας οικονομικής δραστηριότητας	2021								
	ΣΥΝΟΛΟ	Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	%	Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	%	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	%	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	%
ΣΥΝΟΛΟ	3.915,30	312,5	8	826,6	21,1	2.656,50	67,8	119,6	3,1
Σύνολο 6 κλάδων	1.787,70	221,1	12,4	327,3	18,3	1.177,80	65,9	61,6	3,4
Ποσοστό 6 κλάδων στο σύνολο	45,7	70,8		39,6		44,3		51,5	
Μεταποίηση	379,4	32,4	8,5	37,9	10	301,4	79,4	7,7	2
Κατασκευές	138,1	12,6	9,1	38,9	28,2	85,2	61,7	1,5	1,1
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	700,2	93,4	13,3	141,4	20,2	432,1	61,7	33,3	4,8
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	316,9	51,7	16,3	23,9	7,5	223,3	70,5	18,1	5,7
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	7,4	0,3	4,1	1,6	21,6	5,4	73	0	0
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	245,7	30,7	12,5	83,6	34	130,4	53,1	1	0,4

Τομέας οικονομικής δραστηριότητας	2022								
	ΣΥΝΟΛΟ	Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	%	Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	%	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	%	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	%
ΣΥΝΟΛΟ	4.167,20	313	7,5	804,4	19,3	2.913,60	69,9	136,2	3,3
Σύνολο 6 κλάδων	1.957,90	214,9	11	321,1	16,4	1.360,30	69,5	61,5	3,1
Ποσοστό 6 κλάδων στο σύνολο	47	68,7		39,9		46,7		45,2	96,1
Μεταποίηση	407,3	28,8	7,1	31,4	7,7	339,9	83,5	7,1	1,7
Κατασκευές	149,5	22,1	14,8	45,5	30,4	80,3	53,7	1,6	1,1
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	724,4	90,6	12,5	127,8	17,6	480,1	66,3	25,8	3,6
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	401,3	46,7	11,6	29,1	7,3	300,2	74,8	25,3	6,3
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	11,4	2,5	21,9	2,8	24,6	6,2	54,4	0	0
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	264	24,2	9,2	84,5	32	153,6	58,2	1,7	0,6

Τομέας οικονομικής δραστηριότητας	2023								
	ΣΥΝΟΛΟ	Αυτοαπασχολούμενος με προσωπικό	%	Αυτοαπασχολούμενος χωρίς προσωπικό	%	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	%	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση	%
ΣΥΝΟΛΟ	4.236,50	304,8	7,2	842,6	19,9	2.951,80	69,7	137,3	3,2
Σύνολο 6 κλάδων	1.961,80	210,5	10,7	325,5	16,6	1.353,30	69	72,5	3,7
Ποσοστό 6 κλάδων στο σύνολο	46,3	69,1		38,6		45,8		52,8	
Μεταποίηση	415,5	33,2	8	33,4	8	336,1	80,9	12,8	3,1
Κατασκευές	156,9	22,4	14,3	49,8	31,7	81,4	51,9	3,3	2,1
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	699,3	79,3	11,3	122,3	17,5	474,6	67,9	23	3,3
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	414	49,2	11,9	38,5	9,3	297	71,7	29,4	7,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	14,1	3,7	26,2	3,1	22	6,9	48,9	0,4	2,8
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	262	22,7	8,7	78,4	29,9	157,3	60	3,6	1,4

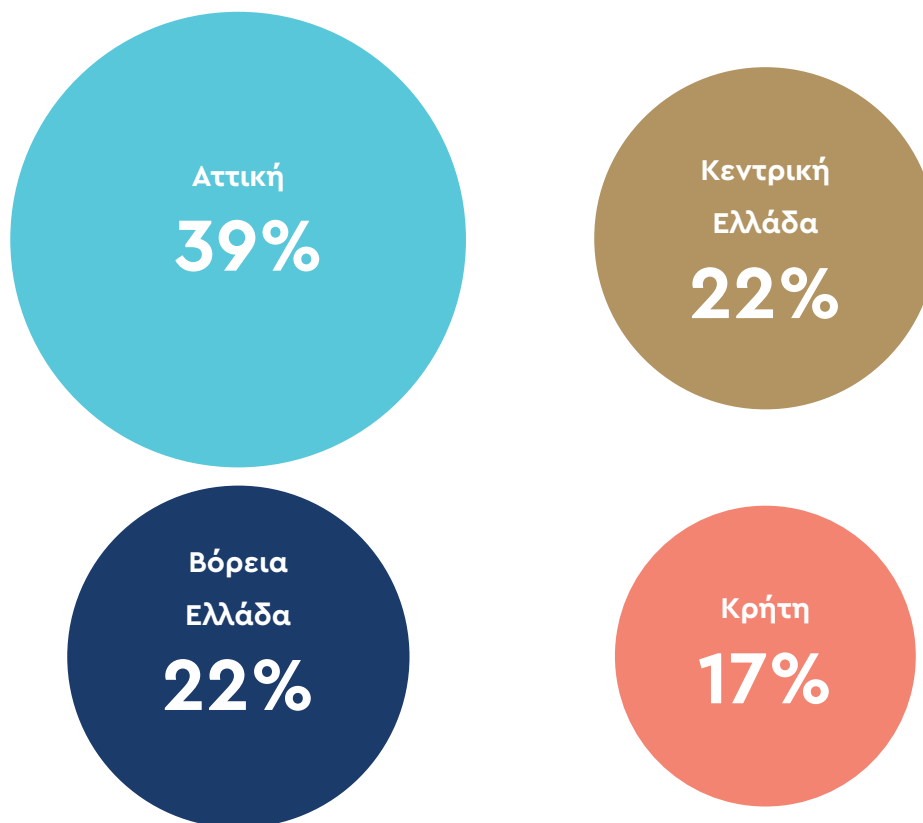
1.4. Δημογραφία των επιχειρήσεων

Το 2023, οι εγγραφές νέων επιχειρήσεων ανήλθαν σε 112.002, παρουσιάζοντας μια αύξηση της τάξης του 6%, σε σχέση με το 2022, όταν οι ενάρξεις λειτουργίας έφτασαν τις 105.565. Για το 2023, οι πτωχεύσεις ανήλθαν σε 11, ενώ για το προηγούμενο έτος δεν υπάρχουν δημοσιευμένα στοιχεία, για λόγους εμπιστευτικότητας.

Ωστόσο, η εικόνα για τη δημογραφία των επιχειρήσεων θα ήταν πολύ περισσότερο αντιπροσωπευτική, αν μαζί με τις ιδρύσεις ανακοινώνονταν και οι διακοπές λειτουργίας των επιχειρήσεων – κι όχι μόνο οι πτωχεύσεις, όπως συνέβαινε μέχρι και τον Φεβρουάριο του 2021. Σε αυτήν την περίπτωση, θα μπορούσε να εξαχθεί ένα ετήσιο ισοζύγιο, που θα προέκυπτε μετά την αφαίρεση των λήξεων από τις ενάρξεις δραστηριότητας.

Με κριτήριο τη γεωγραφική κατανομή, τη μερίδα του λέοντος, όπως πάντα, κατέχει η Αττική. Συγκεκριμένα, το 2023 στην Αττική καταγράφηκαν 44.969 ενάρξεις νέων επιχειρήσεων (39% του συνόλου), όταν στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα και τα νησιά Αιγαίου – Κρήτης καταγράφηκαν 25.302 (22%), 26.029 (22%) και 20.193 (17%) ενάρξεις, αντίστοιχα.

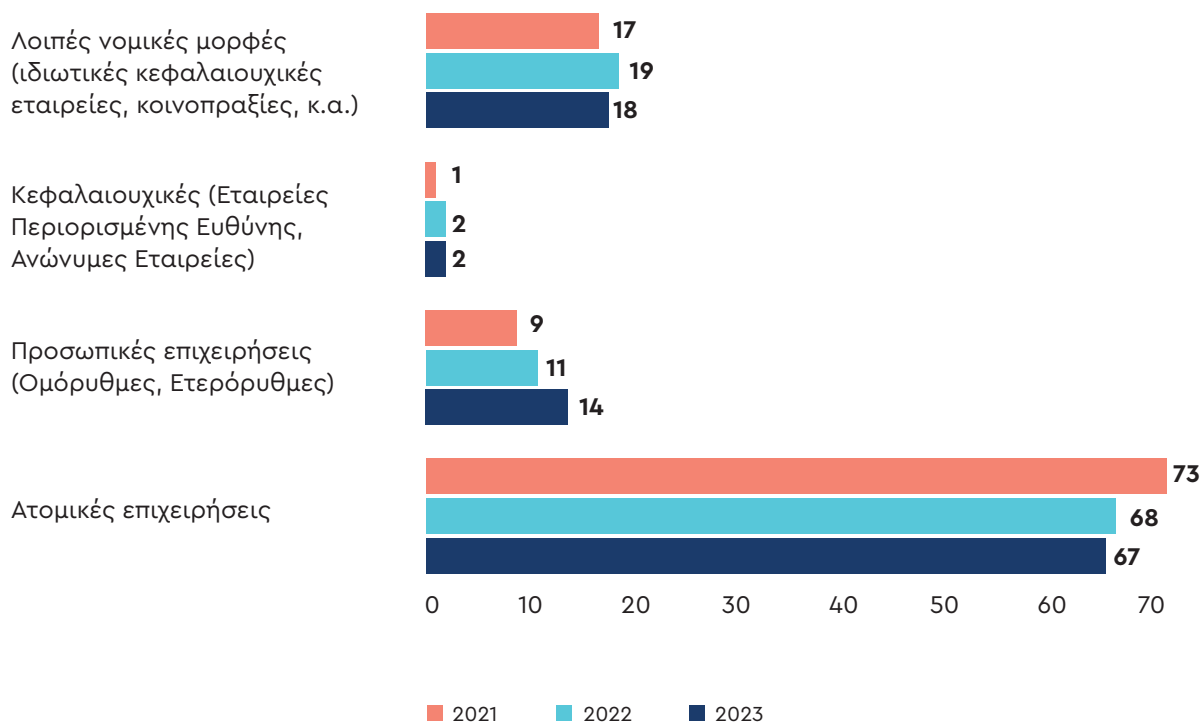
Γράφημα 1. Γεωγραφική κατανομή έναρξης νέων επιχειρήσεων 2023

Ο τομέας της οικονομίας που συγκέντρωσε τις περισσότερες ενάρξεις ήταν οι Κατασκευές (16%) και ο τομέας Μεταφορά και αποθήκευση (επίσης 16%). Στην άλλη άκρη του φάσματος, μείωση σε σχέση με το 2022 καταγράφηκε στους τομείς Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού (56%) και στον τομέα Ενημέρωση και επικοινωνία (4%).

Σε ό,τι αφορά τη νομική μορφή, κυρίαρχη επιλογή όσων ιδρύουν εταιρείες την τελευταία τριετία είναι οι ατομικές επιχειρήσεις. Το 2023, το 67% των νέων επιχειρήσεων ήταν ατομικές. Μια προσεκτική ματιά στα στοιχεία των 3 τελευταίων ετών δείχνει ότι το κενό που αφήνει η υποχώρηση των ατομικών επιχειρήσεων το καλύπτει η αύξηση των προσωπικών επιχειρήσεων (ομόρρυθμες και ετερόρρυθμες). Πράγματι, το σωρευτικό ποσοστό κα των δύο αυτών μορφών την τελευταία τριετία παραμένει σχεδόν σταθερό: 81% το 2023, 79% το 2022 και 81% το 2021.

Γράφημα 2. Ιδρύσεις νέων επιχειρήσεων, βάσει της νομικής μορφής, εκφρασμένη σε ποσοστά ανά έτος

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή

2. Ελληνική ιδιωτική οικονομία: Μονοπώλια για τους λίγους στην κορυφή της πυραμίδας, ανταγωνισμός για τους πολλούς στη βάση

Λεωνίδα Βατικιώτης

2.1. Θεωρητική διερεύνηση

Με βάση την κυρίαρχη οικονομική θεωρία, μια αγορά μπορεί να χαρακτηριστεί ανταγωνιστική, αν πληρούνται πολύ συγκεκριμένοι όροι: Πρώτον, να υπάρχουν πολλοί αγοραστές και πωλητές στην αγορά, δεύτερον, κάθε αγοραστής και πωλητής να έχει τέλεια πληροφόρηση, τρίτον, κανένας μεμονωμένος αγοραστής και πωλητής να μην είναι αρκετά μεγάλος, ούτε να έχει την ισχύ να επηρεάσει την τιμή του – και οι δύο λέγεται ότι είναι αποδέκτες τιμών, τέταρτον, να υπάρχει ελευθερία εισόδου και εξόδου από την αγορά, πέμπτον, τα αγαθά που παράγονται να είναι ομοιογενή (πανομοιότυπα), έκτον, οι αγοραστές και οι πωλητές να ενεργούν ανεξάρτητα και να εξετάζουν μόνο τη δική τους θέση κατά τη λήψη αποφάσεων, και τέλος, έβδομον, να υπάρχουν σαφώς καθορισμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας, που σημαίνει ότι και οι παραγωγοί και οι καταναλωτές, όταν παίρνουν αποφάσεις, λαμβάνουν υπόψη το σύνολο του κόστους και του οφέλους (Mankiw & Taylor 2020).

Το θεωρητικά θεμέλια στα οποία στηρίχθηκε το υπόδειγμα της ελεύθερης αγοράς και συνακόλουθα του τέλει ανταγωνισμού, πάσχει από σοβαρές λογικές αντιφάσεις. Στον πραγματικό ανταγωνισμό δεν είναι δυνατόν να ισχύουν όλοι οι προηγούμενοι όροι από κοινού. Βάσει του παραπάνω ορισμού, επιχείρηση που δεν έχει τη δύναμη να επηρεάσει την τιμή του προϊόντος κι όταν αλλάζει την παραγωγή δεν θα το πράξει καμία άλλη, έρχεται σε σύγκρουση με τους όρους ότι τα προϊόντα που παράγουν είναι ομοιογενή κι ότι κάθε παραγωγός έχει τέλεια πληροφόρηση (Shaikh, 1999). Επιπλέον, στο υπάρχον διαμορφωμένο πλαίσιο του πραγματικού ανταγωνισμού κάθε παραγωγός κατ' εξαίρεση έχει την τέλεια πληροφόρηση π.χ. για τις τιμές αγοράς πρώτων ή ενδιάμεσων υλών (ειδικά σε μια παγκοσμιοποιημένη και διαρκώς μεταβαλλόμενη αγορά), τα παραγόμενα και πωλούμενα προϊόντα κατ' εξαίρεση είναι ομοιογενή (ακόμα και τα αγροτικά προϊόντα που χρησιμοποιούνται συχνά ως παράδειγμα πωλούνται από διαφορετικούς παραγωγούς σε διαφορετικές αγορές, διαφορετικές χρονικές περιόδους), η ελευθερία εισόδου (λόγω κόστους) κι εξόδου (λόγω γραφειοκρατίας) από την αγορά πολύ συχνά είναι ευσεβής πόθος κ.ο.κ.

Οι αδυναμίες και οι ασυνέπειες δεν εντοπίζονται μόνο στη θεωρία και τις βασικές παραδοχές της. Σημαντικές εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει ότι «η ιστορία της καπιταλιστικής ανάπτυξης του 20ου αιώνα θέτει σε αμφισβήτηση τις απόψεις των οικονομολόγων που εξακολουθούν να υιοθετούν την οπτική μιας αγοραία συντονιζόμενης οικονομίας» (Lazonick, 2001). Κι εδώ, ο λόγος γίνεται για την έμμεση, αλλά δαπανηρή κρατική υποστήριξη στον ιδιωτικό τομέα μέσω της εκπαίδευσης, των επικοινωνιών, χρηματοοικονομικών θεσμών κι άλλων μέσων που διαρκώς μεταβάλλονται στον χρόνο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι χρηματοδοτήσεις του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας, που από τον σχεδιασμό τους συνοδεύονταν από μεροληψίες (Βατικιώτης & Κοσμάς, 2023). Όπως έγινε γνωστό στα μέσα Μαΐου του 2024, από τα 17,7 δισ. ευρώ πιστώσεων που είχαν συμβασιοποιηθεί, το 84% των ποσών χρηματοδότησε μεγάλες επιχειρήσεις και το 16% πολύ μικρές, μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, παρότι αποτελούν το 99,96% της ελληνικής επιχειρηματικότητας· 821.209 σε σύνολο 821.540 επιχειρήσεων (European Commission, 2019). Εξ αυτών, μάλιστα, μόνο 7 είναι πολύ μικρές επιχειρήσεις.

Τις τελευταίες, μάλιστα, δεκαετίες, παράλληλα με την εξύμνηση του ελεύθερου ανταγωνισμού, λαμβάνονται διαρκώς πολιτικά – διοικητικά μέτρα για να αρθούν κάθε φύσης εμπόδια (πολιτικά και διοικητικά) και να ανοίξουν οι αγορές. Φαίνεται, έτσι, ότι το «αόρατο χέρι» υποβοηθείται από πολύ ορατές κοινωνικές ή πολιτικές δυνάμεις, που στο απόγειο μιας εκρηκτικά αντιφατικής σχέσης υμνούν την ανεμπόδιστη δράση της αγοράς. Ταυτόχρονα, όμως, η ισχύς των μονοπωλίων αυξάνεται και η παρουσία τους παρατηρείται σε ολοένα και περισσότερες αγορές.

Η μελέτη των τελευταίων χρόνων που συνάντησε τη μεγαλύτερη απήχηση και αντλεί στοιχεία κι εμπειρικό υλικό από τις ΗΠΑ, τα οποία όμως μπορούν να γενικευτούν και σε άλλες χώρες – μέλη του ΟΟΣΑ, συνοψίζει σε πέντε βασικά σημεία την κατάσταση που επικρατεί στη δομή της ιδιωτικής οικονομίας: Πρώτον, η συγκέντρωση της αγοράς έχει αυξηθεί. Δεύτερον, τα μακροοικονομικά δεδομένα δείχνουν ότι αυξημένη συγκέντρωση συνάδει με μεγαλύτερη δύναμη στην αγορά. Τρίτον, μειωμένη συγκέντρωση συντελεί σε μειωμένη ρευστότητα και δυναμισμό της οικονομίας, οδηγώντας δυνητικά σε χαμηλότερη αύξηση παραγωγικότητας και υψηλότερη ανισότητα. Τέταρτον, η αύξηση της συγκέντρωσης οφείλεται σε πολιτικές αλλαγές, είτε λόγω αμέλειας ή λόγω απόφασης. Πέμπτον, μια στηριγμένη στην αγορά, φιλική στον ανταγωνισμό στρατηγική θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τόσο μέτρα κατά των καρτέλ όσο και διεύρυνση της ατζέντας (Furman, 2020). Ο συγγραφέας των παραπάνω· Τζέισον Φούρμαν, πέρα από καθηγητής του Χάρβαρντ και του Ινστιτούτου Διεθνών Οικονομικών Πέτερσον, διετέλεσε κι επικεφαλής των οικονομικών συμβούλων του Αμερικανού προέδρου Μπαράκ Ομπάμα.

Η υποχώρηση του ανταγωνισμού, σε μια εποχή που στην πολιτική όλα τα κόμματα ομνύουν στην ελεύθερη αγορά, ομολογείται δημόσια κι από τον κάτοχο του Νόμπελ Οικονομικών, καθηγητή του Πανεπιστημίου Κολούμπια, επίσης Αμερικανό, Τζόζεφ Στίγκλιτς, ο οποίος τόνισε ότι «οι σημερινές αγορές χαρακτηρίζονται από τη διατήρηση υψηλών μονοπωλιακών κερδών» (Stiglitz, 2016). Για να συνεχίσει, λέγοντας ότι η υπόθεση της θεμελιώδους αποτελεσματικότητας, στην οποία στηρίζονται οι οικονομίες της αγοράς, που απέκλειε κάθε κυβερνητική δράση, δεν είναι πλέον αληθής...

Ο έλεγχος για τον βαθμό συγκέντρωσης της αγοράς και την ύπαρξη μονοπωλίων έχει σημασία όχι μόνο για την αναγκαία επίγνωση της δομής της αγοράς. Επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων και για μια σειρά από άλλα παρεμφερή θέματα, όπως την ύπαρξη ανταγωνισμού στις τιμές. Είναι δεδομένο, από την εποχή του Άνταμ Σμιθ, ότι η συγκέντρωση της παραγωγής και των παραγωγών έχει παντού και πάντα το ίδιο αποτέλεσμα, που συνίσταται στην αύξηση των τιμών και των εν γένει μονοπωλιακών πρακτικών (Γεωργόπουλος & Λαμπριανίδης).

Ο ίδιος, μάλιστα, ο συγγραφέας του Πλούτου των Εθνών φρόντισε στο μνημειώδες έργο του να αφήσει προς συζήτηση για τις επόμενες γενιές μια επιδεχόμενη πολλών κι αντικρουόμενων ερμηνειών διατύπωση σχετικά με τη σχέση του ιδιωτικού συμφέροντος με το κοινωνικό. «Με το να

προωθεί τα δικά του συμφέροντα, ο έμπορος συχνά προωθεί αποτελεσματικότερα το κοινωνικό συμφέρον, απ' ό,τι εάν προσπαθούσε να το προωθήσει» (Smith, 1977). Εάν με ευκολία μπορούμε στο κοινωνικό συμφέρον να εντάξουμε την πτώση των τιμών, την προϋπόθεση της συχνότητας, που θέτει ο Άνταμ Σμιθ επιλέγοντας να παρεμβάλει τη λέξη «συχνά», μέχρι ποιο σημείο μπορούμε να την επικαλεστούμε; Κρατάμε τουλάχιστον ότι υπάρχουν εξαιρέσεις στον κανόνα της σύμπτωσης του συμφέροντος του εμπόρου με το κοινωνικό συμφέρον κι ότι υπάρχει ένα σημείο πέρα από το οποίο τα δύο αυτά μεγέθη αποκλίνουν, καθιστώντας απαραίτητη την έξωθεν παρέμβαση, προς όφελος του ευρύτερου κοινωνικού συμφέροντος...

Η αύξηση των τιμών, πιθανά και μέσω εναρμονισμένων πρακτικών, αποτελεί σκάνδαλο, επειδή στις μεγάλες επιχειρήσεις, πολύ συχνότερα απ' ό,τι στις μικρές, ...ταιριάζουν τα κέρδη. Η αύξηση των τιμών, δηλαδή, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ως μέσο για την εξασφάλιση της βιωσιμότητας των μεγάλων επιχειρήσεων. Η κυρίαρχη οικονομική σκέψη υποστηρίζει τα εξής: «Γιατί το μεγαλύτερο μέγεθος σχεδόν πάντα ενισχύει την ικανότητα μιας επιχείρησης να παράγει κέρδος; Λειτουργούν τρεις παράγοντες: α) το μεγαλύτερο μέγεθος επιτρέπει σε μια επιχείρηση να αποκομίζει πλεονεκτήματα από το μειωμένο κόστος που δημιουργείται, όταν υπάρχουν αύξουσες αποδόσεις κλίμακας· β) το μεγαλύτερο μέγεθος αυξάνει την ικανότητα μιας επιχείρησης να πραγματοποιεί καινοτομίες και να έχει μονοπωλιακή δύναμη, και γ) το μεγαλύτερο μέγεθος διευρύνει τη διαπραγματευτική και πολιτική δύναμη της επιχείρησης σε σχέση με το εργατικό δυναμικό, τη χρηματοδότηση, τους προμηθευτές και την κυβέρνηση» (Bowles, κ.α. 2014).

Στη συνέχεια, εξετάζουμε με ποσοτικούς όρους τον βαθμό ανοίγματος της ελληνικής οικονομίας, που από το 2010 ως και το 2018 δοκιμάστηκε από την υιοθέτηση τριών Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής, τα οποία ως κεντρικό τους στόχο και ζητούμενο είχαν την υπέρβαση χρόνιων και δομικών αδυναμιών, ενώ το βάρος τους το επωμίστηκαν οι φορολογούμενοι (IME ΓΣΕΒΕΕ, 2019). Μια απ' αυτές τις αδυναμίες ήταν η υπερβολική ρύθμιση στον ανταγωνισμό, τις επενδύσεις και την επιχειρηματικότητα, η οποία θεωρήθηκε αιτία της χαμηλής ανταγωνιστικότητας (Κατσουλάκος, κ.ά. 2017). Αξίζει, λοιπόν, να εξετάσουμε τα αποτελέσματα που είχαν στο άνοιγμα της αγοράς τα μέτρα φιλελευθεροποίησης της οικονομίας, που έδωσαν έμφαση στο άνοιγμα συγκεκριμένων επαγγελματιών και αγορών.

2.2. Ποσοτική προσέγγιση

Στη διεθνή ποσοτική έρευνα του βαθμού συγκέντρωσης που εμφανίζει κάθε οικονομία, χρησιμοποιούνται πολλά και διαφορετικά κριτήρια αξιολόγησης, το κάθε ένα εκ των οποίων έχει τις δικές του αδυναμίες. Τούτων δοθέντων, η χρήση και αξιοποίηση περισσότερων του ενός κριτηρίων βοηθάει στη δημιουργία μιας σφαιρικής εικόνας και την κάλυψη των κενών που αφήνει η χρήση του καθενός κριτηρίου.

Στη συνέχεια, θα χρησιμοποιήσουμε δύο διαφορετικά κριτήρια: Το πρώτο κριτήριο, που θα εξετάσουμε συνοπτικά, είναι ο κύκλος εργασιών ανά νομική μονάδα από το 2011 ως το 2021. Το δεύτερο κριτήριο, που θα εξετάσουμε εκτεταμένα, είναι ο λόγος του κύκλου εργασιών των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου προς τον κύκλο εργασιών του συνόλου του κλάδου και η διαχρονική του εξέλιξη την ίδια χρονική περίοδο, δηλαδή από το 2011 ως το 2021.

2.3. Κύκλος εργασιών ανά νομική μονάδα

Το πιο απλό μέτρο αξιολόγησης του βαθμού μονοπώλησης / ανταγωνισμού κάθε οικονομίας προέρχεται από την εξέταση του κύκλου εργασιών ανά νομική μονάδα. Τα δεδομένα που ακολουθούν

προέρχονται από το Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής¹. Αφορούν δε την περίοδο 2011 ως 2021, η οποία συμπεριλαμβάνει την κορύφωση της δημοσιονομικής κρίσης, την ασθενή ανάκαμψη που ακολούθησε, την κρίση της πανδημίας και τη μετέπειτα μεγέθυνση. Να σημειωθεί ότι την ίδια χρονική περίοδο το ΑΕΠ της χώρας μειώθηκε κατά 2% (από 184,5 δισ. το 2011 σε 181,3 δισ. το 2021).

Από τη διερεύνηση αυτής της περιόδου προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Από τα πρωτογενή δεδομένα (τρεις πρώτες στήλες του πίνακα που ακολουθεί) εξάγεται ότι ο αριθμός των νομικών μονάδων μειώθηκε σημαντικά, κατά 16%. Ο κύκλος εργασιών αυξήθηκε σημαντικά, κατά 15%, ενώ ο αριθμός απασχολούμενων αυξήθηκε με υπερδιπλάσιο ρυθμό από τον κύκλο εργασιών, κατά 36%.

Από τα παράγωγα δεδομένα (δύο τελευταίες στήλες του πίνακα που ακολουθεί) συνάγεται ότι από το 2011 ως το 2021 η μέση επιχειρηματική μονάδα (ΑΦΜ) αύξησε τον κύκλο εργασιών της κατά 36% (από 267.000 ευρώ ο κύκλος εργασιών το 2011 αυξήθηκε σε 362.000 ευρώ το 2021). Η μεγέθυνση της κάθε επιχειρηματικής μονάδας αποτυπώνεται και στον αριθμό των απασχολούμενων της, οι οποίοι από 2,83 το 2011 αυξήθηκαν σε 4,56 το 2021.

Πίνακας 1. Κύκλος εργασιών και αριθμός απασχολούμενων ανά ΑΦΜ από 2011 ως 2021

Έτος	Αριθμός νομικών μονάδων (ΑΦΜ)	Κύκλος εργασιών (σε χιλιάδες ευρώ)	Αριθμός απασχολούμενων	Κύκλος εργασιών σε χιλιάδες ευρώ / ΑΦΜ	Αριθμός απασχολούμενων ανά ΑΦΜ
2011	1.086.356	289.798.260	3.072.666	266,76	2,83
2012	1.016.914	262.964.413	2.751.542	258,59	2,71
2013	963.660	246.445.253	2.897.487	255,74	3,01
2014	1.013.897	281.479.718	3.402.283	277,62	3,36
2015	942.358	278.456.070	3.063.252	295,49	3,25
2016	882.470	265.508.028	3.323.330	300,87	3,77
2017	895.171	281.502.832	3.687.313	314,47	4,12
2018	879.576	293.745.582	3.814.032	333,96	4,34
2019	899.522	307.630.900	4.012.015	341,99	4,46
2020	882.141	272.870.722	3.863.382	309,33	4,38
2021	917.796	332.566.698	4.182.017	362,35	4,56
Δ2021/2011	-15,52	14,76	36,10	35,83	61,10

¹ Από τον πίνακα και τους υπολογισμούς έχουν αφαιρεθεί όλα τα στοιχεία (αριθμός νομικών μονάδων, κύκλο εργασιών, αριθμός απασχολούμενων) που αφορούν τον κλάδο φυτικής και ζωικής παραγωγής, θήρας και συναφών δραστηριοτήτων, επειδή διοικητικές αλλαγές που εμφανίστηκαν το 2014 αύξησαν απότομα τον αριθμό των επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα να μην προσφέρονται για διαχρονικές συγκρίσεις.

Η εμπειρία βεβαιώνει ότι η παρατηρούμενη τάση συγκέντρωσης είναι ακόμα εντονότερη στην πράξη, καθώς η μείωση των ΑΦΜ την περίοδο της κρίσης ήταν μεγαλύτερη, αλλά δεν καταγράφηκε, λόγω των γραφειοκρατικών δυσκολιών από τις οποίες διέπεται η διαδικασία επίσημης διακοπής δραστηριότητας, όπως τακτοποίηση υποχρεώσεων σε ασφαλιστικά ταμεία, εφορία κ.ο.κ. Η ελευθερία εξόδου, επομένως, τελεί υπό δρακόντειους, αν όχι απαγορευτικούς, όρους.

Εν κατακλείδι, συμπεραίνουμε ότι την πιο ταραχώδη οικονομική περίοδο της σύγχρονης Ελλάδας, όπως μαρτυρά και η μείωση του προϊόντος, ως αποτέλεσμα του ταυτόχρονου κλεισίματος πολλών επιχειρήσεων και της αύξησης του κύκλου εργασιών, τα έσοδα ανά επιχείρηση αυξήθηκαν θεαματικά.

2.4. Κύκλος εργασιών των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου

Πολύ πιο λεπτομερή συμπεράσματα για τον βαθμό συγκέντρωσης και μονοπώλησης στο σύνολο της οικονομίας αλλά και κάθε κλάδου συνάγονται, αν εξετάσουμε τα δεδομένα των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου ως προς το σύνολο του κλάδου. Η εικόνα που προκύπτει θα ήταν πολύ πιο αντιπροσωπευτική, αν λόγοι εμπιστευτικότητας, που επιβάλλουν την απόκρυψη στοιχείων εκ μέρους της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής, όταν «φωτογραφίζονται» συγκεκριμένες επιχειρήσεις, δεν οδηγούσαν στην απόκρυψη κρίσιμων δεδομένων. Κι άλλες ανακολουθίες που εμφανίζονται στον παρακάτω πίνακα (για παράδειγμα η διαφοροποίηση από έτος σε έτος του αριθμού των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων ανά κλάδο) οφείλονται, επίσης, σε λόγους απόκρυψης στοιχείων εξ αιτίας των κανόνων εμπιστευτικότητας. Ως αποτέλεσμα, στα πρωτογενή μεγέθη δεν μπορεί να αξιολογηθεί η διαχρονική επίδοση των 5 μεγάλων στο σύνολο της οικονομίας, επειδή σχεδόν κάθε χρόνο λείπει κι ένας κλάδος. Η διαχρονική εξέταση προσφέρεται μόνο στα παράγωγα μεγέθη, επειδή συγκρίνονται λόγοι.

Ακόμα κι έτσι, τα στοιχεία που προκύπτουν μας επιτρέπουν να σχηματίσουμε μια καθαρή εικόνα για τις κυρίαρχες τάσεις στην ελληνική οικονομία. Ειδικότερα, ο κύκλος εργασιών των 5 μεγάλων όλων των κλάδων της ελληνικής οικονομίας το 2021 αυξήθηκε κατά 10% σε σχέση με το 2011 (από 222 εκατ. ευρώ το 2011, σε 244 εκατ. ευρώ το 2021). Αύξηση κατέγραψε και ο αριθμός απασχολούμενων τους κατά 7% (από 669 το 2011, σε 718 απασχολούμενους το 2021).

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζει το μερίδιο των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων στο σύνολο της ιδιωτικής οικονομίας κάθε χρόνο. Έτσι, φαίνεται ότι ο κύκλος εργασιών τους αυξήθηκε από 28% το 2011, σε 30% το 2021. Την ίδια δε περίοδο (που χαρακτηρίζεται ως περίοδος μεγάλης αύξησης στη συνολική απασχόληση), το μερίδιο των 5 μεγάλων στην απασχόληση μειώθηκε κατά 9%, κυμαινόμενο από 8% το 2011, σε 7% το 2021. Συνάγεται, επομένως, ότι η συμβολή τους στην απασχόληση υπολείπεται του μεριδίου τους στα έσοδα.

Πίνακας 2. Αριθμός νομικών μονάδων, κύκλος εργασιών και αριθμός απασχολούμενων των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων ανά κλάδο

Έτος	Αριθμός νομικών μονάδων (ΑΦΜ) των 5 μεγάλων ανά κλάδο	Κύκλος εργασιών (σε χιλιάδες ευρώ) των 5 μεγάλων	Αριθμός απασχολούμενων των 5 μεγάλων	Κύκλος εργασιών σε χιλιάδες ευρώ ανά ΑΦΜ των 5 μεγάλων	Αριθμός απασχολούμενων ανά ΑΦΜ των 5 μεγάλων	Κύκλος εργασιών των 5 μεγάλων προς κύκλο εργασιών συνόλου	Αριθμός απασχολούμενων των 5 μεγάλων προς αριθμό απασχολούμενων συνόλου
2011	360	80.072.076	240.924	222.422	669	27,63	7,84
2012	365	77.499.596	230.155	212.328	631	29,47	8,36
2013	365	70.709.171	249.964	193.724	685	28,69	8,63
2014	424	94.004.385	286.290	221.708	675	33,40	8,41
2015	424	96.615.431	271.510	227.867	640	34,70	8,86
2016	415	86.040.966	285.624	207.328	688	32,41	8,59
2017	424	93.992.913	284.120	221.681	670	33,39	7,71
2018	420	94.577.597	304.410	225.185	725	32,20	7,98
2019	425	97.385.709	308.532	229.143	726	31,66	7,69
2020	415	82.627.564	297.203	199.103	716	30,28	7,69
2021	415	101.296.884	298.166	244.089	718	30,46	7,13
Δ2021/2011		26,51	23,76	9,74	7,36	10,24	-9,07

4.5. Συγκέντρωση και ανταγωνισμός κατά κλάδο

Χρήσιμα συμπεράσματα συνάγονται, αν εξετάσουμε την κλαδική κατανομή της συγκέντρωσης, με βάση τον λόγο των 5 μεγάλων επιχειρήσεων προς το σύνολο του κάθε κλάδου. Γι' αυτήν τη συγκριτική εξέταση επιλέγουμε το 2019, επειδή είναι το πιο πρόσφατο από τα διαθέσιμα έτη που δεν επηρεάζεται από τις αλλαγές της πανδημίας και του αναγκαστικού κλεισίματος. Επίσης, κατά ευτυχή σύμπτωση, το ίδιο έτος οι «συνήθεις ύποπτοι» κλάδοι της απόκρυψης, ελέω εμπιστευτικότητας, έχουν τα στοιχεία τους «ανοιχτά» (όπως άλλωστε συμβαίνει το 2017, 2015 και 2014 κι αντίθετα από τα έτη 2020, 2018, 2016, 2013 και 2012), επιτρέποντας διαχρονικές συγκρίσεις. Από την εξέταση έχουν αποκλειστεί οι κλάδοι της πρωτογενούς παραγωγής (φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες, όπως επίσης δασοκομία και υλοτομία) και για λόγους προφανείς η άγνωστη δραστηριότητα.

Το 2019, λοιπόν, οι δέκα κλάδοι με το υψηλότερο ποσοστό συγκέντρωσης, χρησιμοποιώντας το κριτήριο του μεριδίου του κύκλου εργασίας των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου, στο σύνολο του κλάδου, ήταν οι εξής: άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου (06 κατά κωδικό NACE αναθεώρηση 2) και εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη (κωδ. 5) κατά 100%. Ακολουθούν, με ποσοστά πάνω από 90%, οι κλάδοι εξόρυξης μεταλλευμάτων (99,88%), παραγωγή οπτανθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου (99,75%), παραγωγή προϊόντων καπνού (97,26%) και υποστηρικτικές δραστηριότητες εξόρυξης (96,19%). Με χαμηλότερο βαθμό συγκέντρωσης εμφανίζονται οι δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, εξαιρουμένων ασφαλιστικών

δραστηριοτήτων και συνταξιοδοτικών ταμείων (87,41%), τυχερά παιχνίδια και στοιχήματα (84,98), συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού (77,28%) και τηλεπικοινωνίες (76,65%).

Ελέγχοντας διαχρονικά τη θέση των συγκεκριμένων κλάδων στην ιεραρχία των μονοπωλιακών αγορών, παρατηρούμε ότι η θέση τους είναι σχεδόν αμετακίνητη. Οι δύο κλάδοι στους οποίους οι 5 μεγαλύτερες επιχειρήσεις έλεγχαν το 100% της αγοράς το 2019, βρίσκονται στις δύο πρώτες θέσεις όλα τα χρόνια για τα οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Για τα άλλα χρόνια, δεν έχουμε λόγο να πιστέψουμε ότι δεν συνέβαινε το ίδιο. Και οι υπόλοιποι οκτώ κλάδοι που βρίσκονταν στην πρώτη δεκάδα του 2019, διατηρούν την ίδια θέση σχεδόν για όλα τα υπόλοιπα χρόνια.

Οι κλάδοι που μπορούν να χαρακτηριστούν πρωταθλητές της μονοπώλησης και της συγκέντρωσης της ελληνικής οικονομίας μοιράζονται πέντε τουλάχιστον κοινά χαρακτηριστικά: Είναι κλάδοι με μεγάλες επενδύσεις κεφαλαίου και συνακόλουθα πολύ υψηλό κόστος εισόδου. Είναι κλάδοι που μέχρι πρόσφατα τους εκμεταλλεύονταν κρατικές επιχειρήσεις που ιδιωτικοποιήθηκαν με πρόσχημα το άνοιγμα της αγοράς και την επίτευξη ανταγωνισμού. Είναι Έχουν εξασφαλισμένα έσοδα παράγοντας προϊόντα με πολύ μικρή ελαστικότητα ζήτησης. Είναι κλάδοι με μηδενικό ή ελάχιστο άνοιγμα στον διεθνή ανταγωνισμό, καθώς τεχνικής φύσης εμπόδια αποτρέπουν την είσοδο ανταγωνιστών. Τέλος, είναι οι κλάδοι όπου κυριαρχούν κορυφαίες και μεγάλες επιχειρήσεις της Ελλάδας που εκπροσωπούν την οικονομική ελίτ.

Πίνακας 3. Πρωταθλητές της συγκέντρωσης (μερίδιο των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου στο σύνολο του κλάδου)

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
			1	1		2	1	06 Άντληση αργού πετρελαίου και φυσικού αερίου 100%		
			2	2		1		05 Εξόρυξη άνθρακα και λιγνίτη 100%		
	1	1	5	4	2	4	2	07 Εξόρυξη μεταλλευμάτων 99,88%	1	2
			3	3	1	3	3	19 Παραγωγή οπτάνθρακα και προϊόντων διύλισης πετρελαίου 99,75%	2	1
			6	6	4	6	4	12 Παραγωγή προϊόντων καπνού 97,26%	5	4
			4	5	3	5	5	09 Υποστηρικτικές δραστηριότητες εξόρυξης 96,19%	3	3
6	5	4	7	7	5	7	6	64 Δραστηριότητες χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, με εξαίρεση τις ασφαλιστικές δραστηριότητες και τα συνταξιοδοτικά ταμεία 87,41%	6	6
1	2	2	8	8	6	8	8	92 Τυχερά παιχνίδια και στοιχήματα 84,98%	7	7
8	10	8	19	21	20	23	13	36 Συλλογή, επεξεργασία και παροχή νερού 77,28%	4	5
4	6	6	11	12	8	10	10	61 Τηλεπικοινωνίες 76,65%	8	8

Στην άλλη άκρη της διάταξης, δηλαδή των επιχειρήσεων με τη μικρότερη συγκέντρωση, χρησιμοποιώντας το κριτήριο του μεριδίου των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων του κλάδου στο σύνολο του κύκλου εργασιών του κλάδου, βρίσκονται 10 κλάδοι που το μερίδιο των 5 μεγάλων βρίσκεται περίξ, αλλά κυρίως υπολείπεται του 10%. Συγκεκριμένα: εστίαση (2,85%), εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες (4%), παροχή προσωπικών υπηρεσιών (4,11%), καταλύματα (4,82%), κτηνιατρικές δραστηριότητες (7,12%), εκπαίδευση (7,63%) και νομικές - λογιστικές δραστηριότητες (8,63%), αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις (9,13%), δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές υπηρεσίες (9,48%) και τέλος χονδρικό εμπόριο, εξαιρουμένου εμπορίου μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών (10,16%). Ως έτος αναφοράς χρησιμοποιήθηκε και πάλι το 2019 για λόγους ομοιομορφίας.

Εξετάζοντας διαχρονικά τα σκήπτρα που κρατούν στον ελεύθερο ανταγωνισμό οι πρωταθλητές του 2019 παρατηρούμε ότι οι αλλαγές είναι ελάχιστες στη διάρκεια των 11 παρατηρούμενων χρόνων. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η εστίαση, που κάθε χρόνο κρατάει τα πρωτεία του ελεύθερου ανταγωνισμού, με εξαίρεση τη χρονιά της πανδημίας, το 2020, που δεν μπορεί να θεωρηθεί κανονική χρονιά.

Οι κλάδοι που μπορούν να χαρακτηριστούν πρωταθλητές του ελεύθερου ανταγωνισμού και των ανοικτών αγορών μοιράζονται μεταξύ τους πέντε τουλάχιστον κοινά χαρακτηριστικά: Είναι δραστηριότητες έντασης εργασίας κι όχι κεφαλαίου, στηρίζοντας σημαντικά την απασχόληση. Δεν απαιτούν υψηλές επενδύσεις και χαρακτηρίζονται από μικρό κόστος εισόδου. Εξαρτώνται σημαντικά από τους κύκλους της οικονομικής συγκυρίας. Κινούνται σε όλη την κλίμακα της γνώσης. Εκφράζουν διαχρονικά τη μικρή επιχειρηματικότητα.

Πίνακας 4. Πρωταθλητές του ανταγωνισμού (μερίδιο των 5 μεγαλύτερων επιχειρήσεων κάθε κλάδου στο σύνολο του κλάδου)

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	1	1	1	1	1	1	1	56 Δραστηριότητες υπηρεσιών εστίασης 2,85%	2	1
6	4	3	3	4	4	3	2	43 Εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες 4%	3	3
2	2	2	2	2	2	2	3	96 Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών 4,11%	1	2
3	3	4	4	3	3	4	4	55 Καταλύματα 4,82%	14	5
8	6	6	5	7	6	6	8	75 Κτηνιατρικές δραστηριότητες 7,12%	4	6
10	15	14	7	10	12	8	5	85 Εκπαίδευση 7,63%	5	10
4	5	7	6	6	7	5	6	69 Νομικές και λογιστικές δραστηριότητες 8,63%	8	8
12	10	5	10	18	22	12	9	71 Αρχιτεκτονικές δραστηριότητες και δραστηριότητες μηχανικών, τεχνικές δοκιμές και αναλύσεις 9,13%	7	7
30	30	31	24	14	10	9	7	66 Δραστηριότητες συναφείς προς τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες και τις ασφαλιστικές δραστηριότητες 9,48%	9	27
14	8	8	8	5	5	7	13	46 Χονδρικό εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών 10,16%	6	4

2.6. Έρευνα Ευρωβαρόμετρου

Η δεινή εικόνα που εμφανίζει ο ανταγωνισμός στην Ελλάδα αποτυπώνεται και στα ευρήματα από την έρευνα του Ευρωβαρόμετρου που διεξήχθη το 2022, με θέμα «Οι αντιλήψεις των πολιτών για την πολιτική ανταγωνισμού» (European Commission, 2022). Οι απαντήσεις από την Ελλάδα δείχνουν ότι η κατάσταση στη χώρα μας, στο πεδίο του ανταγωνισμού, είναι πολύ χειρότερη της μέσης ευρωπαϊκής. Για παράδειγμα, στο ερώτημα «έχετε αντιμετωπίσει ποτέ προβλήματα, όπως υψηλότερες τιμές, λιγότερες επιλογές προϊόντων ή προμηθευτών ή χαμηλότερη ποιότητα, λόγω έλλειψης ανταγωνισμού στους ακόλουθους κλάδους», δόθηκαν οι ακόλουθες απαντήσεις: τον κλάδο της ενέργειας (π.χ. αέριο, ηλεκτρισμός) ανέδειξε το 41% των ερωτηθέντων (27% στην ΕΕ), το λιανικό εμπόριο τροφίμων (π.χ. σούπερ μάρκετ) το 32% των ερωτηθέντων (20% στην ΕΕ), τις τηλεπικοινωνίες και την πρόσβαση στο διαδίκτυο το 25% (18% στην ΕΕ) κ.ο.κ.

Σε άλλη ερώτηση με θέμα «ποια πιστεύετε ότι είναι τα κύρια προβλήματα σε αυτόν τον τομέα», οι απαντήσεις που δόθηκαν είναι: «Οι τιμές είναι υπερβολικά υψηλές» απάντησε το 75% στην Ελλάδα (60% σε ΕΕ), «δεν υπάρχουν αρκετές επιλογές» το 47% στην Ελλάδα (37% στην ΕΕ), «είναι δύσκολη η σύγκριση των τιμών» το 40% στην Ελλάδα (37% στην ΕΕ), «δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές στις τιμές για παρόμοια αγαθά ή υπηρεσίες» το 59% στην Ελλάδα (35% στην ΕΕ), «η ποιότητα των αγαθών ή των υπηρεσιών δεν είναι ικανοποιητική» το 46% στην Ελλάδα (35% στην ΕΕ) κ.ο.κ.

Σημαντικές είναι και οι αποκλίσεις μεταξύ των απαντήσεων σε Ελλάδα και ΕΕ, όπως εμφανίζονται στην έρευνα του Ευρωβαρόμετρου που πραγματοποιήθηκε το ίδιο έτος, αλλά απευθυνόταν στις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, με τίτλο «οι προσδοκίες των ΜμΕ για μια αποτελεσματική πολιτική ανταγωνισμού» (European Commission, 2022β). Στο ερώτημα «πόσο σημαντικές πιστεύετε ότι είναι οι παρακάτω βελτιώσεις στον ανταγωνισμό», η απάντηση που συγκέντρωσε τις περισσότερες προτιμήσεις ήταν «να καταπολεμηθούν τα καρτέλ». Το 76% των ερωτηθέντων χαρακτήρισε το συγκεκριμένο μέτρο πολύ σημαντικό και το 17% αρκετά σημαντικό. Αθροιστικά, το 93% των μικρομεσαίων επιχειρήσεων προκρίνει την καταπολέμηση των καρτέλ! Κι ακολουθεί η «αποτροπή κατάχρησης της δύναμης που κατέχουν στην αγορά οι παράγοντες σε διάφορους τομείς της αγοράς».

2.7. Συμπεράσματα

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήσαμε παραπάνω δίνουν μια ενδεικτική εικόνα για την κατάσταση της ελληνικής αγοράς. Μια πλήρης απεικόνιση της κατάστασης ανταγωνισμού και συγκέντρωσης της ελληνικής ιδιωτικής οικονομίας απαιτεί κατ' αρχάς δεδομένα που σήμερα δεν υφίστανται (όπως οι τιμές πώλησης και το κόστος) και στη συνέχεια την αξιοποίηση αλληλοσυμπληρούμενων μεθόδων, που θα προσφέρουν μια πλήρη εικόνα. Ωστόσο, έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σε κλαδικό επίπεδο (Μπερτσάτος & Αγιομυργιαννάκης, 2024) ή επιχειρούν να απαντήσουν σε επιμέρους ερωτήματα, όπως αναφορικά με τη σχέση της ύφεσης με τη συγκέντρωση στη βιομηχανία (Gergopoulos, κ.ά. 2019), έχουν καταλήξει στα ίδια συμπεράσματα, υπογραμμίζοντας τις τάσεις συγκέντρωσης.

Ακόμα και με τα παραπάνω δεδομένα πάντως, συνάγεται ότι στην ελληνική ιδιωτική οικονομία επικρατεί ένας βαθύς διχασμός. Πιο συγκεκριμένα, στους κλάδους της μεγάλης βιομηχανίας δεσπόζουν μονοπώλια ή μονοπωλιακές τάσεις, ενώ στους κλάδους που κυριαρχούν οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις επικρατούν συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού. Κι αυτές οι τάσεις εμφανίζονται εντεινόμενες μεν, αλλά αδιατάρακτες στο πέρασμα του χρόνου.

Το συγκεκριμένο συμπέρασμα δεν έρχεται να δικαιολογήσει μια ξεπερασμένη αντίληψη για τα μονοπώλια, όπως του Άνταμ Σμιθ, που τα αντιμετωπίζει ως συνομωσίες κατά του κοινού. Το συγκεκριμένο συμπέρασμα για την ύπαρξη μονοπωλίων στη μεγάλη βιομηχανία της Ελλάδας έχει σημασία γιατί, πρώτον, δείχνει την αναποτελεσματικότητα της ακολουθούμενης πολιτικής, μιας και οι υπερδεκαετείς πολιτικές που εφαρμόστηκαν με στόχο τη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας, όπως φαίνεται, αν δεν απέτυχαν, πάντως δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα. Χαρακτηριστικά, το μερίδιο των 5 μεγάλων επιχειρήσεων κάθε κλάδου στις πωλήσεις αυξήθηκε. Επίσης, έχει σημασία, επειδή δείχνει ότι η πηγή από την οποία συνήθως ξεκινούν οι εκκλήσεις για φιλελευθεροποίηση της οικονομίας (κι οι οποίες συχνά υποδεικνύουν τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις ως παράγοντα οπισθοδρόμησης) αποτελούν την εστία των μονοπωλίων.

Πηγές

- Bowles, S. Edwards, R. & Roosevelt, F (2014) *Κατανοώντας τον καπιταλισμό: Ανταγωνισμός, εντολή και μεταβολή*, επιμέλεια: Ζουμπουλάκης, Μ. εκδ. Gutenberg.
- European Commission (2019) 2019 SBA Fact Sheet Greece.
- European Commission (2022) *Citizens' perceptions about competition policy 2654/FL511*, Οκτώβριος, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2654>
- European Commission (2022β) *SME's expectations for an effective competition policy 2655/FL510*, Οκτώβριος, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2655>
- Furman, J. (2020), «Market concentration, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)» *Directorate for Financial and Enterprise Affairs Competition Committee*, 25 Σεπτεμβρίου, [https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD\(2018\)67/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DAF/COMP/WD(2018)67/en/pdf)
- Georgopoulos, D. Papadogonas T. & Sfakianakis, G. (2019) «Concentration in the Greek manufacturing sector: Assessing the impact of the economic crisis», *The empirical economic letters*, 18(2), Φεβρουάριος.
- Lazonick, W. (2001) *Η οργάνωση των επιχειρήσεων & ο μύθος της οικονομίας της αγοράς*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Mankiw, G. & Taylor, M. (2020) *Οικονομική*, επιστημονική επιμέλεια: Μανιάτης, Αθ. Ζήκος, Σπ. & Ψειρίδου, Αν. εκδ. Τζιόλα
- Shaikh, A. (1999), «Explaining the global economic crisis», *Historical materialism*, No. 5, Χειμώνας, σελίδες: 103-144.
- Smith, A. (1977) [1776] *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, The University of Chicago Press.
- Stiglitz, J. (2016), «Monopoly's new era», *Project Syndicate*, 13 Μαΐου, <https://www.project-syndicate.org/commentary/high-monopoly-profits-persist-in-markets-by-joseph-e-stiglitz-2016-05>
- Βατικιώτης, Λ. & Κοσμάς, Π. (2023), «Αθέατες πλευρές και αντιφάσεις του Ελληνικού Σχεδίου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας», σελ. 23-47, περιλαμβάνεται σε: *Μπορεί η Ελλάδα εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης;*, επιμέλεια: Δ. Καλτσώνης, εκδόσεις Τόπος.
- Γεωργόπουλος Δ. & Λαμπριανίδης Λ. (υπο έκδοση) *Πολυεθνικές επενδυτικές εταιρίες: Οι σύγχρονοι χρηματιστικοί Λεβιάθαν και οι πολιτικές και κοινωνικο-οικονομικές επιδράσεις τους*.

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (2019) Έκθεση για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, Αθήνα, <https://rb.gy/j91shr>

Κατσουλάκος, Γ. Γκενάκος, Χρ. & Χούπης, Γ. (2017) «Ρυθμιστικό πλαίσιο στην αγορά προϊόντων: πολιτική ανταγωνισμού και ανταγωνιστικότητα», περιλαμβάνεται σε: Πέρα από τη λιτότητα για μια νέα δυναμική στην ελληνική οικονομία, επιμέλεια: Βαγιάνος, Δ. Βέττας, Ν. Μεγήρ, Κ. & Πισσαρίδης, Χρ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Μπερτσάτος, Γ. & Αγιομυργιανάκης Γ. (2024) «Bankflation: Ο πληθωρισμός της "τραπεζικής απληστίας"», Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών - Αναλύσεις επικαιρότητας, <https://rb.gy/4r2pc4>

3. Η κατάσταση των μικρών επιχειρήσεων με βάση τις έρευνες οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Γιώργος Θανόπουλος

Απόστολος Μπόκας

3.1. Δείκτης οικονομικού κλίματος

Ο δείκτης οικονομικού κλίματος των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων υποχώρησε σημαντικά το 2023

Ο δείκτης οικονομικού κλίματος, μετά τη σημαντική ενίσχυση που κατέγραψε το 2022, κάτι που ήταν σχετικά αναμενόμενο με το τέλος της υγειονομικής κρίσης, επιδεινώθηκε το 2023.

Η σημαντική υποχώρηση του δείκτη οικονομικού κλίματος σχεδόν κατά έξι μονάδες σε διάστημα ενός χρόνου (από 69,5 μονάδες στο Β' εξάμηνο του 2022, σε 63,9 μονάδες στο Β' εξάμηνο του 2023) σε συνδυασμό και με τα υπόλοιπα στοιχεία που αποτυπώνονται στις σχετικές έρευνες, πιστοποιούν τη σταδιακή επιδείνωση της θέσης των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων αφενός λόγω των αρνητικών επιπτώσεων της πληθωριστικής κρίσης, αφετέρου λόγω των προβλημάτων που έχουν συσσωρεύσει οι επιχειρήσεις κατά την μακρά περίοδο των αλληπάλληλων κρίσεων, τα οποία ακόμη δεν έχουν διευθετηθεί μέσω αποτελεσματικών πολιτικών. Λαμβάνοντας, μάλιστα, υπόψη τη γενικότερη εικόνα της θετικής (έστω και σε μικρότερο βαθμό από το αναμενόμενο) οικονομικής ανάπτυξης στη χώρα, αναδεικνύεται προβληματικός ο τρόπος διάχυσης της οικονομικής μεγέθυνσης στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας.

Το οικονομικό κλίμα είναι προφανές ότι επηρεάζεται αρνητικά από τις συνθήκες αβεβαιότητας που επικρατούν, λόγω του συνεχιζόμενου και επίμονου πληθωρισμού. Ταυτόχρονα, οι εφαρμοζόμενες πολιτικές εντείνουν την ανασφάλεια των επιχειρήσεων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την εισαγωγή τεκμαρτού συστήματος φορολόγησης των ατομικών επιχειρήσεων, που αφορά άνω του 60% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων.

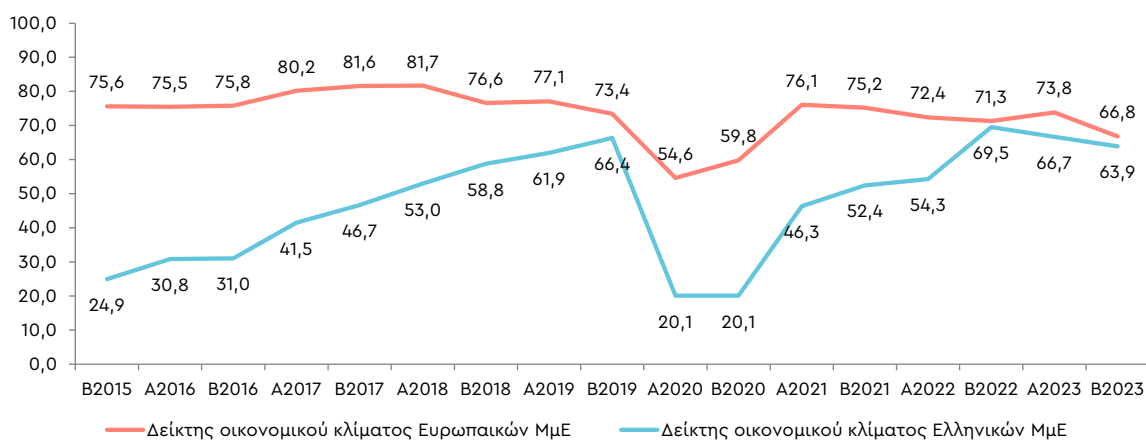
Η επιδείνωση του δείκτη οικονομικού κλίματος των ΜμΕ συσχετίζεται -όπως αναφέρθηκε- και με την εξέλιξη του ΑΕΠ, όπου εντοπίζεται μείωση του ρυθμού επέκτασης της οικονομίας το τέταρτο τρίμηνο του 2023, με τη συνολική του αύξηση να περιορίζεται στο 2%, αντί του 2,4% που είχε εκτιμηθεί. Η επιβράδυνση, όμως, της οικονομικής ανάπτυξης είναι σαφώς μικρότερη της

υποχώρησης του οικονομικού κλίματος και των προσδοκιών των ΜμΕ, γεγονός που με τη σειρά του πιστοποιεί τις στρεβλώσεις του ανταγωνισμού στη χώρα, οι οποίες εντείνονται, αντί να εξασθενούν.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, το πρώτο εξάμηνο του 2023, ο δείκτης οικονομικού κλίματος των ευρωπαϊκών ΜμΕ, μετά από τέσσερα συνεχόμενα εξάμηνα υποχώρησης, κατέγραψε άνοδο στις 73,8 μονάδες, ακολουθώντας αντίθετη πορεία σε σύγκριση με τον αντίστοιχο ελληνικό δείκτη. Αυτό, σε εκείνη τη χρονική συγκύρια, υποδήλωνε ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι ΜμΕ δεν ανέμεναν ύφεση, λόγω των επιπτώσεων των αλληπάλληλων κρίσεων, ενώ μπορεί να ήταν και αποτέλεσμα μειωμένων εξαρτήσεων μέσα από τη διαφοροποίηση των προμηθευτών, της σχετικής ισορροπίας που έχει επιτευχθεί στο πεδίο της ενέργειας και, φυσικά, του περιορισμού του πληθωρισμού. Ωστόσο, υπήρχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ των ΜμΕ των κρατών μελών. Ειδικότερα, στις χώρες όπου ο πληθωρισμός ήταν άνω του μέσου όρου της Ε.Ε., η πτωτική τάση που παρατηρήθηκε από την αρχή του πολέμου στην Ουκρανία στον δείκτη οικονομικού κλίματος συνεχίστηκε. Από την άλλη μεριά, στις χώρες όπου ο πληθωρισμός ήταν κάτω του μέσου όρου της Ε.Ε., ο δείκτης οικονομικού κλίματος των ΜμΕ κινούνταν σε γενικές γραμμές ανοδικά (SMEunited, Autumn 2023).

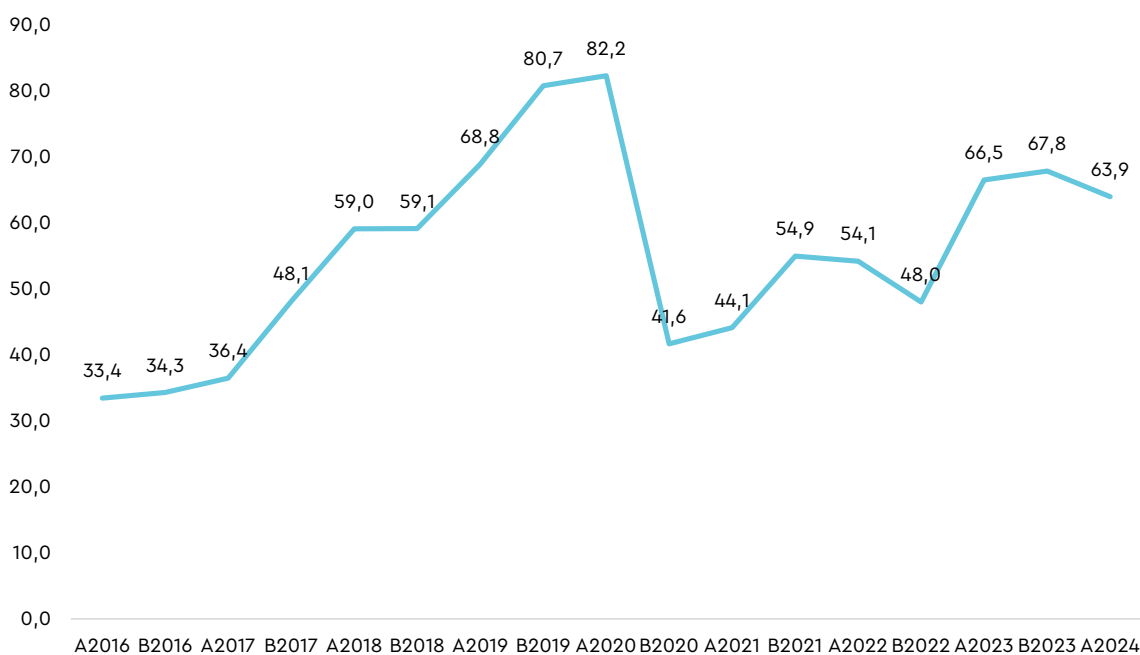
Ωστόσο, το δεύτερο εξάμηνο του 2023, η κατάσταση άλλαξε άρδην. Ο δείκτης οικονομικού κλίματος των ευρωπαϊκών ΜμΕ υποχώρησε σημαντικά στις 66,8 μονάδες, κάτω από τη γραμμή βάσης των 70 μονάδων, που υποδεικνύει ότι οι ΜμΕ βρίσκονται σε ύφεση. Η αυστηρή νομισματική πολιτική και οι συνέπειες των γεωπολιτικών εντάσεων φαίνεται να έχουν επιδεινώσει το επιχειρηματικό περιβάλλον που δραστηριοποιούνται οι ΜμΕ. Παρόλο που τόσο ο Βορράς όσο και ο Νότος παρουσιάζουν παρόμοιες τάσεις στο επιχειρηματικό κλίμα, οι υψηλές ενεργειακές δαπάνες, οι διαταραχές στην εφοδιαστική αλυσίδα και η μειωμένη διεθνής ανταγωνιστικότητα φαίνεται ότι ωθεί τις ΜμΕ της Βόρειας Ευρώπης σε ύφεση, ενώ οι ΜμΕ του Νότου φαίνεται πως αποφεύγουν ακόμα μια τέτοια εξέλιξη. Οι επιπτώσεις των υψηλών επιτοκίων και της οριστικής διακοπής των μέτρων στήριξης που είχαν υιοθετηθεί για την αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της πανδημίας φαίνεται ότι επηρεάζουν δυσανάλογα τις ΜμΕ σε σύγκριση με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις. Επιπλέον, το συνεχώς αυξανόμενο κόστος λειτουργίας και τα διοικητικά βάρη αποτελούν βασικά ζητήματα που επηρεάζουν αρνητικά τη λειτουργία των ευρωπαϊκών ΜμΕ (SMEunited, Spring 2024). Για να σταματήσει η καθοδική πορεία των ΜμΕ, απαιτούνται μέτρα μείωσης των διοικητικών βαρών, διασφάλιση προσιτών τιμών στην ενέργεια και τις πρώτες ύλες, πρόσβαση σε χρηματοδότηση, ώστε να δημιουργηθούν προϋποθέσεις προσαρμογής τους στη διπλή μετάβαση (ψηφιακή και πράσινη) και εξασφάλιση ίσων όρων ανταγωνισμού.

Γράφημα 1. Δείκτης οικονομικού κλίματος ΜμΕ

Όσον αφορά τις προσδοκίες των ελληνικών ΜμΕ, όπως αποτυπώνονται στις έρευνες οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, μετά το πρώτο εξάμηνο του 2023 όπου ο δείκτης κατέγραψε την υψηλότερη τιμή μετά την πανδημία, το δεύτερο εξάμηνο του έτους υποχώρησε. Ειδικότερα και όσον αφορά το δεύτερο εξάμηνο του 2023, ο δείκτης προσδοκιών των ΜμΕ ο οποίος αποτελείται από το άθροισμα των θετικών και σταθερών προσδοκιών υποχώρησε στις 63,7 μονάδες από 67,8 που ήταν το πρώτο εξάμηνο του έτους. Δεδομένης της αβεβαιότητας που κυριαρχεί λόγω των δυσμενών συνεπειών οι οποίες προκαλούνται κυρίως από τις πληθωριστικές πιέσεις, η υποχώρηση των προσδοκιών των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων ενδέχεται να αποτελούν πρόδρομη ένδειξη εισδοχής της ελληνικής οικονομίας σε κατάσταση στασιμότητας.

Γράφημα 2. Δείκτης προσδοκιών ελληνικών ΜμΕ

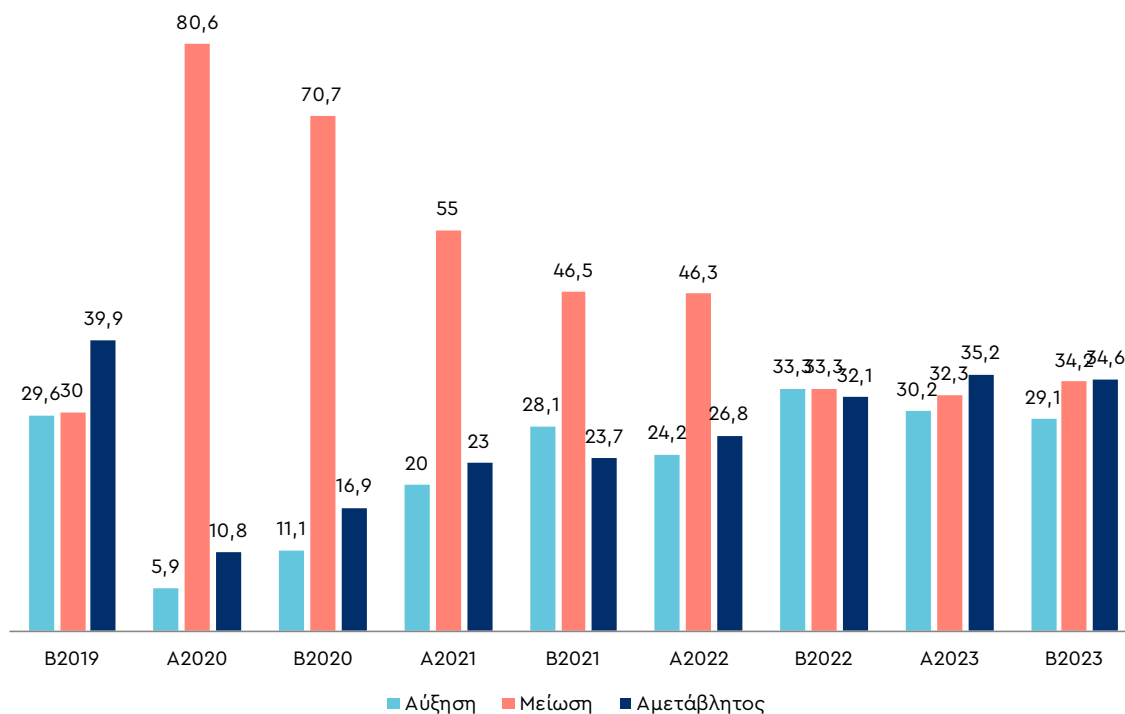

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

3.2. Κύκλος εργασιών – Αποτελέσματα χρήσης

Το 57,3% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων έκλεισε με κέρδη το 2023

Προς επίρρωση των δεδομένων υποχώρησης του δείκτη οικονομικού κλίματος ΜμΕ, ο κύκλος εργασιών των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων παρουσιάζει ήπια επιδείνωση το 2023. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι αυξήθηκαν οι επιχειρήσεις που δήλωσαν μείωση κύκλου εργασιών το Β' εξάμηνο του 2023 σε σχέση με το Α' εξάμηνο, εύρημα που αξιολογείται ως σημαντικό δεδομένου ότι το σύνηθες είναι τα οικονομικά αποτελέσματα των επιχειρήσεων να βελτιώνονται το Β' εξάμηνο κάθε έτους, λόγω της επίδρασης του τουρισμού. Αντίστοιχα, παρατηρείται μείωση του αριθμού των επιχειρήσεων που δήλωσαν αύξηση του κύκλου εργασιών το δεύτερο εξάμηνο σε σχέση με το πρώτο εξάμηνο του 2023 αλλά και μείωση όσων δήλωσαν σταθερό κύκλο εργασιών μεταξύ των δύο εξαμήνων του έτους. Η κατάσταση των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων ως προς τον κύκλο εργασιών είναι σαφώς καλύτερη σε σχέση με την πανδημική περίοδο, ωστόσο ακόμη δεν έχει φτάσει τα προ πανδημίας επίπεδα.

Γράφημα 3. Κύκλος εργασιών μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων**- Αποτίμηση εξαμήνου-**

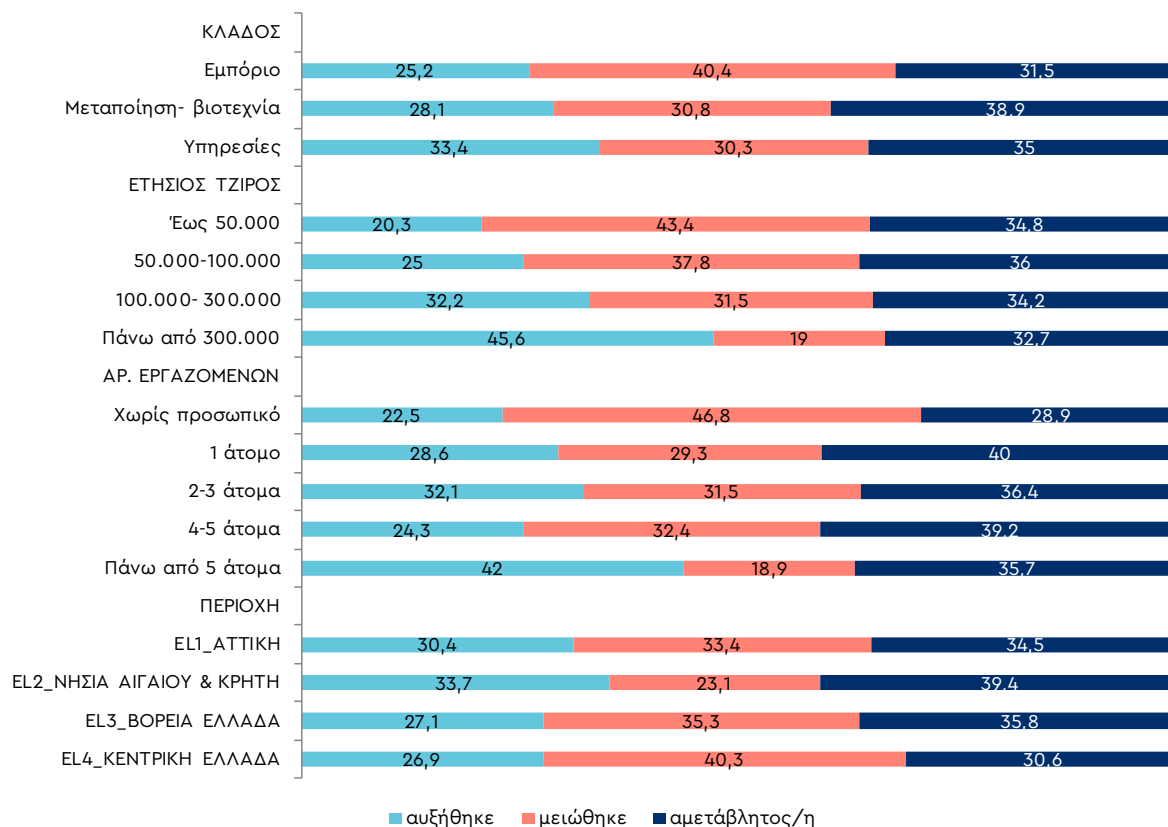
Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Σταθμίζοντας έτι περαιτέρω τα επιμέρους στοιχεία των ερευνών, προκύπτει ότι η επιδεινώθηκε ο κύκλος εργασιών κυρίως στους κλάδους της μεταποίησης – βιοτεχνίας και του εμπορίου. Η εικόνα εξηγείται ίσως από τα ειδικά χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων, που αποκαλύπτουν υψηλή συσχέτιση του κύκλου εργασιών με το μέγεθος των επιχειρήσεων. Οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις με βάση τόσο τον κύκλο εργασιών (πάνω από 300.000 €) όσο και τον αριθμό εργαζομένων (πάνω από 5 άτομα) παρουσιάζουν σημαντικά καλύτερες επιδόσεις σε σχέση με τις μικρότερες επιχειρήσεις (έως 50.000 € κύκλο εργασιών ή/και χωρίς προσωπικό, Γράφημα 4). Η υψηλή αυτή συσχέτιση, ακόμα και μεταξύ των επιχειρήσεων μικρού και μεσαίου μεγέθους, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το πλήθος των μικρών επιχειρήσεων (έως 50.000 € κύκλο εργασιών ή/και χωρίς προσωπικό) είναι πολλαπλάσιο των υπολοίπων, καταδεικνύει με σαφήνεια ότι οι πόροι της οικονομίας συγκεντρώνονται με αυξανόμενη ένταση στα χέρια όλο και λιγότερων φυσικών ή νομικών προσώπων. Η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας σε λιγότερες (και μεγαλύτερες) επιχειρήσεις επιβεβαιώνεται και από την αποτύπωση των ποσοστών αύξησης ή μείωσης του τζίρου, αφού επί του συνόλου των ΜμΕ που είχαν μείωση του κύκλου εργασιών στο Β' εξάμηνο του 2023 για παράδειγμα, η μείωση αυτή ξεπερνούσε το 10% για το 61,3% των επιχειρήσεων, ενώ για το 51,1% από όσες αυξήθηκε ο κύκλος εργασιών, η αύξηση αυτή ήταν μικρότερη του 10%.

Η γεωγραφική κατανομή, επίσης, των επιχειρήσεων της χώρας αποκαλύπτει μια οικονομία δύο ταχυτήτων, με τις επιχειρήσεις στην Αττική και στα Νησιά του Αιγαίου να βρίσκονται σε καλύτερη θέση, με βάση την εξέλιξη του κύκλου εργασιών, συγκριτικά με τις επιχειρήσεις της Βόρειας και Κεντρικής (υπόλοιπης) Ελλάδας.

Γράφημα 4 : Κύκλος εργασιών Β' εξαμήνου 2023

ΑΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ

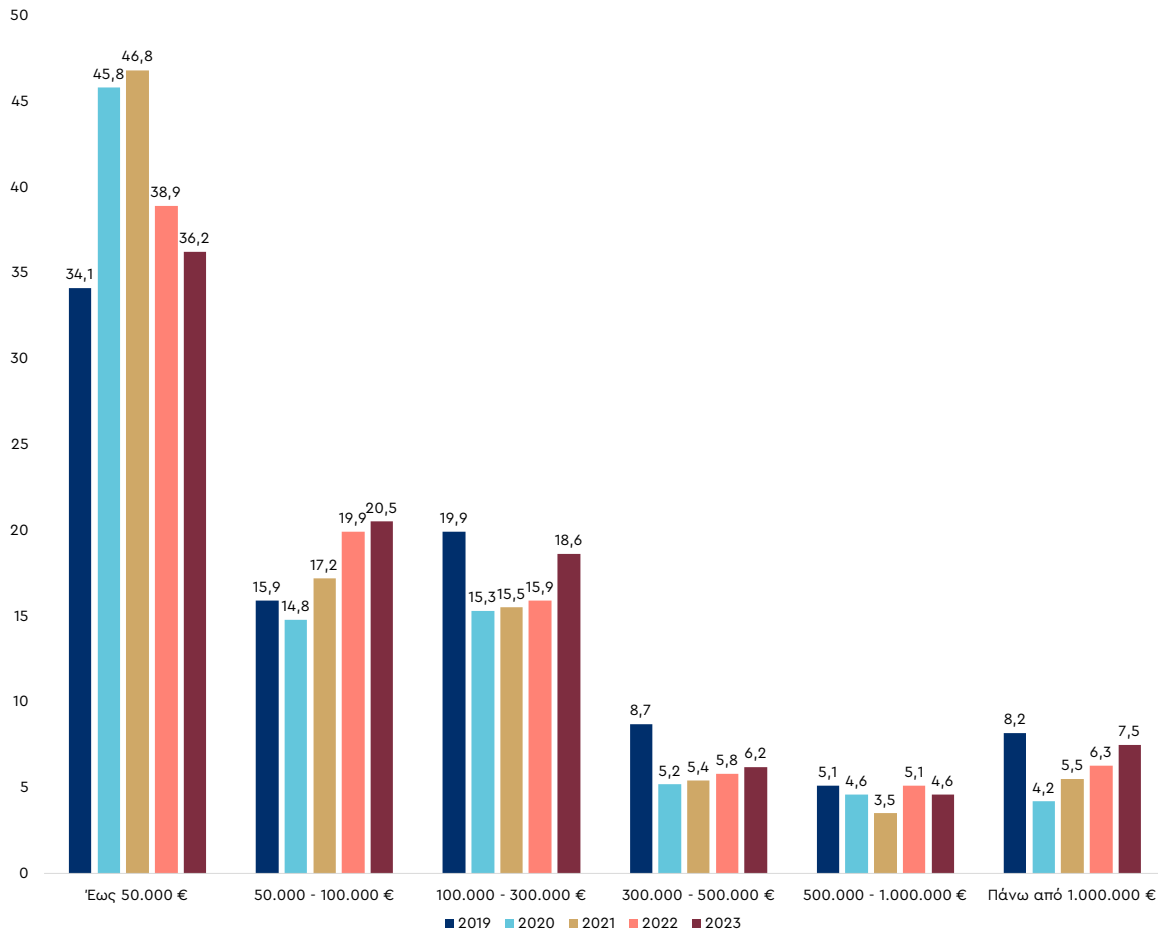
Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Τέλος, με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ,¹ ο συνολικός κύκλος εργασιών των ελληνικών επιχειρήσεων το δεύτερο εξάμηνο του 2023 ανήλθε στα 239,34 δις. €, αυξημένος κατά 15% σε σχέση με το πρώτο εξάμηνο του 2023 και μειωμένος κατά 7,3% σε σχέση με το δεύτερο εξάμηνο του 2022. Η μείωση κατά 2,9% ή 13,493 δις € προκλήθηκε κυρίως από τον Τομέα Παροχής Ηλεκτρικού Ρεύματος, Φυσικού Αερίου, Ατμού και Κλιματισμού (-45,2%), μείωση όμως που δεν αποτυπώνεται στο λειτουργικό κόστος των επιχειρήσεων. Σημαντική μείωση επίσης κατά 8,5% κατέγραψε ο τομέας της Μεταποίησης, γεγονός που επηρεάζει μεν τη συνολική εικόνα των ΜμΕ, αντισταθμίζεται όμως από την άνοδο που κατέγραψαν οι τομείς της Εκπαίδευσης (23,5%) και των Κατασκευών (16,7%).

Όσον αφορά τον ετήσιο κύκλο εργασιών τον οποίο δήλωσαν οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις για το 2023, τα στοιχεία δείχνουν πως, παρόλο που έχει ανακάμψει σημαντικά – μετά την καθίζηση που καταγράφηκε κατά την διάρκεια της υγειονομικής κρίσης – δεν έχει ακόμα φτάσει στο προ πανδημίας επίπεδο. Συγκεκριμένα, οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις με ετήσιο κύκλο εργασιών έως 100.000 ευρώ το 2023 αντιστοιχούσαν στο 56,7% αυτών, έναντι 50% που ήταν το 2019. Περαιτέρω, οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις με ετήσιο κύκλο εργασιών πάνω από 100.000 ευρώ το 2023 αντιστοιχούσαν στο 36,9% αυτών, έναντι 41,9% που ήταν το 2019.

¹ ΕΛΣΤΑΤ: Σύνολο Επιχειρήσεων Ελληνικής Οικονομίας, URL: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SBR07/->.

Γράφημα 5. Ετήσιος κύκλος εργασιών ΜμΕ

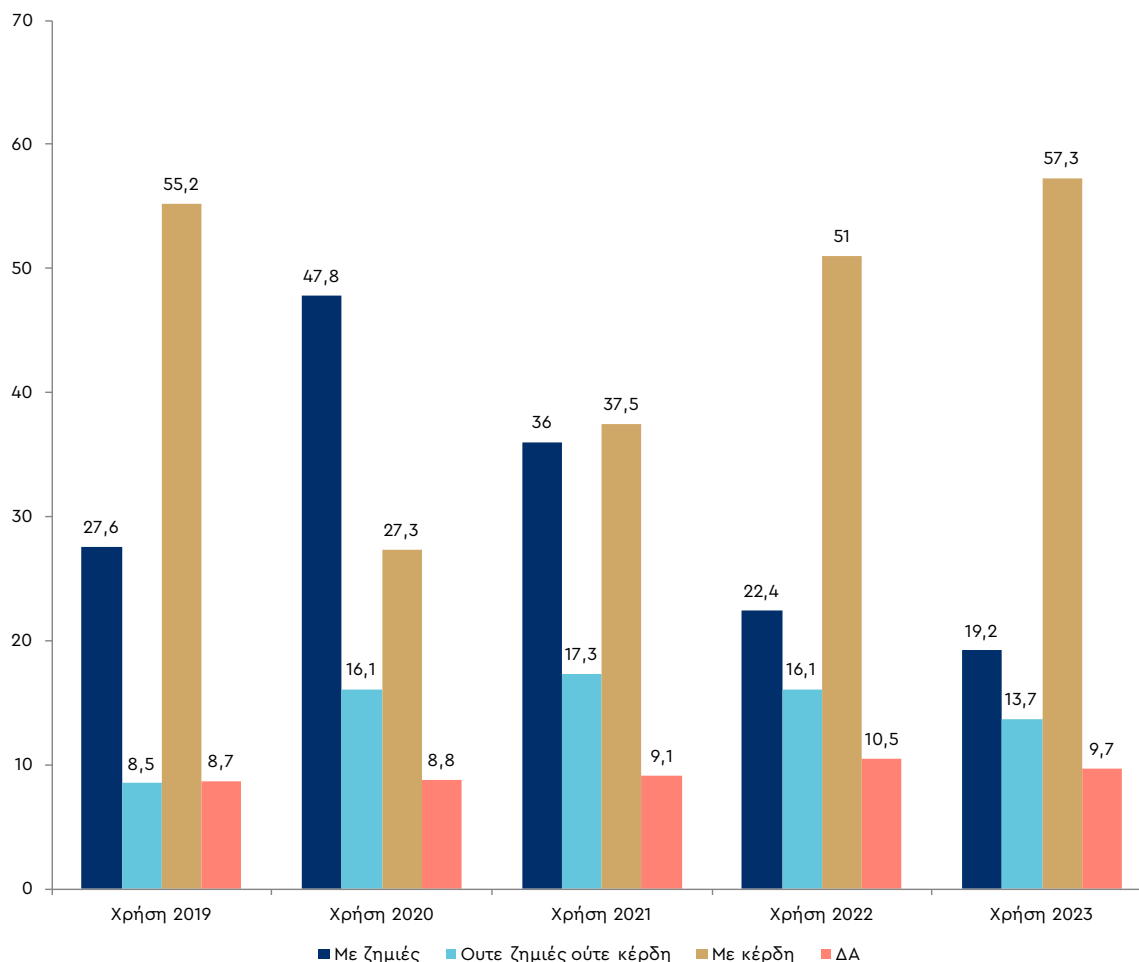

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Σ' ό,τι αφορά τα αποτελέσματα χρήσης (κέρδη ή ζημιές), το 2023 η κατάσταση παρουσιάζεται εμφανώς βελτιωμένη σε σχέση με τα προηγούμενα έτη και ιδιαίτερα εκείνα της υγειονομικής κρίσης. Όπως φαίνεται στο Γράφημα 6, το 57,3% των επιχειρήσεων δήλωσε ότι είχε κέρδη το 2023, έναντι 19,2% που δήλωσε ζημιές και 13,7% που δήλωσε πως δεν είχε ούτε ζημιές ούτε κέρδη. Σημειώνεται ότι το 2019 (προ πανδημίας) το ποσοστό των επιχειρήσεων που είχε δηλώσει κέρδη ήταν το 55,2%.

Σε τομεακό επίπεδο, το 2023 κέρδη δήλωσε το 60% των επιχειρήσεων της μεταποίησης, το 59,2% των επιχειρήσεων στον τομέα των υπηρεσιών και το 53,6% των εμπορικών επιχειρήσεων.

Θετική φαίνεται να είναι και η σχέση των αποτελεσμάτων χρήσης με το μέγεθος της επιχείρησης. Συγκεκριμένα, για το 2023 οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις με βάση τον κύκλο εργασιών (πάνω από 300.000 €) δήλωσαν σε ποσοστό 87,1% ότι είχαν κέρδη, ενώ όσο κατεβαίνουμε την κλίμακα μεγέθους, το ποσοστό αυτό μειώνεται, φτάνοντας το 35,9% στην κατηγορία επιχειρήσεων με κύκλο εργασιών έως 50.000 €. Ανάλογη είναι η εικόνα και για τις ζημιές, με το 30,3% των επιχειρήσεων με κύκλο εργασιών έως 50.000 € να δηλώνουν ότι είχαν ζημιές, έναντι μόλις 4,1% των επιχειρήσεων με κύκλο εργασιών άνω των 300.000€.

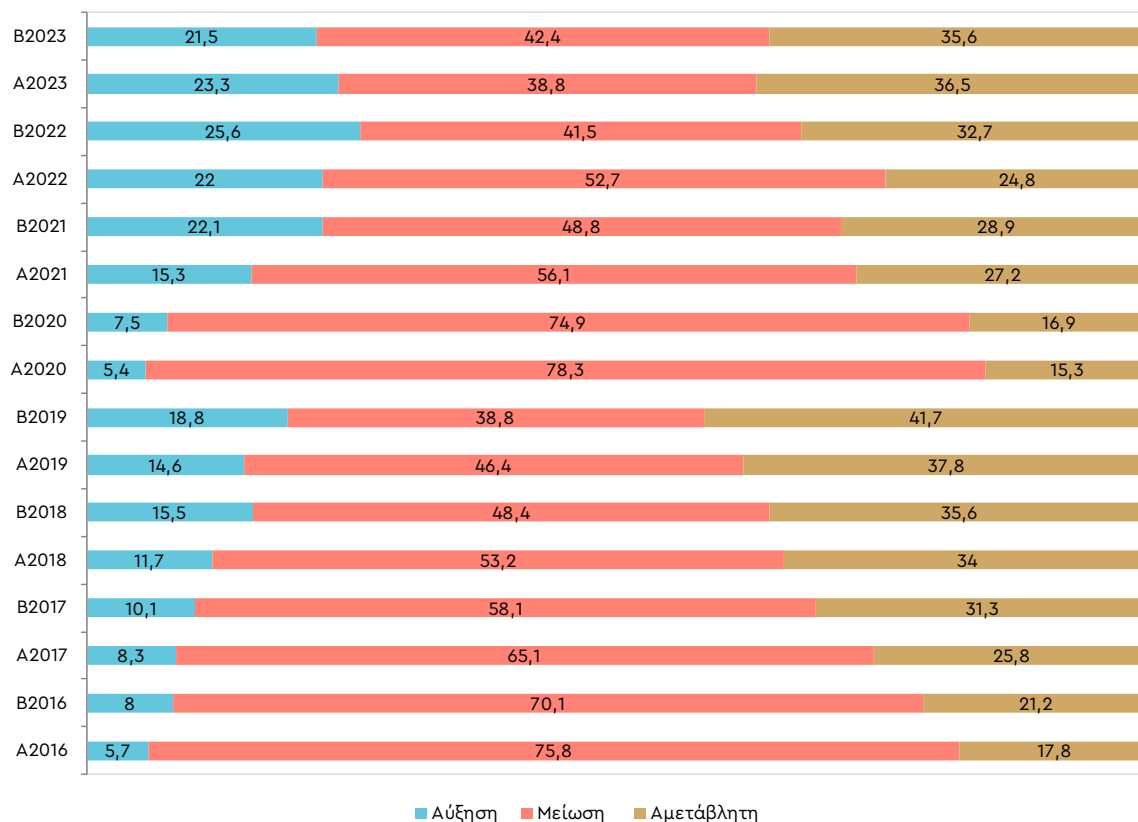
Γράφημα 6. Σύγκριση αποτελεσμάτων χρήσης ΜμΕ

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

3.3. Ρευστότητα – Ταμειακά διαθέσιμα

Περισσότερες από 1 στις 4 μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα ρευστότητας, καθώς δεν έχουν καθόλου ρευστά διαθέσιμα.

Σύμφωνα με τις έρευνες οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ και σε ό,τι αφορά τη ρευστότητα των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων, παρατηρείται η ίδια αντίστροφη σχέση πρώτου και δεύτερου εξαμήνου συγκριτικά με τα προηγούμενα χρόνια, με το δεύτερο εξάμηνο να υπολείπεται των αποτελεσμάτων του πρώτου εξαμήνου, παρά το γεγονός ότι, λόγω της επίδρασης του τουρισμού, το δεύτερο εξάμηνο είναι παραδοσιακά καλύτερο. Συγκεκριμένα, το 21,5% των επιχειρήσεων δήλωσε αύξηση ρευστότητας, ενώ το 42,4% μείωση. Τέλος, όπως φαίνεται και από το ποσοστό των επιχειρήσεων που δήλωσε μείωση της ρευστότητας, η έλλειψη ρευστότητας παραμένει ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, συνδεδεμένο και με τις δυσκολίες που διαχρονικά υφίστανται ως προς την πρόσβασή τους σε χρηματοδότηση είτε για κεφάλαια κίνησης είτε για επενδύσεις.

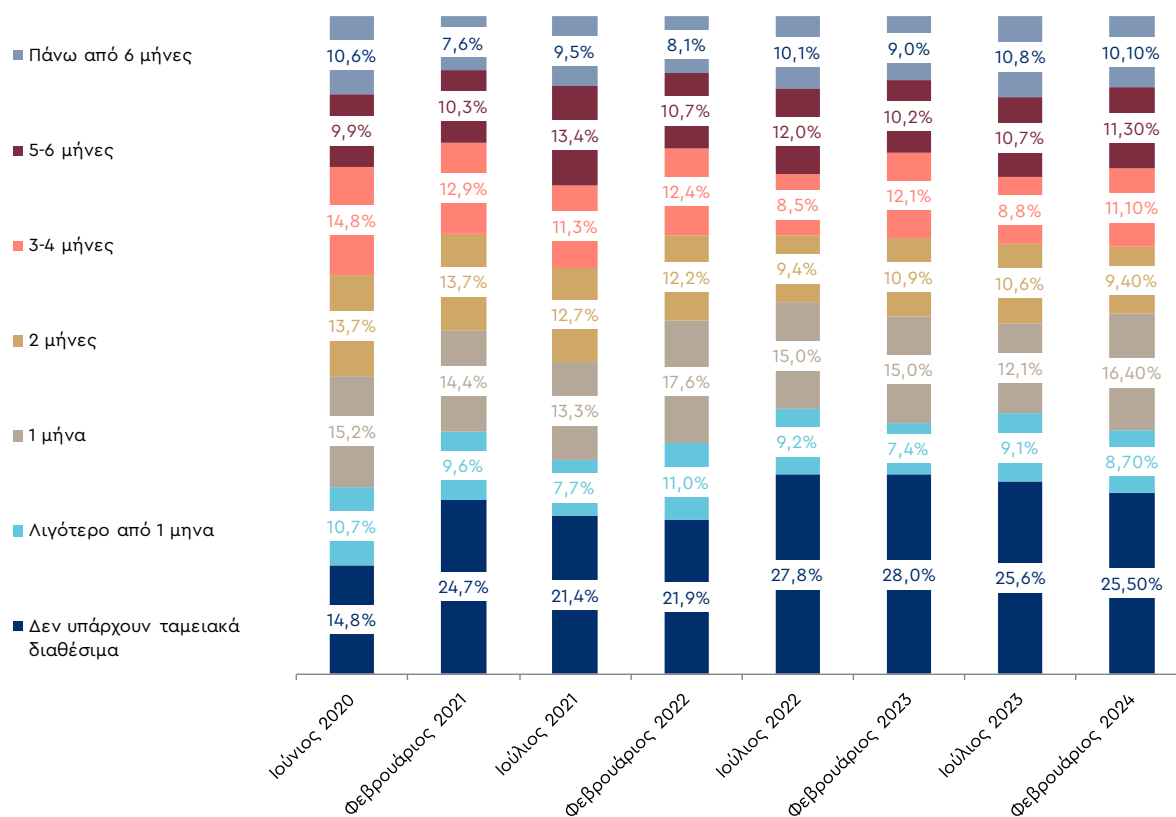
Γράφημα 7: Ρευστότητα – Αποτίμηση εξαμήνου- Σύγκριση με προηγούμενες έρευνες

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Το πρόβλημα ρευστότητας που αντιμετωπίζει ένας αρκετά μεγάλος αριθμός μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων φαίνεται από τα ρευστά διαθέσιμά τους. Συγκεκριμένα, περισσότερες από τις μισές επιχειρήσεις δεν έχουν (25,5%) ή έχουν το πολύ για έναν μήνα (25,1%) ταμειακά διαθέσιμα.

Η ταμειακή ανθεκτικότητα των επιχειρήσεων είναι συνυφασμένη με το μέγεθός τους, καθώς οι μικρότερες επιχειρήσεις εμφανίζουν σημαντικά μεγαλύτερη έλλειψη ρευστών διαθέσιμων από ό,τι οι μεγαλύτερες. Συγκεκριμένα, το 40% των επιχειρήσεων με κύκλο εργασιών έως 50.000 € δήλωσαν ότι δεν έχουν καθόλου ταμειακά διαθέσιμα, ενώ το ποσοστό αυτό πέφτει όσο ανεβαίνουμε κλίμακα μεγέθους και φτάνει μόλις στο 8,2% των επιχειρήσεων με κύκλο εργασιών άνω των 300.000 €. Το ακριβώς αντίστροφο παρατηρούμε όσον αφορά τις επιχειρήσεις που έχουν μεγάλη επάρκεια ταμειακών διαθέσιμων. Συγκεκριμένα, μόνο το 5,9% των επιχειρήσεων με κύκλο εργασιών έως 50.000 € δήλωσαν ότι είχαν ταμειακά διαθέσιμα που επαρκούν για περισσότερο από 6 μήνες, ενώ το ποσοστό αυτό διαμορφώνεται στο 17,7% για τις επιχειρήσεις με κύκλο εργασιών άνω των 300.000 €.

Τέλος, πολύ σοβαρό πρόβλημα συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν οι επιχειρήσεις εστίασης, όπου το ποσοστό εκείνων που δεν έχουν ταμειακά διαθέσιμα ή τα ταμειακά διαθέσιμα επαρκούν το πολύ για έναν μήνα ανέρχεται στο 61,3% (30,7% δεν έχει καθόλου ταμειακά διαθέσιμα και 30,6% έχει ταμειακά διαθέσιμα που επαρκούν το πολύ για έναν μήνα).

Γράφημα 8. Επάρκεια ταμειακών διαθεσίμων για κάλυψη βασικών υποχρεώσεων επιχείρησης**- Συγκριτικό Γράφημα -**

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

3.4. Επενδύσεις

Περίπου 1 στις 3 μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις πραγματοποίησαν κάποιας μορφής επένδυση, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο εξάμηνο του 2023. Ωστόσο, η πλειονότητα των επενδύσεων ήταν μικρής κλίμακας.

Σύμφωνα με τα στοιχεία των ερευνών του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο εξάμηνο του 2023, περίπου 1 στις 3 μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις δήλωσαν ότι πραγματοποίησαν κάποιας μορφής επένδυση (32,1% το πρώτο εξάμηνο και 37,1% το δεύτερο εξάμηνο του 2023). Όπως φαίνεται στο γράφημα, περίπου 1 στις 5 πραγματοποίησε επενδύσεις σε τεχνολογικό εξοπλισμό και ψηφιακές επενδύσεις (π.χ. λογισμικό, ψηφιακές συσκευές και εφαρμογές), σχεδόν 1 στις 5 σε μηχανολογικό εξοπλισμό και λοιπά μηχανήματα, περίπου 1 στις 10 σε κτηριακές εγκαταστάσεις και λοιπό εξοπλισμό και σχεδόν 1 στις 10 επένδυσε σε κατάρτιση και εκπαίδευση προσωπικού (π.χ. συστήματα πιστοποίησης οργάνωσης και λειτουργίας).

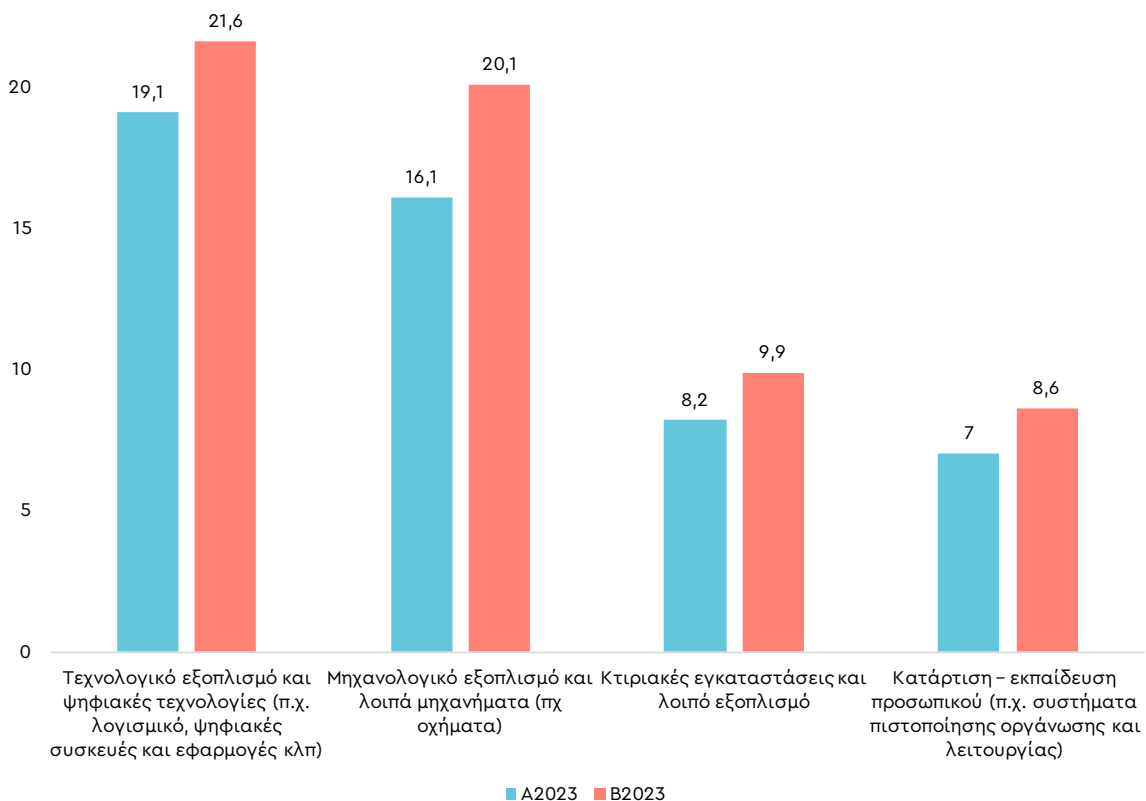
Παρά το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων που πραγματοποίησαν επενδύσεις, η πλειονότητα των επενδύσεων ήταν μικρής κλίμακας, όπως άλλωστε φαίνεται και στο γράφημα, όπου σχεδόν 1 στις 2 επιχειρήσεις που πραγματοποίησε επενδύσεις ήταν ύψους έως 5.000 ευρώ.

Οι μικρές κλίμακας επενδύσεις υποδηλώνουν και το πρόβλημα πρόσβασης σε χρηματοδότηση, το οποίο παραμένει, καθώς οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις εξακολουθούν να μην υποστηρίζονται από το τραπεζικό σύστημα και να στηρίζονται σε αυτοχρηματοδότηση για την ανάπτυξη, τον εκσυγχρονισμό και την επέκτασή τους. Όπως, άλλωστε, φαίνεται και στο γράφημα, τα ίδια κεφάλαια διαχρονικά αποτελούν τη βασική πηγή χρηματοδότησης για τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις.

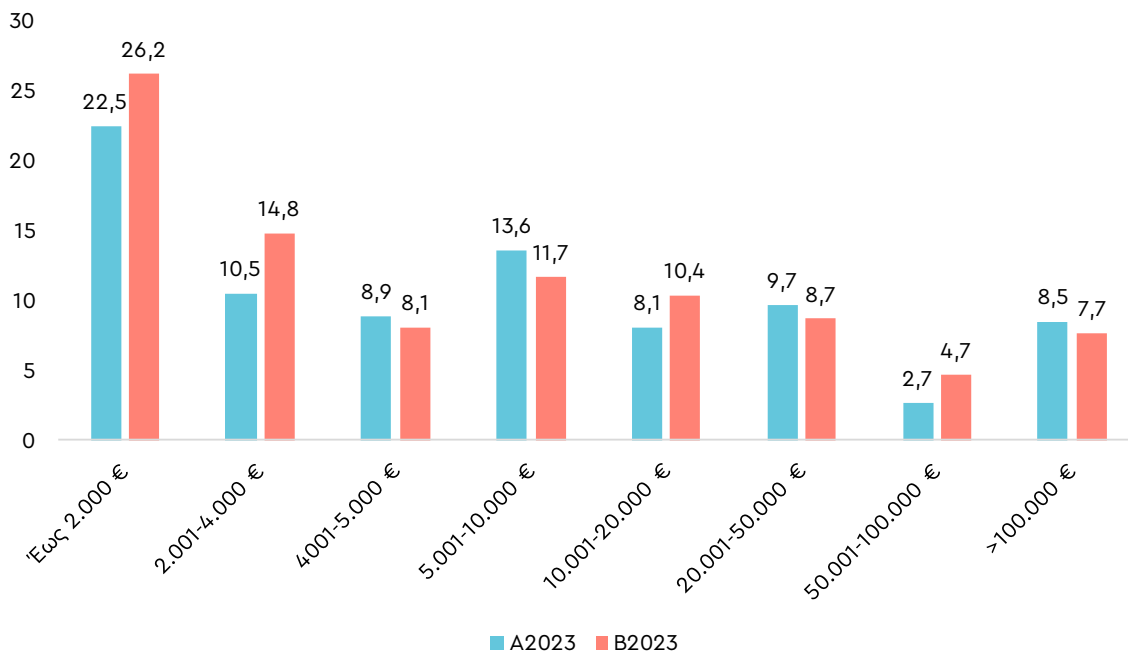
Η πρόσβαση στο χρηματοπιστωτικό σύστημα παραμένει μείζον πρόβλημα για τις ΜμΕ, γεγονός που περιορίζει τις δυνατότητες ανάπτυξης αλλά και ανταπόκρισης σε ενδεχόμενες κρίσεις. Όπως έχουμε επισημάνει και στην Έκθεση του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ 2022, ενώ παρατηρείται μια αύξηση της χρηματοδότησης του ιδιωτικού τομέα από τις τράπεζες, η καθαρή χρηματοδότηση (πιστωτική επέκταση) προς τις μικρές επιχειρήσεις παραμένει σε αρνητικά επίπεδα και εξακολουθεί να συρρικνώνεται. Επιπροσθέτως, όσες μικρές επιχειρήσεις έχουν πρόσβαση στην τραπεζική χρηματοδότηση αντιμετωπίζουν έως και 2,5% υψηλότερο επιτόκιο, σε σχέση με τις μεγαλύτερες.

Τέλος, από τα επιμέρους στοιχεία των ερευνών, το σημαντικότερο εύρημα είναι ότι υπάρχει μία σαφής αναλογικά αυξητική σχέση μεταξύ των επιχειρήσεων οι οποίες δήλωσαν ότι έχουν πραγματοποιήσει επενδύσεις και του μεγέθους τους, με όρους αριθμού εργαζομένων και κύκλου εργασιών. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλώνει το μέγεθος της επιχείρησης, είτε με βάση τον κύκλο εργασιών είτε με βάση τον αριθμό εργαζομένων, τόσο αυξάνεται και το ποσοστό των επιχειρήσεων οι οποίες πραγματοποιούν επενδύσεις.

Γράφημα 9. Ποσοστά μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων που πραγματοποίησαν επενδύσεις ανά εξάμηνο

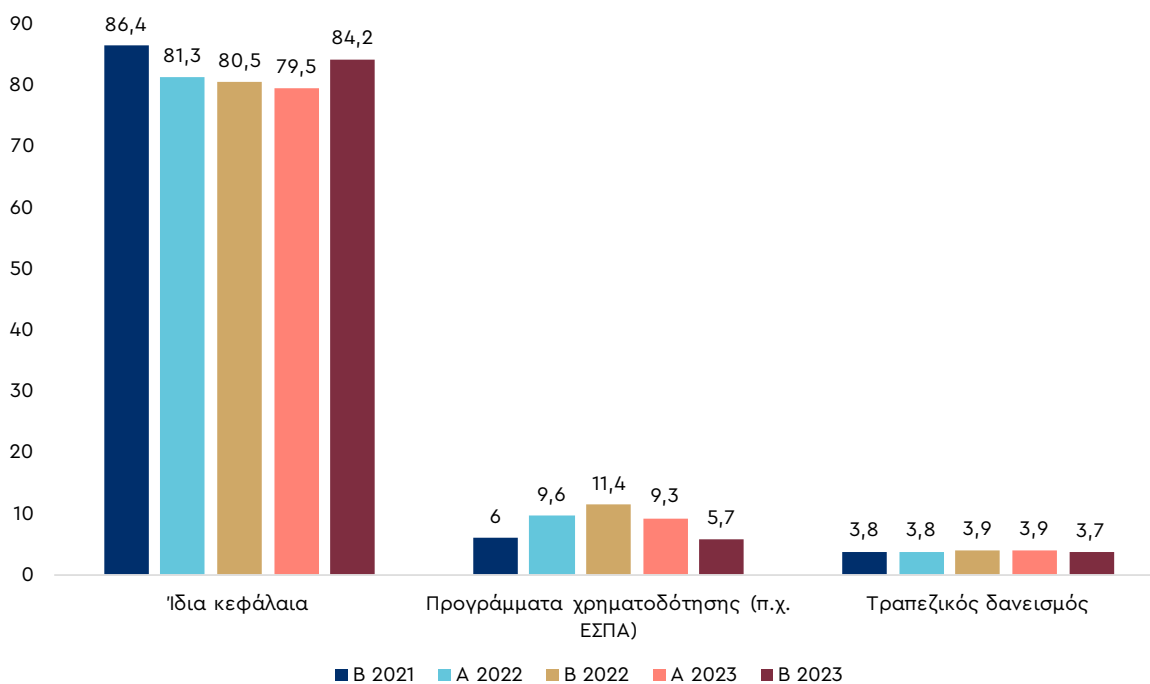

Γράφημα 10. Ύψος επένδυσης μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων ανά εξάμηνο –
Βάση: Όσοι πραγματοποίησαν επενδύσεις –

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Γράφημα 11. Πηγές χρηματοδότησης επένδυσης μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων ανά
εξάμηνο – Βάση: Όσοι πραγματοποίησαν επενδύσεις –

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

3.5. Απασχόληση

Η απασχόληση στις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις ενισχύθηκε περαιτέρω, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο εξάμηνο του 2023, με τις εκτιμήσεις να είναι θετικές.

Στην απασχόληση το ισοζύγιο των επιχειρήσεων που μετέβαλαν το προσωπικό τους παρέμεινε θετικό, τόσο το πρώτο όσο και το δεύτερο εξάμηνο του 2023. Συγκεκριμένα, το πρώτο εξάμηνο του 2023, οι επιχειρήσεις οι οποίες δήλωσαν ότι αύξησαν το προσωπικό τους αντιστοιχούν στο 11,2%, έναντι 4,5% που δήλωσε ότι το μείωσε. Επιπλέον, και όσον αφορά το δεύτερο εξάμηνο του έτους, οι επιχειρήσεις οι οποίες δήλωσαν ότι αύξησαν το προσωπικό τους αντιστοιχούν στο 7,4%, έναντι 7,3% που δήλωσε ότι το μείωσε. Τα ευρήματα συμβαδίζουν και με τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ όπου -με βάση μη προσαρμοσμένα εποχικά στοιχεία για το 2023- καταγράφηκε περαιτέρω αποκλιμάκωση της ανεργίας στο 10,2%, έναντι 12,2% που ήταν το 2022.

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως το δεύτερο εξάμηνο του 2023, ο τομέας της μεταποίησης κατέγραψε αρνητικό πρόσημο προσλήψεων-αποχωρήσεων, καθώς το 7,6% των επιχειρήσεων αυτών αύξησε την απασχόληση, σε αντιδιαστολή με 9,2% που μείωσε το προσωπικό τους.

Θετικές, τέλος, ήταν οι εκτιμήσεις για το πρώτο εξάμηνο του 2024, καθώς το 13,7% των επιχειρήσεων δήλωσε ότι θα αυξήσει το προσωπικό, έναντι 3,5% που δήλωσε ότι θα το μειώσει.

3.6. Κόστος λειτουργίας επιχειρήσεων

Το κόστος λειτουργίας των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων αυξήθηκε μεσοσταθμικά κατά 35% το διάστημα 2021-2023

Η εμφάνιση του πληθωρισμού, ο οποίος από τα μέσα του 2021 και μετά καλπάζει, κυρίως εξαιτίας της υπέρμετρης αύξησης των τιμών ενέργειας, που προκλήθηκε αρχικά λόγω της διεθνούς ενεργειακής κρίσης και επιδεινώθηκε λόγω των δυσμενών γεωπολιτικών εξελίξεων, έχει δημιουργήσει νέες δυσκολίες, αβεβαιότητες και προκλήσεις. Για τις επιχειρήσεις οι ανατιμήσεις, ιδίως στις τιμές ενέργειας, προκάλεσαν σοβαρή άνοδο του κόστους λειτουργίας τους.

Σύμφωνα με την τελευταία έρευνα οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Φεβρουάριος 2024), σχεδόν 9 στις 10 επιχειρήσεις (87,8%) δήλωσαν ότι το κόστος λειτουργίας τους αυξήθηκε τα τελευταία 2 έτη. Μεσοσταθμικά, για αυτές τις επιχειρήσεις το κόστος λειτουργίας αυξήθηκε κατά 35%. Τομεακά, το λειτουργικό κόστος των εμπορικών επιχειρήσεων αυξήθηκε μεσοσταθμικά κατά 34,6%, στη μεταποίηση κατά 39,2% και στις υπηρεσίες κατά 33,1%. Τέλος, στις επιχειρήσεις εστίασης το λειτουργικό κόστος αυξήθηκε μεσοσταθμικά κατά 46%.

3.7. Τιμές αγαθών/υπηρεσιών

Ο αριθμός των επιχειρήσεων που αύξησαν τις τιμές των αγαθών/ υπηρεσιών τους υποχώρησε το 2023, παραμένοντας, ωστόσο, σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα.

Το ιδιαίτερα αυξημένο κόστος λειτουργίας των επιχειρήσεων, όπως είναι επόμενο, οδήγησε την πλειονότητα των επιχειρήσεων σε αύξηση των τιμών αγαθών-υπηρεσιών.

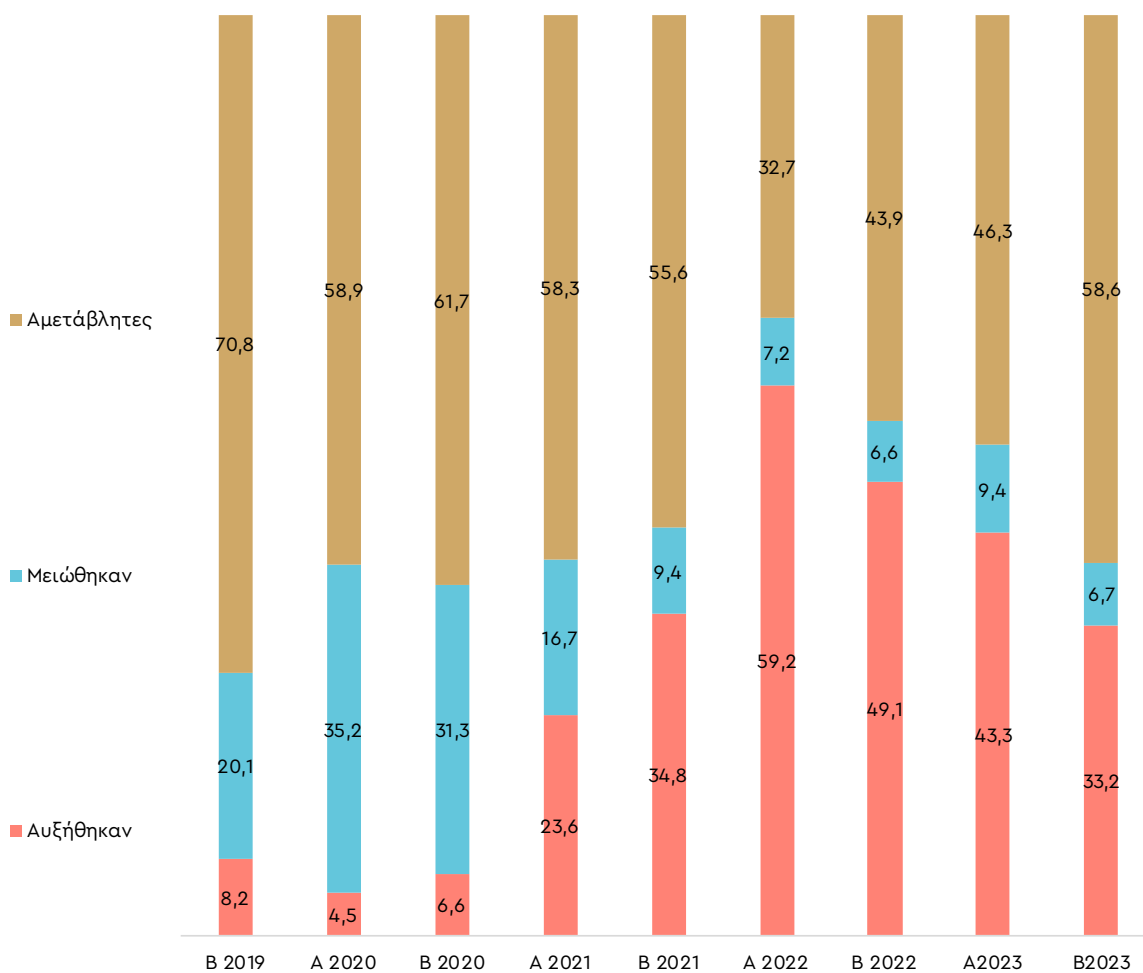
Με βάση τα ευρήματα των ερευνών του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, μετά το ιστορικό ρεκόρ του 59,2% των επιχειρήσεων που είχε δηλώσει ότι αύξησε τις τιμές του το πρώτο εξάμηνο του 2022, το ποσοστό αυτό υποχώρησε το δεύτερο εξάμηνο του 2022 στο 49,1% και περαιτέρω στο 43,3% και 33,2%

το πρώτο εξάμηνο και το δεύτερο εξάμηνο του 2023, αντίστοιχα. Το ποσοστό των επιχειρήσεων που αύξησαν τις τιμές τους το δεύτερο εξάμηνο του 2023, αν και είναι μειωμένο σε σχέση με τις τρεις προηγούμενες έρευνες, παραμένει εξαιρετικά υψηλό. Επιπλέον, και με βάση τα ευρήματα της τελευταίας έρευνας του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, μεσοσταθμικά, το δεύτερο εξάμηνο του 2023, οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις αύξησαν τις τιμές τους κατά 3,9%, το οποίο υποδηλώνει ότι έχουν απορροφήσει ένα σημαντικό μέρος του αυξημένου κόστους λειτουργίας τους.

Επιπλέον και σύμφωνα με τα ευρήματα της τελευταίας έρευνας οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Φεβρουάριος 2024), σε τομεακό επίπεδο είχαμε σαφώς μικρότερα ποσοστά επιχειρήσεων που αύξησαν τις τιμές τους στους τομείς των υπηρεσιών (26,4%) και της μεταποίησης (32,4%), σε σχέση με τις εμπορικές επιχειρήσεις (40,7%).

Τέλος, αν και με χαμηλότερο ρυθμό, το πληθωριστικό κύμα είχε διαφανεί πως θα συνεχιζόταν και το πρώτο εξάμηνο του 2024, καθώς το 24,7% των επιχειρήσεων είχε δηλώσει ότι σκοπεύει να αυξήσει τις τιμές του, έναντι μόλις 3% που είχε δηλώσει ότι θα τις μειώσει.

Γράφημα 12. Τιμές πώλησης αγαθών/υπηρεσιών (ποσοστά επιχειρήσεων) – Αποτίμηση εξαμήνου – Συγκριτικό Γράφημα

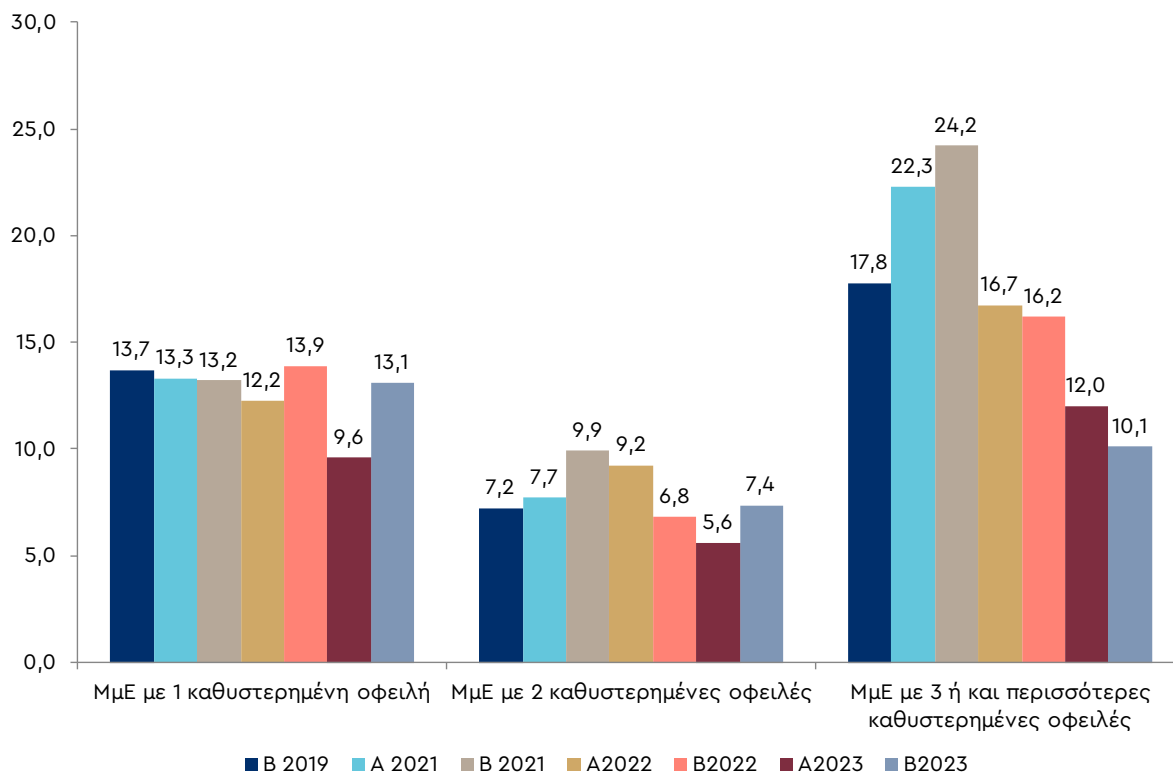
3.8. Υποχρεώσεις/οφειλές επιχειρήσεων

Το ποσοστό των επιχειρήσεων με καθυστερημένες υποχρεώσεις έχει υποχωρήσει σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, ωστόσο παραμένει ιδιαίτερα υψηλό.

Σχετικά σταθερή παραμένει η κατάσταση αναφορικά με τα ποσοστά των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων με καθυστερημένες υποχρεώσεις. Αυτό σε γενικές γραμμές προκύπτει και από την τελευταία έκθεση του Γραφείου Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή (δ' τρίμηνο 2023). Συγκεκριμένα και όσον αφορά τους οφειλέτες προς τη φορολογική διοίκηση, στο τέλος Ιανουαρίου του 2024, παρατηρείται μείωση κατά 99.985 πρόσωπα (φυσικά και νομικά), σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2023, με αποτέλεσμα οι οφειλέτες να είναι 3.931.625. Επιπλέον και όσον αφορά τις ασφαλιστικές οφειλές, σε ετήσια βάση καταγράφηκε μείωση του αριθμού των μητρώων οφειλετών κατά 59.168, με αποτέλεσμα ο συνολικός αριθμός τους να διαμορφώνεται στο τέλος του τέταρτου τριμήνου του 2023 σε 2.267.625 μητρώα.

Με βάση την τελευταία έρευνα οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, παρόλο που το ποσοστό των επιχειρήσεων με καθυστερημένες υποχρεώσεις έχει υποχωρήσει σε σχέση με τα προηγούμενα έτη, παραμένει ιδιαίτερα υψηλό. Όπως φαίνεται στο Γράφημα, από τη μια μεριά, οι μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις με 3 ή και περισσότερες ληξιπρόθεσμες οφειλές υποχωρούν στο 10,1%, έναντι 12% που ήταν το προηγούμενο εξάμηνο, ωστόσο από την άλλη, αυξημένα είναι τα ποσοστά των επιχειρήσεων με 2 καθυστερημένες υποχρεώσεις (7,4%, έναντι 5,6% το προηγούμενο εξάμηνο) και με 1 ληξιπρόθεσμη οφειλή (13,1%, έναντι 9,6% το προηγούμενο εξάμηνο).

Γράφημα 13. Βαθμός Υπερχρέωσης ΜμΕ – Σύγκριση Εξαμήνων-

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Από τα επιμέρους στοιχεία της έρευνας προκύπτει πως ο βαθμός υπερχρέωσης των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων δεν είναι ίδιος. Διαφοροποιείται ανάλογα με τον κλάδο και το μέγεθος των επιχειρήσεων. Οι επιχειρήσεις εστίασης φαίνεται πως αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα υπερχρέωσης, καθώς το 14,7% αυτών έχει τρεις ή και περισσότερες ληξιπρόθεσμες οφειλές. Έντονο πρόβλημα υπερχρέωσης αντιμετωπίζουν, επιπλέον, οι επιχειρήσεις χωρίς προσωπικό (13,2%) και οι επιχειρήσεις με ετήσιο κύκλο εργασιών έως 50.000 € (15,5%).

Όσον αφορά την κάθε κατηγορία υποχρεώσεων, τα ευρήματα της τελευταίας έρευνας του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Φεβρουάριος 2024) είναι τα εξής:

- ▶ το 12,2% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές προς τον πρώην ΟΑΕΕ,
- ▶ το 9,9% δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές σε λογαριασμούς ενέργειας,
- ▶ το 13,6% δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές προς προμηθευτές,
- ▶ το 11,5% δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές προς την εφορία,
- ▶ το 6,9% δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές ενοικίου,
- ▶ το 6,7% δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές σε λοιπούς λογαριασμούς (νερό, τηλεφωνία κ.λπ.),
- ▶ το 6,6% δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες τραπεζικές οφειλές,
- ▶ το 4,2% δήλωσε πως έχει ληξιπρόθεσμες οφειλές προς το πρώην ΙΚΑ.

Τέλος, και όσον αφορά το ύψος των οφειλών των επιχειρήσεων:

- ▶ το 45,3% έχει καθυστερημένες υποχρεώσεις έως 10.000 €,
- ▶ το 13,5% από 10.001 έως 20.000 €,
- ▶ το 14,7% από 20.001 έως 50.000 €,
- ▶ το 5,7% από 50.001 έως 100.000 €, και
- ▶ το 6,9% πάνω από 100.000 €.

Από τα στοιχεία αυτά φαίνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων έχει οφειλές έως 50.000 ευρώ, που σημαίνει ότι η εφαρμογή μιας νέας γενναίας ρύθμισης οφειλών θα μπορούσε να τις βοηθήσει να αποπληρώσουν τις οφειλές τους. Άλλωστε, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι οι οφειλές αυτές κατά βάση δημιουργήθηκαν και διογκώθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων 15 περίπου ετών των αλληπάλληλων κρίσεων.

3.9. Δείκτες αβεβαιότητας και βιωσιμότητας

Ο δείκτης ανασφάλειας των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων παρέμεινε σε υψηλό επίπεδο το 2023. Από την άλλη, ο δείκτης βιωσιμότητας βελτιώθηκε.

Με βάση τα ευρήματα των ερευνών οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ για το 2023 (Ιούλιος 2023 και Φεβρουάριος 2024), περίπου 1 στις 3 μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις είναι απαισιόδοξες για τη μελλοντική τους βιωσιμότητα. Συγκεκριμένα, ο δείκτης αβεβαιότητας²

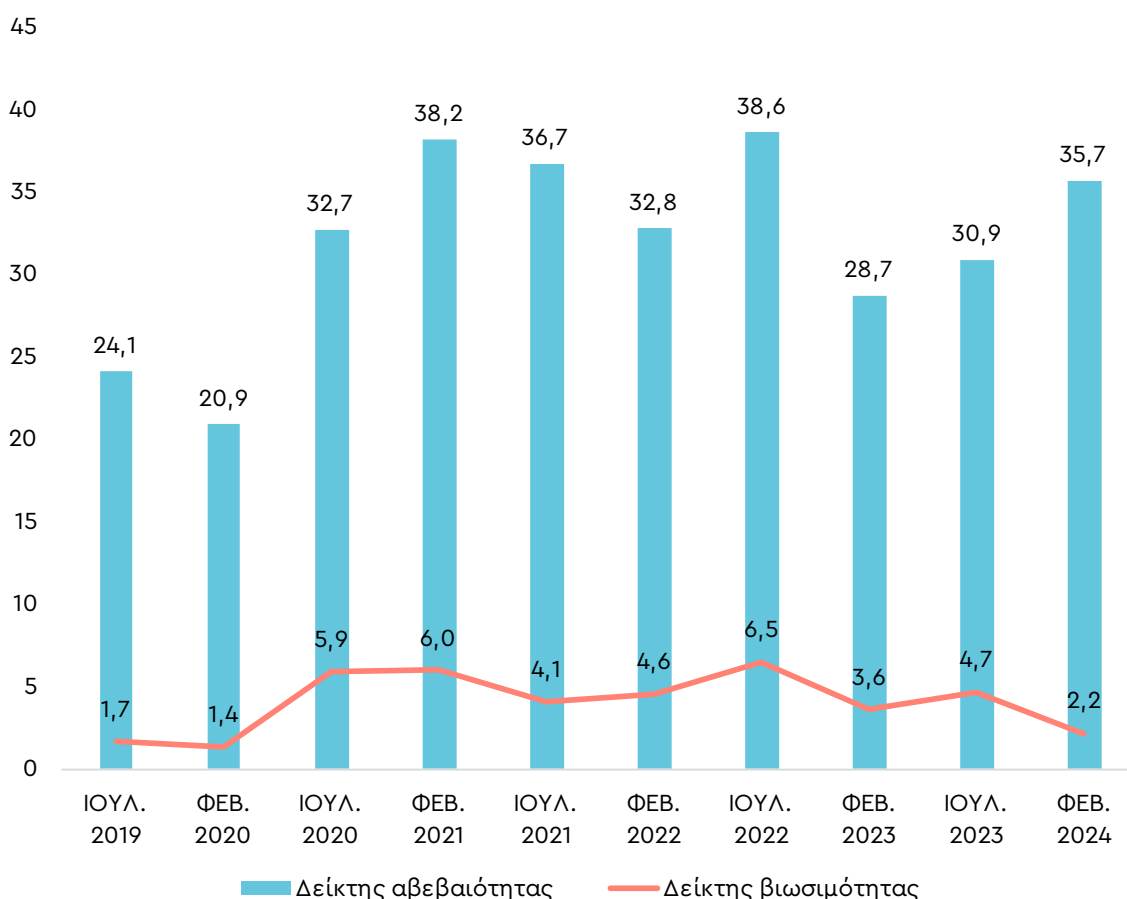
² Τα ποσοστά των επιχειρήσεων οι οποίες στις έρευνες του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ δηλώνουν πως το επόμενο διάστημα είναι πολύ ή αρκετά πιθανό να διακόψουν τη δραστηριότητά τους συνιστούν τον δείκτη αβεβαιότητας.

ανήλθε στις 30,9 μονάδες τον Ιούλιο του 2023 και στις 35,7 μονάδες τον Φεβρουάριο του 2024, καταγράφοντας αύξηση 4,8 μονάδων. Ειδικότερα, όπως προέκυψε από την τελευταία έρευνα οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Φεβρουάριος 2024), το 16,6% των επιχειρήσεων δήλωσε ότι είναι πολύ πιθανό να διακόψει τη λειτουργία του στο μέλλον, ενώ το 19,1% των επιχειρήσεων δήλωσε ότι είναι αρκετά πιθανό.

Αντίστροφη, ωστόσο, είναι η εικόνα ως προς τον δείκτη βιωσιμότητας³, καθώς μόλις το 2,2% των επιχειρήσεων εκφράζει τον φόβο για διακοπή της δραστηριότητάς του το αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα, έναντι 4,7% που ήταν τον Ιούλιο του 2023.

Τέλος, οι επιχειρήσεις που κυρίως αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες και κινδυνεύουν άμεσα με λουκέτο είναι οι επιχειρήσεις με καθυστερημένες υποχρεώσεις, ιδίως εκείνες που είναι υπερχρεωμένες προς το Δημόσιο, οι επιχειρήσεις χωρίς προσωπικό και οι επιχειρήσεις με κύκλο εργασιών έως 50.000 €.

Γράφημα 14. Δείκτες αβεβαιότητας και βιωσιμότητας ΜμΕ

Πηγή: Έρευνες οικονομικού κλίματος ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

³ Τα ποσοστά των επιχειρήσεων οι οποίες στις έρευνες του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ δηλώνουν πως άμεσα, μέσα στο επόμενο τρίμηνο, θα διακόψουν τη δραστηριότητά τους συνιστούν τον δείκτη βιωσιμότητας.

3.10. Ανταγωνισμός και ολιγοπώλια

Η διαμόρφωση των τιμών και η φύση του ανταγωνισμού, ιδιαίτερα σε αγορές με ολιγοπωλιακή διάρθρωση, αποτελεί μια διαχρονική πρόκληση, που στη σημερινή συγκυρία έχει αρχίσει να συζητείται ξανά υπό το βάρος που δημιουργεί ο συνεχώς αυξανόμενος πληθωρισμός. Μια αγορά χαρακτηρίζεται ως ολιγοπωλιακή, όταν λίγες επιχειρήσεις κυριαρχούν και η ισχύς τους στην αγορά τούς επιτρέπει να επηρεάσουν τις τιμές και τα επίπεδα παραγωγής, κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικά υψηλότερα κέρδη. Περαιτέρω, μια ολιγοπωλιακή αγορά χαρακτηρίζεται από δυσκολία εισόδου νέων επιχειρήσεων – ανταγωνιστών για μια σειρά από λόγους, όπως οι υψηλές αρχικές επενδύσεις κεφαλαίου ή/και ο έλεγχος των απαραίτητων πόρων. Θεωρητικά, όταν διαμορφώνονται τέτοιες συνθήκες που έχουν αρνητικό αντίκτυπο, τόσο στους καταναλωτές (αύξηση τιμών) όσο και στον ανταγωνισμό (δυσκολία εισόδου νέων επιχειρήσεων), πρέπει να ενεργοποιούνται οι αρχές, ώστε να ασκούν έλεγχο, εξασφαλίζοντας ότι οι πρακτικές της αγοράς δεν βλάπτουν τους καταναλωτές ή δεν περιορίζουν τον ανταγωνισμό.

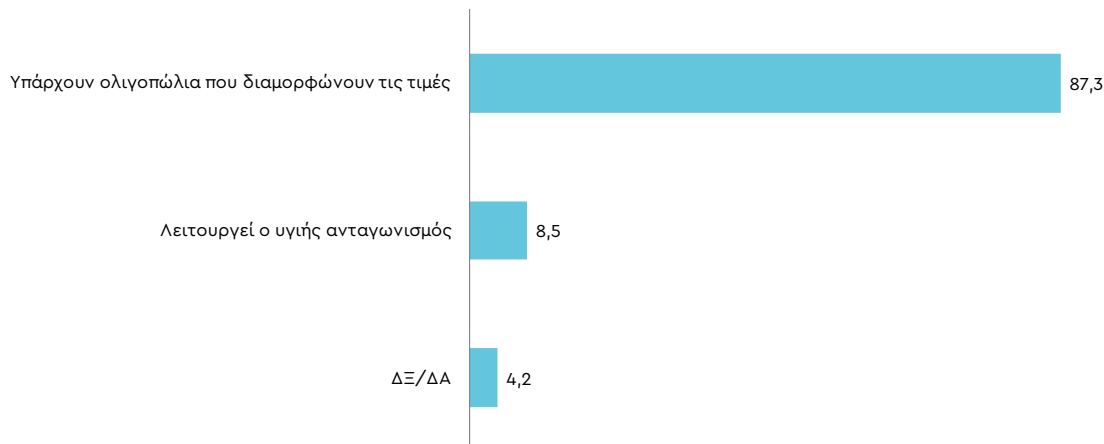
Στο πλαίσιο αυτό, τέθηκαν στην τελευταία έρευνα οικονομικού κλίματος του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ (Φεβρουάριος 2024) δύο βασικά ερωτήματα προς τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, με σκοπό να διερευνηθούν οι αντιλήψεις τους για την διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, τον ανταγωνισμό και τη διαμόρφωση των τιμών.

Όπως θα φάνει παρακάτω, η συντριπτική πλειονότητα των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων θεωρεί ότι η ελληνική οικονομία κυριαρχείται από ολιγοπώλια που ελέγχουν την αγορά και διαμορφώνουν τις τιμές, ενώ οι πολιτικές που ακολουθούνται δεν συμβάλλουν στη δημιουργία συνθηκών υγιούς ανταγωνισμού και στον περιορισμό αθέμιτων ολιγοπωλιακών πρακτικών.

Ειδικότερα, στο ερώτημα που τέθηκε, αν στην ελληνική οικονομία λειτουργεί ο υγιής ανταγωνισμός ή υπάρχουν ολιγοπώλια που ελέγχουν μεγάλο τμήμα της αγοράς διαμορφώνοντας τις τιμές, το 87,3% των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων απάντησε ότι υπάρχουν ολιγοπώλια που ελέγχουν μεγάλο μέρος της αγοράς και διαμορφώνουν τις τιμές, έναντι μόλις 8,5% που απάντησε ότι λειτουργεί ο ανταγωνισμός.

Γράφημα 15. Η άποψη των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων για την λειτουργία του ανταγωνισμού και την διαμόρφωση των τιμών

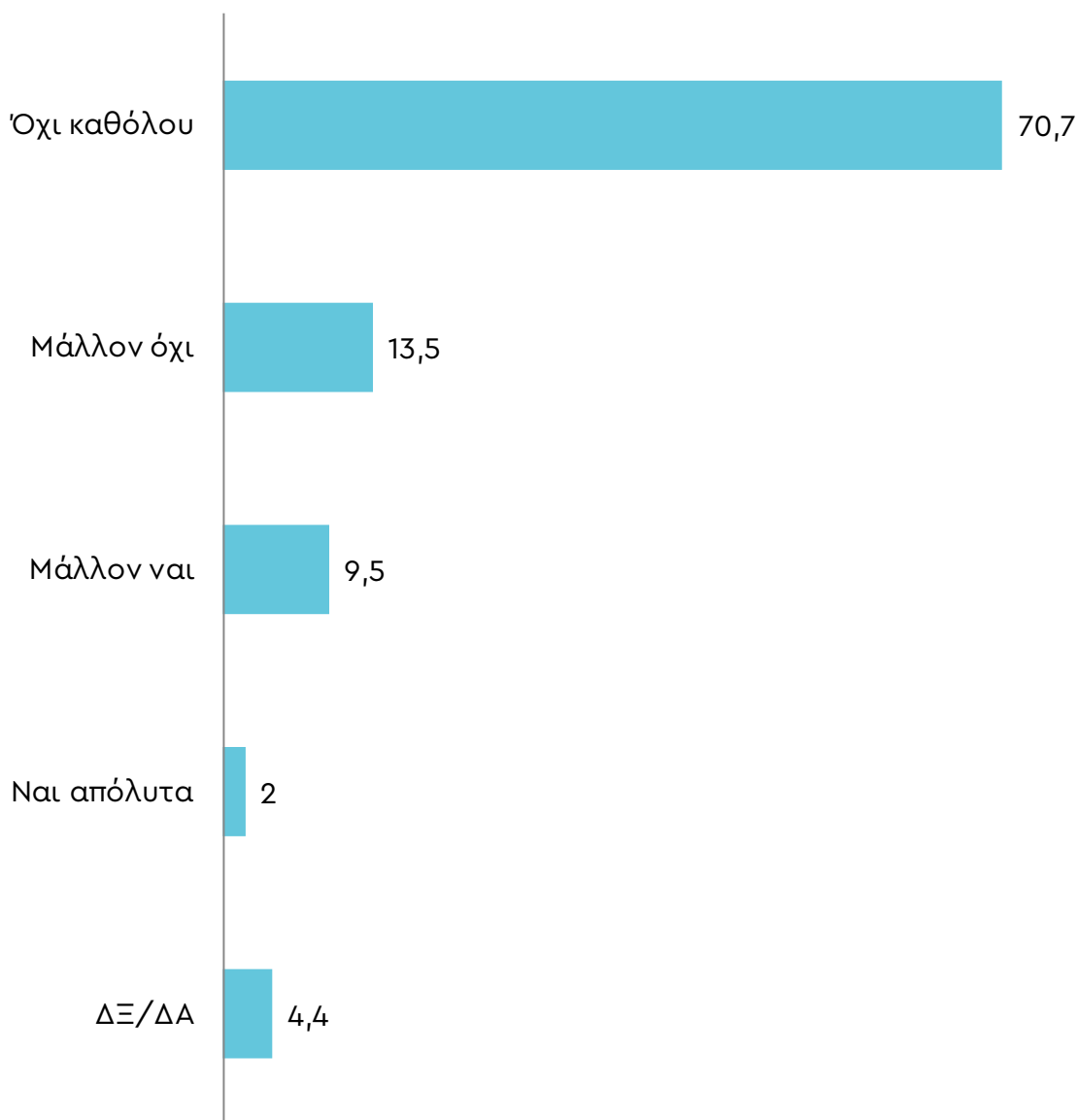
Στην ελληνική οικονομία πιστεύετε ότι λειτουργεί ο υγιής ανταγωνισμός ή υπάρχουν ολιγοπώλια που ελέγχουν μεγάλο τμήμα της αγοράς διαμορφώνοντας τις τιμές ;

Στο δε ερώτημα, εάν οι μέχρι σήμερα πολιτικές έχουν συμβάλει στην προώθηση του υγιούς ανταγωνισμού και στην αποφυγή αθέμιτων ολιγοπωλιακών πρακτικών, το 70,7% απάντησε πως δεν έχουν συμβάλει καθόλου, το 13,5% μάλλον όχι και μόλις το 9,5% και 2% πως μάλλον ναι και απόλυτα ναι, αντίστοιχα.

Γράφημα 16. Η άποψη των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων για την συμβολή των πολιτικών στην προώθηση του υγιούς ανταγωνισμού

Πιστεύετε ότι οι μέχρι σήμερα πολιτικές έχουν συμβάλει στην προώθηση του υγιούς ανταγωνισμού και στην αποφυγή αθέμιτων ολιγοπωλιακών πρακτικών;

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γραφείου Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή. (2024) Έκθεση Δ' τριμήνου 2023, Απρίλιος 2024. Διαθέσιμο στο :<https://tinyurl.com/2rprmssae>

ΕΛΣΤΑΤ. (2024) Εξέλιξη κύκλου εργασιών επιχειρήσεων, Δεκέμβριος, Δ τρίμηνο 2023, Ετήσια στοιχεία 2023, Δελτίου Τύπου, 15 Φεβρουαρίου 2024. Διαθέσιμο στο: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SBR07/2023-M12>

ΕΛΣΤΑΤ. (2022) Έρευνα εργατικού δυναμικού: Δεκέμβριος 2023, Δελτίο Τύπου, 1 Φεβρουαρίου 2024. Διαθέσιμο στο: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO02/2023-M12>

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. (2023) Εξαμηνιαίο δελτίο οικονομικού κλίματος μικρών & πολύ μικρών επιχειρήσεων: Α' εξάμηνο 2023, 6 Σεπτεμβρίου 2023. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/2mblg4rj>

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. (2024) Εξαμηνιαίο δελτίο οικονομικού κλίματος μικρών & πολύ μικρών επιχειρήσεων: Β' εξάμηνο 2023, 27 Μαρτίου 2021. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/2e3ak6gj>

Ξενόγλωσση

SMEunited. (2023) The EU Craft and SME Barometer – Autumn 2023, 23 Οκτωβρίου 2023. Διαθέσιμο στο: <https://www.smeunited.eu/publications/the-sme-business-climate-index-and-eu-craft-and-sme-barometer-autumn-2023>

SMEunited (2024) The EU Craft and SME Barometer – Spring 2024, 30 Απριλίου 2024. Διαθέσιμο στο: <https://www.smeunited.eu/publications/the-sme-business-climate-index-and-eu-craft-and-sme-barometer-4>

Μέρος Γ'

Όψεις του
ανταγωνισμού στην
ελληνική οικονομία

Η αυξανόμενη ολιγοπώληση του διεθνούς και εγχώριου επιχειρηματικού περιβάλλοντος και οι πιέσεις που ασκεί στη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα

Δημοσθένης Γεωργόπουλος,

Οικονομολόγος – Κοινωνιολόγος, απόφοιτος Σχολής Δημόσιας Διοίκησης

Λόης Λαμπριανίδης,

Οικονομικός γεωγράφος, καθηγητής ΠΑΜΑΚ

π. Γενικός Γραμματέας Ιδιωτικών Επενδύσεων Υπουργείο Οικονομίας & Ανάπτυξης

Εισαγωγή

Το κείμενο αυτό επισημαίνει πως, ενώ είναι πλέον σαφείς οι αρνητικές μακροοικονομικές και μακροκοινωνικές συνέπειες της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, εξακολουθεί, ωστόσο, να μην είναι αντιληπτό πως οι αρνητικές συνέπειες αφορούν και το μικροεπίπεδο των μεμονωμένων επιχειρήσεων. Είναι πια καιρός, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜμΕ) να διαρρήξουν τη στοιχισή τους με τον νεοφιλελευθερισμό και να αναπτύξουν δράσεις σε δύο διακριτά επίπεδα, τόσο στο οικονομικό όσο και στο πολιτικό.

Στο οικονομικό επίπεδο, η δραστηριοποίησή τους θα συμβάλλει στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους.

Στο πολιτικό επίπεδο, η δραστηριοποίησή τους θα πραγματοποιηθεί μέσω αφενός, της συνεργασίας με τον κόσμο της εργασίας και αφετέρου, με εισαγωγή ρυθμίσεων, ώστε να ελεγχθούν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και οι διαρκώς ενισχυόμενες "επενδυτικές εταιρείες διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων" (big asset companies, index companies, alternative investment companies), στις οποίες αναφερόμαστε εδώ, που κυριαρχούν πλέον, διαμορφώνοντας τα οικονομικά πράγματα κατά τις επιθυμίες τους.

Αρχικά, θα αναφερθούμε επιγραμματικά στις συνέπειες που υπάρχουν στην κατανόηση της οικονομικής πραγματικότητας, λόγω των στεγανών που έχουν δημιουργηθεί μεταξύ μακρο και μικροοικονομίας. Συγκεκριμένα, στην οικονομική επιστήμη επικρατεί ένας «πρωταρχικός

δυϊσμός». Αφενός, έχουμε τους οικονομολόγους που η κύρια ενασχόλησή τους καλύπτει το μακροεπίπεδο, δηλαδή τα συνολικά οικονομικά μεγέθη, όπως εξέλιξη ΑΕΠ, δημοσιονομικά και νομισματικά, εισαγωγές – εξαγωγές και ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών, συνολικές επενδύσεις κ.ά. Από την άλλη πλευρά, έχουμε τους οικονομολόγους που δραστηριοποιούνται κυρίως στο μικροεπίπεδο των μεμονωμένων επιχειρήσεων, των συμπράξεών τους κ.λπ.¹ Τα δύο αυτά διακριτά επίπεδα (μικρο και μακρο) συχνά δεν επικοινωνούν μεταξύ τους, με τις ρίζες αυτής της απόκλισης να ανευρίσκονται ακόμα και στο επίπεδο των σχολών εκπαίδευσης². Η ιδιόμορφη αυτή απόκλιση συνεχίζεται και επιτείνεται κατά την επαγγελματική ενασχόληση των οικονομολόγων. Αυτοί που ακολουθούν το μακροεπίπεδο απασχολούνται σε φορείς περί το Δημόσιο, την Κεντρική Τράπεζα κ.ά. υπηρετώντας, προφανώς, τους στόχους που αυτοί οι θεσμοί τούς θέτουν (αύξηση ΑΕΠ, καταπολέμηση ανεργίας, νομισματική ισορροπία, διαχείριση ενεργού ζήτησης, επανεκλογή κυβερνήσεων κ.λπ.). Οι υπόλοιποι, σε αντίθεση, προσπαθούν να εξυπηρετούν τους επιχειρηματικούς στόχους των ιδιοκτητών ή/και μάνατζερ των αντιστοίχων επιχειρήσεων (π.χ. μεγιστοποίηση κέρδους επιχείρησης και αύξηση κύκλου εργασιών).

Το αποτέλεσμα αυτού του «πρωταρχικού δυϊσμού» είναι πρακτικά η ριζική αποξένωση των δύο διακριτών αυτών υποσυνόλων των οικονομολόγων, έτσι που ουσιαστικά να αγνοούν οι μεν τα συμβαίνοντα στους δε και αντιστρόφως, προφανώς επί ζημιά αμφοτέρων. Στο παρόν κείμενο επιχειρούμε να γεφυρώσουμε ένα πολύ μικρό μέρος αυτού του χάσματος. Ο στόχος του εγχειρήματός μας δεν είναι ακαδημαϊκός, αλλά να εξαγάγουμε ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα για τις ΜμΕ. Είναι καιρός πλέον να γίνει κατανοητό πως οι αρνητικές συνέπειες του νεοφιλελευθερισμού δεν αφορούν μόνο το μακροοικονομικό και το μακροκοινωνικό επίπεδο, όπου αυτό έχει πια κατοχυρωθεί σε μεγάλο βαθμό. Αυτό που δεν είναι κατανοητό είναι πως αφορούν και το μικροεπίπεδο των μεμονωμένων επιχειρήσεων και ειδικότερα την αρνητική επίδραση των εδώ εξεταζόμενων επενδυτικών εταιρειών. Πρόκειται περί ενός σχετικά νέου εταιρικού τύπου, που εμφανίστηκε δυναμικά περίπου προ 40 ετών και που κυριαρχεί πλέον στις μέρες μας, διαμορφώνοντας αρνητικά τα οικονομικά πράγματα σε μεγάλο βαθμό, κατά τις ιδιαίτερες επιθυμίες του.

Ο νέος αυτός εταιρικός τύπος συμβάλλει αποφασιστικά στην ούτως ή άλλως παρατηρούμενη/ επιταχυνόμενη συγκέντρωση και ολιγοπώληση των οικονομικών δραστηριοτήτων, τόσο εντός όσο και μεταξύ των χωρών. Επιπτώσεις της στρεβλής λειτουργίας του αποτελούν μεταξύ άλλων, η αύξηση των ανισοτήτων και των χρεών, η παντοκρατορία των αγορών, οι κοινωνικές εντάσεις και η απουσία συνοχής, η υπόσκαψη της επιρροής της οργανωμένης εργασίας, ο περιορισμός της οικονομικής δημοκρατίας -με προφανείς παρεπόμενους κινδύνους- αλλά και της δημοκρατίας γενικότερα, η υπονόμηση της επιρροής των ΜμΕ αλλά και η μείωση των παραγωγικών επενδύσεων, της Ε&Α και εν γένει της παραγωγικότητας, η στροφή στον βραχυπροθεσμισμό, την χρηματιστικοποίηση κ.λπ.³

Οι «επενδυτικές εταιρείες» είναι ουσιαστικά διαχειρίστριες περιουσιακών στοιχείων τρίτων (πλούσιων ιδιωτών, συνταξιοδοτικών και ασφαλιστικών ταμείων κ.ά.) και εμφανίζονται σε

1 Οι απασχολούμενοι με το μεσοεπίπεδο (κλαδικό κ.λπ.) είναι πολύ λιγότεροι και σε διαρκή αμφιταλάντευση μεταξύ των δύο πρώτων επιπέδων.

2 Έτσι π.χ. το μακροεπίπεδο καλύπτεται συνήθως από τις σχολές με ειδίκευση στην Οικονομική Θεωρία και Πολιτική, ενώ το μικροεπίπεδο διδάσκεται ιδίως στις σχολές Διοίκησης Επιχειρήσεων. Βεβαίως, στο πλαίσιο της Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής διδάσκεται και το μικροεπίπεδο με τη θεωρία μεγιστοποίησης της ευημερίας του καταναλωτή και μεγιστοποίησης του κέρδους από την επιχείρηση. Όμως, πρόκειται περί προσεγγίσεων εξαιρετικά αφηρημένων και δογματικών, που πολύ δύσκολα παρέχουν τη δυνατότητα εστίασης στα συμβαίνοντα στον πραγματικό κόσμο, έτσι που συχνά να θεωρείται ότι η διδασκαλία αυτή έχει κυρίως ιδεολογική αιτιολόγηση, ενώ πρακτικά παρουσιάζει ελάχιστο ενδιαφέρον για όποιον πρόκειται να απασχοληθεί στον επιχειρηματικό τομέα.

3 Ουσιαστικά, οι εταιρείες αυτές είναι υπεύθυνες -σε σημαντικό βαθμό στο εταιρικό επίπεδο- για τα δεινά που πλέον έχει γίνει κατανοητό ότι συνοδεύουν τον παρακμάζοντα ιδίως νεοφιλελευθερισμό.

δύο κυρίαρχες μορφές. Η πρώτη μορφή αποτελείται από αυτές που επενδύουν παθητικά τα περιουσιακά στοιχεία των εταιρών τους στις δημόσιες χρηματαγορές (μετοχών, ομολογιών κ.λπ.) και που συχνά ονομάζονται «επενδυτικές εταιρείες –δείκτες» (εφεξής δείκτες ή παθητικές). Αυτές επενδύουν εν γένει στους χρηματιστηριακούς και άλλους δείκτες, χωρίς να επιλέγουν μεταξύ των εταιρειών που αναρτώνται σ' αυτούς (εξ ου και ο όρος «παθητικές»). Η δεύτερη μορφή αποτελείται από τις ονομαζόμενες «εναλλακτικές ή ενεργητικές επενδυτικές εταιρείες» (εφεξής εναλλακτικές ή ενεργητικές), οι οποίες επιλέγουν μία προς μία τις προς απόκτηση επιχειρήσεις, που συχνά είναι εκτός των χρηματιστηριακών πινάκων (ή επίσης συχνά τις αφαιρούν).

Θεωρούμε ότι η εμφάνιση (ουσιαστικά μετά το 1980) και ιδίως η εξάπλωση και η εν τω μεταξύ γιγάντωση των δύο αυτών κατηγοριών επενδυτικών εταιρειών διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων, ιδίως δε των εταιρειών δεικτών⁴ (συχνά ακόμα και τα τελευταία 10-15 χρόνια), έχει ήδη προκαλέσει μεγάλες μεταβολές στο διεθνές επιχειρηματικό τοπίο, τόσο στο μικρο όσο και στο μακροεπίπεδο⁵.

Επανερχόμενοι στον δυϊσμό που αναδείξαμε παραπάνω, οι μακρο-δημοσιολογούντες (οικονομολόγοι, κοινωνιολόγοι, πολιτικοί κ.ά.) σπανίως (και σχεδόν ποτέ καθαρά) αντιλαμβάνονται τη διασύνδεση των σύγχρονων εξελίξεων στο επίπεδο της κοινωνίας και της πολιτικής, με την ανάδυση και αυξανόμενη επικράτηση αυτών των νέου τύπου εταιρειών.

Είναι καιρός να συνειδητοποιηθεί ότι δεν είναι δυνατό να αντιτίθεται κάποιος στις μακρο-εκδηλώσεις ενός φαινομένου όπως ο νεοφιλελευθερισμός χωρίς να αντιτίθεται εξ ίσου στα μικρο-θεμέλιά του, μέρος των οποίων εδώ εντοπίζουμε στην εμφάνιση και ιδίως γιγαντιαία εξάπλωση των επενδυτικών εταιρειών και των συνεπειών τους. Αφήνοντάς τες, επομένως, στην απρόσκοπτη επικράτησή τους, όπως συνέβη τα τελευταία 30-40 χρόνια, συχνά με μεθόδους αρκετά αδιαφανείς και ολιγοπωλιακές και σε κάθε περίπτωση μακριά από τον συλλογικό έλεγχο, επιτρέπουμε, έστω και άθελά μας, στον νεοφιλελευθερισμό να μακρομερεύει και να επιδεινώνει την ήδη προβληματική κατάσταση των σύγχρονων κοινωνιών (οικολογικά, οικονομικά και γεωπολιτικά), καθώς δεν αντιπαρatiθέμεθα στα θέματα της ισχύος του, που εντοπίζουμε στον εταιρικό κόσμο των θηριωδών επιχειρήσεων και των διασυνδέσεών τους. Το παρόν κείμενο στοχεύει ακριβώς στο να αναδείξει την αναγκαία συνέχεια μεταξύ μακρο και μικρο επιπέδου και να συμβάλλει στην κατανόηση των αρνητικών συνεπειών από την ανεξέλεγκτη λειτουργία των τεράστιων «επενδυτικών εταιρειών»,⁶ τόσο στην κοινωνία ως σύνολο όσο και στον κόσμο των ΜμΕ.

Αιτία και ιστορική εξέλιξη των επενδυτικών εταιρειών

Τις απαρχές τους θα πρέπει να αναζητήσουμε στην κρίση κερδοφορίας των μεγάλων και πολυεθνικών επιχειρήσεων των ΗΠΑ (μέσα με τέλη του '60), συνεπεία των εσωτερικών πιέσεων του εργατικού κινήματος αλλά και των εξωτερικών πιέσεων, λόγω της ανόδου ιδίως των γερμανικών και ιαπωνικών ανταγωνιστών τους. Το παλιό περιβάλλον εντός του οποίου είχαν συνηθίσει να δραστηριοποιούνται κατά την περίοδο του New Deal τη δεκαετία του '30 -ως απάντηση στη Μεγάλη Ύφεση- και ιδίως των 20-25 πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, χαρακτηριστικά της οποίας αποτελούσαν η εταιρική πολυμετοχική συμμετοχή, ο διαχωρισμός της ιδιοκτησίας (μέτοχοι) και του ελέγχου (μάνατζερς), ο κυρίαρχος ρόλος των μάνατζερς (Berle and Means, 1932/1967), με μόνιμους πρακτικά εργαζόμενους που είχαν λόγο επί των εταιρικών πρακτικών, με μακροχρόνιους

4 Με τις ενεργητικές να έπονται, αλλά να επιταχύνουν διαρκώς και αυτές την επίδρασή τους.

5 Ας σημειωθεί ότι κατά κανένα τρόπο δεν εξαντλούμε εδώ την τυπολογία των επενδυτικών εταιρειών με την αναφορά μας στους δύο παραπάνω τύπους.

6 Αξίζει να σημειωθεί ότι η εταιρική αυτή μορφή αναπτύχθηκε περί την Wall Street και παρότι πλέον έχει εξαπλωθεί και εκτός ΗΠΑ, εξακολουθεί να κυριαρχείται σε μεγάλο βαθμό από εταιρείες των ΗΠΑ και σε μικρότερο βαθμό από τον υπόλοιπο αγγλοσαξονικό κόσμο, γι' αυτό και αναφερόμαστε κυρίως στις οικονομικές εξελίξεις των ΗΠΑ, ιδίως ιστορικά.

επενδυτικούς ορίζοντες κ.λπ., αλλά και αντιστρόφως με περιορισμένο ενδιαφέρον για τη μεγιστοποίηση του κέρδους των μετόχων (ιδίως βραχυμεσοχρόνια), έπαψε κατά την δεκαετία του 70 πλέον να εξυπηρετεί (καθώς όπως προαναφέραμε τα κέρδη πιέζονταν πολύπλευρα). Το αποτέλεσμα ήταν μια «διπλή επανάσταση»: στο μακροεπίπεδο, είδαμε την ανάδυση των οικονομικών, αρχικά του «μονεταρισμού» και στη συνέχεια της σχολής των «ορθολογικών προσδοκιών» και των «οικονομικών της προσφοράς – Ρηγκανόμικς», της σχολής της Βιρτζίνια περί τη «Δημόσια Επιλογή» και των παραλλαγών τους, με την κάθε μια από τις παραπάνω να εξαπολύει πυρά κατά του μεταπολεμικού κεϋνσιανισμού, του κρατικού παρεμβατισμού κ.λπ.

Στο μικροεπίπεδο, αντίστοιχα, είχαμε τη σχολή της «μεγιστοποίησης της μετοχικής αξίας»⁷ ή της «αξίας για τους μετόχους». Κατ' αυτήν, όλοι οι υπόλοιποι εταιρικοί συμμετέχοντες, μάντζερς, εργαζόμενοι, το ευρύτερο κοινωνικό και οικολογικό περιβάλλον κ.λπ., υποβαθμίζονται ριζικά, αν δεν εκπροσωπούνται στο μετοχικό της κεφάλαιο, σε αντίθεση με τις θέσεις των προηγούμενων κυρίαρχων απόψεων.

Στις αλλαγμένες αυτές εταιρικές μορφές, τόσο για τη δημιουργία τους όσο και για την εξάπλωσή τους, η έμφαση μεταφέρθηκε στη διαχείριση των χρηματοροών και ιδίως των χρεών. Τα χρέη σταδιακά αποκτούν κεντρικό ρόλο, τόσο κατά την απόκτηση εταιρειών (π.χ. leveraged buyouts) αλλά και κατά τη λειτουργία τους, όπου συχνά αξιοποιούν χρεωστικά κεφάλαια, με μέγα μέρος της εταιρικής προσοχής και προσπάθειας να καταναλώνεται στην εξυπηρέτηση των αρχικών χρεώσεων (εξαγοράς τους κ.λπ.) και της βραχυμεσοχρόνιας κερδοφορίας, συχνά εις βάρος των επενδύσεων, της E&A και γενικότερα των μακροχρόνιων επιχειρηματικών προοπτικών. Η ιδιαίτερη σημασία των χρεών και της αύξησής τους είναι επακόλουθο της διαδικασίας της εξωχώριας μετακίνησης των αμερικανικών πολυεθνικών εταιρειών σε αναζήτηση μείωσης του κόστους (εργατικού, περιβαλλοντικού κ.λπ.), ως μια στρατηγική, προκειμένου να κυριαρχήσουν στον ανταγωνισμό που είχαν να αντιμετωπίσουν τόσο στο εσωτερικό των ΗΠΑ, από πλευράς του εργατικού κινήματος, όσο και στον ανταγωνισμό που είχαν να αντιμετωπίσουν στο εξωτερικό, ιδίως από το γερμανικό και ιαπωνικό κεφάλαιο.

Κατά τη διαδικασία αυτή, τα χρέη λειτούργησαν ως υποκατάστατο της απουσίας αυξήσεων μισθών, ακόμα και σταθερής πλήρους απασχόλησης, ως μέσο διατήρησης της συνολικής ζήτησης και αποφυγής των κοινωνικών εντάσεων (ή των αντιπαραθέσεων μεταξύ καπιταλισμού και δημοκρατίας κατά Streeck, 2011). Σε συνδυασμό με τον πληθωρισμό της δεκαετίας του '70, τα αυξημένα χρηματικά διαθέσιμα των επιχειρήσεων, των πλούσιων ιδιωτών και των ταμείων (ιδίως των ΗΠΑ), δεν εύρισκαν παραγωγικές διεξόδους στο εσωτερικό τους⁸. Συνεπώς, τα αμερικανικά ιδίως κεφάλαια διαδοχικά τοποθετούνταν παραγωγικά είτε σε τρίτες χώρες (Κίνα κ.α.), ώστε να αξιοποιήσουν τους χαμηλούς μισθούς, είτε σε χρηματιστικές επενδύσεις, ώστε να αξιοποιήσουν τα αυξημένα χρέη και τα αδιάθετα παραγωγικά κεφάλαια, με κέντρο την Wall Street⁹, ακόμα και από εταιρείες με ισχυρό έως τότε παραγωγικό προφίλ (π.χ. General Electric με τα κέρδη της να προέρχονται όχι μόνο πλέον από τις παραγωγικές αλλά και από τις χρηματιστικές της

7 Ενδεικτικά, Jensen(1989), Friedman(1970)

8 Η πρόθεση ήταν αφενός η αποδυνάμωση του εγχώριου εργατικού κινήματος, κάτι που βεβαίως δεν μπορούσε να υλοποιηθεί χωρίς αύξηση της ανεργίας (επομένως αποφυγή επενδύσεων) και μεταφορά δραστηριοτήτων στο εξωτερικό, αφετέρου η εύρεση ανταγωνιστικών εργατικών αμοιβών στο εξωτερικό, ώστε να ανταπεξέλθουν στον διεθνή ανταγωνισμό.

9 Χωρίς βεβαίως να επενδύονται στην πραγματική οικονομία των ΗΠΑ, ώστε να μην ενισχύεται η εργαζόμενη τάξη.

δραστηριότητες)¹⁰. Η πολύ πιθανή συνέπεια αυτών των προσαρμογών είναι η παρατηρηθείσα σταθερή πτώση της παραγωγικότητας, καθώς η έμφαση μετατοπίστηκε από τις μακροχρόνιες επενδύσεις και την παραγωγή, στους βραχυχρόνιους χρηματιστικούς χειρισμούς μετά το '80 (με τη μερική εξαίρεση των μέσων της δεκαετίας του '90). Η πτώση, ωστόσο, αυτή δεν αποτέλεσε πρόβλημα για την εταιρική κερδοφορία, καθώς υποκαταστάθηκε, μεταξύ άλλων, από την επικερδή διαχείριση του χρέους αλλά και ευρύτερα από την αυξημένη ανισότητα που εκτοξεύτηκε σε ύψη ανάλογα της δεκαετίας του 1920.

Πολύ μεγάλη σημασία, επίσης, για την εμφάνιση και εξάπλωση αυτών των νέων εταιρικών μορφών έπαιξε το συνταξιοδοτικό σύστημα¹¹, όπως και το σύστημα υγείας των ΗΠΑ¹², με αποτέλεσμα την ιδιωτική αποταμίευση και στη συνέχεια απόπειρα κερδοφόρου και ανταγωνιστικής τοποθέτησής της, με τη μορφή των συνταξιοδοτικών και ασφαλιστικών ταμείων. Η γιγάντωση ακριβώς αυτών των επενδυτικών ταμείων και ιδίως η στροφή τους μακριά από τις τραπεζικές καταθέσεις¹³ και το κρατικό χρέος¹⁴, οδήγησε στην αξιοποίησή τους από τους νέους χρηματιστικούς καπετάνιους της οικονομίας των ΗΠΑ και του κόσμου (με παράλληλη μόχλευση χρεών), που δεν ήταν άλλοι από τους διαχειριστές των επενδυτικών εταιρειών που εδώ παρουσιάζουμε¹⁵. Η ανάπτυξη των επενδυτικών εταιρειών διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων (ιδίως των ενεργητικών εξ αυτών) οδήγησε σε διαδοχικά κύματα επιχειρηματικών εξαγορών και αναδιάρθρωσεων εταιρειών με χαμηλή κερδοφορία και εν γένει σημαντικών κεφαλαιακών επενδύσεων, με στόχο την επαναφορά τους στη βραχυχρόνια κερδοφορία και την επαναπώλησή τους με κέρδη, σε ένα διάστημα συνήθως μεταξύ 5 έως 12 χρόνων (Christophers, 2023: 185-210) από την αρχική απόκτησή τους. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών των νέων ιδιοκτητών (ενεργητικών ή εναλλακτικών) είναι η απουσία οποιασδήποτε γνώσης των διαδικασιών παραγωγής των εταιρειών που αποκτούν και αναδιαρθρώνουν, όπως βεβαίως και των μακροχρόνιων επενδυτικών στοχεύσεών τους. Η μόνη στόχευσή τους είναι η γρήγορη αποκομιδή του αρχικού κεφαλαίου που επένδυσαν συν ένα ανταγωνιστικό ποσοστό κέρδους, ώστε να προσελκύσουν επενδυτές (πλούσιους ιδιώτες, συνταξιοδοτικά και ασφαλιστικά αλλά και κρατικά ταμεία πλούσιων χωρών, όπως π.χ. του Κατάρ και της Σιγκαπούρης) για τα σχέδιά τους.

Ο όλος τομέας της διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων έχει ήδη υπερβεί από το 2020 τα 100 τρις. \$ και διαρκώς επαυξάνεται (BBC, 2021). Χαρακτηριστικό του είναι η υψηλή συγκέντρωση,

10 Ο χώρος δεν επιτρέπει εδώ την ανάδειξη της σχέσης της σταδιακής παρακμής της αμερικανικής ηγεμονίας και της χρηματιστικοποίησης της οικονομίας, υπό την μορφή μάλιστα ενός επαναλαμβανόμενου φαινομένου σε μακρά χρονικά διαστήματα, που οι Braudel (1979 και 1992) και Arrighi (1994), ονομάζουν «ηγεμονικό φθινόπωρο». Κατ' αυτό, τα συσσωρευμένα χρηματικά κεφάλαια αδυνατούν να έχουν την επιθυμητή κερδοφορία με τις συνήθεις δραστηριότητες και αναζητούν διεξόδους είτε εκτός του ηγεμονικού πυρήνα είτε και κερδοσκοπώντας χρηματιστικά, με καθοριστικές γεωπολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνέπειες.

11 Κεφαλαιοποιητικό συνταξιοδοτικό σύστημα έναντι αναδιανεμητικού (υπό κρατική ιδίως εγγύηση και διαχείριση) και με τους διαχειριστές του να ανταγωνίζονται για τις καλύτερες αποδόσεις των αποταμιεύσεων, ωθώντας την οικονομία συχνά στη δημιουργία κερδοσκοπικών υπερβολών και κρίσεων.

12 Με την απουσία ή πολύ περιορισμένη εξάπλωση ενός εθνικού συστήματος υγείας που εξανάγκασε σε ιδιωτική αποταμίευση και αναζήτηση κερδοσκοπικής τοποθέτησής της.

13 Αφενός μεν διότι τα επιτόκια μετά από μια αρχική εκτόξευση στο πρώτο μισό του 80 παρέμειναν για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου, πολύ περιορισμένα, αυξάνοντας επομένως την αναζήτηση ρίσκου που ήταν διατεθειμένες να αναλάβουν οι επενδυτικές εταιρείες και αφετέρου διότι μετά την κρίση του 2007-9 για την οποία και ορθώς οι τράπεζες των ΗΠΑ (Goldman Sachs κτλ.) θεωρήθηκαν υπεύθυνες, τους επιβλήθηκε ένα ενισχυμένο ρυθμιστικό περιβάλλον που περιόρισε την κερδοφορία και κερδοσκοπία τους, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο στις επενδυτικές που λειτουργούν με ελάχιστους ρυθμιστικούς κανόνες (δες Christophers, 2023: 11-12)

14 Που εν γένει έμεινε στάσιμο ως τα χρόνια της κρίσης (2007-2008)

15 Την τάση αυτή χρηματιστικοποίησης, διευκόλυναν και διόγκωσαν περαιτέρω και οι διαδοχικές πολιτικές ποσοτικής χαλάρωσης που ακολουθήθηκαν με συνέπεια μετά την κρίση του 2007-2009, καθώς έθεσαν στην διάθεση των εταιρειών μεγάλες ποσότητες ρευστών διαθεσίμων, που δεν μπορούσαν ή/και δεν ήθελαν να τα επενδύσουν στην πραγματική οικονομία, αλλά τα αξιοποίησαν και αυτά για κερδοσκοπικούς λόγους.

ειδικότερα μάλιστα στις εταιρείες δείκτες, όπου οι 3-4 μεγαλύτερες απ' αυτές προσεγγίζουν ήδη το ποσό των 30 τρις \$ (BlackRock περί τα 10 τρις.\$, Vanguard περί τα 8 τρις \$, State Street και Fidelity μεταξύ 4 και 5 τρις \$). Αποτελούν, συνεπώς, ένα ήδη εδραιωμένο ολιγοπώλιο, με δεσμούς αναμεταξύ τους -ιδιοκτησιακούς αλλά και στελεχικούς- και με το αμερικανικό κράτος κυρίως, το οποίο διαθέτει σημαντικά μερίδια στις μεγαλύτερες χρηματιστηριακές αγορές του αναπτυγμένου κόσμου, ιδίως τις Αγγλοσαξονικές, αλλά με διαρκή εξάπλωση και στις υπόλοιπες. Οι συνέπειές τους δεν έχουν γενικά μελετηθεί προσεκτικά, καθώς η μεγάλη τους εξάπλωση είναι σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, μετά το 2000 και ιδίως μετά τη μεγάλη κρίση του 2007-2009. Ήδη, πάντως, μια πρωτοποριακή μελέτη του 2011 (Vitali et al 2011: 3), επισημαίνει ότι «οι κορυφαίοι δρώντες κατέχουν έναν έλεγχο δέκα φορές μεγαλύτερο από αυτόν που θα μπορούσε να αναμένεται με βάση τον πλούτο τους». Δηλαδή, ήδη 15 χρόνια πριν, μέσα στις μεγαλύτερες εταιρείες του κόσμου μας εμφανίζονται με ελεγκτικό ρόλο οι εταιρείες δείκτες (Black Rock κ.λπ.), αν και η εξάπλωσή τους είχε μόλις αρχίσει. Στις μέρες μας, ενδεικτικά στον S&P500 (ΗΠΑ), όπου συναντάται και η μέγιστη συμμετοχή τους, η συνδυασμένη ιδιοκτησία τους ήταν το 2017 στο 18,8%, ενώ το 2018 είχε ήδη υπερβεί το 20%, καθιστώντας ρεαλιστική την πρόβλεψη του John Bogle, ιδρυτή και διευθύνοντα επί σειρά ετών της Vanguard, ότι στο όχι μακρινό μέλλον θα έχουν ξεπεράσει το 30%, αποκτώντας έτσι πλήρως αποτελεσματικό έλεγχο επί των μεγαλύτερων πολυεθνικών του πλανήτη μας. Πιο αναλυτικά, οι τρεις μεγάλες εταιρείες- δείκτες, είναι συνδυαστικά οι μεγαλύτεροι ιδιοκτήτες σχεδόν στο 90% των εταιριών του S&P500, με το υπολειπόμενο 10% να ελέγχεται από μεγάλους ιδιώτες ιδιοκτήτες, όπως L. Page & S. Brin (Google), J. Bezos (Amazon), M. Zuckerberg (Facebook), Walton Family (Walmart). Είναι, επομένως, πολύ δύσκολο να αποφύγουμε την έντονη ολιγαρχική γεύση που αναγκαία συνοδεύει τις παραπάνω πληροφορίες (τις οποίες, βεβαίως, μπορεί να πολλαπλασιάσουμε επ' άοριστον...).

Η επίδραση των επενδυτικών εταιρειών περιουσιακών στοιχείων

Στη συνέχεια, επιχειρούμε μια πολύ προκαταρκτική ερμηνεία της επίδρασής τους, αρχίζοντας από τις εταιρείες δείκτες -παθητικές και συνεχίζοντας με τις ενεργητικές- εναλλακτικές:

A) Πρώτον, καθώς όπως προείπαμε οι εταιρείες-δείκτες αγοράζουν τις μετοχές των μεγάλων (πολυεθνικών εν γένει) επιχειρήσεων, που σε κάθε περίπτωση συγκροτούν τους σημαντικούς χρηματιστηριακούς δείκτες διεθνώς¹⁶, συντελούν σε ένα ανώτερο επίπεδο, πέραν αυτού που από μόνες τους οι επιμέρους πολυεθνικές επιχειρήσεις επιτυγχάνουν, στην ολιγοπώληση όχι πλέον του ενός ή του άλλου κλάδου, αλλά του συνόλου των οικονομικών δραστηριοτήτων¹⁷. Λόγω της αποκτηθείσας ισχύος και ελέγχου (Vitali et.al., 2011), σε ένα ελάχιστο διάστημα 15 περίπου ετών, οι εταιρείες δείκτες δρουν εκπροσωπώντας τα συλλογικά πλέον συμφέροντα των πολύ μεγάλων και πολυεθνικών εταιρειών που είναι εισηγμένες στα μεγάλα διεθνή χρηματιστήρια και βεβαίως όχι τα επιμέρους της μιας ή της άλλης, καθώς εκ της σύστασής τους επενδύουν παθητικά στο σύνολο του δείκτη και δεν μπορούν να δρουν προσημισιακά υπέρ μεμονωμένων εταιρειών. Τέτοιου τύπου συλλογικά συμφέροντα έχουν να κάνουν με μακροπολιτικές που υποστηρίζουν τη διατήρηση των σημαντικών χρηματιστηριακών δεικτών σε υψηλά επίπεδα, επομένως και των επιμέρους

16 Ήδη έχουν εξαγοράσει άνω του 20% των βασικών δεικτών των ΗΠΑ και αυξάνουν διαρκώς τα ποσοστά τους σε όλα σχεδόν τα σημαντικά χρηματιστήρια διεθνώς (Medina et. al., 2022).

17 Ίσως να μην είναι υπερβολικό να ειπωθεί πως ο ρόλος τους προσεγγίζει σε κάποιον βαθμό τη λειτουργία του αστικού κράτους κατά τους Μαρξ -Εγκελς στο κομμουνιστικό μανιφέστο: «Η εκτελεστική εξουσία του σύγχρονου κράτους δεν είναι παρά μια επιτροπή που διευθύνει τις κοινές υποθέσεις σύνολης της αστικής τάξης».

τιμών των μετοχών τους και βεβαίως ο ασφαλέστερος τρόπος για τη διατήρηση των τιμών σε ψηλά επίπεδα, είναι η υψηλή κερδοφορία τους, επομένως η υψηλή κερδοφορία των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων. Όπως έχουμε μάλιστα δει για όλη την τελευταία 15ετή και πλέον χρονική περίοδο, κατά την οποία δραστηριοποιούνται ιδίως οι εταιρείες – δείκτες,, η υψηλή κερδοφορία δεν συμβαδίζει υποχρεωτικά, συχνά μάλιστα ούτε κατά προσέγγιση, με τη γενική οικονομική πρόοδο -όπως π.χ. αυτή εκτιμάται από τον ατελέστατο, είναι η αλήθεια προς τούτο, δείκτη του ΑΕΠ. Η σχετική, έστω, αλλά υπαρκτή αυτή αυτονόμηση των κερδών των μεγάλων εταιρειών από τη γενική οικονομική κατάσταση έγινε ιδιαίτερα αισθητή κατά τη μεγάλη ύφεση, την επακολουθήσασα κρίση της ευρωζώνης, κατά την πανδημία και μάλλον επεκτείνεται και στις μέρες μας, με τους διεθνείς χρηματιστηριακούς δείκτες να καταρρίπτουν αλληπάλληλα ρεκόρ, εν τω μέσω μιας γενικής στασιμότητας.

Αυτή η σχετική αυτονόμηση των μεγάλων πολυεθνικών από τη γενική αναπτυξιακή πορεία, ως πιθανό αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, της διαρκούς επαύξησης της ολιγοπώλησης, ως συνέπεια της συνδυασμένης ιδίας δράσης των πολυεθνικών με τη δράση των εταιρειών -δεικτών, δρα, επομένως, εις βάρος των ΜμΕ και βεβαίως του ευρύτερου κοινού. Η ολιγοπώληση, που αποτελεί ούτως ή άλλως προϊόν πολλών δεκαετιών εξέλιξης μέσα στον 20ο αιώνα, μπορεί να έχει περαιτέρω διευκολυνθεί από τη δράση των τριών-τεσσάρων κολοσσιαίων εταιρειών -δεικτών κατά τον 21ο. Αυτές αποκτούν ελεγκτικά και σε κάθε περίπτωση επιδραστικά μετοχικά ποσοστά σε όλες τις σημαντικές εταιρείες πλανητικά. Ακόμα περισσότερο, δεν είναι προς το συμφέρον τους το ξέσπασμα εμπορικών πολέμων των εταιρειών τους, με ανταγωνισμό τιμών ή και ανταγωνισμό Ε&Α για ανάπτυξη καινοτομικών προϊόντων/ διαταρακτικών τεχνολογιών κ.λπ., που υποχρεωτικά θα αυξήσουν τα καινοτομικά κέρδη ορισμένων από τη «δημιουργική καταστροφή» των υπολοίπων ηττημένων του ανταγωνισμού. Αυτό θα σήμαινε πως είτε λόγω ανταγωνισμού τιμών είτε Ε&Α, κάποιες από τις ελεγχόμενες μετοχικά απ' αυτές εταιρείες θα χάσουν και κάποιες θα κερδίσουν, με πιθανό συνολικό μηδενικό ή /και αρνητικό άθροισμα κερδών για τις εταιρείες -δείκτες.

Αντ' αυτού, η συνεννόηση που καθίσταται δυνατή από την αρχική ολιγοπώληση που ήδη έχουν επιτύχει οι εισηγμένες πολυεθνικές εταιρείες, εντείνεται σημαντικά από την συντονιστική/ελεγκτική δράση που αναλαμβάνουν οι εταιρείες- δείκτες υπέρ τους και βεβαίως, εκ του αποτελέσματος, κατά των ΜμΕ. Αυτό επιτυγχάνεται, μεταξύ άλλων, εμμέσως μεν, καθώς το καταναλωτικό κοινό θα διαθέτει μικρότερα ποσά για αγορές από ΜμΕ κατά το μέρος που αποσπούν οι ολιγοπωλιακές πρόσοδοι, άμεσα δε, καθώς οι μεγάλες /πολυεθνικές θα είναι σε πολύ πιο ισχυρή θέση να ανταγωνιστούν τις ΜμΕ π.χ. μέσω φορολογικών τεχνασμάτων και των προτιμησιακών διευθετήσεων που επιτυγχάνουν, λόγω της ισχυρής διαπλοκής τους με την εκτελεστική εξουσία ιδίως των ΗΠΑ. Επομένως, σαφώς προκύπτει ότι «οι ΜμΕ και ιδίως οι συλλογικές τους εκπροσωπήσεις θα πρέπει να πολιτικοποιηθούν, ώστε να διεκδικήσουν -κατ'ελάχιστον- θεσμικά ίσους όρους ανταγωνισμού («επιπεδοποίηση του γηπέδου», δηλαδή το «γήπεδο» (πεδίο) του ανταγωνισμού να πάψει να έχει κλίση υπέρ των μεγάλων επιχειρήσεων) ή με άλλα λόγια να διεκδικήσουν την κατάρρηση των συχνά άτυπων μεν, αλλά πανίσχυρων προνομίων που οι πολυεθνικές ιδίως εταιρίες απολαμβάνουν» (Λαμπριανίδης & Γεωργόπουλος, 2021: 169).

Β) Δεύτερον, οι ενεργητικές επενδυτικές εταιρείες δραστηριοποιούνται κατά διαφορετικό μεν τρόπο από τις παθητικές εταιρείες -δείκτες, αλλά εξακολουθούν να λειτουργούν ολιγοπωλιακά και εις βάρος των ΜμΕ. Ενώ στις πρώτες η ολιγοπωλιακή δράση προκύπτει από τα πάνω και συντονιστικά, σε τούτες προκύπτει εκ των έσω μέσω της εξαγοράς, αναδιάρθρωσης και ολιγοπωλιακής συνένωσης σημαντικών εταιρειών και τομέων που πριν ανήκαν στην κρατική αρμοδιότητα, ή εν πάση περιπτώσει στη μικρομεσαία επιχειρηματικότητα και το ευρύτερο κοινό. Μια συνοπτική εικόνα του εύρους των δραστηριοτήτων τους αποτυπώνεται γραφικά σ' ένα πρόσφατο βιβλίο αφιερωμένο σ' αυτές (Christophers, 2023: 7): «Πριν από σαράντα χρόνια, θα ήταν... αδιανόητο ότι θα αγοράζαμε τη βενζίνη μας, θα πληρώναμε τις δόσεις μας για το πάρκινγκ ή θα νοικιάζαμε το σπίτι μας από μια εταιρεία όπως η Blackstone». Η Blackstone είναι η μεγαλύτερη επενδυτική ενεργητική εταιρεία, με περιουσιακά στοιχεία υπό διαχείριση αξίας 1 τρις \$.

Οι επενδυτικές ενεργητικές εταιρείες, αξιοποιώντας ίδια κεφάλαια, τα χρήματα των συνταξιοδοτικών και ασφαλιστικών ταμείων και δάνεια αγοράζουν με ένα διαρκώς αυξανόμενο βαθμό¹⁸, από κατοικίες και γη -όταν προσφέρονται ενιαία σε μεγάλους αριθμούς, ώστε να ανταποκρίνονται στα μεγάλα κεφάλαια που αυτές διαθέτουν, ως υποστηρικτικές δομές υγείας -από γηροκομεία ως νοσοκομεία και κάθε είδους αναγκαίες υποδομές που επιτρέπουν στις σύγχρονες κοινωνίες να λειτουργούν (δίκτυα υδάτων, οδικής κυκλοφορίας, ενέργειας, τηλεπικοινωνιών κ.λπ.)¹⁹. Αν και οι ενεργητικές αποκτούν κατ' αποκλειστικότητα τον έλεγχο -όχι αναγκαία και την αποκλειστική κυριότητα- των εξαγοραζόμενων εταιρειών (σε αντίθεση με τις εταιρείες -δείκτες, όπου τα ιδιοκτησιακά τους μερίδια είναι μειοψηφικά, αν και σημαντικά), η διαχείριση και η γνώση του αντικειμένου τους παραμένει (όπως και με τις παθητικές) ουσιαστικά χρηματιστική, επομένως χωρίς ουσιαστική γνώση και ενδιαφέρον για την παρεχόμενη υπηρεσία. Επί της ουσίας, δεν γνωρίζουν το αντικείμενο την κυριότητα του οποίου διαθέτουν, απλά ενδιαφέρονται να αποκομίσουν το μέγιστο δυνατό ποσό κερδών στο μικρότερο δυνατό διάστημα και να αποχωρήσουν προς άγρια κερδών αλλού. Η κυρίαρχη στόχευσή τους είναι η επικερδής πώληση των αποκτώμενων εταιρειών, οργανισμών κ.τ.λ., σ' έναν ορίζοντα μεταξύ 5 με 10 χρόνων, μέσω αναδιαρθρώσεων, επιθετικής πολιτικής τιμών και κερδών, ώστε να απαλλαγούν άμεσα από υπηρεσίες χαμηλής ή ανύπαρκτης κερδοφορίας και παράλληλα να «εξορξουν» τα μεγαλύτερα δυνατά κέρδη βραχυχρονίως, με παράλληλη αδιαφορία για τις μακροχρόνιες εταιρικές προοπτικές, τις επενδύσεις, τη διατήρηση των υποδομών σε καλή κατάσταση κ.τ.λ., γιατί η πρόθεσή τους είναι, όπως αναφέραμε, η επιτυχής πώληση το νωρίτερο δυνατό και όχι η επί αόριστον διακράτηση και διεύθυνσή τους.

Μία νέα εποχή για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις

Η μεγάλη συγκέντρωση διεθνώς -και πλέον και εγχωρίως- σε λίγες πολυεθνικές επιχειρήσεις και οι αυξανόμενες διασυνδέσεις τους, όπως π.χ. συμβαίνει μέσω των επενδυτικών εταιρειών περιουσιακών στοιχείων, έχει προκαλέσει πολλές δυσμενείς συνέπειες στην παγκόσμια οικονομία και κοινωνία. Εδώ, επιχειρήσαμε να δείξουμε ότι οι «επενδυτικές εταιρείες», ένας σχετικά νέος εταιρικός τύπος, που εμφανίστηκε δυναμικά περίπου προ 40 ετών, κυριαρχεί πλέον στις μέρες μας, διαμορφώνοντας τα οικονομικά δεδομένα σε μεγάλο βαθμό κατά τις ιδιαίτερες επιθυμίες τους. Οι επενδυτικοί αυτοί Λεβιάθαν ειδικεύονται στην παθητική ή/και στην ενεργητική επενδυτική. Θεωρούμε ότι το αποτέλεσμα της χωρίς περιορισμούς και απαγορεύσεις δράσης τους δεν είναι κοινωνικοοικονομικά ωφέλιμο. Όπως καταδείχθηκε, αυξάνουν ιδίως την ολιγοπώληση, τη μεταφορά των κερδών στα διεθνή χρηματιστηριακά κέντρα (καθώς η ιδιοκτησία

18 Ο Christophers (2023) υπολογίζει κατ' ελάχιστον την αξία των κατοικιών και υποδομών που οι εταιρείες αυτές ελέγχουν σε 4 τρις. \$, με τις τρεις μεγαλύτερες να ελέγχουν πάνω από το 65%, παρουσιάζοντας, επομένως, στοιχεία ενός ισχυρού ολιγοπωλίου.

19 Ενδεικτικά, η εταιρεία Macquarie (με υπό διαχείριση περιουσιακά στοιχεία που προσεγγίζουν τα 900 δις.\$), δεύτερη σε μέγεθος παγκοσμίως μετά την Blackstone, έχει στην ιδιοκτησία της υποδομές πάνω στις οποίες στηρίζουν την ζωή τους άνω των 100 εκ. ανθρώπων ανά τον κόσμο (Christophers 2023: 8). Στην περίπτωση της χώρας μας, ενδεικτική είναι η πολύ πρόσφατη εξάπλωση της CVC Capital Partners: Έχει το Hellenic Healthcare Group, τον ισχυρότερο όμιλο ιδιωτικών υπηρεσιών υγείας στην Ελλάδα που διαθέτει: 7 θεραπευτήρια (Υγεία, Metropolitan Hospital, Μητέρα, Λητώ, Creta InterClinic στην Κρήτη, City Hospital στην Καλαμάτα), τα διαγνωστικά κέντρα HealthSpot και Platon Diagnosis, κατ' οίκον υπηρεσίες υγείας Homecare, το Κέντρο Μοριακής Βιολογίας και Γονιδιωματικής A-Lab, το Υγεία IVF Μονάδα Εμβρυογένεσης. Τις Μαρίνες Ζέας, Λευκάδας, Γουβιών. Ελέγχει τη Vivartia, τον μεγαλύτερο όμιλο τροφίμων που έχει: τη γαλακτοβιομηχανία ΔΕΛΤΑ Advance, Δωδώνη, Μπάρμπα Στάθης, την Green food, Goody's, Everest, Flocafe, ΟΜΚ, Halvatzis Μακεδονική, Χρυσή Ζύμη, Αραμπατζής ελληνική ζύμη, Βίγλα, La Pasteria, Hellenic Catering, Olympic Catering, Life, Paraquano, Milko. Διαθέτει μειοψηφική συμμετοχή στη Skrutz, στη ΔΕΗ - Κωτσόβολο. Αξίζει εδώ να τονισθεί ότι η χώρα μας, λόγω της σχεδόν 15ετούς κρίσης και της πανδημίας, μόλις έχει αρχίσει να συγκεντρώνει την προσοχή των εταιρειών αυτών και βεβαίως, αν δεν υπάρξει αντίδραση, το μερίδιό τους στην οικονομική ζωή του τόπου θα γιγαντωθεί με αρνητικές συνέπειες

της συναντάται πρωτίστως στον αγγλοσαξονικό χώρο αλλά και στον χώρο των G7) και στις εξωχώριες επικράτειες, υποσκάπτουν την ενεργό ζήτηση, περιορίζουν την επένδυση στο μέλλον, αδιαφορούν για την Ε&Α και την παραγωγικότητα²⁰, επιτείνουν την χρηματιστικοποίηση της διεθνούς οικονομίας και επομένως την εκθέτουν σε φούσκες, κρίσεις κ.λπ.

Οι ΜμΕ συχνά, από τη δεκαετία του '80 και έπειτα, συνέδεσαν σε μεγάλο βαθμό την τύχη τους με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις, ακόμα και με τους πολυεθνικούς κολοσσούς και βεβαίως με τον τότε αναδυόμενο νεοφιλελευθερισμό. Παρά την πρακτικά απροσμέτρητη απόσταση που τις χώριζε απ' αυτές σε όρους οικονομικούς και πολιτικούς (μεγέθους, κερδών, επιρροής κ.λπ.), υποστήριξαν από κοινού, με επιμέρους διαφοροποιήσεις είναι αλήθεια, τους ευρύτερους μετασχηματισμούς που διαπέρασαν τις δυτικές ιδίως οικονομίες και κοινωνίες τα τελευταία 40-45 χρόνια. Οι σειρήνες της νεοφιλελεύθερης περιόδου για μείωση των φόρων και εν γένει των πάσης φύσεως εργοδοτικών εισφορών, για μείωση της ισχύος των εργατικών συνδικάτων, για την αποδοχή των αυξανόμενων ανισοτήτων (μέσω της προς τα κάτω υποτιθέμενης διάχυσης του πλούτου - *trickledown economics*), για κατάργηση των «υπερβολικών» κρατικών ρυθμίσεων, για ιδιωτικοποίηση των μεγάλων κρατικών εταιρειών και εν γένει μείωση των εμποδίων στη διεθνή κινητικότητα (ιδίως των κεφαλαίων αλλά και των εμπορευμάτων και σε κάποιο βαθμό και της εργασίας, τουλάχιστον εντός της Ε.Ε.), ακούστηκαν ευχάριστα στα αυτιά των μικρομεσαίων επιχειρηματιών. Βεβαίως, δεν έγινε τότε αντιληπτό, αλλά ακόμη και πολύ αργότερα, ότι όλες αυτές οι εξελίξεις είχαν ασφαλώς και πολύ σημαντικές αρνητικές επιδράσεις, ιδίως μακροχρονίως. Σήμερα, είναι πλέον απολύτως σαφείς οι μακροοικονομικές και μακροκοινωνικές²¹ αρνητικές συνέπειες της νεοφιλελεύθερης περιόδου όσον αφορά την αύξηση των χρεών, την ανισότητα, την ισχύ του μεγάλου κεφαλαίου, την εργασιακή επισφάλεια κ.λπ., για τις οποίες πολύς λόγος (και λιγότερο έργο) γίνεται για τη διόρθωσή τους. Όμως, δεν έχει γίνει εξ ίσου αντιληπτό πως η επίδραση του νεοφιλελευθερισμού δεν περιορίζεται στο μακροεπίπεδο, ούτε και αντιμετωπίζεται μόνο εκεί, αλλά αφορά και το μικροεπίπεδο.

Είναι πλέον καιρός οι ΜμΕ και ιδίως οι συλλογικές τους εκπροσωπήσεις, συνειδητοποιώντας τις αντίθετες με τα συμφέροντά τους εξελίξεις, να διαρρήξουν την από το '80 στοίχισή τους ή έστω ανοχή τους προς τον νεοφιλελευθερισμό διεθνώς και να ενώσουν τις δυνάμεις τους με τον κόσμο της εργασίας. Στο πλαίσιο αυτής της συμμαχίας, πρέπει να επανεξεταστεί και ριζικά να απαιτηθεί η μεταρρύθμιση και ο ρόλος των δύο εταιρικών μορφών-απότοκων της περιόδου που παρουσιάσαμε εδώ εντελώς περιληπτικά. Θα ήταν, άλλωστε, ανακόλουθο να ζητείται η μεταρρύθμιση του μακροεπίπεδου, ανεχόμενοι τις καταστάσεις να λιμνάζουν και να το αναπαράγουν αενάως στο μικροεπίπεδο.

Οι δράσεις των ΜμΕ πρέπει να αναπτυχθούν σε δύο διακριτά επίπεδα. Πρώτον, στο οικονομικό, για να υπάρξει βελτίωση της ανταγωνιστικότητάς τους, μέσω καλύτερης χρηματοδότησης, διασύνδεσης, συμπράξεων, συμβουλευτικής από δημόσιους φορείς, με στόχο να προσφέρουν ποιοτικό προϊόν. Δεύτερον, στο πολιτικό, μέσω μιας νέας πολιτικής πρότασης που, μεταξύ άλλων, θα περιλαμβάνει τη συνεργασία με τον κόσμο της εργασίας και ρυθμίσεις οι οποίες πρέπει να αναπτυχθούν, ώστε να ελεγχθεί και να συρρικνωθεί ο κόσμος των πολυεθνικών επιχειρήσεων, ιδίως δε των πρόσφατων χρηματιστικών εξελίξεών τους, όπως αυτές που εδώ υποδείξαμε. Αν οι ΜμΕ, και ιδίως οι οργανώσεις τους, δεν μεταβάλλουν ριζικά τις πολιτικές τους, ανοίγοντας,

20 Μια πιθανή σχετιζόμενη και εξαιρετικά κρίσιμη εξέλιξη, αν φυσικά και στο μέτρο που μπορεί να αποδοθεί στην πάσης φύσης επιχειρηματική συγκέντρωση, μπορεί να ανιχνευτεί στην διαρκή απομείωση που εμφανίζουν διεθνώς διάφοροι δείκτες οικονομικής και επιστημονικής ανάπτυξης, αυξητικά μετά το 1980: από το ΑΕΠ, στην ολική παραγωγικότητα (*total factor productivity*), στις πατέντες, στην διαταρακτική επιστήμη (*disruptive science*), στα αποτελέσματα της βασικής έρευνας ιδίως κ.λπ. Δες π.χ. Kozlov (2023), Cowen et al (2019), Park et. al. (2023), Gordon et.al (2017, 2022) και Roberts (2021).

21 Χωρίς καν να αναφερόμαστε στις αρνητικές γεωπολιτικές εξελίξεις, απότοκα σε σημαντικό βαθμό του νεοφιλελευθερισμού, που πλέον τείνουν να κυριαρχήσουν...

μεταξύ άλλων, ένα ευρύ μέτωπο κατά των πολυεθνικών, επενδυτικών κ.τ.λ. εταιρειών, το μέλλον τους διαγράφεται δυσόιωνα και σε διαρκή διακινδύνευση, στο περιθώριο ενός κόσμου κυριαρχούμενου από τις εταιρείες Λεβιάθαν.

Βιβλιογραφία

- Arrighi G. (1994/2010). *The Long 20th Century*, Verso
- BBC (2021). "The 100 Trillion Machine", July 2021-at bcg.com
- Berle A. & Means G. (1932/1967). *The Modern Corporation and private Property*, Macmillan, New York
- Braudel F. (1979). *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century*, vol. 3: *The Perspective of the World* University of California Press
- Braudel F. (1992). Η Δυναμική του Καπιταλισμού, Αλεξάνδρεια
- Christophers B. (2023). *Our Lives in Their Portfolios: Why Asset Managers Own the World*. Verso Books
- Cowen T. & Southwood B. (2019). "Is the Rate of Scientific Progress Slowing Down? "George Mason University, Department of Economics, Working paper no. 21–23
- Friedman M. (1970). "A Friedman Doctrine: The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits", *The New York Times Magazine* September 13.
- Gordon J.R. & Sayed H. A (2022). "A new interpretation of productivity growth dynamics in the pre pandemic and pandemic era U.S. economy, 1950–2022", *NBER Working Paper 30267* <http://www.nber.org/papers/w30267>
- Gordon J.R. (2017). *The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living since the Civil War*, Princeton University
- Jensen M.C. (1989). "Eclipse of the Public Corporation", *Harvard Business Review*, September-October
- Kozlov M. (2023). Disruptive Science has Declined-Even as Papers Proliferate <https://www.nature.com/articles/d41586-022-04577-5>
- Medina A., Cruz A de la & Tang Y. (2022). *Corporate Ownership and Concentration*, OECD corporate Governance Working Paper No.27, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/bc3adca3-en.pdf?expires=1694762138&id=id&accname=guest&checksum=97B470D6B049A4495E1944405282B0BC>.
- Park M., Leahy E. & Funk R. (2023). "Papers and Patents are Becoming less Disruptive over Time", *Nature*, Vol. 613: 138–144.
- Roberts M. (2021). "The Productivity Crisis", <https://thenextrecession.wordpress.com/2021/05/30/the-productivity-crisis/>
- Streeck W. (2011). "The Crises of Democratic Capitalism", *New Left Review*, 71 Sep-Oct, 2011
- Vitali S., Glattfelder J.B. & Battiston S. (2011). "The Network of Global Corporate Control", *PLoS ONE* 6(10): e25995. doi:10.1371/journal.pone.0025995
- Λαμπριανίδης Λ. & Γεωργόπουλος Δ. (2021). «Η επικράτηση της Μεγάλης Επιχείρησης: μια Σύντομη Ιστορική Περιδιάβαση με Έμφαση στη Μεταβαλλόμενη Φήμη και "Έλεγχό της» στο Ο αντίκτυπος της πανδημίας στις επιχειρήσεις, Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.

Μικρομεσαίες επιχειρήσεις και ανταγωνισμός

Νικόλαος Ε. Λιωνής

Συνεργάτης Έρευνας και Διδασκαλίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών & Επιστημονικός Συνεργάτης, ΕΝΑ Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών

Ανταγωνισμός και οικονομική ευημερία

Ο ανταγωνισμός, ως φαινόμενο αντιπαλότητας, περιγράφει έναν αγώνα διεκδίκησης ενός συγκεκριμένου στόχου από δύο ή περισσότερες οντότητες και αφορά μια δυναμική διαδικασία που καταδεικνύει την επικράτηση του καλύτερου και την επιβίωση του ισχυρότερου. Υπό αυτήν την έννοια, για πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες, ο ανταγωνισμός αποτελεί έναν καθολικό μηχανισμό που εξηγεί την ανάπτυξη των κοινωνικοοικονομικών συστημάτων στο σύνολό τους. Στην οικονομία της αγοράς ο ανταγωνισμός είναι η αντιπαλότητα μεταξύ ανεξάρτητων επιχειρηματικών οντοτήτων, η οποία δύναται να αναπτύσσεται σε πολλές και διάφορες μορφές (όπως αγοραπωλησίες, δημοπρασίες, αγώνες, πολέμους φθοράς κ.ά.) και διαστάσεις (όπως τιμές, διαφήμιση, ποσότητες, ποιότητες, ποικιλία, καινοτομία κ.ά.) για την απόκτηση καλύτερης θέσης στην αγορά, είτε αυτή εκφράζεται σε όρους μεριδίου αγοράς, κέρδους, πωλήσεων, πελατών κ.ά.

Η βασική οικονομική θεωρία αποδεικνύει, θεωρητικά και εμπειρικά, τα πλεονεκτήματα του ανταγωνισμού στη λειτουργία και ισορροπία των αγορών¹. Κατ' αρχήν, η ύπαρξη ανταγωνισμού στις αγορές, ανεξαρτήτου μορφής και διάστασης, συνεπάγεται σημαντικά οφέλη στους ίδιους τους καταναλωτές, με το πιο προφανές την απόλαυση χαμηλότερων τιμών. Πέρα, όμως, από τις χαμηλότερες τιμές, όταν οι επιχειρήσεις αντιμετωπίζουν έντονο ανταγωνισμό στην προσέλευση καταναλωτών, ήτοι οι αγορές είναι ανταγωνιστικές, προσπαθούν να διατηρήσουν μια πρόταση αξίας που είναι τουλάχιστον εξίσου ελκυστική με εκείνη των ανταγωνιστών τους, καθώς αν δεν το κάνουν αυτό, θα έχουν ως αποτέλεσμα την απώλεια πωλήσεων, την απώλεια της θέσης τους στην αγορά και, ενδεχομένως, την τελική έξοδό τους από την αγορά. Στο πλαίσιο αυτό, λόγω του ανταγωνισμού, οι καταναλωτές απολαμβάνουν μια σειρά άλλων πλεονεκτημάτων, καθώς έχουν τη δυνατότητα επιλογής μεταξύ ευρύτερης ποικιλίας προϊόντων και υπηρεσιών, καλύτερων ποιοτήτων, βελτιωμένων τεχνολογιών, ευνοϊκότερων όρων συναλλαγών κ.ά. Αποτέλεσμα της ύπαρξης ανταγωνισμού στις αγορές είναι η αύξηση της αγοραστικής δυνατότητας των καταναλωτών.

Περαιτέρω, ο ανταγωνισμός ενισχύει και ενδυναμώνει τους καταναλωτές, καθώς εν τέλει παρέχει στους καταναλωτές όλες εκείνες τις πληροφορίες που τους είναι απαραίτητες για την ευκολότερη σύγκριση και τη λήψη τεκμηριωμένων επιλογών, επιτρέποντάς τους να επιλέγουν συνειδητά τα προϊόντα και τις υπηρεσίες που ανταποκρίνονται καλύτερα στις ανάγκες τους και στις προτιμήσεις τους, σε τιμή που είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν, βελτιώνοντας την προσωπική τους ευημερία. Ο ανταγωνισμός οδηγεί σε μεγαλύτερο φάσμα επιλογών μεταξύ προϊόντων και υπηρεσιών, επιτρέποντας στους καταναλωτές να κάνουν συνειδητές επιλογές.

¹ Οι Tirole (1988) και Cabral (2000) παρέχουν χρήσιμες επισκοπήσεις των θεωρητικών προϋποθέσεων, παραδοχών και επεκτάσεων που απαιτούνται για να προκύψουν αυτά τα οφέλη.

Συνοπτικά, ο ανταγωνισμός οδηγεί σε χαμηλότερες τιμές, περισσότερες επιλογές για τον καταναλωτή και υψηλότερα επίπεδα ποιότητας. Για τους καταναλωτές, αυτό σημαίνει καλύτερα προϊόντα σε πιο προσιτές τιμές.

Τα οφέλη του ανταγωνισμού δεν αφορούν μόνο την πλευρά των καταναλωτών. Η ουσία του ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων σε μία αγορά, πέρα από μέσο για την προσέλκυση περισσότερων πελατών, είναι η συνεχής αναζήτηση του αποτελεσματικότερου συνδυασμού των χρησιμοποιούμενων συντελεστών παραγωγής και της καλύτερης δυνατής τεχνολογίας, ώστε να αυξάνεται η παραγωγικότητα, να βελτιώνεται η ποιότητα και να μειώνεται το κόστος παραγωγής. Ο ανταγωνισμός δημιουργεί πιέσεις για βελτίωση της εσωτερικής αποδοτικότητας των επιχειρήσεων και μείωση του (μοναδιαίου) κόστους παραγωγής. Το κίνητρο του κέρδους ουσιαστικά επιβάλλει στις επιχειρήσεις να επικεντρώσουν την προσοχή τους στην ικανοποίηση των αναγκών των καταναλωτών με το χαμηλότερο δυνατό κόστος, αποφεύγοντας τη σπατάλη πόρων σε προσοδοθηρικές δραστηριότητες. Ταυτόχρονα, ο ανταγωνισμός ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις να καινοτομούν προκειμένου να παραμείνουν ανταγωνιστικές σε σχέση με τους εγχώριους και διεθνείς ομολόγους τους. Ελλείψει ανταγωνιστικών πιέσεων, οι επιχειρήσεις έχουν μικρότερη ώθηση στην ανάπτυξη νέων προϊόντων και στην εξεύρεση νέων τρόπων επιχειρηματικής δράσης και ικανοποίησης της ζήτησης. Η διασφάλιση του κέρδους σε μια ανταγωνιστική αγορά παρακινεί τις επιχειρήσεις να καινοτομήσουν αναπτύσσοντας νέα και καλύτερα προϊόντα, με το ελάχιστο δυνατό κόστος, χρησιμοποιώντας το μείγμα εισροών που συνεπάγεται τη βέλτιστη σχέση τιμής και ποιότητας για τους καταναλωτές.

Κατά συνέπεια, η ύπαρξη ανταγωνισμού στις αγορές έχει κεντρική σημασία για την εύρυθμη λειτουργία της οικονομίας στο σύνολο της, καθώς προωθεί την οικονομική ανάπτυξη, την καινοτομία και την παραγωγικότητα, όλους τους σημαντικούς, δηλαδή, παράγοντες για την αύξηση του εθνικού πλούτου και της οικονομικής ευημερίας.

Όταν δεν υπάρχει επαρκής ανταγωνισμός, οι δεσπόζουσες επιχειρήσεις μπορούν να χρησιμοποιήσουν την ισχύ τους στην αγορά για να χρεώσουν υψηλότερες τιμές, να προσφέρουν μειωμένη ποιότητα και να εμποδίσουν τους δυνητικούς ανταγωνιστές να εισέλθουν στην αγορά, πράγμα που σημαίνει ότι οι επιχειρηματίες και οι μικρές επιχειρήσεις δεν μπορούν να συμμετάσχουν επί ίσοις όροις και οι νέες ιδέες δεν μπορούν να γίνουν νέα αγαθά και υπηρεσίες². Η οικονομική έρευνα έχει, επίσης, συνδέσει την ισχύ της αγοράς με την ανισότητα³. Σε μια οικονομία χωρίς επαρκή ανταγωνισμό, οι τιμές και τα εταιρικά κέρδη αυξάνονται, ενώ οι μισθοί των εργαζομένων μειώνονται. Αυτό σημαίνει ότι οι μεγάλες εταιρείες και οι μέτοχοί τους κερδίζουν πλούτο, ενώ οι καταναλωτές και οι εργαζόμενοι πληρώνουν το κόστος.

Υψηλή συγκέντρωση και λιγότερος ανταγωνισμός

Παρόλο που ο ανταγωνισμός είναι θεμελιώδης για μια ακμάζουσα και δίκαιη οικονομία, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι, με την πάροδο του χρόνου, οι αγορές, σε παγκόσμιο επίπεδο, έχουν γίνει λιγότερο ανταγωνιστικές. Πλήθος πρόσφατων οικονομικών ερευνών⁴ καταγράφουν ότι, τις τελευταίες δεκαετίες, η συγκέντρωση στις αγορές, τα περιθώρια κέρδους και τα κέρδη των επιχειρήσεων, αυξάνονται σε όλους τους κλάδους της οικονομίας.

2 Βλ. Hardeberger (1954) και Aghion et al (2005).

3 Βλ. Gans, Leigh, Schmalz & Triggs (2019).

4 Ενδεικτικές πηγές είναι οι Bajgar, Berlingieri, Calligaris, Criscuolo, & Timmis (2023), Cavalleri, Eliet, McAdam, Petroulakis, Soares, & Vansteenkiste (2019), De Loecker & Eeckhout (2021), De Loecker, Eeckhout & Unger (2020), Díez, Duval, Chen, Jones & Villegas-Sánchez (2019), Koltay, Lorincz & Valletti (2023), Weche & Wambach (2021). Ο Eeckhout (2021) στο βιβλίο του παρέχει μια συνολική θεώρηση του θέματος.

Η εξέλιξη αυτή αποτελεί σαφέστατη ένδειξη ότι η ισχύς στην αγορά των μεγάλων επιχειρήσεων επεκτείνεται, γεγονός που συνδέεται με αυξήσεις τιμών που δεν αντιστοιχούν στο κόστος παραγωγής, καθώς και με το φαινόμενο του πληθωρισμού της απληστίας, το οποίο έχει γίνει κεντρικό θέμα στην οικονομική ειδησεογραφία τα τελευταία δύο χρόνια. Παράλληλα με την αύξηση των τιμών, οι οικονομολόγοι έχουν εντοπίσει δύο άλλες σημαντικές συνέπειες της αυξανόμενης συγκέντρωσης στις αγορές. Πρώτον, υπάρχουν αυξανόμενες ενδείξεις ότι η αυξημένη συγκέντρωση παρεμποδίζει την καινοτομία⁵, μειώνει την παραγωγικότητα⁶ και επιβραδύνει τον δυναμισμό των επιχειρήσεων⁷ και, δεύτερον, ότι οδηγεί και σε σημαντική συγκέντρωση στην αγορά εργασίας, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη συμπίεση των μισθών⁸.

Για παράδειγμα, οι Grullon, Larkin & Michaely (2020) διαπιστώνουν ότι από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, πάνω από το 75% των βιομηχανικών κλάδων των ΗΠΑ έχουν σημειώσει αύξηση των επιπέδων συγκέντρωσης και η μέση αύξηση των επιπέδων συγκέντρωσης έφτασε το 90%. Διαπιστώνουν, επίσης, ότι οι επιχειρήσεις στους κλάδους με τις μεγαλύτερες αυξήσεις στη συγκέντρωση παρουσιάζουν υψηλότερα περιθώρια κέρδους, ενώ, ταυτόχρονα, δεν εντοπίζουν στοιχεία σημαντικής βελτίωσης της λειτουργικής αποτελεσματικότητας. Αντίστοιχα είναι τα αποτελέσματα και των σχετικών μελετών για τις ευρωπαϊκές οικονομίες όπου, για παράδειγμα, οι Koltay, Lorincz & Valletti (2023) δείχνουν ότι τις τελευταίες δύο δεκαετίες υπάρχει αύξηση τόσο της μέσης συγκέντρωσης στις ευρωπαϊκές αγορές, αν και πιο μέτρια σε σχέση με την αύξηση της συγκέντρωσης στην αμερικάνικη οικονομία, όσο και της συνολικής κερδοφορίας, παρόμοια με αυτή των ΗΠΑ⁹.

Όσον αφορά τα περιθώρια κέρδους, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των De Loecker & Eeckhout (2021), οι οποίοι χρησιμοποιώντας δεδομένα από τις οικονομικές καταστάσεις περισσότερων από 70.000 επιχειρήσεων σε 134 χώρες, αναλύουν την εξέλιξη των περιθωρίων κέρδους τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες και δείχνουν ότι το περιθώριο κέρδους των επιχειρήσεων στην παγκόσμια οικονομία έχει αυξηθεί περίπου 40% και από σχεδόν 1,15 το 1980 σε περίπου 1,61 το 2016. Οι επιχειρήσεις, δηλαδή, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της μελέτης, πωλούν σήμερα σε τιμές 60% πάνω από το οριακό κόστος τους, ενώ το 1980 πωλούσαν σε τιμές μόλις 15% πάνω από το τότε κόστος. Για την αμερικάνικη οικονομία η αύξηση του περιθωρίου κέρδους υπολογίζεται σε 47%, ήτοι το περιθώριο κέρδους των αμερικάνικων επιχειρήσεων αυξήθηκε από 1,25 το 1980 σε περίπου 1,84 το 2016, ενώ για την ευρωπαϊκή οικονομία υπολογίζεται σε 61%, ήτοι το περιθώριο κέρδους των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων από 1,01 το 1980 ανήλθε σε περίπου 1,62 το 2016.

Η κατάσταση στην Ελλάδα δεν διαφέρει και πολύ. Η ένταση του ανταγωνισμού στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας είναι διαχρονικά χαμηλή, η συγκέντρωση στις αγορές γενικά υψηλή και τα περιθώρια κέρδους υψηλά και αυξανόμενα.

Συγκεκριμένα, οι μελέτες των Rezitis & Kalantzi (2013) και Polemis (2014) δείχνουν την ύπαρξη

5 Πριν από δεκαετίες, ο Kenneth Arrow (1962) υποστήριξε ότι η συγκέντρωση και η μονοπωλιακή ισχύς λειτουργεί ως ισχυρό αντικίνητρο για περαιτέρω καινοτομία. Οι πρόσφατες εμπειρικές μελέτες δείχνουν ότι αυτό συμβαίνει σήμερα. Για παράδειγμα, οι Holmes, Levine & Schmitz (2012) και οι Li, Lo, & Thakor (2024) δείχνουν ότι οι επιχειρήσεις με μονοπωλιακή ισχύ στην αγορά είναι λιγότερο πιθανό να προωθήσουν τεχνολογικές αλλαγές και καινοτομία.

6 Βλ., για παράδειγμα, την μελέτη των Blonigen & Pierce (2016), όπου διαπιστώνεται ότι μετά από συγχωνεύσεις εταιρειών αυξάνονται οι τιμές χωρίς αντίστοιχη αύξηση της παραγωγικότητας, και τη μελέτη του De Ridder (2024), όπου συσχετίζεται η επιβράδυνση της αύξησης της παραγωγικότητας και η μείωση του δυναμισμού των επιχειρήσεων με την άνοδο της ισχύος στην αγορά.

7 Βλ. Grullon, Larkin & Michaely (2020).

8 Βλ. Amodio, Brancati, Brummund, de Roux & Di Maio (2024).

9 Ο Phillirop (2019) συζητάει διεξοδικά τις διαφορές στο θέμα της συγκέντρωσης και του ανταγωνισμού που παρατηρούνται μεταξύ της αμερικάνικης και της ευρωπαϊκής οικονομίας.

μη ανταγωνιστικών συνθηκών στη λειτουργία των εγχώριων αγορών. Συγκεκριμένα, οι Rezitis & Kalantzi (2013) μελέτησαν τις συνθήκες ανταγωνισμού στην ελληνική μεταποιητική βιομηχανία κατά την περίοδο 1983–2007 και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η μεταποιητική βιομηχανία φαίνεται να λειτουργεί υπό συνθήκες ατελούς ανταγωνισμού καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο, με τους τομείς των τροφίμων και ποτών, των πετρελαιοειδών και του εξοπλισμού επικοινωνιών να παρουσιάζουν τον υψηλότερο βαθμό ισχύος στην αγορά. Η μελέτη, επιπλέον, διαπιστώνει διακύμανση της ισχύος στην αγορά κατά την περίοδο 1983–1992, αύξηση της ισχύος ισχύς στην αγορά κατά την περίοδο 1993–1999 και σταθερή, αλλά υψηλότερη από ό,τι κατά τις προηγούμενες περιόδους ισχύ στην αγορά την περίοδο 2000–2007. Αντίστοιχα, ο Polemis (2014) μελέτησε την ισχύ στην αγορά για την περίοδο 1970–2007 διαπιστώνοντας την ύπαρξη μη ανταγωνιστικών συνθηκών τόσο στην ελληνική μεταποιητική βιομηχανία όσο και στην παροχή υπηρεσιών, με τις υπηρεσίες να εμφανίζουν υψηλότερα περιθώρια κέρδους σε σχέση με τα περιθώρια κέρδους της μεταποίησης.

Ειδικά όσον αφορά τα περιθώρια κέρδους, η μελέτη των De Loecker & Eeckhout (2021) υπολογίζει σημαντική αύξηση από 0,95 το 1980 σε περίπου 1,80 το 2016, ήτοι καταγράφει μια αύξηση στο περιθώριο κέρδους των ελληνικών επιχειρήσεων της τάξεως του 90%. Αντίστοιχα, η Τράπεζα της Ελλάδος¹⁰ διαπιστώνει ότι οι ρυθμοί μεταβολής του δείκτη περιθωρίων κέρδους για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας τα έτη 2021 και 2022 ξεπέρασαν τα ιστορικά υψηλά τους επίπεδα καταγράφοντας αύξηση 4,0% και 9,0%, αντίστοιχα, με τη βιομηχανία, το εμπόριο, τις κατασκευές και τον κλάδο των τεχνών και της διασκέδασης να παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη αύξηση. Στην ίδια γραμμή, η πρόσφατη έρευνα του ΚΕΠΕ (2024) για τον τραπεζικό τομέα αναφέρει ότι οι ελληνικές τράπεζες -εκμεταλλεόμενες την υψηλή συγκέντρωση και τον χαμηλό ανταγωνισμό στον κλάδο- κατέγραψαν μεγάλες αυξήσεις στο επιτοκιακό περιθώριο και κατά συνέπεια σημαντικά κέρδη, ενώ το Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή (2024) αποδίδει πάνω από το μισό του τρέχοντος πληθωρισμού στα τρόφιμα στην έλλειψη ανταγωνισμού σε όλη την εφοδιαστική αλυσίδα, από την παραγωγή έως τη λιανική.

Συγκέντρωση και μικρομεσαίες επιχειρήσεις

Στο πλαίσιο των συνθηκών αυτών, κυριαρχεί έντονος προβληματισμός σχετικά με την ανταγωνιστικότητα και, κατ' επέκταση, τη βιωσιμότητα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, ζήτημα με κεντρική σημασία για την Ελλάδα όπου οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις αποτελούν τη ραχοκοκαλιά της οικονομίας.

Στις προηγούμενες δεκαετίες, όπως δείχνουν τα στοιχεία, οι μεγάλες επιχειρήσεις κατάφεραν σε μεγάλο βαθμό να επικρατήσουν των μικρομεσαίων, κυρίως λόγω των οικονομικών κλίμακας που ανέπτυξαν (μεγάλο μέγεθος, μεγάλοι όγκοι παραγωγής, περισσότερα σημεία πώλησης, ενισχυμένη διαπραγματευτική δύναμη απέναντι στους προμηθευτές τους, ευκολότερη πρόσβαση σε χρηματοδοτικές πηγές κ.ά.). Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, καθώς επίσης και η ραγδαία ανάπτυξη της πληροφορικής και της τεχνολογίας, ευνόησαν τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις έναντι των μικρομεσαίων, δημιουργώντας μία οικονομία όπου η γεωγραφική απόσταση, το διαφορετικό νόμισμα και η διαφορετική γλώσσα δεν αποτελούν πλέον κρίσιμα ζητήματα για την περαιτέρω ανάπτυξή τους.

Πράγματι, οι De Loecker & Eeckhout (2021), μελετώντας την πηγή και τον μηχανισμό των αυξήσεων στα περιθώρια κέρδους,¹¹ διαπιστώνουν ότι στην οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών

10 Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2024).

11 Βλ., επίσης, De Loecker, Eeckhout & Unger (2020).

πραγματοποιήθηκε και ανακατανομή της οικονομικής δραστηριότητας από τις επιχειρήσεις με χαμηλό περιθώριο κέρδους προς τις μεγάλες επιχειρήσεις με υψηλό περιθώριο κέρδους, καταγράφουν, δηλαδή, το λεγόμενο φαινόμενο των σούπερ σταρ επιχειρήσεων που θέλει τις επιχειρήσεις που ασκούν σημαντική ισχύ στην αγορά να καταλαμβάνουν και μεγαλύτερα μερίδια αγοράς¹². Το αποτέλεσμα αυτό συνάδει με τα στοιχεία που δείχνουν ότι οι μεγάλες αμερικάνικες επιχειρήσεις καταλαμβάνουν μεγαλύτερο μερίδιο στο παγκόσμιο εμπόριο. Οι Bernard, Jensen, Redding & Schott (2018) αναφέρουν ότι το 1% των εμπορικών επιχειρήσεων των ΗΠΑ (περίπου 2.000 επιχειρήσεις) αντιπροσωπεύει πάνω από το 80% του συνολικού εξαγωγικού εμπορίου των ΗΠΑ. Από αυτούς τους μεγαλύτερους εξαγωγείς, το 90% εισάγει, επίσης, αγαθά τα οποία αντιπροσωπεύουν περίπου το 66% των εισαγωγών αγαθών των ΗΠΑ. Αυτές οι παγκόσμιες επιχειρήσεις απασχολούσαν το 2007 13,8 εκατομμύρια εργαζόμενους, περίπου, δηλαδή, όσους και το σύνολο του εργατικού δυναμικού της μεταποιητικής βιομηχανίας των ΗΠΑ.

Στην Ευρώπη, σύμφωνα με τους De Loecker & Eeckhout (2021), δεν εντοπίζεται αντίστοιχη ανακατανομή οικονομικής δραστηριότητας προς σούπερ σταρ επιχειρήσεις, γεγονός που συνεπάγεται ότι οι αυξήσεις των περιθωρίων κέρδους αφορούν συνολικά την οικονομία. Παρόλα αυτά, έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η ελληνική περίπτωση φαίνεται να παρουσιάζει ομοιότητες με τα στοιχεία της αμερικάνικης οικονομίας περί ύπαρξης σούπερ σταρ επιχειρήσεων. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ¹³, σχεδόν το 57% των ελληνικών εξαγωγών στη διάρκεια του 2022 έγινε από τις μεγάλες επιχειρήσεις, με πάνω από 250 άτομα προσωπικό, οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 1,1 των εξαγωγικών επιχειρήσεων της χώρας. Μάλιστα, σχεδόν το 30% των συνολικών εξαγωγών της Ελλάδας το 2022 πραγματοποιήθηκε από μόλις 5 επιχειρήσεις. Αντίστοιχα, σχεδόν το 53% των ελληνικών εισαγωγών το 2022 έγινε από τις μεγάλες επιχειρήσεις με πάνω από 250 άτομα προσωπικό, οι οποίες αντιπροσωπεύουν το 1,3 των εισαγωγικών επιχειρήσεων της χώρας. Τα στοιχεία, δηλαδή, δείχνουν ότι το εξαγωγικό αποτύπωμα της πλειονότητας των ελληνικών επιχειρήσεων -και κυρίως των μικρομεσαίων- παραμένει ιδιαίτερα χαμηλό και το χάσμα μεταξύ των μικρών και των μεγάλων επιχειρήσεων διευρύνεται.

Με άλλα λόγια, το σημερινό κλίμα στην οικονομία είναι υπέρ των μεγάλων επιχειρήσεων, ενώ οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις περνούν δύσκολες στιγμές, αντιμετωπίζοντας και θέμα βιωσιμότητας, ειδικά επειδή η ισχύς στην αγορά συγκεντρώνεται σε λίγες κυρίαρχες επιχειρήσεις που συμπιέζουν σημαντικά τις αποδόσεις τους.

Ενίσχυση μικρομεσαίων επιχειρήσεων για πιο ανταγωνιστικές αγορές

Αναμφισβήτητα, η ενίσχυση του ανταγωνισμού είναι βασικό ζητούμενο, προκειμένου να ενισχυθεί η αναπτυξιακή πορεία και η ανθεκτικότητα κάθε οικονομίας, ειδικά μέσα στο νέο διεθνές περιβάλλον, όπως φαίνεται ότι διαμορφώνεται, των αλληπάλληλων κρίσεων που συνεχώς διευρύνουν τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες, την επισφάλεια και την κοινωνική ευπάθεια. Ειδικά για την Ελλάδα, το ζητούμενο ενίσχυσης του ανταγωνισμού στη λειτουργία των εγχώριων αγορών αποτελεί ιδιαίτερα σημαντική πρόκληση, καθώς το πρόβλημα αυτό,

12 Το φαινόμενο του σούπερ σταρ επιχειρήσεων τεκμηριώνεται και στη μελέτη των Autor, Dorn, Katz, Patterson & Van Reenen (2020). Επίσης, οι De Loecker, Eeckhout & Mongey (2022), δείχνουν ότι η μείωση του αριθμού των ανταγωνιστών (λόγω τεχνολογικών αλλαγών, παγκοσμιοποίησης ή χαλαρότερης επιβολής της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας) οδηγεί σε αυξημένη ισχύ στην αγορά και σε αύξηση των περιθωρίων κέρδους, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε υψηλότερα μερίδια αγοράς, άρα και στην ανακατανομή της οικονομικής δραστηριότητας προς τις σούπερ σταρ επιχειρήσεις με υψηλά περιθώρια κέρδους.

13 Βλ. Ελληνική Στατιστική Αρχή (2024).

παρά τις προσπάθειες που έχουν γίνει κατά καιρούς για την αντιμετώπισή του¹⁴, παραμένει ως βασικό διαρθρωτικό πρόβλημα της οικονομίας, με αποτελέσματα όπως τη σοβαρή υστέρηση σε καινοτομικότητα και παραγωγικότητα των ελληνικών επιχειρήσεων, την περιορισμένη επενδυτική δραστηριότητα και το αδικαιολόγητα υψηλό κόστος εισόδου, παραμονής και εξόδου στις ελληνικές αγορές αλλά και τη χαμηλή, διαχρονικά, διεθνή ανταγωνιστικότητα της χώρας και τη χαμηλή ή περιορισμένη δυναμική της ελληνικής οικονομίας.

Η ενίσχυση του ανταγωνισμού, κατ' αρχήν, προϋποθέτει την ουσιαστική πρόληψη αντιανταγωνιστικής συμπεριφοράς και κατάχρησης της ισχύος στην αγορά από τις επιχειρήσεις. Ο ρόλος των επιτροπών ανταγωνισμού είναι ουσιαστικός προς την κατεύθυνση αυτή. Στο πλαίσιο αυτό, όμως, θα πρέπει να αξιολογηθεί η μέχρι τώρα εφαρμογή της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας, η οποία, σύμφωνα με τον Baker (2019), ενώ αποσκοπούσε στην απελευθέρωση των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων, οδήγησε, αντίθετα, σε διόγκωση της ισχύος στην αγορά αυτών των επιχειρήσεων, βλάπτοντας την ευημερία των εργαζομένων και των καταναλωτών, καταπνίγοντας την καινοτομία και μειώνοντας τη συνολική οικονομική ανάπτυξη. Ενδεχομένως, λοιπόν, όπως προτείνει και ο Baker (2019) στο βιβλίο του, η εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού θα πρέπει να ακολουθήσουν μια μέση της ελεύθερης αγοράς και της αναγκαστικής από-συγκέντρωσης των αγορών, μέσω μικροοικονομικών πολιτικών και οικονομικών ρυθμίσεων ενίσχυσης του ανταγωνισμού.

Η προώθηση, δηλαδή, του ανταγωνισμού στην οικονομία και στις αγορές εκτείνεται πέρα από την επιβολή της αντιμονοπωλιακής νομοθεσίας. Αφορά, επίσης, μια σειρά άλλων πολιτικών υπέρ του ανταγωνισμού. Το κράτος, που ορίζει τους κανόνες λειτουργίας της οικονομίας και των αγορών, θα πρέπει να χρησιμοποιήσει ενεργά την εξουσία του, για να προωθήσει πολιτικές και ρυθμίσεις υπέρ του ανταγωνισμού και των καταναλωτών.

Προφανώς, η ενδελεχής αξιολόγηση των υφιστάμενων κανόνων λειτουργίας των αγορών υπό το πρίσμα της εισαγωγής περισσότερου ανταγωνισμού, είτε μέσω της αλλαγής (απορρύθμισης) κανόνων που περιορίζουν με οποιοδήποτε τρόπο τον ανταγωνισμό είτε μέσω της εισαγωγής (ρύθμισης) νέων κανόνων που προωθούν και ενισχύουν τον ανταγωνισμό, είναι μία πολιτική με ιδιαίτερα βαρύνουσα σημασία, ειδικά για την ελληνική οικονομία¹⁵, η οποία θα συμβάλει σημαντικά στην ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη. Μάλιστα, με δεδομένη τη δυναμική μετεξέλιξη της οικονομικής δραστηριότητας και των επιχειρηματικών συμπεριφορών, μια τέτοια πολιτική θα πρέπει να παγιωθεί ως βασική διαδικασία παρέμβασης της κρατικής εξουσίας στην οικονομία.

Πλέον των δύο παραπάνω αξόνων ενίσχυσης του ανταγωνισμού, και προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα νέα δεδομένα της υψηλής συγκέντρωσης, της σημαντικής ισχύος και των υψηλών περιθωρίων κέρδους, είναι σημαντικό να υιοθετηθούν και άλλες μικροοικονομικές πολιτικές και κρατικές παρεμβάσεις που θα ενισχύουν τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, αλλάζοντας ουσιαστικά τους όρους του ανταγωνισμού.

Οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις διαθέτουν τα δικά τους ιδιαίτερα πλεονεκτήματα και μηχανισμούς ανταγωνισμού, διαφορετικά από αυτά των μεγάλων επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα, οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις περιέχουν ελάχιστες, ή ακόμη και μηδενικές, εσωτερικές

¹⁴ Όπως, για παράδειγμα, η εφαρμογή της εργαλειοθήκης αξιολόγησης ανταγωνισμού του ΟΟΣΑ στο πλαίσιο των μνημονιακών υποχρεώσεων της χώρας (OECD, 2014 και OECD, 2017).

¹⁵ Ο δείκτης του ΟΟΣΑ που αφορά τη ρύθμιση της αγοράς προϊόντων (Product Market Regulation) προσφέρει ένα μέτρο της ποιότητας των ρυθμίσεων της αγοράς προϊόντων και του βαθμού στον οποίο λειτουργούν περιοριστικά για τον ανταγωνισμό. Καταγράφει επίσης τα εμπόδια στην επιχειρηματικότητα και τις επενδύσεις, καθώς και τον βαθμό του κρατικού ελέγχου στην οικονομία. Η Ελλάδα το 2018 βρίσκεται στην 7η δυσμενέστερη θέση ανάμεσα στα 27 μέλη της ΕΕ γεγονός που καταδεικνύει ότι υπάρχει αυστηρή ρύθμιση της αγοράς προϊόντων, ισχυρός κρατικός έλεγχος και μεγάλα εμπόδια στην επιχειρηματικότητα (OECD, 2019).

γραφειοκρατικές διαδικασίες που απαιτούν κόστος και καθυστερούν την λήψη των αποφάσεων και βρίσκονται κοντύτερα στον τελικό καταναλωτή, ώστε να μπορούν να τον εξυπηρετούν με ταχύτητα και αμεσότητα. Συχνά, διαθέτουν ανθρώπινο δυναμικό με ισχυρότερα κίνητρα έναντι των κινήτρων των στελεχών των απρόσωπων μεγάλων επιχειρήσεων και, εν γένει, χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερη ευελιξία, που τους επιτρέπει να προσαρμόζονται ευκολότερα σε μεταβολές του εξωτερικού περιβάλλοντος, σε αντίθεση με τις μεγάλες επιχειρήσεις στις οποίες η ενσωμάτωση αλλαγών του εξωτερικού περιβάλλοντος ακολουθεί μακρά διαπραγμάτευση και πολύπλοκες διαδικασίες.

Στο πλαίσιο αυτό, το κράτος θα πρέπει να αναλάβει ρόλο υιοθετώντας πολιτικές που θα στηρίζουν, άμεσα και έμμεσα, την ανάπτυξη και μεγέθυνση της μικρής και μεσαίας επιχειρηματικότητας. Η πολιτεία θα πρέπει να εστιάσει στη δημιουργία και την ενίσχυση εταιρικών και χρηματοπιστωτικών δομών που θα στηρίζουν τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις (π.χ. δομές στήριξης, συνεργατικά δίκτυα, αναπτυξιακά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, ειδικά χρηματοδοτικά εργαλεία), καθώς και να υιοθετήσει πολιτικές και πρωτοβουλίες που αμβλύνουν τα βασικά εξωγενή εμπόδια που παραδοσιακά αντιμετωπίζουν οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις λόγω περιορισμένων πόρων και μεγέθους (π.χ. χρηματοδότηση, τεχνογνωσία, ιδιαίτερες δεξιότητες, εξειδικευμένο προσωπικό). Σε κάθε περίπτωση, το θεσμικό περιβάλλον των επιχειρήσεων και των αγορών θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες προκλήσεις και ανάγκες που αντιμετωπίζει η μικρομεσαία επιχειρηματικότητα και να διαμορφώνεται χωρίς να δημιουργεί αποκλεισμούς και διακρίσεις. Με αυτόν τον τρόπο, μικρότερες επιχειρηματικές μονάδες και οικοσυστήματα μικρομεσαίων επιχειρήσεων θα μπορέσουν να διεκδικήσουν ρόλο όχι μόνο στις εγχώριες αγορές, εντείνοντας των ανταγωνισμό που αντιμετωπίζουν οι μεγάλες επιχειρήσεις, αλλά και να διακριθούν στον διεθνή χώρο, βελτιώνοντας την ανταγωνιστικότητα και την εξωστρέφεια της ελληνικής οικονομίας. Έτσι, η μη ανταγωνιστική ισορροπία της υψηλής συγκέντρωσης και των υψηλών περιθωρίων κέρδους στις αγορές ανατρέπεται προς όφελος της οικονομίας και της κοινωνίας στο σύνολό της.

Βιβλιογραφία

- Γραφείο Προϋπολογισμού του Κράτους στη Βουλή (2024), "Έκθεση Δ Τριμήνου 2023".
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (2024), "Στατιστικές Διεθνούς Εμπορίου Αγάθων Κατά Επιχειρηματικά Χαρακτηριστικά Έτος 2022".
- ΚΕΠΕ (2024), "Bankflation: Ο Πληθωρισμός της Τραπεζικής Απληστίας", Αναλύσεις Επικαιρότητας 1/2024.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2024), "Έκθεση του Διοικητή για το Έτος 2023".
- Aghion, P., N. Bloom, R. Blundell, R. Griffith & P. Howitt (2005), "Competition and Innovation: An Inverted-U Relationship", *The Quarterly Journal of Economics*, 120(2): 701-728.
- Amodio, F., E. Brancati, P. Brummund, N. de Roux & M. Di Maio (2024), "Global Labor Market Power", *IZA Discussion Paper Series*, #16823.
- Arrow, K. (1962), "Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention", στο *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*, Princeton University Press, 609-26.
- Auton, D., D. Dorn, L. Katz, C. Patterson & J. Van Reenen (2020), "The Fall of the Labor Share and the Rise of Superstar Firms", *Quarterly Journal of Economics*, 135(2): 645-709.

- Bajgar, M., G. Berlingieri, S. Calligaris, C. Criscuolo, & J. Timmis (2023), "Industry Concentration in Europe and North America", *Industrial and Corporate Change*, dtac059, <https://doi.org/10.1093/icc/dtac059>.
- Baker, J. (2019), "The Antitrust Paradigm: Restoring a Competitive Economy", Harvard University Press.
- Bernard, A., J. Jensen, S. Redding & P. Schott (2018), "Global Firms", *Journal of Economic Literature*, 56: 565–619.
- Blonigen, B. & J. Pierce (2016), «Evidence for the Effects of Mergers on Market Power and Efficiency», NBER Working Paper, #22750.
- Cabral, L. (2000), "Introduction to Industrial Organization", MIT Press.
- Cavalleri, M., C., A. Eliet, P. McAdam, F. Petroulakis, A. Soares, & I. Vansteenkiste (2019), "Concentration, Market Power and Dynamism in the Euro Area", ECB Working Paper Series, #2253.
- De Loecker, J. & J. Eeckhout (2021), "Global Market Power", mimeo.
- De Loecker J., J. Eeckhout & S. Mongey (2022), "Quantifying Market Power and Business Dynamism in the Macroeconomy", mimeo.
- De Loecker, J., J. Eeckhout & G. Unger (2020), "The Rise of Market Power and the Macroeconomic Implications", *Quarterly Journal of Economics*, 135(2): 561–644,
- De Ridder, M. (2024), "Market Power and Innovation in the Intangible Economy", *American Economic Review*, 114(1): 199–251.
- Díez F., R. Duval, W. Chen, C. Jones & C. Villegas-Sánchez (2019), "The Rise of Corporate Market Power and Its Macroeconomic Effects", *IMF World Economic Outlook*, April 2019, Chapter 2.
- Eeckhout, J. (2021), "The Profit Paradox: How Thriving Firms Threaten the Future of Work", Princeton University Press.
- Gans, J., A. Leigh, M. Schmalz & A. Triggs (2019), "Inequality and Market Concentration, When Shareholding Is More Skewed Than Consumption", *Oxford Review of Economic Policy*, 35(3): 550–563, <https://doi.org/10.1093/oxrep/grz011>.
- Grullon, G., Y. Larkin & R. Michaely (2020), "Are US Industries Becoming More Concentrated?", *Review of Finance*, 23(4): 697–743.
- Harberger, C. (1954), "Monopoly and Resource Allocation" *American Economic Review*, 44(2): 77–87.
- Holmes, T., D. Levine & J. Schmitz (2012), "Monopoly and the Incentive to Innovate When Adoption Involves Switchover Disruptions", *American Economic Journal: Microeconomics*, 4(3): 1–33.
- Koltay, G., S. Lorincz & T. Valletti (2023), "Concentration and Competition: Evidence from Europe and Implications for Policy", *Journal of Competition Law and Economics*, 19: 466–501.
- Li, X., A. Lo & R. Thakor (2024), "Paying off the Competition: Contracting, Market Power, and Innovation Incentives", NBER Working Paper, #28964.
- OECD (2014), "OECD Competition Assessment Reviews: Greece", OECD Publishing.
- OECD (2017), "OECD Competition Assessment Reviews: Greece 2017", OECD Publishing.

- OECD (2019), "Economy Wide Regulation (Edition 2018)", OECD Product Market Regulation Statistics (database), <https://doi.org/10.1787/eb11e6de-en>.
- Phillipon, T. (2019), "The Great Reversal: How America Gave Up on Free Markets", Harvard University Press.
- Polemis M. (2014), "Empirical Estimation of Market Power in Greece", Applied Economics Letters, DOI: 10.1080/13504851.2014.887186.
- Rezitis, A. & M. Kalantzi (2013), "Measuring the Degree of Market Power in the Greek Manufacturing Industry", International Review of Applied Economics, 27(3): 339–359, DOI: 10.1080/02692171.2012.721756.
- Tirole, J. (1988), "The Theory of Industrial Organization", MIT Press.
- Weche, J. & A. Wambach (2021), "The Fall and Rise of Market Power in Europe", Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 241(5–6): 555–575.

Δίκαιο ανταγωνισμού στην εποχή των «πολυκρίσεων»: η ελληνική περίπτωση¹

Ιωάννης Λιανός

Καθηγητής Δικαίου και Πολιτικής Ανταγωνισμού, University College London
Μέλος του Ειδικού Εφετείου για θέματα Ανταγωνισμού, Μεγάλη Βρετανία
(UK Competition Appeal Tribunal)

Πρώην Πρόεδρος της Επιτροπής Ανταγωνισμού

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, διάφορες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές εξελίξεις (η εμφάνιση ψηφιακών κολοσσών, η πανδημία Covid-19, οι πρόσφατες γεωπολιτικές εντάσεις και το πρόσφατο κύμα πληθωρισμού) αμφισβήτησαν την παραδοσιακή αντίληψη του ρόλου των αρχών ανταγωνισμού. Η τρέχουσα έκκληση για τη νομοθεσία περί ανταγωνισμού να ενσωματώσει τις ανησυχίες για τη βιώσιμη ανάπτυξη εισάγει, επίσης, ένα πρόσθετο επίπεδο θεσμικής πολυπλοκότητας, στο πλαίσιο ενός περιεκτικού (δηλαδή, στο πλαίσιο των συνταγματικά προστατευόμενων κοινωνικοοικονομικών αξιών) δικαίου ανταγωνισμού². Αυτή η κατάσταση «πολυκρίσης» δεν προκύπτει μόνο από την ξαφνική ταυτόχρονη έκρηξη αυτών των διαφόρων εξελίξεων, αλλά πηγάζει, επίσης, από τη διασύνδεση και την αλληλεξάρτησή τους³.

Ο τρόπος με τον οποίον τα συστήματα δικαίου του ανταγωνισμού σε όλον τον κόσμο αντιμετώπισαν την κρίση του πληθωρισμού («ακρίβειας») και, γενικότερα, τις διανεμητικές επιπτώσεις της έλλειψης ανταγωνισμού σε ορισμένους ολιγοπωλιακούς τομείς της οικονομίας, υπογραμμίζουν αυτόν τον μετασχηματισμό. Αρχικά, ο ρόλος των υψηλότερων εταιρικών κερδών ως κινητήριων δυνάμεων για τον πληθωρισμό («πληθωρισμός απληστίας») απορρίφθηκε ως μη σχετικός, αλλά εν τέλει αναγνωρίστηκε και από τις πιο επίσημες πηγές⁴. Πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι από το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19, στη ζώνη του ευρώ συνολικά, τα κέρδη ανά μονάδα αυξήθηκαν ταχύτερα από το κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (και στη χώρα μας). Φυσικά, τα κέρδη ανά μονάδα δεν αντιπροσωπεύουν μόνο τα κέρδη των μεγάλων επιχειρήσεων και είναι απαραίτητη μια πιο συστηματική μελέτη αυτού του φαινομένου σε κάθε οικονομικό τομέα. Ωστόσο, ακόμα κι αν η καταπολέμηση του πληθωρισμού παραμένει κατά

1 Το συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζει προσωπικές απόψεις μόνο και δεν δεσμεύει το Competition Appeal Tribunal. Μέρος του άρθρου δημοσιεύθηκε στα αγγλικά στο γερμανικό περιοδικό WuW.

2 I. Lianos, Polycentric Competition Law, (2018) 71(1) Current Legal Problems 161-213.

3 Ο όρος πολυκρίση επινοήθηκε από τους θεωρητικούς της επιστήμης της πολυπλοκότητας Edgar Morin και Brigitte Kern: βλ. A. Tooze, Welcome to the World of Polycrisis, Financial Times (28 Οκτωβρίου 2022), <https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33>.

4 Βλ. π.χ. την Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/ecb-lagarde-says-corporate-profits-contributed-to-inflation/>.

κύριο λόγο ευθύνη της νομισματικής πολιτικής των κεντρικών τραπεζών ή της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων (π.χ. φορολογία, ρυθμίσεις περιθωρίου κέρδους ή/και έλεγχοι τιμών), αυτή η συζήτηση έχει κατακλύσει το τελευταίο διάστημα και τις αρχές ανταγωνισμού στην Ευρώπη, ιδιαίτερα λόγω του συνδέσμου που υπάρχει μεταξύ του πληθωρισμού και των ερευνών για την αύξηση της οικονομικής συγκέντρωσης και του περιθωρίου κέρδους σε σειρά οικονομικών κλάδων⁵. Η ΕΑ αποτέλεσε την πρώτη δημόσια αρχή στην Ελλάδα η οποία εξέτασε το φαινόμενο του πληθωρισμού απληστίας, με έρευνες σε διάφορους τομείς όπου υπήρχαν ενδείξεις του φαινομένου (ήδη από το 2021), τη δημοσίευση μελετών και τη διενέργεια ερευνητικών συζητήσεων για το θέμα (π.χ. στο πλαίσιο της ΔΕΘ τον Σεπτέμβριο 2023). Οι αρχές ανταγωνισμού αναμένεται να συνεισφέρουν όλο και περισσότερο, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, στη συλλογική προσπάθεια περιορισμού των «άδικων» διανεμητικών επιπτώσεων του πληθωρισμού (μεταφορά πλούτου σε πωλητές/προμηθευτές από τελικούς καταναλωτές ή παραγωγούς εισροών) που συνδέονται με στρεβλώσεις του ανταγωνισμού.

Τα εργαλεία των Επιτροπών Ανταγωνισμού

Οι αρχές ανταγωνισμού μπορούν να χρησιμοποιούν το παραδοσιακό εργαλείο των αυτεπάγγελτων ερευνών σε συγκεντρωμένους τομείς της οικονομίας και σε αγορές προϊόντων που είναι σημαντικές για τους ευάλωτους καταναλωτές. Ωστόσο, οι έρευνες των καρτέλ συχνά χρειάζονται χρόνια για να ολοκληρωθούν, λόγω του όγκου στοιχείων που χρειάζεται να συλλεχθούν από τις Επιτροπές Ανταγωνισμού, για να αποδείξουν «επικοινωνία» μεταξύ των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων, μια και η σύμπτωση και μόνο τιμών δεν αρκεί, σύμφωνα με την εθνική και ενωσιακή νομολογία, για την απόδειξη εναρμονισμένης πρακτικής που εμπίπτει στους κανόνες ανταγωνισμού. Η επιλογή να προχωρήσει η ΕΑ σε διευθέτηση δύναται να επιταχύνει την επίλυση των προβλημάτων, να προσφέρει ουσιαστικές διαδικαστικές οικονομίες (μια και αποφεύγεται μία πολυετής περίοδος ακροαματικής διαδικασίας και δικαστικού ελέγχου των αποφάσεών της, τα οποία απαιτούν σημαντικούς πόρους), αλλά και να διευκολύνει την πιο άμεση προσφυγή των «θυμάτων» της αντι-ανταγωνιστικής πρακτικής στην πολιτική δικαιοσύνη για αποζημιώσεις. Τα μειονεκτήματα της διαδικασίας διευθέτησης είναι, ίσως, η σχετικά χαμηλότερη αποτρεπτική ισχύς των αποφάσεων και η στασιμότητα του δικαίου ανταγωνισμού, μια και δεν δοκιμάζονται δικαστικώς καινοτόμες θεωρίες βλάβης. Συνεπώς, η ανάλυση των επιλογών θα πρέπει να γίνεται συστηματικά και επί τη βάση του πραγματικού της κάθε υπόθεσης και των διαθέσιμων πόρων της ΕΑ.

Η εφαρμογή του δικαίου ανταγωνισμού στα καρτέλ, επίσης, ενδέχεται να αντιμετωπίσει δυσκολίες όπως η σχετικά λιγοστή επιτυχία του προγράμματος επιείκειας στη χώρα μας (λόγω των ιδιαίτερων κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών), τυχόν νομικούς περιορισμούς στην πραγματοποίηση επιτοπίων ελέγχων, ενώ η εφαρμογή της νομοθεσίας για την κατάχρηση συλλογικής δεσπόζουσας θέσης είναι σχετικά περιορισμένη τις τελευταίες δύο δεκαετίες στην Ευρώπη και ενέχει κινδύνους, αφού τα κριτήρια της νομολογίας είναι ιδιαίτερως αυστηρά. Η διαφάνεια της αγοράς έχει, επίσης, αυξηθεί με την ανάπτυξη της οικονομίας δεδομένων και τη συστηματική χρήση αλγορίθμων για τη διατήρηση της σιωπηρής συμπαιγνίας μεταξύ επιχειρήσεων, ακόμα και σε ολιγοπωλιακές αγορές με αρκετούς παίκτες. Υπενθυμίζεται εδώ ότι η ΕΑ δεν διαθέτει ούτε αρμοδιότητες αγορανομίας ούτε αρμοδιότητες συστηματικού ελέγχου των περιθωρίων κέρδους και του κόστους των επιχειρήσεων ή αθέμιτων εμπορικών πρακτικών από επιχειρήσεις που δεν έχουν δεσπόζουσα θέση σε μία σχετική αγορά. Οι αρμοδιότητες αυτές

5 Βλ., BEUC, Why Competition Authorities Must Act Against 'Greedflation?', <https://www.beuc.eu/blog/why-competition-authorities-must-act-now-against-greedflation/> (2023); J. de Loecker, J. Eeckhout & G. Unger, The Rise of Market Power and the Macroeconomic Implications, (2020) 135(2) The Quarterly Journal of Economics 561.

ανήκουν αποκλειστικά στο Υπουργείο Ανάπτυξης και τις υπηρεσίες του (ΔΙΜΕΑ).

Μια επιλογή θα ήταν να συμπληρωθεί το τρέχον μοντέλο δικαίου του ανταγωνισμού που βασίζεται στην ύπαρξη κάποιας αδικοπραξίας, με τη δυνατότητα υιοθέτησης *ex-ante* μέτρων (τόσο συμπεριφορικών όσο και διορθωτικών), μέσω κανονιστικών ερευνών σε οικονομικούς τομείς στους οποίους εντοπίζονται δυσμενείς συνέπειες στον ανταγωνισμό. Ο ρόλος των αρχών ανταγωνισμού μπορεί, επίσης, να επεκταθεί για τον αποτελεσματικότερο έλεγχο της μονομερούς συμπεριφοράς των επιχειρήσεων, όπως ο έλεγχος *ex-post* της δραστηριότητας συγχωνεύσεων και εξαγορών κάτω από τα όρια κοινοποίησης των συγκεντρώσεων της εθνικής και ενωσιακής νομοθεσίας, σε περίπτωση που η συγκέντρωση οδηγεί σε αντι-ανταγωνιστικές συνέπειες (ενδεχομένως με το σπάσιμο ολιγοπωλίων που δημιουργήθηκαν λόγω τμηματικής συγκέντρωσης της αγοράς με σωρευτικά αντι-ανταγωνιστικά αποτελέσματα, η οποία λόγω της μη ικανοποίησης των κατωφλίων για την αναγκαστική κοινοποίηση των συγκεντρώσεων δεν είχαν εξεταστεί ενδελεχώς από την ΕΑ), προσκλήσεις για συμπαιγνία ή σηματοδότηση μελλοντικών τιμών (μέσω μίας ενεργής εφαρμογής της νέας διάταξης του άρθρου 1Α Ν. 3959/2011 για πρόσκληση σε απαγορευμένη σύμπραξη και ανακοίνωση μελλοντικών προθέσεων τιμολόγησης προϊόντων και υπηρεσιών μεταξύ ανταγωνιστών), εκμεταλλευτικές καταχρήσεις και αθέμιτες εμπορικές πρακτικές από δεσπόζουσες επιχειρήσεις που επηρεάζουν τον ανταγωνισμό. Στο πλαίσιο του «*responsive antitrust*»⁶, οι αρχές ανταγωνισμού θα μπορούσαν, επίσης, να κάνουν ευρύτερη χρήση των εργαλείων χαρτογράφησης της αγοράς με σκοπό την αποτελεσματικότερη εποπτεία των αγορών. Μπορούν, επίσης, να υιοθετηθούν διορθωτικά μέτρα μέσω του εργαλείου της Κανονιστικής παρέμβασης. Το εργαλείο αυτό είναι ιδιαίτερα χρήσιμο και έχει υιοθετηθεί από πολλές δικαιοδοσίες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας (από το 2005, άρ. 11 Ν. 3959/2011), και πιο πρόσφατα της Γερμανίας (με την 11η τροποποίηση του GWB – § 32στ).

Οι αρχές ανταγωνισμού, συμπεριλαμβανομένης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (εάν η μεταρρύθμιση του διαδικαστικού πλαισίου εισαγάγει τελικά αυτό το νέο εργαλείο ανταγωνισμού στο δίκαιο ανταγωνισμού της ΕΕ), θα πρέπει να επωφελούνται από ευρεία διακριτική ευχέρεια στη χρήση του και δεν θα πρέπει να υπόκεινται σε οποιαδήποτε περιορισμό, εκτός βεβαίως από την απαίτηση τεκμηρίωσης πιθανών στρεβλώσεων του ανταγωνισμού. Για παράδειγμα, η απαίτηση σύμφωνα με το άρθρο 11 του ελληνικού νόμου 3959/11 ότι το εργαλείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί μόνο, εάν η εν λόγω στρέβλωση του ανταγωνισμού δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί επαρκώς με την εφαρμογή των διατάξεων του νόμου περί ανταγωνισμού, περί συμπαιγνίας και κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης, κατά την άποψή μου, εισαγάγει ένα περιττό επίπεδο περιπλοκών, καθώς είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ένα τέτοιο ζήτημα *in abstracto*, και αυτό μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικές καθυστερήσεις στην αντιμετώπιση του προβλήματος του ανταγωνισμού, εάν η αρχή ανταγωνισμού επιλέξει πρώτα τη διερεύνηση της επιβολής του άρθρου 101 και/102 ΣΛΕΕ ή/και των αντίστοιχων εθνικών διατάξεων, ιδίως εάν η στρέβλωση μπορεί να συνδεθεί με κάποια μορφή αντανταγωνιστικής συμπεριφοράς εντός του πεδίου εφαρμογής αυτών των διατάξεων και, στη συνέχεια, να προσφύγει, εάν αυτές οι διατάξεις δεν θεωρηθούν «επαρκείς» για την αντιμετώπιση των στρεβλώσεων του ανταγωνισμού, στη χρήση του εργαλείου της Κανονιστικής παρέμβασης. Τα επιχειρήματα σχετικά με τη συνταγματικότητα μιας τέτοιας (ευρείας) νομοθετικής ανάθεσης στις αρχές ανταγωνισμού κρίνονται από τη διεθνή βιβλιογραφία ως μη πειστικά, στον βαθμό που τα εργαλεία χρησιμοποιούνται ύστερα και από μια διεξοδική διαδικασία έρευνας και από δημόσια διαβούλευση. Θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι τα εργαλεία αυτά αντιμετωπίζουν πολύπλοκα τεχνικά και οικονομικά ζητήματα ανταγωνισμού για τα οποία οι αρχές ανταγωνισμού θα πρέπει να απολαμβάνουν μεγάλο περιθώριο εκτίμησης.

Οι συστηματικές συγκρίσεις τιμών για τα καταναλωτικά προϊόντα σε ολόκληρη την εσωτερική

⁶ Βλ., S. Makris, *Responsive Competition Law Enforcement: Lessons from the Greek Competition Authority*, (2023) 46(2) *World Competition* 205.

αγορά της ΕΕ ενδέχεται, επίσης, να θέσουν υπό έλεγχο οικονομικούς τομείς που χαρακτηρίζονται από άμβλυση του ανταγωνισμού και στους οποίους το παράλληλο ενδοενωσιακό εμπόριο παραμένει περιορισμένο. Τέλος, υπολογιστικά εργαλεία και μοντέλα που χρησιμοποιούν την τεχνητή νοημοσύνη δύνανται να επιτρέψουν στις αρχές ανταγωνισμού να λάβουν υπόψη μεγάλα δεδομένα, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο την μελέτη ενός πιο περίπλοκου συνόλου αλληλεπιδράσεων και σχέσεων μεταξύ οικονομικών παραγόντων σε ορισμένες αγορές για τις οποίες δύνανται να συλλεχθούν στοιχεία (καταναλωτικά αγαθά).

Καθώς το δίκαιο του ανταγωνισμού διεκδικεί εκ νέου την κοινωνική του διάσταση (αναζωογόνηση της οικονομικής δημοκρατίας), αυτή θα πρέπει να συμβαδίσει και με τη συμπερίληψη μιας ευρύτερης ομάδας ενδιαφερομένων και κοινωνικών εταίρων στα θέματα του ανταγωνισμού (π.χ. καταναλωτές, εργαζόμενοι, ομάδες της κοινωνίας των πολιτών, πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα). Αυτό απουσιάζει από τις τρέχουσες συζητήσεις για τον ανταγωνισμό, στις οποίες συγκεκριμένα κατοχυρωμένα επιχειρηματικά συμφέροντα έχουν αποκτήσει μια ασύμμετρη θέση επιρροής. Ο εκδημοκρατισμός του δικαίου ανταγωνισμού περιλαμβάνει μία πιο έντονη συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών, τόσο στις διαδικασίες της ΕΑ (ειδικά με την πλέον ευρύτερη δυνατότητα συμμετοχής τρίτων στις διαδικασίες της ΕΑ, ύστερα από τη δημοσίευση του νέου Κανονισμού Λειτουργίας και Διαχείρισης της ΕΑ το 2023) όσο και στον ευρύτερο δημόσιο διάλογο για θέματα ανταγωνισμού (ειδική αναφορά θα πρέπει να γίνει εδώ στη συνεργασία μεταξύ της ΕΑ και των μεγαλύτερων καταναλωτικών οργανώσεων της χώρας αλλά και εκπροσώπων των μικρομεσαίων επιχειρήσεων τα τελευταία 4 έτη). Ταυτοχρόνως, οι Επιτροπές Ανταγωνισμού θα πρέπει να εστιάσουν στη συγκέντρωση της οικονομίας, στα αποτελέσματα για τους καταναλωτές και τους πολίτες στην τιμολόγηση και στην ποιότητα των προϊόντων και υπηρεσιών, στην προστασία της πολυαρχίας στην οικονομική ζωή του τόπου και την αποφυγή εγκαθίδρυσης ισχυρών οικονομικών ολιγαρχιών οι οποίες, μεταξύ άλλων, παρεμποδίζουν την καινοτομία και την ανάπτυξη μίας ανταγωνιστικής οικονομίας⁷.

Ακρίβεια και δίκαιο ανταγωνισμού

Οι δράσεις της ΕΑ έναντι της ακρίβειας τα τελευταία τέσσερα έτη ήταν διαρκείς και έντονες. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία διεθνούς δικηγορικής εταιρείας, η Επιτροπή Ανταγωνισμού ήταν η αρχή ανταγωνισμού με τους περισσότερους επιτόπιους ελέγχους στην Ευρώπη την περίοδο 2018-2023, με τους περισσότερους ελέγχους να ολοκληρώνονται την περίοδο 2019-2023⁸.

Οι επιτόπιοι έλεγχοι είναι απαραίτητοι, καθώς το πρόγραμμα επιείκειας που έχει συστήσει η Επιτροπή Ανταγωνισμού τις τελευταίες δύο δεκαετίες⁹, δεν έχει φέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Υπενθυμίζεται ότι άνω του 80% των καρτέλ σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής ανακαλύπτονται μέσω του προγράμματος επιείκειας.

Παράλληλα, από το 2021, η Επιτροπή Ανταγωνισμού έχει θέσει σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα ανώνυμης παροχής πληροφοριών (whistleblower) το οποίο παρέχει σε εργαζόμενους σε

7 Βλ. I. Lianos, Value extraction and institutions in digital capitalism: Towards a law and political economy synthesis for competition law, (2022) 1(4) European Law Open 852-890.

8 <https://www.whitecase.com/insight-our-thinking/dawn-raid-analysis-quarterly-2023-q4>.

9 Το πρόγραμμα επιείκειας αποτελεί το νομικό πλαίσιο που ορίζει την επιεική μεταχείριση (η οποία μπορεί να καταλήξει και σε ολική απαλλαγή από τα πρόστιμα) επιχειρήσεων, ενώσεων επιχειρήσεων και φυσικών προσώπων που συνεργάζονται με την ΕΑ για την αποκάλυψη πρακτικών καρτελικής φύσης, και ιδίως μυστικών οριζόντιων συμπράξεων, οι οποίες απαγορεύονται από το άρθρο 1 του ν. 3959/2011 ή και το άρθρο 1 της Συνθήκης Λειτουργίας της Ε.Ε. (ΣυνθΛΕΕ).

επιχειρήσεις, συνεργάτες και άλλες επιχειρήσεις τη δυνατότητα να καταγγείλουν με ασφάλεια αντι-ανταγωνιστικές πρακτικές, χωρίς να υπάρχει κίνδυνος να υποστούν αντίποινα από τις καταγγελλόμενες επιχειρήσεις, οι οποίες δύνανται να είναι σημαντικοί προμηθευτές τους ή αγοραστές. Παρόμοιο εργαλείο whistleblower λειτουργεί από το 2022 και για τις αναθέτουσες αρχές στο πλαίσιο των δημοσίων διαγωνισμών.

Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Επιτροπή Ανταγωνισμού έχει προχωρήσει στο ισοδύναμο χιλιάδων ελέγχων μέσω της δυνατότητας που, πλέον, έχει (από το 2020) να ελέγχει μέσω ψηφιακών εργαλείων τις τιμές (και ποσότητες για ορισμένες κατηγορίες προϊόντων) πλέον των 60000 κωδικών προϊόντων καθημερινά, στο πλαίσιο της πλατφόρμας HCC Data Analytics and Economic Intelligence που έχει δημιουργήσει. Ήταν, επίσης, σε ολοκλήρωση τον Δεκέμβριο 2023 το έργο πλήρους αυτοματοποίησης αυτών των ελέγχων με τη δημιουργία φίλτρων και αυτόματων ειδοποιήσεων στις αρμόδιες διευθύνσεις σε περίπτωση που υπάρξουν ενδείξεις σύμπτωσης τιμών/εναρμονισμένης πρακτικής για ικανό χρόνο, ώστε αυτή η κατάσταση να εξεταστεί με προσοχή¹⁰.

Στο πλαίσιο των δράσεων εξωτερίκευσης, ολοκληρώθηκαν το 2022 και το 2023 πρωτοβουλίες ενημέρωσης των επιχειρήσεων και του κοινού/καταναλωτών για θέματα ανταγωνισμού με τη δημοσίευση το 2023 Οδηγού Ανταγωνισμού για τον Αγροτικό Κλάδο, ενώ πραγματοποιήθηκαν εκστρατείες ενημέρωσης του κοινού με τη θεματική «Ξεσκέπασε τα Καρτέλ – Ρίξε τις Τιμές», όπως επίσης και σε συνεργασία με την Ένωση Καταναλωτών ΕΚΠΟΙΖΟ με τη θεματική «Τι είναι οι κάθετες συμπράξεις και τι μπορείτε να κάνετε για αυτό;», ενώ συντάχθηκαν και δημοσιεύθηκαν ερευνητικές δημοσιεύσεις/έγγραφα εργασίας, σε συνεργασία με ερευνητικά κέντρα αλλά και ανεξάρτητους ερευνητές.

Η ΕΑ πραγματοποίησε την περίοδο 2022-2023 έξι χαρτογραφήσεις αγοράς προϊόντων (πετρελαιοειδή, απορρυπαντικά, γάλα, βρεφικό γάλα, τυρί, γιαούρτι), χρησιμοποιώντας για πρώτη φορά τη δυνατότητα που της παρέχει ο ν. 4886/2022 (άρ. 14(2)(ιθ), οι οποίες και δημοσιεύθηκαν (όσες είχαν ολοκληρωθεί), λίγες ημέρες ύστερα από την παρουσίασή τους στην Ολομέλεια της ΕΑ, ενώ δημοσιεύθηκαν και εκτενή δελτία τύπου για την ενημέρωση της κοινής γνώμης.

Επίσης, η ΕΑ εκκίνησε (κατά πλειοψηφία) το 2023 κανονιστική σύμφωνα με το άρ. 11 ν. 3959/2011 σε ορισμένες αγορές/κλάδους στον τομέα των πετρελαιοειδών, κατόπιν των αποτελεσμάτων της χαρτογράφησης του κλάδου το 2022, με τη Γενική Διεύθυνση Ανταγωνισμού να προχωρεί σε μία ενδελεχή ανάλυση της αλυσίδας αξίας, η οποία συζητήθηκε στην Ολομέλεια της ΕΑ.

Τέλος, η ΕΑ προχώρησε σε έρευνες σύγκρισης τιμών, με σκοπό την ενημέρωση της κοινής γνώμης και της πολιτείας για κατηγορίες προϊόντων στις οποίες παρατηρούνται σημαντικές διαφορές με άλλες χώρες της ΕΕ, λαμβάνοντας ιδιαίτερα υπόψη και το επίπεδο αγοραστικής δύναμης σε κάθε χώρα μέσω της στάθμισης των τιμών με τον δείκτη Comparative Price Level του ΟΟΣΑ. Οι διαφορές αυτές δύνανται να οφείλονται σε πολλαπλές αιτίες και όχι απαραίτητα σε στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Σκοπός των ερευνών σύγκρισης τιμών είναι να δράσουν ενημερωτικά αλλά και αποτρεπτικά, ενημερώνοντας την κοινή γνώμη αλλά και τις αρμόδιες δημόσιες υπηρεσίες οι οποίες έχουν την ευθύνη εφαρμογής της νομοθεσίας για τα περιθώρια κέρδους, ώστε να εστιάσουν τους ελέγχους τους (κοστολογικούς και περιθωρίων κέρδους) στους συγκεκριμένους τομείς, ενώ σε περίπτωση που κυριαρχούν «ύποπτες» δομές αγοράς (π.χ. επιχείρηση με δεσπόζουσα θέση ή στενό ολιγοπώλιο) ή υπάρχουν ενδείξεις για αντι-ανταγωνιστικές πρακτικές, η ΕΑ προβαίνει και σε εκκίνηση αυτεπάγγελτων ερευνών ή/και

10 Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με την εθνική και ενωσιακή νομολογία, για την εφαρμογή των άρθρων 1 ν. 3959/2011 και 101 ΣΛΕΕ η εναρμονισμένη πρακτική δεν αρκεί, αλλά πρέπει να συνοδεύεται και από άλλες πρακτικές όπως συνεννοήσεις μεταξύ των επιχειρήσεων.

χαρτογράφησης των αλυσίδων αξίας, με σκοπό να κατανοήσει τη διάρθρωση του κόστους και την ύπαρξη πιθανών στρεβλώσεων του ανταγωνισμού σε κάποιο επίπεδο της αλυσίδας (bottlenecks/chokepoints).

Ενδιαφέρον έχει, επίσης, η συστηματική μελέτη της αντίδρασης των καταναλωτών στις αγορές, καθώς πιθανές στρεβλώσεις δύνανται να οφείλονται ή/και να διατηρούνται από την έλλειψη ενημέρωσης των καταναλωτών ή περιορισμένης επιλογής προϊόντων ιδιωτικής ετικέτας ή λιγότερο γνωστών επώνυμων προϊόντων, τα οποία έχουν χαμηλότερες τιμές. Ενδιαφέρον έχει για το θέμα αυτό η χαρτογράφηση από την ΕΑ της αγοράς απορρυπαντικών, η οποία λειτούργησε συμπληρωματικά με την συγκριτική έρευνα τιμών, και η οποία έδειξε ότι κατά τη διάρκεια εφαρμογής του μέτρου του καλαθιού του νοικοκυριού και παρά την σχετικά σημαντική αύξηση των τιμών των επώνυμων προϊόντων (πάνω από 15%), δεν προέκυψε αλλαγή στις καταναλωτικές προτιμήσεις των τελικών καταναλωτών μεταξύ των επώνυμων και των ιδιωτικής ετικέτας προϊόντων, μη δημιουργώντας συνεπώς τις ανταγωνιστικές πιέσεις που ενδεχομένως να οδηγούσαν σε μεγαλύτερη συγκράτηση της αύξησης των τιμών των επώνυμων προϊόντων ή/και ενδεχομένως στην πτώση τους¹¹.

Σε ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία, και η αλυσίδα αξίας δεν είναι περίπλοκη, η ΕΑ προχώρησε η ίδια σε ενδεδειγμένες κοστολογικές έρευνες και έρευνες κερδοφορίας, με σκοπό να ανακαλύψει ποιο στάδιο της αλυσίδας αξίας συμμετείχε περισσότερο ή ευνοήθηκε περισσότερο από την αύξηση των τιμών την περίοδο της πληθωριστικής κρίσης¹².

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι, όπως συνέβη και με την συγκριτική έρευνα τιμών για τις υπηρεσίες κινητής τηλεφωνίας και ψηφιακής οικονομίας, η οποία διενεργήθηκε για την ενημέρωση της ΕΑ στο πλαίσιο της πολιτικής προώθησης ανταγωνισμού το 2020, η ΕΑ έλαβε πρωτοβουλίες διερεύνησης των δομικών θεμάτων ανταγωνισμού σε σειρά σημαντικών κλάδων της οικονομίας, με την ολοκλήρωση και δημοσίευση την περίοδο 2020-2023 σειράς κλαδικών ερευνών για βασικά καταναλωτικά αγαθά στα σουπερμάρκετ, τις υπηρεσίες Fintech, το ηλεκτρονικό εμπόριο, τις ιδιωτικές υπηρεσίες υγείας. Σε συνδυασμό με την αύξηση κατά περίπου 75% των ερευνών και αποφάσεων ανά έτος της ΕΑ την περίοδο 2019-2023 σε σχέση με την περίοδο 2014-2019 και της επιβολής προστίμων σε επιχειρήσεις για παραβάσεις του δικαίου ανταγωνισμού σε σειρά οικονομικών κλάδων¹³ (παρά την στασιμότητα του αριθμού του προσωπικού της τα τελευταία 4 έτη), η ΕΑ ανέπτυξε μία πιο παρεμβατική πολιτική ανταγωνισμού με σκοπό την ενίσχυση της κουλτούρας ανταγωνισμού και της συμμόρφωσης των επιχειρήσεων στους κανόνες του δικαίου ανταγωνισμού.

Η ΕΑ, επίσης, εκκίνησε για πρώτη φορά στην ιστορία της ένα φιλόδοξο σχέδιο χαρτογράφησης του ανταγωνισμού και του επιπέδου συγκέντρωσης σε όλους τους κλάδους της οικονομίας, αλλά δυστυχώς η ολοκλήρωση αυτού του σχεδίου δεν μπόρεσε να προχωρήσει όσο επιθυμούσαμε λόγω της αδυναμίας της ΕΑ να προσελκύσει οικονομολόγους εμπειρογνώμονες, ενώ ο διαγωνισμός της ΕΑ για την ομάδα οικονομικών εμπειρογνώμωνων κηρύχθηκε άγονος τρεις φορές λόγω έλλειψης συμμετοχής ή περιορισμένης συμμετοχής σε αυτούς από την εγχώρια ακαδημαϊκή κοινότητα οικονομολόγων του ανταγωνισμού.

11 Βλ. Ενημερωτικό Δελτίο της ΕΑ, Τεύχος 8 (Δεκέμβριος 2023), <https://www.epant.gr/enimerosi/dimosieyseis/enimerotika-deltia/item/2784-teyxos-8.html> (σελ. 24-25).

12 Βλ. π.χ. την χαρτογράφηση για το αγελαδινό γάλα (Ενημερωτικό Δελτίο της ΕΑ, Τεύχος 8 (Δεκέμβριος 2023), <https://www.epant.gr/enimerosi/dimosieyseis/enimerotika-deltia/item/2784-teyxos-8.html>, σελ. 33-39)

13 Το 2022 η Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού (ΕΑ) επέβαλλε περισσότερα πρόστιμα για παραβάσεις του ανταγωνισμού από την Γερμανική Επιτροπή Ανταγωνισμού, ενώ το 2023 υπήρξε αύξηση κατά περίπου του ποσού των προστίμων που επιβλήθηκαν από την ΕΑ.

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι συστηματικές μελέτες για το επίπεδο ανταγωνισμού στην οικονομία, αλλά και οι συγκρίσεις τιμών με άλλες χώρες, ολοκληρώνονται σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες από τα αρμόδια Υπουργεία ή τις Κεντρικές Τράπεζες¹⁴. Αποτελεί ίσως ευρωπαϊκή πρωτοτυπία η μη ύπαρξη στην Ελλάδα συστηματικών μελετών συγκέντρωσης της αγοράς και του επιπέδου τιμών από δημόσιους οργανισμούς για σημαντικούς τομείς της εθνικής οικονομίας, όπως ο τραπεζικός κλάδος, ο αγροτικός τομέας, ο ενεργειακός τομέας (καύσιμα), κάτι που ανάγκασε την ΕΑ να προχωρήσει η ίδια τα τελευταία τρία έτη σε αυτές τις έρευνες, με τους περιορισμένους πόρους της. Επίσης, παρά την προσπάθεια της ΕΑ να συνεργαστεί με άλλους κρατικούς φορείς για μία πιο ολιστική αντιμετώπιση των στρεβλώσεων ανταγωνισμού (βλ. π.χ. την κλαδική έρευνα για τις χρηματοοικονομικές τεχνολογίες (Fintech) η οποία με πρωτοβουλία της ΕΑ διενεργήθηκε σε συνεργασία με την Τράπεζα της Ελλάδος), δεν προέκυψε τελικά κοινή βάση για την προώθηση πρότασης ρυθμιστικού πλαισίου για το τεχνολογικό περαιτέρω άνοιγμα των αγορών λιανικής τραπεζικής σε εταιρείες Fintech μέσω συστήματος open banking και open finance (π.χ. στα πρότυπα της Μεγάλης Βρετανίας), με σκοπό την ενίσχυση του ανταγωνισμού στον κλάδο ο οποίος, λόγω της πολυετούς κρίσης χρέους, συγκεντρώθηκε απότομα σε λίγα τραπεζικά ιδρύματα τα τελευταία 10 έτη. Μία ενίσχυση του ανταγωνισμού με άνοιγμα υπηρεσιών τεχνολογίας, σε συνδυασμό και με τις έρευνες της ΕΑ για την εφαρμογή της νομοθεσίας έναντι των καρτέλ, θα μπορούσε να αυξήσει την ανταγωνιστική πίεση στις επιμέρους αγορές τραπεζικής λιανικής και να επιλύσει, έστω εν μέρει, πιθανές στρεβλώσεις του ανταγωνισμού στον κλάδο.

Τα παραπάνω θέτουν ως αναγκαία μία θεσμική ενίσχυση του ανταγωνισμού στην Ελλάδα, η προστασία του οποίου δεν θα πρέπει να αποτελεί μόνο καθήκον της ΕΑ, αλλά θα πρέπει να υπάρξει ένα ευρύτερο δημόσιο οικοσύστημα προώθησης του ανταγωνισμού.

Το θεσμικό πλαίσιο – Δημιουργώντας ένα δημόσιο οικοσύστημα προώθησης του ανταγωνισμού

Παρά τους περιορισμένους πόρους που διαθέτει (τον Δεκέμβριο 2023 καλύπτεται λιγότερο από το 35% των οργανικών θέσεων επιστημονικού προσωπικού) αλλά και την αδυναμία προσέλκυσης εξειδικευμένων στελεχών, λόγω των χαμηλών απολαβών του προσωπικού της, η ΕΑ προχώρησε τα τελευταία έτη σε μία σημαντική προσπάθεια παρέμβασης σε αγορές που είχαν μείνει για αρκετό διάστημα στο απυρόβλητο. Κρίνεται αναγκαίο όμως η προώθηση της πολιτικής ανταγωνισμού, ειδικά στο πλαίσιο μετάλλαξης του παραγωγικού μοντέλου της οικονομίας μας, να αποτελέσει μία σημαντικότερη προτεραιότητα για τις δημόσιες πολιτικές. Εκτός της άμεσης ενίσχυσης της ΕΑ σε προσωπικό, κάτι το οποίο πρέπει να σχεδιαστεί σε βάθος χρόνου, κρίνονται αναγκαίες και θεσμικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες θα ενισχύσουν την ανταγωνιστική δομή της οικονομίας μας και θα ωφελήσουν όχι μόνο τους καταναλωτές αλλά και την εθνική οικονομία μέσω της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας και της δυναμικής αποτελεσματικότητάς της (καινοτομία). Παρακάτω εξετάζονται δύο προτάσεις από μία δέσμη πιθανών μέτρων που θα μπορούσαν να ληφθούν και τα οποία για λόγους χώρου δεν μπορούν να αναλυθούν στην παρούσα δημοσίευση.

Καταρχάς, είναι απαραίτητο να υπάρξει μία συνολικότερη προσέγγιση, όπου τόσο οι αρχές με ευθύνη την εφαρμογή του δικαίου ανταγωνισμού όσο και οι ρυθμιστικές αρχές αλλά και η κεντρική εξουσία (π.χ. Γενικές Γραμματείες Υπουργείων), που συνήθως ακολουθούν ευρύτερους

14 Βλ. για παράδειγμα τις μελέτες του γαλλικού Υπουργείου Οικονομικών για την αγροτική εφοδιαστική αλυσίδα το 2022 ή του βελγικού Υπουργείου Οικονομικών για την σύγκριση τιμών μεταξύ Βελγίου, Γαλλίας, Γερμανίας και Ολλανδίας σε σειρά καταναλωτικών προϊόντων. Βλ. για μία παρουσίαση <https://economie.fgov.be/sites/default/files/Files/Event/EU%20Competition%20Day/presentation-peter-van-herreweghe.pdf>.

στόχους δημόσιου συμφέροντος, θα συνεργάζονται για τον σχεδιασμό και την παροχή μιας ποικιλίας πολιτικών, προγραμμάτων και υπηρεσιών που συνδράμουν στην προστασία του ανταγωνισμού, επιτρέποντας μία αποτελεσματική δια-λειτουργικότητα των διαφόρων πολιτικών που απεργάζονται, πάντα με στόχο την ενίσχυση του αποτελεσματικού ανταγωνισμού. Μία ολιστική μεθοδολογία, όπως η "Whole of Government Approach", που έχει δοκιμαστεί τόσο σε θέματα κλιματικής αλλαγής όσο και σε θέματα ανταγωνισμού στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής¹⁵, έχει ως σκοπό να ενισχύσει τη συνεργασία ανεξαρτήτων αρχών, φορέων και υπουργείων, ώστε στο πλαίσιο αυτής της θεσμικής συνεργασίας, και με σεβασμό στην ανεξαρτησία τους, να καθορίσουν τις κοινές ανάγκες και να εντοπίσουν πιθανά κενά στην υλοποίηση στρατηγικών. Σκοπός είναι μία ολοκληρωμένη προσέγγιση η οποία θα στηρίζει τον σχεδιασμό και την παραγωγή πολιτικής ανταγωνισμού, τόσο σε επίσημα όσο και σε άτυπα δίκτυα, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου δημόσιου οικοσυστήματος προστασίας του ανταγωνισμού, και όχι πλέον σε απομονωμένα σιλό. Το διακριτικό χαρακτηριστικό αυτής της συνολικής προσέγγισης είναι ότι οι διάφοροι δημόσιοι φορείς θα μοιράζονται τους γενικότερους στόχους (και πληροφορίες), και θα συνεργάζονται, ο καθένας στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, με σκοπό την παραγωγή μετρήσιμων αποτελεσμάτων.

Για να προχωρήσει αυτό χρειάζεται να γίνει μία προσπάθεια ανάπτυξης Εθνικού Στρατηγικού Σχεδίου για την Προώθηση του Ανταγωνισμού. Η ικανότητα των φορέων να συνεργάζονται στο πλαίσιο αυτών των δικτύων και η δυνατότητα των πολιτών, επιχειρήσεων και καταναλωτών να συμμετέχουν στον οργανωμένο δημόσιο διάλογο για την ανάπτυξη ενός Στρατηγικού Σχεδίου, για το οποίο θα υπάρξει η μέγιστη εθνική συναίνεση, καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική και συγχρόνως εύκαιρη, μέσω των δυνατοτήτων που πλέον παρέχονται από τα σύγχρονα εργαλεία ψηφιακής διακυβέρνησης. Στο πλαίσιο αυτό, δύνανται να συνδυαστεί η πολιτική ανταγωνισμού με τη βιομηχανική πολιτική, με σκοπό την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας σε διεθνές επίπεδο αλλά και τη βελτίωση των εσωτερικών συνθηκών ανταγωνισμού, και συνεπώς της αγοραστικής ισχύος του πληθυσμού, μέσω π.χ. της στήριξης νέων επιχειρήσεων που ενδυναμώνουν τον ανταγωνισμό και αυξάνουν την εγχώρια παραγωγή σε αγορές προϊόντων με ολιγοπωλιακή δομή και για τα οποία υπάρχουν σημαντικές διαφορές τιμών με την υπόλοιπη Ευρώπη, λόγω έλλειψης εθνικής παραγωγής (όπως γρήγορα κινούμενα καταναλωτικά αγαθά), ενδεχομένως με την προώθηση προϊόντων ιδιωτικής ετικέτας ή συνεταιρισμών παραγωγών μέσω «έξυπνης» βιομηχανικής πολιτικής που ενισχύει και τον ανταγωνισμό στις αγορές. Οι βιομηχανικές πολιτικές νοούνται ευρέως ως μια διαδικασία πολιτικής οικονομίας συντονισμού και ευθυγράμμισης σε όλο το φάσμα του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, προς εφικτές και επιθυμητές τεχνοοικονομικές τροχιές και συναφείς παρεμβάσεις πολιτικής. Πιο στενά, ορίζονται ως κυβερνητικές πολιτικές που στοχεύουν ρητά στον μετασχηματισμό της δομής της οικονομικής δραστηριότητας για την επιδίωξη κάποιου δημόσιου στόχου, στην περίπτωση αυτή της ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας και του εγχώριου ανταγωνισμού¹⁶. Στοχεύουν στην αντιμετώπιση διαφορετικών μορφών αποτυχίας της αγοράς (market failures) από το δίκαιο ανταγωνισμού, όπως εξωτερικές επιπτώσεις (externalities), αποτυχίες συντονισμού ή έλλειψης παροχής δημόσιων αγαθών/εισροών, ατελείς κεφαλαιαγορές και ατελής πληροφόρηση (συμπεριλαμβανομένης και της έλλειψης φήμης σε εσωτερικές ή εξαγωγικές αγορές). Οι παραδοσιακές βιομηχανικές πολιτικές έχουν συνήθως επικριθεί, καθώς οι κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν ελλείψεις στην πληροφόρηση για να επιλέξουν εθνικούς νικητές (national champions) και υπάρχει κίνδυνος οι πολιτικές να αλωθούν από

15 Βλ. λ.χ. τα Executive Order του Προέδρου Biden των ΗΠΑ <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/07/09/executive-order-on-promoting-competition-in-the-american-economy> και <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/01/27/executive-order-on-tackling-the-climate-crisis-at-home-and-abroad/>.

16 A. Andreoni & H.J. Chang, The Political Economy of Industrial Policy: Structural Interdependencies, policy alignment and conflict management, (2019) 48 Structural Change and Economic Dynamics 136.

κατοχυρωμένα συμφέροντα (policy capture). Αντίθετα, οι πολιτικές ανταγωνισμού συνδέονται πιο άμεσα με τη λειτουργία της αγοράς και προωθούν πιο ανταγωνιστικά αποτελέσματα μέσω της επέκτασης των αγορών και της ενίσχυσης της ανταγωνιστικής διαδικασίας. Υπάρχει, όμως, σημαντικό περιθώριο έξυπνου (smart) συνδυασμού της πολιτικής ανταγωνισμού και της βιομηχανικής πολιτικής και της χρήσης εργαλείων βιομηχανικής πολιτικής για την ενίσχυση του ανταγωνισμού¹⁷. Η ΕΑ αποτελεί μία από τις λίγες αρχές ανταγωνισμού στην Ευρωπαϊκή Ένωση αλλά και παγκοσμίως, η οποία έκανε προσπάθεια να ενσωματώσει μία ευρύτερη κατεύθυνση ενίσχυσης της «πράσινης» μετάβασης της οικονομίας στην εφαρμογή του δικαίου ανταγωνισμού, με τη θεσμοθέτηση του εργαλείου του Sustainability Sandbox και των κατευθύνσεων που έχει δημοσιεύσει¹⁸. Στο πλαίσιο αυτό, μία «Whole of government approach» θα ήταν απαραίτητη για τον σχεδιασμό αυτής της πιο ολοκληρωμένης πολιτικής σε σειρά οικονομικών τομέων¹⁹.

Μία επίσης σημαντική θεσμική μεταρρύθμιση αποτελεί και ο επανασχεδιασμός των ανεξάρτητων αρχών με ευθύνη την προστασία των καταναλωτών και τη ρύθμιση του ανταγωνισμού. Το παρόν θεσμικό πλαίσιο χαρακτηρίζεται από έναν κατακερματισμό των αρμοδιοτήτων, οι οποίες συνήθως έχουν κατανεμηθεί με μη ορθολογικό τρόπο ή με τρόπο που ενδέχεται να ήταν προϊόν επιχειρηματικών πιέσεων και επιρροής. Αξίζει να σημειωθεί εδώ η ελληνική πρωτοτυπία σχετικά με την κατανομή αρμοδιοτήτων στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, με την ΕΑ να μην έχει καμία αρμοδιότητα ελέγχου του ανταγωνισμού στον κρίσιμο αυτόν τομέα για την ψηφιακή οικονομία, με την Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών να έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα, τόσο για την εφαρμογή του εθνικού και ενωσιακού δικαίου του ανταγωνισμού όσο και για τη ρύθμιση των αγορών. Η κατανομή αυτή είναι διαφορετική από εκείνη που έχουν επιλέξει όλα τα άλλα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η συντριπτική πλειονότητα των χωρών του ΟΟΣΑ. Περαιτέρω, ο πολλαπλασιασμός των ανεξαρτήτων αρχών οικονομικού περιεχομένου, οι οποίες ρυθμίζουν και τον ανταγωνισμό ex ante σε ρυθμιζόμενους τομείς (ΕΕΤ, ΡΑΕΕΥ, ΡΑΛ, ΡΑΣ, ΕΕΕΠ, ΑΠΑ κ.ά.) έχει οδηγήσει και σε σημαντικές ελλείψεις προσωπικού σε όλες τις ανεξάρτητες αρχές (οι οποίες είναι τραγικά υποστελεχωμένες) και σε μη συγκέντρωση μίας ικανής μάζας εξειδικευμένων εμπειρογνομόνων – επιστημονικού προσωπικού σε θέματα ανταγωνισμού σε έναν θεσμό, ώστε να επιτευχθούν οικονομίες κλίμακος και γνώσης, οι οποίες θα ενίσχυαν την αποτελεσματικότητα και ταχύτητα των παρεμβάσεων των αρχών.

Η κάθε ανεξάρτητη αρχή διαθέτει διαφορετικά διοικητικά συμβούλια, διαφορετική υλικοτεχνική και κτιριακή υποδομή αλλά και γραμματειακή υποστήριξη, με συνέπεια τη μη αποτελεσματική χρήση των λιγοστών ανθρωπίνων πόρων που διαθέτουν οι αρχές αυτές. Θα ήταν χρήσιμη η ενοποίηση των αρχών αυτών σε μία ή δύο το πολύ αρχές, με ευθύνη την προώθηση και προστασία του ανταγωνισμού, στα πρότυπα των αρχών προστασίας του ανταγωνισμού και των καταναλωτών της Ισπανίας και της Ολλανδίας, οι οποίες ενοποίησαν υπό την Αρχή Ανταγωνισμού άλλες ανεξάρτητες αρχές ρύθμισης της ενέργειας, προστασίας των καταναλωτών κλπ., αλλά και την ιταλική αρχή ανταγωνισμού που έχει επίσης αρμοδιότητες για την προστασία των καταναλωτών και έναντι των αθέμιτων εμπορικών πρακτικών²⁰. Χρησιμοποιώντας τις οικονομίες που θα επιτευχθούν από τις συνέργειες αυτής της συγχώνευσης, οι αρχές αυτές πρέπει να στελεχωθούν με ικανό και με διεθνή εμπειρία επιστημονικό προσωπικό, το οποίο θα πρέπει να αμείβεται με βάση τα κριτήρια του ιδιωτικού τομέα, και ενδεχομένως με την ύπαρξη ειδικής ρύθμισης για τη δυνατότητα όχι μόνο ΙΔΑΧ αλλά και ΙΔΟΧ (ώστε να υπάρξει η αναγκαία ανανέωση του

17 Βλ. τις συζητήσεις για τη νέα βιομηχανική πολιτική: R. Juhász, N. Lane, D. Rodrik, The New Economics of Industrial Policy (August 2023), <https://www.nber.org/papers/w31538>.

18 Βλ. <https://www.epant.gr/enimerosi/sandbox.html>.

19 Αντίστοιχη είναι η προσπάθεια που έγινε τελευταία σε ευρωπαϊκό επίπεδο με ανάθεση έρευνας στον Mario Draghi (βλ. <https://geopolitique.eu/en/2024/04/16/radical-change-is-what-is-needed/>).

20 Βλ. την Ισπανική Αρχή για την Προστασία του Ανταγωνισμού και του Εμπορίου (CNMC), την Ολλανδική αρχή για τον Ανταγωνισμό και τις Αγορές (ACM), την Ιταλική Αρχή Ανταγωνισμού και Εμπορίου (AGCM).

προσωπικού), τόσο σε θέσεις ευθύνης αλλά και ευρύτερα, μέσω ανοικτών και αξιολογικών διαδικασιών, οι οποίες θα λειτουργούν υπό την ευθύνη των αρχών (υπό την εποπτεία του ΑΣΕΠ21) και με τη συμμετοχή στις επιτροπές επιλογής προσωπικού διεθνώς αναγνωρισμένων εμπειρογνομόνων από την Ελλάδα και το εξωτερικό, μελών αρχών ανταγωνισμού και δικαστικών με εξειδίκευση στο θέμα. Η εσωτερική οργάνωση των ενοποιημένων αυτών αρχών (ή αρχής) θα πρέπει να προσφέρει δυνατότητες αποτελεσματικής διοίκησης και επιτελικού σχεδιασμού, με συγκεκριμένα μετρήσιμα αποτελέσματα και στόχους.

Οι θεσμικές αυτές μεταρρυθμίσεις ασφαλώς και δεν ολοκληρώνουν την προσπάθεια που θα πρέπει να καταβληθεί, ώστε να βελτιωθεί η θέση της Ελλάδας, τόσο όσον αφορά το επίπεδο ανταγωνισμού στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών όσο και σε θέματα ανταγωνιστικότητας, αλλά αποτελούν τα πρώτα βήματα προς τον αναγκαίο μετασχηματισμό της σε μία προηγμένη κοινωνική οικονομία της αγοράς.

21 Ανάλογο καθεστώς για τις ανεξάρτητες αρχές οικονομικού περιεχομένου έχει προβλεφθεί από το ν. 5043/23.

Η πρόσφατη εξέλιξη του ανταγωνισμού στην Ελληνική οικονομία

Πληθωρισμός και Βιωσιμότητα των ΜΜΕ

Γρηγόρης Ζαρωτιάδης

Καθηγητής Τμήματος Οικονομικών Επιστημών, ΑΠΘ.

Μέλος Συμβουλίου Διοίκησης ΑΠΘ.

Πρόεδρος Ένωσης Οικονομικών Πανεπιστημίων Νότιας & Ανατολικής Ευρώπης & Παρευξείνιας Ζώνης

Εισαγωγή

Η θεωρία του (τέλειου) ανταγωνισμού είναι το ιερό δισκοπότηρο της νεοκλασικής, ορθόδοξης οικονομικής σκέψης και ως εκ τούτου η βάση όλης της επιχειρηματολογίας περί της απελευθέρωσης της αγοράς. Θεωρητικά διασφαλίζει ότι η ορθολογική συμπεριφορά των πολλών, μικρών ανταγωνιζόμενων, ζητούντων και προσφερόντων, οδηγεί σε αυτοαναπαραγόμενες ισορροπίες, με βέλτιστο αποτέλεσμα για την κοινωνία και την οικονομία.

Ως γνήσιο τέκνο αυτής της παράδοσης, η κυρίαρχη¹ νεοφιλελεύθερη πολιτική εκκινεί από την εξύμνηση του πανδαμάτορα ανταγωνισμού και τον αξιοποιεί ως σύνθημα και παραπλανητικό αφήγημα για να δικαιολογήσει τις διαρθρωτικές πολιτικές που εφαρμόζει, αλλά στην πορεία τον περιορίζει στην πράξη. Οι δύο βασικές επιδιώξεις, αφενός η εμπορευματοποίηση των όποιων εναπομεινάντων δημοσίων αγαθών και αφετέρου η απελευθέρωση της χρηματοπιστωτικής αδηφάνειας, οδηγούν με «μαθηματική ακρίβεια» στην εντατικοποίηση της συγκεντροποίησης, δηλαδή στην ενίσχυση των ολιγοπωλίων και τη θυσία των μικρομεσαίων.²

Μάλιστα, η προκύπτουσα συγκεντροποίηση δεν είναι απλώς μια παρενέργεια, αλλά εντάσσεται στην ίδια λογική: πέρα από τα γενικά εγκώμια για την επιχειρηματικότητα, οι θιασώτες του νεοφιλελευθερισμού επιδιώκουν συγκεκριμένα την υποκατάσταση της μικρής και μικρομεσαίας επιχείρησης από μεγαλύτερους οίκους που θεωρούν ότι είναι πολύ πιο αποτελεσματικοί,

¹ Η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού βρίσκεται ήδη σε ολοένα και μεγαλύτερη αμφισβήτηση. Η ύπαρξη πολλών πια περιπτώσεων εφαρμογής του διεθνώς με δυσμενείς συνέπειες για τα νοικοκυριά και τις μικρομεσαίες μονάδες, σε συνδυασμό με την εξάπλωση της κριτικής που ασκείται στη σχετική κοινωνικοοικονομική βιβλιογραφία έχει πλήξει το συγκεκριμένο πολιτικό δόγμα. Παρά ταύτα, διατηρείται ακόμη στο προσκήνιο, ενώ στην παραδοσιακά ετεροχρονισμένη ελληνική πολιτική σκηνή δεσπόζει απόλυτα.

² Για περισσότερη ανάλυση του περιεχομένου της νεοφιλελεύθερης πολιτικής πρότασης δείτε στη μονογραφία «Νεοφιλελευθερισμός: χυδαία απλός ή απλά χυδαίος;», Γρηγόρης Ζαρωτιάδης, Εκδόσεις Gutenberg, 2012.

επιτυγχάνουν οικονομίες κλίμακας και ενισχύουν την ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής στις διεθνοποιημένες αγορές.³

Η παρούσα εργασία θέλει αφενός να δείξει αυτόν τον περιορισμό της έκτασης του ανταγωνισμού κατά την περίοδο των μνημονιακών οικονομικών πολιτικών, αξιοποιώντας δεδομένα από το Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων 2011–2021 της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), σε συνδυασμό με ποιοτικά χαρακτηριστικά της εξέλιξης του ανταγωνισμού σε συγκεκριμένους κλάδους που ενέχουν σημαντική θέση στην ελληνική οικονομία. Ακολούθως, στην τρίτη ενότητα, θα αναλυθεί η σημασία της προηγηθείσας συγκεντροποίησης για τις τρέχουσες πληθωριστικές πιέσεις, όπως και οι επακόλουθες συνέπειες στη βιωσιμότητα των μικρών και μικρομεσαίων επιχειρήσεων, περιορίζοντας έτσι περαιτέρω την έκταση του ανταγωνισμού. Στην τέταρτη ενότητα, θα συζητηθεί η σημασία των μονάδων αυτών στο πλαίσιο ενός σύγχρονου παραγωγικού μοντέλου και θα προταθούν εναλλακτικές πολιτικές υποστήριξής τους.

Πως άλλαξε ο ανταγωνισμός στην ελληνική οικονομία στην προηγούμενη δεκαετία

Για την ολοκληρωμένη αποτύπωση των συνθηκών του ανταγωνισμού σε συγκεκριμένες περιοχές και κλάδους απαιτείται η μελέτη τόσο της έκτασης όσο και της έντασής του. Ως προς την πρώτη, ζητούμενο είναι η κατάτμηση των μεριδίων αγοράς ή με άλλα λόγια το αντίθετο της συγκεντροποίησης, ενώ η δεύτερη αφορά ακριβώς στον βαθμό της αντιπαλότητας των ανταγωνιζομένων⁴. Ειδικότερα, όταν υπάρχει σημαντικός βαθμός συγκεντροποίησης (δηλαδή περιορισμού της έκτασης) έχει μεγάλη σημασία να αποτυπωθούν οι πρακτικές που ακολουθούν οι επιχειρήσεις, από τη συγκρότηση, επισήμως ή μη, καρτέλ και τραστ, έως και τη σύγκρουση μέχρις εσχάτων.

Έκταση του ανταγωνισμού

Η σχετική βιβλιογραφία έχει αναδείξει πολλά εναλλακτικά μέτρα αποτύπωσης της έκτασης του ανταγωνισμού σε έναν κλάδο. Κυρίαρχες περιπτώσεις είναι ο απλός λόγος *συγκέντρωσης* (*CRm*), δηλαδή το μερίδιο της αγοράς που κατέχουν αθροιστικά οι (*m*) μεγαλύτερες επιχειρήσεις, ο γνωστός λόγω πολλαπλών εφαρμογών του δείκτης *Gini* και ο δείκτης *Herfindahl*, ο οποίος υπολογίζεται ως το άθροισμα των τετραγώνων των μεριδίων όλων των επιχειρήσεων του κλάδου⁵.

³ Συχνά, αρμόδιοι υπουργοί και στελέχη των κυβερνήσεων της προηγούμενης μνημονιακής περιόδου (βασικότερος ίσως εκφραστής ο Γκίκας Χαρδούβελης με δημόσιες τοποθετήσεις κατά τη διάρκεια της θητείας του ως Υπουργός Οικονομικών) δεν άφηναν καμία αμφιβολία για το ότι η ενίσχυση των μεγάλων συγκεντροποιήσεων ήταν ευκαίτια, την ίδια στιγμή που η «διάσωση» μικρών και μικρομεσαίων αποτελούσε σπατάλη δημόσιων πόρων, επικαλούμενοι ταυτόχρονα τη λειτουργία του υγιούς (*sic*) ανταγωνισμού ως μηχανισμός δαρβινικής «φυσικής επιλογής».

⁴ Εδώ, αξίζει να σημειωθεί ότι μεγάλη σημασία έχει και η μορφή του ανταγωνισμού. Απέναντι στην ορθόδοξη εκδοχή του, όπου οι ανταγωνιζόμενοι/-ες επιζητούν απλώς και υπό μια έννοια παθητικά τη βελτιστοποίηση της δικής τους ωφέλειας, αγνοώντας το τι συμβαίνει με τους/τις υπόλοιπους/-ες, (ακόμη κι αν εισάγουμε στη συζήτηση εκδοχές στρατηγικής συμπεριφοράς), υπάρχουν πιο ενεργές μορφές ανταγωνισμού, στις οποίες οι επιχειρήσεις επιδιώκουν την επικράτησή τους στην αγορά και των εκτοπισμό άλλων. (Σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση και περιγραφή εναλλακτικής μορφής ανταγωνιστικής συμπεριφοράς στο άρθρο «'Monopoly' Competition: an alternative to the passive behavior of competitors» των Γρ. Ζαρωτιάδη και Ειρήνης Οζούνη, το οποίο παρουσιάστηκε στο 12ο Annual Conference in Political Economy της International Initiative for Promoting Political Economy το 2022.)

⁵ Εναλλακτικά στον δείκτη *Herfindahl* χρησιμοποιείται ο δείκτης *entropy* που προκύπτει ως το άθροισμα των μεριδίων όλων των μονάδων πολλαπλασιαζόμενο όμως με τους λογαρίθμους τους.

Η επιλογή του κατάλληλου για κάθε περίπτωση δείκτη έχει να κάνει αφενός με την εφικτότητα του υπολογισμού του, δεδομένων των διαθέσιμων στοιχείων και αφετέρου με την προσπάθεια να αποτυπωθεί, ταυτόχρονα, ο μέσος βαθμός συγκεντροποίησης των μεριδίων αλλά και ο βαθμός της ανισομέρειας μεταξύ των όποιων ανταγωνιζόμενων επιχειρήσεων⁶ (το οποίο επιτυγχάνεται για παράδειγμα από τον δείκτη *Herfindahl*).

Στο παρόν άρθρο, θα προσεγγίσουμε την εξέλιξη της έκτασης του ανταγωνισμού στην ελληνική οικονομία στη βάση του απλού μέσου όρου του κύκλου εργασιών στους τομείς οικονομικής δραστηριότητας. Ο λόγος που επιλέγουμε την απλούστερη ίσως εκδοχή ποσοτικής αποτύπωσης έχει να κάνει αφενός με τη διαθεσιμότητα των απαιτούμενων στοιχείων και αφετέρου με την πρόθεσή μας να αποτυπώσουμε μακροοικονομικές τάσεις. Άλλωστε, το γεγονός ότι θα μελετηθεί η διαχρονική εξέλιξη του επιλεγμένου μέτρου σε βάθος δεκαετίας θεραπεύει σε έναν βαθμό τις αδυναμίες που προκύπτουν από την ίδια την απλότητά του.

Πίνακας 1: Κύκλος εργασιών ανά νομική μονάδα (επιχείρηση) σε τομείς οικονομικής δραστηριότητας σε χιλ. ευρώ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ (NACE Αναθ.2)	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ΓΕΩΡΓΙΑ, ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΛΙΕΙΑ	69	72	78	15	16	15	15	15	15	16	18
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	807	774	878	988	1.040	1.088	1.120	1.361	1.397	1.257	1.577
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	808	865	874	875	882	898	966	1.055	1.049	950	1.194
ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΑΤΜΟΥ ΚΛΙΜΑΤΙΣΜΟΥ	1.518	1.866	1.865	2.005	2.808	2.787	2.954	2.044	1.722	1.426	1.992
ΠΑΡΟΧΗ ΝΕΡΟΥ· ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΛΥΜΑΤΩΝ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ	692	729	828	655	746	853	892	819	782	696	902
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	98	91	102	117	151	172	160	179	173	170	175
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ· ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ	437	417	409	422	426	454	475	524	541	516	593
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	170	173	171	193	214	231	244	273	277	218	262
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	88	74	81	88	96	98	106	120	128	67	108
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	624	609	562	489	501	547	579	658	644	612	568
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	1.803	1.563	1.480	921	1.226	755	793	992	1.051	1.053	1.109
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ	122	113	136	155	172	176	151	198	233	160	157
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	50	50	50	52	57	57	62	70	73	69	81
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	230	231	247	258	260	295	309	341	349	214	272
ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ· ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	497	968	1.508	664	529	560	451	422	402	580	682
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	62	46	46	54	52	49	56	52	53	48	51

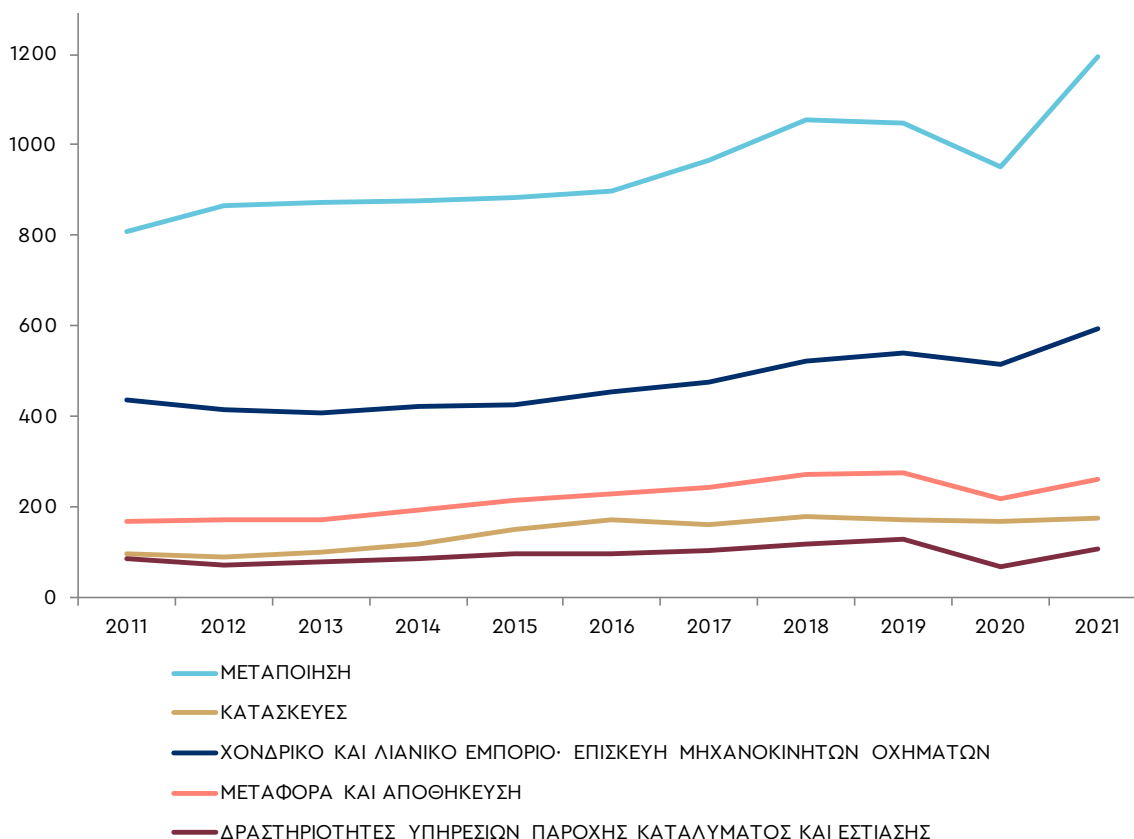
⁶ Πρόκειται ουσιαστικά για τα λεγόμενα κριτήρια των Encaoua και Jacquemin που πρέπει να ικανοποιούν οι δείκτες συγκέντρωσης (δείτε το άρθρο των δύο με τίτλο «Degree of Monopoly, Indices of Concentration and Threat of Entry», δημοσιευμένο στο *International Economic Review*, 1980, vol. 21, Issue 1).

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	84	73	76	70	67	68	68	70	73	74	91
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	192	202	214	232	245	262	280	177	296	159	129
ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	34	34	37	29	30	33	32	33	34	30	35

(Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων, 2011 – 2021. Υπολογισμοί του συγγραφέα.)

Στο πρώτο διάγραμμα, απεικονίζεται ο μέσος κύκλος εργασιών ανά επιχείρηση (νομική μονάδα σύμφωνα με την ορολογία της ΕΛΣΤΑΤ), στην περίοδο 2011–2021, για τους πέντε βασικούς τομείς οικονομικής δραστηριότητας: μεταποίηση, κατασκευές, χονδρικό / λιανικό εμπόριο και επισκευές, μεταφορά και αποθήκευση (logistics) και τις σχετικές με τον τουρισμό υπηρεσίες καταλυμάτων κι εστίασης. Αφήνουμε εκτός τα δεδομένα του πρωτογενή τομέα, καθώς υπάρχει μεθοδολογική αλλαγή το 2014 που οδηγεί στη διαστρεβλωτική μετατροπή της χρονοσειράς, ενώ τα στοιχεία για όλους τους τομείς παρουσιάζονται αναλυτικά στον προηγούμενο πίνακα 1 (ενέργεια, ύδρευση και λύματα, λοιπές υπηρεσίες και δημόσια διοίκηση). Στους πέντε απεικονιζόμενους τομείς είναι φανερή η αύξηση του μέσου κύκλου εργασιών ανά επιχείρηση. Μάλιστα, σωρευτικά από το 2011 ως το 2021 η αύξηση αυτή κυμαίνεται από το 22,8% στα καταλύματα και την εστίαση έως το 79,3% για τον κατασκευαστικό κλάδο (πίνακας 2). Στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, δασοκομία και αλιεία), αν συγκρίνουμε με το 2014 όπου έχουμε τη μεθοδολογική προσαρμογή, καταγράφεται επίσης μια αύξηση της τάξεως του 20%.

Γράφημα 1: Η εξέλιξη του κύκλου εργασιών (σε χιλ. ευρώ) ανά επιχείρηση 2011–2021 σε βασικούς τομείς οικονομικής δραστηριότητας

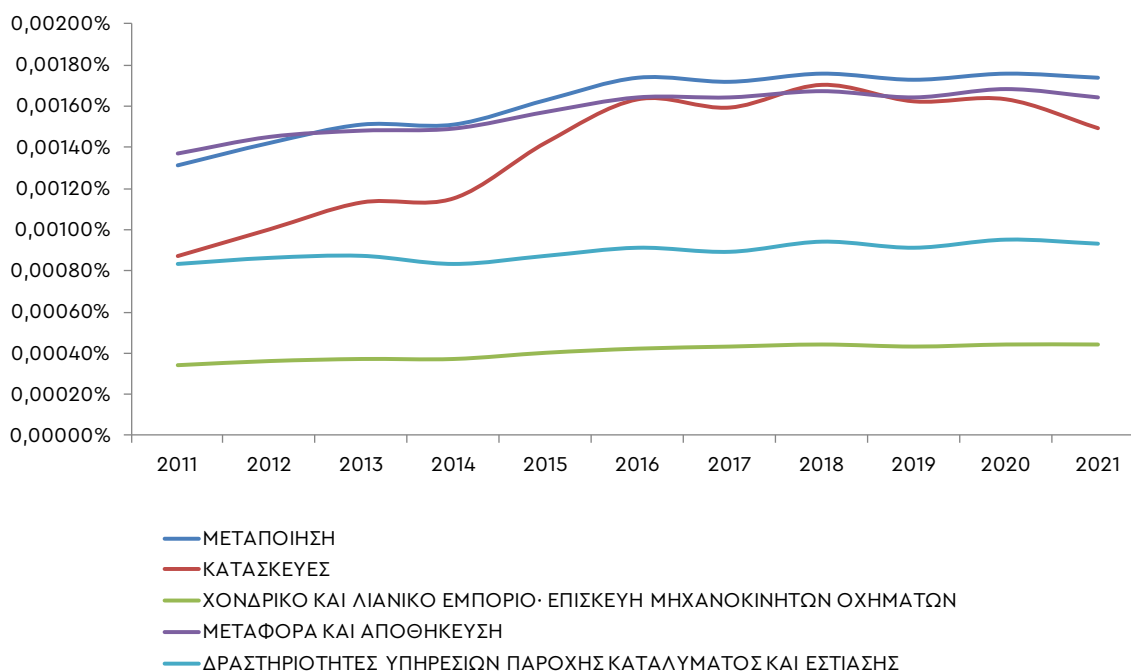
Πίνακας 2: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του κύκλου εργασιών ανά νομική μονάδα

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ (NACE Αναθ.2)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2011- 2021
ΓΕΩΡΓΙΑ, ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΛΙΕΙΑ	3,8%	8,9%	-80,2%	1,6%	-6,5%	-1,5%	0,1%	2,6%	10,0%	11,2%	-73,7%
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	-4,2%	13,5%	12,5%	5,2%	4,7%	3,0%	21,5%	2,6%	-10,0%	25,5%	95,4%
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	7,1%	1,1%	0,0%	0,8%	1,8%	7,5%	9,2%	-0,6%	-9,4%	25,6%	47,8%
ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΑΤΜΟΥ ΚΛΙΜΑΤΙΣΜΟΥ	23,0%	-0,1%	7,5%	40,0%	-0,7%	6,0%	-30,8%	-15,7%	-17,2%	39,6%	31,2%
ΠΑΡΟΧΗ ΝΕΡΟΥ· ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΛΥΜΑΤΩΝ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ	5,4%	13,6%	-20,9%	14,0%	14,2%	4,6%	-8,2%	-4,6%	-11,0%	29,6%	30,4%
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	-7,0%	12,6%	14,2%	29,1%	14,4%	-7,5%	12,0%	-3,1%	-1,8%	3,0%	79,3%
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ· ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ	-4,7%	-1,9%	3,3%	0,9%	6,6%	4,6%	10,3%	3,3%	-4,6%	14,8%	35,7%
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	1,3%	-1,0%	13,0%	11,1%	8,0%	5,3%	12,1%	1,3%	-21,4%	20,3%	53,6%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	-16,2%	9,8%	9,1%	8,2%	2,5%	7,8%	14,0%	6,7%	-47,7%	61,1%	22,8%
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	-2,4%	-7,8%	-12,9%	2,4%	9,1%	5,9%	13,7%	-2,3%	-5,0%	-7,2%	-9,1%
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	-13,3%	-5,3%	-37,8%	33,2%	-38,4%	4,9%	25,1%	6,0%	0,1%	5,3%	-38,5%
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ	-7,2%	20,2%	14,3%	10,8%	2,6%	-14,3%	30,8%	18,0%	-31,6%	-1,7%	28,9%
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	-1,8%	0,6%	4,5%	9,7%	0,1%	8,3%	12,2%	5,3%	-5,9%	17,1%	59,9%
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	0,1%	7,2%	4,2%	0,7%	13,5%	4,8%	10,4%	2,3%	-38,6%	27,0%	18,1%
ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ· ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	94,7%	55,7%	-56,0%	-20,3%	5,7%	-19,5%	-6,4%	-4,7%	44,4%	17,6%	37,2%
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	-25,9%	-0,5%	17,3%	-3,4%	-5,2%	12,8%	-5,8%	2,1%	-9,8%	5,5%	-18,2%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	-13,3%	4,2%	-7,0%	-4,3%	1,2%	-0,4%	3,5%	3,8%	1,1%	23,0%	8,5%
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	5,3%	5,8%	8,2%	5,6%	7,0%	7,1%	-36,8%	66,9%	-46,1%	-19,0%	-32,9%
ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	0,3%	8,8%	-21,4%	1,1%	12,6%	-2,8%	2,0%	3,2%	-11,2%	15,2%	2,2%

(Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων, 2011 – 2021. Υπολογισμοί του συγγραφέα.)

Η συγκεκριμένη τάση αύξησης του μέσου κύκλου εργασιών ανά νομική μονάδα μπορεί να σημαίνει δύο πράγματα: περισσότερη συγκεντροποίηση (δηλαδή λιγότερες επιχειρήσεις) και/ή γενικότερη αύξηση του κύκλου εργασιών του εν λόγω τομέα. Βεβαίως, το γεγονός ότι το ΑΕΠ της χώρας συνολικά κατέρρευσε την εν λόγω περίοδο – σε τρέχουσες τιμές (συμπεριλαμβανομένου δηλαδή και του πληθωρισμού) ξεπερνούσε τα 203 δισ. € το 2011 και έπεσε το 2016 κάτω των 175, για να επιστρέψει το 2021 στα 181,5 δισ. € – προϊδεάζει για το συμπέρασμα που θα ακολουθήσει.

Γράφημα 2: Η εξέλιξη του κύκλου εργασιών ανά επιχείρηση ως ποσοστό του συνόλου του αντίστοιχου τομέα οικονομικής δραστηριότητας 2011–2021

Προκειμένου να «αφαιρέσουμε» την όποια επίπτωση της εξέλιξης του κάθε τομέα συνολικά και να αποκτήσουμε μια καθαρή εικόνα της μέσης συγκεντροποίησης, διαιρούμε απλώς τον μέσο κύκλο εργασιών ανά επιχειρηματική μονάδα με τον συνολικό τομεακό κύκλο εργασιών. Το δεύτερο διάγραμμα είναι αποκαλυπτικό: η αυξητική τάση του (καθαρού πλέον) μέσου βαθμού συγκεντροποίησης στους βασικούς τομείς καθίσταται πολύ πιο ισχυρή!

Συγκεκριμένα, ο πίνακα 3 παρουσιάζει την ετήσια και τη σωρευτική ποσοστιαία μεταβολή του λόγου που απεικονίζεται στο προηγούμενο διάγραμμα, από το 2011 ως το 2021 (η οποία προκύπτει από την ποσοστιαία μεταβολή του κύκλου εργασιών ανά μονάδα μείον την αντίστοιχη του τομεακού κύκλου εργασιών), για όλους τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας. Η αύξηση του μέσου βαθμού συγκεντροποίησης ανέρχεται στις κατασκευές σχεδόν στο 74%! Ακολουθεί η μεταποίηση με 36,6%, το εμπόριο (χονδρικό και λιανικό) και οι επισκευές με 31,7%, και ο τομέας των logistics με αύξηση 25,3%.⁷

⁷ Στις υπηρεσίες καταλυμάτων κι εστίασης ο βαθμός συγκεντροποίησης αυξάνει λιγότερο, κατά 13,2%, ενώ πολύ σημαντική αύξηση 68% καταγράφεται στον τομέα των ορυχείων και λατομείων. Από την άλλη, ο βαθμός συγκεντροποίησης μικραίνει σημαντικά (μείον 45%) στον τομέα της ενέργειας, αλλά βεβαίως αυτό δεν συνεπάγεται, όπως θα δούμε ακολούθως, τη σημαντική βελτίωση του ανταγωνισμού, αλλά την εγκαθίδρυση ενός ιδιωτικοποιημένου ολιγοπωλιακού καθεστώτος. Τέλος, μεγάλη μείωση της συγκεντροποίησης παρουσιάζει ο τομέας των υπηρεσιών διαχείρισης ακίνητης περιουσίας, ο οποίος όμως παραμένει ιδιαίτερος συγκεντροποιημένος σε σχέση με τους υπόλοιπους.

Πίνακας 3: Ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του κύκλου εργασιών ανά νομική μονάδα μείον την αντίστοιχη μεταβολή του τομεακού κύκλου εργασιών

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ (NACE Αναθ.2)	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2011- 2021
ΓΕΩΡΓΙΑ, ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΛΙΕΙΑ	0,5%	-0,4%	-125,0%	-1,4%	-11,4%	0,1%	-3,8%	2,4%	3,8%	-1,8%	-255,2%
ΟΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΟΜΕΙΑ	10,6%	5,7%	-1,2%	18,8%	17,9%	-8,2%	7,1%	-0,4%	4,3%	4,8%	68,0%
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	8,2%	6,5%	-0,4%	7,9%	6,7%	-0,6%	2,9%	-1,6%	3,2%	4,2%	36,6%
ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΑΤΜΟΥ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΣΜΟΥ	-1,1%	3,3%	3,7%	26,1%	6,4%	-8,7%	11,4%	-8,2%	-14,9%	0,7%	-45,0%
ΠΑΡΟΧΗ ΝΕΡΟΥ· ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΛΥΜΑΤΩΝ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΞΥΓΙΑΝΣΗΣ	7,3%	3,9%	-8,8%	7,4%	10,1%	-5,2%	2,4%	-1,0%	0,8%	4,1%	4,6%
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	15,9%	13,3%	2,8%	25,0%	15,1%	-2,1%	7,3%	-5,1%	1,1%	-8,6%	73,9%
ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ· ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΤΟΣΥΚΛΕΤΩΝ	6,7%	4,5%	-0,6%	7,5%	6,3%	0,7%	3,9%	-1,3%	3,0%	1,0%	31,7%
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	5,8%	2,6%	2,0%	6,0%	4,7%	-0,1%	2,9%	-1,7%	8,9%	1,5%	25,3%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΕΣΤΙΑΣΗΣ	6,7%	1,8%	-3,0%	4,9%	4,6%	-0,9%	5,8%	-2,6%	53,3%	21,9%	13,2%
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	7,4%	4,7%	-16,0%	5,3%	10,4%	4,3%	5,1%	-4,3%	-4,9%	-13,9%	-6,5%
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	7,8%	27,5%	-22,6%	12,4%	32,4%	0,7%	4,4%	-0,6%	1,2%	-0,6%	2,3%
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ	19,3%	12,6%	-14,1%	5,7%	0,2%	-11,2%	11,6%	-10,0%	3,6%	-17,0%	-59,1%
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	6,0%	4,5%	-2,2%	7,7%	7,6%	2,0%	3,9%	-2,7%	-1,3%	-2,4%	23,3%
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	11,4%	6,8%	-4,8%	5,7%	9,1%	-3,8%	0,5%	-6,7%	23,7%	-0,5%	6,2%
ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΜΥΝΑ· ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	65,4%	19,8%	-53,1%	-5,9%	4,2%	1,9%	-4,1%	-5,1%	14,8%	4,8%	-113,7%
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	17,5%	13,5%	-9,3%	4,5%	8,7%	2,7%	-1,6%	-3,5%	-0,8%	-2,5%	5,3%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΡΙΜΝΑ	3,0%	4,3%	-10,7%	1,6%	-0,9%	-0,3%	-0,6%	-0,6%	-1,6%	1,8%	-14,3%
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	15,7%	12,7%	-3,6%	9,7%	7,9%	-0,6%	19,3%	26,2%	47,5%	-4,1%	19,0%
ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	6,6%	4,6%	-16,1%	0,4%	11,5%	-3,3%	-2,9%	-3,9%	5,2%	-1,2%	-8,8%

(Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Στατιστικό Μητρώο Επιχειρήσεων, 2011 – 2021. Υπολογισμοί του συγγραφέα.)

Ένταση του ανταγωνισμού

Στην Έκθεση Αξιολόγησης Συνθηκών Ανταγωνισμού του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) για την Ελλάδα το 2017⁸ ο Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού Angel Gurría διαπιστώνει πως «παρά τις εν λόγω πρόσφατες μεταρρυθμίσεις, οι αγορές προϊόντων της Ελλάδας εξακολουθούν να συγκαταλέγονται μεταξύ των κρατών μελών του ΟΟΣΑ με τις πλέον αυστηρές ρυθμίσεις» και ότι «η ενίσχυση του ανταγωνισμού είναι ζωτικής σημασίας για την ευημερία της Ελλάδας». Προχωρά, βεβαίως, με την αξιωματική υπόθεση ότι οι 356 συστάσεις για περαιτέρω «απελευθερωτικές» μεταρρυθμίσεις που προτείνει, ειδικότερα στους κλάδους ηλεκτρονικό εμπόριο, κατασκευές, μέσα ενημέρωσης, και χονδρικό εμπόριο, θα διορθώσουν το πρόβλημα. Προφανώς, η ανάλυση που προηγήθηκε διαψεύδει αυτήν τη δογματική θέση. Τουναντίον, αναδεικνύει ότι η καλούμενη «απελευθέρωση» δεν αρκεί και, αν δεν συνοδευτεί από μέτρα προστασίας της μικρής και μικρομεσαίας δραστηριότητας, μπορεί να οδηγήσει, μοιραία, σε περαιτέρω συγκεντροποίηση.

Σύμφωνα με την προτελευταία Έκθεση για την Ανταγωνιστικότητα που εξέδωσε το Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ το 2019 (World Economic Forum-The Global Competitiveness Report 2019, https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf), η θέση της Ελλάδας ως προς τον σχετικό δείκτη⁹ είναι η 59η, δύο θέσεις χαμηλότερα σε σχέση με το 2018, περίπου στη μέση της παγκόσμιας κατάταξης και πίσω από όλες τις χώρες της Ευρώπης, με εξαίρεση τα δυτικά Βαλκάνια. Ανάλογη είναι η εικόνα για τα τελευταία έτη έως το 2023, σύμφωνα με την παρόμοια αξιολόγηση του παγκόσμιου δείκτη ανταγωνιστικότητας (World Competitiveness Index)¹⁰ που εκδίδει για τριετήμια δεκαετίες στην Ελβετία το Institute for Management Development: μεταξύ 60 αξιολογούμενων χωρών, η Ελλάδα κυμαίνεται από την 58η ως την 44η θέση, ακολουθώντας τα τελευταία δύο έτη εκ νέου μια πορεία επιδείνωσης. Όταν την ίδια στιγμή το ίδιο Ινστιτούτο αξιολογεί την ποιότητα του ανθρωπίνου δυναμικού στη χώρα περίπου στη μέση των συμπεριλαμβανομένων χωρών, η διατήρηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο δεν μπορεί παρά να οφείλεται (μεταξύ άλλων) στη διατήρηση ελλιπούς έντασης ανταγωνισμού και ολιγοπωλιακών δομών στην εσωτερική αγορά.

Σημαντική πηγή πληροφόρησης προς επιβεβαίωση ή μη αυτού του συμπεράσματος αποτελούν οι Εκθέσεις Πεπραγμένων της Επιτροπής Ανταγωνισμού της χώρας (<https://www.epant.gr/enimerosi/dimosieyseis/ektheseis-pepragmenon.html>). Από το περιεχόμενο των εν λόγω ετησίων εκθέσεων από το 2012 έως και το 2023 προκύπτουν τα ακόλουθα:

1. Το σύνολο των ετησίως επιβληθέντων προστίμων για προσβολή του νομικού πλαισίου περί διασφάλισης του ανταγωνισμού μέσα σε αυτήν τη δεκαετία δεκαπλασιάστηκε ως τάξη μεγέθους, φθάνοντας τα 32.344.160,17€ το 2022. Αντιστοίχως, παρουσιάζουν μια ισχυρή πορεία αυξητικής εξέλιξης οι σχετικές υποθέσεις που αντιμετωπίζει η Επιτροπή: οι ληφθείσες αποφάσεις το 2021 και το 2022 είναι σημαντικά πάνω από διπλάσιες σε σύγκριση με αυτές των πρώτων ετών (2014-2016), το οποίο βεβαίως δεν υποδεικνύει απλώς μια αύξηση στην αποδοτικότητα της Υπηρεσίας, καθώς στην ίδια περίοδο εκτινάσσονται σε υπερπολλαπλάσια επίπεδα οι εκκρεμείς και οι προς έναρξη διερεύνησης υποθέσεις (σελ. 7 στην Ετήσια Έκθεση του 2022)!

⁸ Δείτε στον ακόλουθο σύνδεσμο: <https://www.oecd.org/daf/competition/OECD-Competition-Assessment-Review-Greece-2017-gr.pdf>

⁹ Πρόκειται για τον Global Competitiveness Index 4.0, ο οποίος αποτυπώνει ποσοτικά την εθνική ανταγωνιστικότητα μέσα από τον συνδυασμό μιας σειράς παραμέτρων που αποδίδουν διαφορετικές πτυχές του επιπέδου της παραγωγικότητας.

¹⁰ Δείτε αναλυτικά στο <https://worldcompetitiveness.imd.org/countryprofile/overview/GR>.

2. Από την άλλη, η διαδικασία αξιολόγησης της εθνικής νομοθεσίας περί ανταγωνισμού (σύμφωνα με το άρθρο 22 του Ν.3959/2011), η οποία ανατέθηκε προς εκπόνηση στον ΟΟΣΑ, αναδεικνύει κρίσιμες, ακόμη, υστερήσεις. Συνεπώς, η εκτίναξη των υποθέσεων πιθανής προσβολής του σχετικού κανονιστικού πλαισίου και των σχετικών προστίμων δεν προκύπτει από κάποια ραγδαία αυστηροποίηση του νομικού πλαισίου, αλλά υποδεικνύει τον περιορισμό της έκτασης και της έντασης του ανταγωνισμού στη χώρα.
3. Στην ίδια έκθεση αξιολόγησης ο ΟΟΣΑ προτρέπει (με την ευγενική διατύπωση που η διπλωματία επιβάλλει) την Επιτροπή Ανταγωνισμού της Ελλάδας να συνεχίσει τις προσπάθειες προώθησης των κανόνων ανταγωνισμού και να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στη θέσπιση επίσημων συμφωνιών συνεργασίας με άλλες αρχές, όπως είναι οι αρχές προστασίας των καταναλωτών και οι αρχές για της προμήθειες του δημοσίου.

Ο φαύλος κύκλος της συγκεντροποίησης

Η αρχή ότι λιγότερος ανταγωνισμός συνεπάγεται υψηλότερες τιμές, αποτελεί μια από τις βασικότερες και ευρέως αποδεκτές θέσεις της οικονομικής επιστήμης, ανεξαρτήτως σχολής σκέψης. Σε συνέχεια των παραπάνω και της συνεχούς συγκεντροποίησης της ελληνικής οικονομίας, είναι αποκαλυπτική η εκτίμηση της πηγής της αύξησης των τιμών στην οποία προβαίνει η Επιτροπή Ανταγωνισμού στην Έκθεσή της τον Δεκέμβριο του 2023 (σελ. 12-13) με τη μέθοδο της κατάτμησης του αποπληθωριστή του ΑΕΠ. Σύμφωνα με στοιχεία του 1ου τριμήνου του 2023, στην Ελλάδα η ποσοστιαία συμβολή του μοναδιαίου μικτού κέρδους στον αποπληθωριστή του ΑΕΠ είναι η δεύτερη υψηλότερη (!) μεταξύ των υπολοίπων κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής Ιωάννης Λιανός επισημαίνει ορθά στο σχετικό του υπόμνημα ότι απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση για να προκύψουν πιο ασφαλή συμπεράσματα, καθώς «η συνδρομή του μοναδιαίου μικτού κέρδους στον αποπληθωριστή αφορά όλες τις επιχειρήσεις (μεγάλες και μικρομεσαίες)». Όμως, ο συνδυασμός αυτού του ευρήματος με τα δεδομένα που παρουσιάσαμε στη δεύτερη ενότητα του παρόντος μπορούν να οδηγήσουν σε πιο ασφαλή συμπεράσματα.

Η παρούσα, διεθνής, πληθωριστική κρίση επιβεβαιώνει την προαναφερόμενη αρχή: εξωγενείς μη-οικονομικές (υπό μια έννοια) συνθήκες – πανδημία, πολεμικές συγκρούσεις, κλιματική κρίση – προκάλεσαν πρωτογενώς αυξήσεις του κόστους παραγωγής και του κόστους μεταφοράς. Όμως, η επίπτωση στις τιμές των τελικών προϊόντων και υπηρεσιών είναι αφενός πολλαπλάσια αυτής του κόστους και αφετέρου μακρύτερης διάρκειας από αυτήν των αρχικών, εξωγενών συνθηκών. Ο λόγος δεν είναι άλλος από την κερδοσκοπική συμπεριφορά των ολιγοπωλών και ολιγοψωλών. Γι' αυτό, το συγκεκριμένο φαινόμενο είναι πιο ενισχυμένο στις περιοχές που χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερο βαθμό συγκεντροποίησης, όπως η Ελλάδα. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για τον λεγόμενο «πληθωρισμός της απληστίας», για τον οποίον αρθρογραφούν στην Έκθεση Πεπραγμένων της Ελληνικής Επιτροπής Ανταγωνισμού για το 2022 οι Benoît Cœuré, Πρόεδρος της Γαλλικής Επιτροπής Ανταγωνισμού και Doris Tshere, Επίτροπος της Αρχής Ανταγωνισμού της Νοτίου Αφρικής (σελ. 17-25).

Η άποψη ότι οι πληθωριστικές πιέσεις δύνανται να οφείλονται στην αύξηση των μεγαλοεπιχειρησιακών κερδών υποστηρίχθηκε επίσης από την Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ) Christine Lagarde, τον Μάιο 2023. Βεβαίως, αυτό είναι κάπως οξύμωρο,

όταν η ΕΚΤ εφαρμόζει εμμονικά την περιοριστική, νομισματική πολιτική αύξησης των επιτοκίων,¹¹ ωσάν ο εν λόγω πληθωρισμός να είναι αποτέλεσμα κάποιας προηγηθείσας, αναντίστοιχης αύξησης της προσφοράς χρήματος. Στην πραγματικότητα, ο συνδυασμός της πολιτικής υψηλών επιτοκίων με έναν πληθωρισμό που προκύπτει από τα διατηρούμενα, υψηλά περιθώρια κέρδους των ολιγοπωλίων, καταδικάζει ολοένα και περισσότερες μικρές και μικρομεσαίες επιχειρήσεις και ενισχύει περαιτέρω τη θέση του συγκεντροποιημένου κεφαλαίου, το οποίο με τη σειρά του οδηγεί σε μεγαλύτερη συγκεντροποίηση και περιορισμό της έκτασης και έντασης του ανταγωνισμού. Ελέγχεται, μάλιστα, το αν ο συγκεκριμένος φαύλος κύκλος της συγκεντροποίησης είναι απλώς μια ανεπιθύμητη παράπλευρη επίπτωση ή η βασική, έστω και ανομολογούμενη, επιδίωξη της ασκούμενης νομισματικής πολιτικής.

Ένα σύγχρονο παραγωγικό μοντέλο διαφοροποίησης, δικτύωσης και συνεργατικότητας

Η ολιγοπωλοποίηση των αγορών ενισχύει αντιστοίχως τη θέση αυτών των μονάδων στη διανομή της κοινωνικά παραγόμενης υπεραξίας, εν μέρει και μέσα από τη διεύρυνση και διατήρηση πληθωριστικών πιέσεων που προκύπτουν εξωγενώς, περιθωριοποιώντας συνεχώς τη μικρή και μικρομεσαία δραστηριότητα. Σε περιόδους έξαρσης αυτού του ανατροφοδοτούμενου φαινομένου, η θεσμική παρέμβαση της πολιτείας για να προστατεύσει την τελευταία και να αντιστρέψει τον φαύλο κύκλο της συγκεντροποίησης καθίσταται ακόμα πιο απαραίτητη. Όχι μόνο για πολιτικούς λόγους, καθώς η μικρή και μικρομεσαία επιχειρηματικότητα συγκεντρώνει το μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας παραγωγής, καλύπτει το μεγαλύτερο ποσοστό της απασχόλησης και διασφαλίζει την αυτάρκεια της εσωτερικής αγοράς σε κρίσιμους τομείς, αλλά πολύ περισσότερο διότι σύμφωνα και με τις πιο πρόσφατες αναλύσεις ενισχύει την ίδια την ανταγωνιστικότητα της εγχώριας οικονομίας.

Σε πρόσφατη γνωμοδότησή της (2019) με τίτλο «Η Επιστροφή της Αξίας Χρήσης»¹² η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή (ΕΟΚΕ) επιχειρηματολογεί για τη σταδιακή μετατροπή των καταναλωτικών προτιμήσεων στις «ώριμες» διεθνείς αγορές από την επιδίωξη της μεγαλύτερης ποσότητας σε αυτήν της ευρύτερης ποιοτικής διαφοροποίησης. Με άλλα λόγια, η ανταγωνιστικότητα των σύγχρονων προϊόντων και υπηρεσιών προκύπτει από τη δυνατότητα να καλύψουν εξειδικευμένες ανάγκες, η οποία ολοένα και περισσότερο παίρνει τη θέση της σύγκρισης της τιμής. Σε μια πραγματικότητα λοιπόν που η ποιοτική εξειδίκευση έρχεται στο προσκήνιο, η διατήρηση της μικρής και μικρομεσαίας παραγωγικής δραστηριότητας (με άλλα λόγια, η αντιστροφή της συγκεντροποίησης) πέρα από τον κοινωνικό χαρακτήρα της και το ότι διασφαλίζει πιο έντονο ανταγωνισμό και άρα αποφυγή μεγάλων ποσοστών κέρδους εις βάρος του καταναλωτικού κοινού, αποτελεί πολιτική ενίσχυσης της ίδιας της ανταγωνιστικότητας της τοπικής οικονομίας. Μάλιστα, για την Ευρώπη και ειδικότερα για την Ελλάδα, όπου κλιματολογικές, γεωμορφολογικές, αλλά και κοινωνικοπολιτικές διαφοροποιήσεις συγκεντρώνονται σε μικρό σχετικά χωρικό ανάπτυγμα, υπάρχει μια εγγενής δυνατότητα παραγωγής διαφορετικών ποιοτήτων και ως εκ τούτου η συγκεκριμένη εξέλιξη των διεθνών αγορών συνιστά μια αναπτυξιακή ευκαιρία.

Βεβαίως, η διατήρηση και ανάπτυξη της μικρής και μικρομεσαίας επιχειρηματικότητας δεν πρέπει να αντιβαίνει στην αναγκαιότητα της αξιοποίησης των οικονομιών κλίμακας, καθώς αυτό, στον βαθμό που δεν προκύπτει αναγκαστικά μέσα από την συγκεντροποίηση του κεφαλαίου και τη

11 Βλέπετε σχετικά στην ανάρτηση «ECB-Lagarde says corporate profits contributed to inflation- EURACTIV.com».

12 Reference Number INT/883-EESC-2019-01-01-01356-00-00-AC-TRA, <https://www.eesc.europa.eu/en/our-work/opinions-information-reports/opinions/use-value-back-new-prospects-and-challenges-european-products-and-services-own-initiative-opinion>

συγκρότηση ολιγοπωλίων, έχει σημαντικές επιπτώσεις στην εξοικονόμηση φυσικών και κοινωνικών πόρων, όπως και στην τρέχουσα ευημερία της κοινωνίας. Η λύση σε αυτό το φαινομενικά αγεφύρωτο δίλημμα είναι ένα σύγχρονο κίνημα συνεταιριζόμενων ελεύθερων παραγωγών, συμβατό με τις δυνατότητες και τις αναγκαιότητες του σήμερα. Στη θέση των παραδοσιακών συνεταιρισμών, όπου οι μέχρι πρότινος αυτόνομοι παραγωγοί συνενώνουν δυνάμεις για να συγκροτήσουν κοινή παραγωγική διεργασία ομογενοποιημένων προϊόντων και υπηρεσιών, σε αυτές τις σύγχρονες μορφές δικτύωσης και συνεταιρισμού, οι μετέχοντες μικροί και μικρομεσαίοι διατηρούν την αυτονομία τους και την προϊόντική εξειδίκευση, ενώ συνεργάζονται στις φάσεις της αλυσίδας παραγωγής και του κύκλου ζωής των προϊόντων τους, όπου μπορούν να προκύψουν οικονομίες κλίμακας – π.χ. στην προμήθεια κοινά απαιτούμενων πρώτων υλών και εισερχομένων, στην ενεργειακή κάλυψη, στις μεταφορές και την προώθηση των διαφοροποιημένων προϊόντων κλπ. Στο πλαίσιο αυτής της προοπτικής, η στήριξη της πολιτείας προς τους μικρομεσαίους απέναντι στα ολιγοπώλια και ολιγοψώνια, όπως και η άσκηση πολιτικής που θα δίνει κίνητρα περαιτέρω δημιουργίας, στήριξης και ενίσχυσης των προαναφερόμενων δικτυώσεων και συνεταιρισμών νέου τύπου, αποτελούν τον πυρήνα μιας προοδευτικής αναπτυξιακής στρατηγικής.

Έτος ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

ISBN 978-618-5653-52-1